KARL FERDINAND WERNER
ISTORIA FRANŢEI = ORIGINILE =
VOLUMUL I
CUPRINS
3

Cap	**Cuprins**	**Pg. V**	**Pg. N**
	Introducere	9	3
	Cuvânt înainte	13	15
I	**Origini şi conştiinţă istorică**	**19**	**18**
	Apariţia unei conştiinţe istorice în Galia francă	19	18
	Mitul franc	26	12
	Mitul galic	34	18
II	**Hexagonul**	**47**	**26**
	Omul şi mediul său ambiant	47	26
	„Negura timpului” începe să se ridice	50	28
	Hexagonul şi istoria pământului	54	30
	Geografia şi istoria	58	32
	Climatul	67	36
V	**Celţii**	**1**	**3**

		21	**9**
	Migraţia celţilor şi prima epocă a fierului	121	39
	Aportul mediteranean. Marsilia şi celţii	128	43
	Expansiunea celţilor	138	49
	Decădere şi prăbuşire celtică	144	53
VI	**Galia**	**153**	**59**
	„Galia”: o definiţie romană	153	59
	Structuri interne politico-geografice	156	60
	O civilizaţie: forţele religioase	160	63
	O civilizaţie: arta	165	66
	O civilizaţie: societate şi economie	167	67
	Cezar	172	70
VII	**Pacea romană**	**181**	**77**
	Pacificarea	181	77
	O civilizaţie galo-romană: religie, societate, economie	196	86
VIII	**Barbarii şi Imperiul creştin**	**209**	**95**
	Destrămarea Păcii romane		roOC 95

		D	
	Germanii	212	97
	Criza secolului al III-lea şi redresarea	218	101
	Către victoria creştinismului	225	105
IX	**Galia în cadrul Imperiului creştin**	**231**	**109**
	Constantin cel Mare	231	109
	Reformele: împăratul şi noii senatori ai Galiei	233	110
	Reformele administraţiei	241	115
	Reformele militare şi consecinţele lor	roCD	121
X	**De la Constantin la Actius**	**257**	**127**
	Galia şi apărarea ei în secolul al IV-lea	257	127
	Iulian în Galia	262	130
	Puterea generalilor franci în Imperiu	265	132
	Galia până la moartea lui Actius (454)	271	136
XI	**Clovis**	**283**	**145**
	Childeric	283	145
	Părăsiţi de Imperiu	291	149

	Burgunzii, francii de pe Rin şi francii salieni	2 93	1 51

4

	Clovis: cucerirea puterii	3 00	1 55
	Clovis: o domnie măreaţă	3 07	1 60
XII	**Merovingienii**	**3 19**	**1 65**
	„Regnum Francorum”.	3 19	1 65
	Dinastia şi împărţirile regatului	3 25	1 69
	Puterea Austrasiei	3 28	1 70
	Afirmarea Burgundiei	3 29	1 71
	Cele trei „patrii”.	3 30	1 72
	Dagobert	3 33	1 74
XIII	**Perioada majordomilor palatului**	**3 43**	**1 81**
	Regii pierd puterea	3 43	1 81
	Noii „principi”.	3 47	1 83
	Aquitania	3 49	1 84
	Carol Martel	3 51	1 85
	Bilanţul perioadei merovingiene	3 59	1 90

XIV	**De la Pepin la Carol cel Mare**	**373**	**197**
	Pepin cel Scurt, fondatorul monarhiei carolingiene	373	197
	Carol Cuceritorul	383	202
	Naşterea unui Imperiu	390	206
	„Renaşterea Carolingiană”.	399	210
XV	**Naşterea unui regat occidental**	**409**	**215**
	Ludovic „cel Pios”: ultimul vis de unitate	409	215
	Tratatul de la Verdun	416	219
	Domnia lui Carol cel Pleşuv	423	221
	De la Carol cel Pleşuv la Eudes	430	226
	Lumea carolingiană	436	229
XVI	**Zorii principatelor**	**445**	**233**
	Un secol de fier?	445	233
	Un secol puţin cunoscut	446	234
	Recunoaşterea oficială a principatelor	450	236
	Reglementarea problemei normande	456	239
	Un Carolingian în lumea	4	2

	francă	60	41
	Căderea lui Carol al III-lea	465	243
	Regele Raoul	471	246
XVII	**Restaurarea şi căderea Carolingienilor**	**477**	**249**
	Umilirea unui rege	477	249
	Realităţi „feudale” în Neustria robertiană	485	253
	Principele abate şi reforma monastică	491	256
	Lothar şi alianţa ottoniană	496	259
	Principatele celui de-al „doilea val”.	499	260
	Regalitatea părăseşte sistemul ottonian	504	263
	Eşecul Carolingian	509	265
	Concluzii	513	267
	Repere cronologice	517	273

TABELE GENEALOGICE

MEROVINGIENII		189; 274
CAROLINGIENII		233; 276

Introducere de JEAN FAVIER

Această istorie a Franţei este o povestire, iar

istoricii nu vor căuta să rupă înşiruirea ce rezultă din scurgerea timpului. O sută de generaţii s-au succedat pe pământul francez de la începutul veacurilor istorice. Această lucrare este istoria lor.

Respectarea înlănţuirii cronologice nu înseamnă însă o istorie a evenimentelor datate, a naşterilor şi morţilor, a bătăliilor şi tratatelor, a „evenimentelor excepţionale” şi a naufragiilor. Evenimenţială sau antievenimenţială, istoria este astfel doar sub forma simplificărilor şi a exagerărilor. În realitate, omul trăieşte atât într-o lume continuă, pe care o acceptă dar căreia nu îi acordă o atenţie aparte, cât şi într-un cotidian din care reţine în special anormalul, adică ceea ce întrerupe din când în când cursul normal al lucrurilor. Zilnic suntem informaţi atât despre bombardamentele sau atentatele ce influenţează relaţiile politice pe termen lung, cât şi despre modurile de gestionare a afacerilor publice sau private care – prin caracteristicile şi tehnologiile lor – ne determină comportamentul şi modifică prezentul şi viitorul fără ca noi să ne dăm seama. Istoria noastră contemporană este cea a bombelor şi a calculatoarelor, a liderilor şi a şomerilor, a originalităţii creatoare şi a urbanizării spontane. În mod asemănător, francezii sec. al XII-lea au trăit în acelaşi timp defrişările, cruciadele, arta romanică, iubirile doamnei Alienor şi incendiul din Chartres.

Această diversitate în continuă schimbare conferă o trăsătură caracteristică fiecărei generaţii. Ea întruchipează bogăţia trăirilor, priorităţile de interes fiind determinate de speranţele şi dificultăţile timpului. Ea reprezintă varietatea mentalităţilor ce structurează întrepătrunderea culturii moştenite cu obiceiurile împrumutate, a talentelor personale şi a curiozităţii, a capacităţilor economice şi a

transformărilor sociale. Această diversitate influenţează de asemenea şi largul evantai al preocupărilor, ce ţin în mare măsură de datele generale ale conjuncturilor şi de interesele individuale, cele din urmă dezvoltându-se într-un sistem care ignoră determinismul şi în care, înaintea absurdului şi a imposibilului, este luat în calcul rezonabilul şi posibilul.

În alegerea reperelor cronologice ale expunerii, am ţinut seama de schimbările de orizont percepute de-a lungul celor o sută de generaţii.

Perioada lungă reprezintă timpul multisecular al evoluţiei intelectuale şi al mutaţiilor sociale, ea este scara cronologică a schimbărilor semnificative din agricultură şi a tendinţelor demografice. Cu ea se măsoară relaţiile între civilizaţii şi se determină orientarea Europei atrasă uneori de Orient, iar alteori deschisă către Apus. Vom căuta să nu pierdem din vedere fluxurile profunde ale duratei lungi, pe care niciun istoric nu ar trebui să le neglijeze dacă vrea să înţeleagă din perspectiva timpului ceea ce oamenii au trăit fără să poată să-şi încadreze riguros percepţia asupra lucrurilor şi asupra lor înşişi. Vom face bilanţul deopotrivă atunci când tendinţa se modifică şi atunci când fenomenele duratei lungi caracterizează o epocă.

Termenul scurt este în schimb cel al vieţii cotidiene; cel al pericolului şi al speranţei, al epidemiei şi al războiului. Dar ceea ce se înscrie în sfera imediatului rodeşte în timp. Distrugerile războiului prelungesc durata luptelor, iar psihoza războiului paralizează dinamismul demografic. Epidemia afectează salariile şi ulterior preţurile. Moartea violentă perturbă spiritele orientând judecata imediată a unora spre misticism şi a altora spre cinism.

Toate aceste şocuri pe timp scurt participă în definitiv la universul mental al generaţiei contemporane cu ele şi la cel al celor care se vor naşte. Copiii Ciumei negre şi cei ai tranşeelor Verdunului nu pot fi înţeleşi dacă nu ne gândim la poveştile şi la cimitirele lor. Orice om, când îşi ocupă locul în familie sau în comunitatea socială, găseşte deja construită o parte din istoria sa personală.

Între timpul transformărilor profunde şi cel al schimbărilor perceptibile de la o zi la alta există şi perioada medie: intervalul bilanţului făcut la scara unei vieţi, al percepţiei colective a comunităţilor, cel al schimbărilor resimţite şi adesea controlate. Este timpul unei generaţii, în sensul avut atunci când vorbim despre o generaţie de după război, sau despre cea a unei cuceriri tehnologice.

Să nu ne lăsăm înşelaţi de vocabular. Este adevărat că, pe firul naşterilor care se succedă, se iveşte în fiecare zi o generaţie. Cine ar nega totuşi că, în anumite momente, oamenii unei anumite perioade se simt mai apropiaţi sau mai străini faţă de părinţii lor. Generaţiile de după Războiul de o sută de ani sau cele de după 1945 sunt femei şi bărbaţi ce au resimţit împreună, într-un moment diferit al destinului lor personal, aceleaşi bucurii şi aceleaşi iluzii, aceeaşi prietenie, ură sau mândrie, şi aceleaşi nevoi materiale sau morale. Bomba de la Hiroshima a explodat la fel şi pentru tineri şi pentru bătrâni, iar entuziasmul primei cruciade a antrenat pe drumul spre Ierusalim atât imberbi cât şi bătrâni legănaşi altă dată cu poveşti de pelerinaj.

Acest univers mental al unei generaţii formează un tot. Omul de afaceri trăieşte în clasicism sau în baroc, iar un comandant militar nu ignoră nici inflaţia şi nici modul de petrecere al vacanţei. Pentru nevoile

analizei, istoricul abordează adesea problemele din perspectiva duratei lungi, iar în acelaşi studiu cu problematică agrară sau literară apar oameni care nu s-au întâlnit niciodată. Într-o lume în care totul se construieşte în spiritul timpului, corelarea şi ordonarea evenimentelor se face doar la nivelul perioadei medii, cea a decantărilor şi a consolidărilor. Epoca noastră este în acelaşi timp cea a atomului şi a decolonizărilor, a traversării Atlanticului în cinci ore şi a pensionării la şaizeci de ani.

Scopul acestei Istorii a Franţei este cel de a privilegia perspectiva de ansamblu a lumii, aşa cum a fost ea percepută la timpul lor de generaţiile succedate pe pământul Franţei de astăzi.

La această scara, istoria grupurilor umane şi rolul indivizilor nu sunt opuse. Putem să ne întrebăm dacă Europa ar fi fost alta fără înfrângerea lui Attila, dar nu dacă Musset şi contemporanii săi ar fi fost aceiaşi fără Napoleon. În timpul real, o alternativă de genul „istoria liderilor sau istoria fără nume” este ilară. Am putea oare să ne imaginăm presa cotidiană neatentă la activitatea şefilor de stat, a directorilor de întreprinderi sau a dirijorilor de orchestre? Ceea ce nu înseamnă că oamenii nu au resimţit lumea sau conjunctura seculară prin intermediul unor fenomene anonime, cum ar fi prăbuşirea rentei funciare în Evul Mediu sau exodul rural contemporan. În expunerile istorice, ca şi în viaţă, oare nu se reduce totul la problema echilibrării perspectivelor de abordare? Casa care se construieşte şi conţinutul coşului pentru produse al menajerei se înscriu şi una şi alta în conjunctura şi uneori în opţiunile aceleiaşi zile. Una depinde adesea de cealaltă.

După cum ar fi spus clericii Sorbonei medievale, în expunerea noastră am dorit să demonstrăm trei

propoziţii. Una este că o istorie poate fi totală fără a fi separată de întreg. Alta este că, pentru a fi înţeleasă, istoria trebuie privită de la nivelul orizontului uman, dar pentru a fi analizată este nevoie de un punct de vedere ce favorizează ansamblul. A treia spune că, scriind-o pentru cei care nu sunt – sau nu sunt încă – istorici, nu înseamnă că nu trebuie incluse concluziile celor maj recente şi mai avansate cercetări.

Voi adăuga cu o deosebită plăcere şi o a patra propoziţie: şase istorici, complet independenţi, pot scrie o istorie a Franţei unitară în spirit, originalitatea şi talentul fiecăruia având o contribuoe aparte. K.F. Werner, istoric al lumii france, a avut amabilitatea să se alăture ca şi altă dată colegilor săi francezi. Savanţi ale căror sfere de cercetare sunt atât de diferite: un istoric al societăţii franceze a Vechiului Regim, un istoric al lui Napoleon, un specialist în economia industrială şi un maestru al analizelor politice contemporane au acceptat cu acelaşi entuziasm să mi se alăture în aventura unei opere comune. Doresc să le mulţumesc pentru încredere.

J.F.

Cuvânt înainte

Acest prim volum îşi propune o introducere în înţelegerea originilor Franţei. Scopul său este urmărirea evoluţiei aspectelor geografice, umane, religioase, culturale, economice şi mai ales politice ale acestei ţări – şi încadrarea lor în contextul istoriei universale şi europene – înaintea cristalizării în forma în care o cunoaştem astăzi. Istoria Franţei, considerată pe drept cuvânt de 50 de milioane de francezi ca istoria lor, aparţine în egală măsură şi întregii lumi, atât prin influenţele primite din exterior, cât şi prin acţiunile întreprinse în Europa. Ea reprezintă în sine un fenomen de o importanţă

generală, parte a destinului universului nostru.

Cum s-a format „teritoriul actual al naţiunii franceze, teritoriu numit din cauza formei sale „Hexagon”? Cum este situat acest hexagon din punct de vedere geografic în lumea înconjurătoare şi care au fost celelalte condiţii – geografice şi climaterice – capabile să influenţeze populaţiile ce s-au succedat pe pământul lui? Care nu fost condiţiile de viaţă şi realizările omului de la apariţia sa în Hexagon până în momentul în care noi începem să putem identifica popoarele şi civilizaţiile? Altfel spus, care este moştenirea preceltică? După ce vom răspunde cât putem de bine la aceste întrebări preliminare, vom schiţa naşterea Galiei şi a civilizaţiei sale celtice, ca şi istoria cuceririi romane şi cea a civilizaţiei galo-romane. Care sunt moştenirile „galice” şi „latine” din geografia istorică şi din istoria Franţei?

O atenţie specială se va acorda Galiei romane în contextul Imperiului Roman Târziu, acesta fiind cadrul răspândirii creştinismului şi cel în care popoarele barbare – mai ales francii – s-au instalat în Hexagon. Vom arăta cum, adoptând catolicismul, francii au putut iniţia o istorie politică, instituţională şi socială, îndreptându-se fără discontinuităţi către o Franţă ce le datorează numele. Separat de evenimentele politice, care au permis Galiei france să joace un rol considerabil în Occident în timpul Merovingienilor şi din nou sub Carolingieni, vom încerca să oferim o imagine nuanţată asupra civilizaţiei numite „merovingiană” – din ce în ce mai bine cunoscută datorită descoperirilor arheologice – şi a celei cunoscute de Galia în perioada carolingiană; aceasta din urmă avea să fie fundamentală pentru evoluţia ulterioară a Europei. Evocarea imperiului lui Carol cel Mare va permite examinarea influenţelor suferite de

Galia, pe atunci parte a unui ansamblu cu mult mai mare decât frontierele sale. Vom vedea cum organizarea politică a „regatului francilor” şi diviziunile Imperiului carolingian au prefigurat nu numai frontierele a ceea ce avea să fie Franţa, dar şi limitele marilor regiuni franceze. Vom vedea de asemenea, cum într-un sec. al X-lea prea des neglijat de istorie, şi totuşi esenţial în sine, s-a putut pregăti succesul dinastiei numite mai târziu „Capeţiană” şi al „societăţii feudale”. Ce se ascunde în spatele acestei formule moderne semiştiinţifice, semipolitice? Care au fost primele semne ale unei conştiinţe colective distincte în regatul franc occidental – în jurul noţiunilor de Francia, Regnum Francorum, Franci, Franceis – conştiinţa premergătoare naşterii unui „sentiment naţional” francez?

Simpla enumerare ilustrează amploarea şi dificultatea demersului nostru. Cum poate s-a remarcat, am evitat să vorbim despre „Galia” înaintea ocupaţiei celtice a Hexagonului şi despre Franţa – cu excepţia unui sens pur geografic, „în afara timpului istoric” – înaintea înfiinţării regatului francilor. Lăsăm cercetărilor ulterioare sarcina clarificării unei probleme spinoase: punctul de plecare al istoriei Franţei. Începe ea oare odată cu Clovis după care a urmat succesiunea continuă reges Francorum, regi ai francilor, regi ai Franţei? A început ea odată cu tratatul de la Verdun în 843, după discontinuitatea introdusă de un Imperiu carolingian a cărui dezmembrare eliberează frontierele pentru a rămâne numai cele ale Franţei din epoca feudală? Sau a început abia odată cu Hugo Capet, adică în momentul în care ţara iese definitiv din lumea carolingiană şi se îndepărtează şi de Imperiul ottonian, acesta din urmă rămânând să continue experienţa carolingiană în est?

Oricum ar fi, este indispensabilă o mare precizie în folosirea termenilor pentru că, deşi ne sunt familiari, ei se referă la noţiuni cărora istoria le-a schimbat conotaţia, aşa cum sunt de exemplu cele de „Galia” şi „Franţa”.

Într-un prim capitol, am dorit să prezentăm, sau cel puţin să schiţăm ideea avută de locuitorii Hexagonului, în diferite epoci, cu privire la originile lor. Cititorul va constata varietatea concepţiilor, deseori contradictorii: unii subliniază caracterul „franc”, alţii originea „galică” a populaţiilor pe cale de a deveni un popor sub imperiul unor veritabile „mituri creatoare”. Căci nu se pune problema să depistăm „erorile trecutului” cu ajutorul unei ştiinţe istorice moderne, unica deţinătoare a adevărului, ci ne propunem să înţelegem oamenii dintr-o anumită perioadă prin cunoaşterea propriei lor viziuni asupra lumii, viziune ce se combină întotdeauna cu o anumită „imagine” avuta despre propriile lor origini, şi cu o proiecţie a acesteia în viitor; în conştiinţa oamenilor există întotdeauna o corelaţie între începutul şi mersul istoriei.

În acest domeniu, explicaţia religioasă a rolului francilor în lumea catolică – un rol întemeiat pe voinţa divină – izvorăşte direct din situaţia cu care se confrunta creştinismul în Galia, în momentul invaziilor şi în cel al ereziei ariene. Ideea a avut o putere aparte şi o influenţă decisivă asupra istoriei naţiunii franceze şi a modului în care ea şi-a conceput misiunea sa particulară. Oricine ar dori să înţeleagă istoria originilor Franţei trebuie să facă un efort pentru a se detaşa pe cât posibil de ideile familiare avute despre perioadele „barbare”. Ca urmare, am considerat indispensabil un prim capitol destinat „geologiei” sau „stratigrafiei” concepţiilor politice avute de locuitorii

Hexagonului despre Galia, Franţa şi despre „identitatea” lor. Ar fi aberant să încercăm să urmărim istoria oamenilor fără a şti în ce au crezut ei, ce au dorit să fie şi să facă în numele acestei credinţe. Prin cunoaşterea interpretărilor pe care secolele trecute şi lumea modernă şi contemporană le-au dat originilor Franţei, cititorul va fi mai pregătit să judece cu seninătate şi fără idei preconcepute expunerile din carte.

Ideile acceptate – şi de fapt foarte răspândite – în legătură cu originile umane şi naţionale se împart în general în două categorii. Unele tratează cu dispreţ trecutul îndepărtat şi pe oamenii acelui timp, contemporanii noştri fiind prea siguri că, în ceea ce îi priveşte, au atins cele mai înalte culmi ale perfecţiunii. Din altele, se degajă caracterul romantic al identificării cu trecutul şi cu oamenii de atunci, o lume simţită aproape şi admirată cu prea multă uşurinţă.

În primul caz, strămoşii noştri apar fie ca nişte monştri, fie ca nişte copii; este suficient să ţinem seama de conţinutul benzilor desenate sau să fim atenţi la aluziile presei, chiar dacă ele provin din partea unor oameni inteligenţi şi cultivaţi. Constatarea este într-o anumită măsură descurajantă pentru că descoperirile arheologice ne uimesc de mult timp, iar probele puse la dispoziţie demonstrează că, în condiţii de viaţă dificile şi cu mijloace limitate, strămoşii noştri puteau să facă dovada calităţilor, a îndemânării şi a spiritului lor inventiv.

În al doilea caz, apropierea de oamenii din trecut se face într-un mod arbitrar, „natural”, ca şi cum noi am fi fost tot timpul aceiaşi oameni, din aceeaşi rasă şi aceeaşi naţiune. Ce decepţie! Gali din cap până-n picioare, strămoşii noştri suntt, dacă îi privim de

aproape, nişte fiinţe foarte diferite de noi şi „de neînţeles” dacă le aplicăm normele şi idealurile noastre. Ca urmare, dacă vrem „să judecăm”, trebuie să încercăm să cunoaştem normele şi idealurile lor şi să le punem în balanţă.

În faţa dublei erori de perspectivă – prea apropiată în cazul unei lumi îndepărtate, sau interpretând ca foarte vechi fenomene iniţiate de ideile sec. al XIX-lea – nu există decât o singură soluţie. Înţelegerea umană trebuie să fie precedată de o înţelegere a istoriei bazată, atât la nivelul conceptelor cât şi la cel al faptelor, pe rigoarea datelor cronologice. Altfel, totul nu rămâne decât un joc al spiritului ce nu reuşeşte să întâlnească adevărul istoriei noastre.

Acest volum nu va fi o demonstraţie de erudiţie; el îşi propune clarificarea originilor Franţei, dintre care o mare parte sunt anterioare chiar naşterii limbii franceze în forma sa cea mai veche: cuvinte celtice, france şi mai ales latine apar printre numele de persoane, locuri şi regiuni, în noţiunile de drept, denumirile de instituţii şi în fine în titlurile oficiale – adesea foarte importante – ale regilor şi prinţilor. Uneori am dat forma originală a cuvintelor pentru că cele franţuzeşti nu redau cu exactitate sensul avut în epocă. Aşa, de exemplu noţiunea *miliţia* nu poate fi tradusă nici cu „cavalerie” şi nici cu „miliţie”, cu toate că a jucat un rol important în formarea cavaleriei. Cititorul ce nu cunoaşte limba latină este totuşi obişnuit cu folosirea expresiilor latine în preistorie (homo sapiens), geologie şi arheologie, domenii tratate la începutul acestui volum. El va accepta de asemenea să-i vorbim despre *civitates* sau de *pagi* pentru perioada romană a Galiei. Or, nu numai în domeniul bisericesc, Galia francă a continuat să fie,

aşa cum vom vedea, o lume în mare parte latină, iar noţiunile *civitas* şi *pagus* rămân actuale şi nu putem vorbi încă nici de „câte”, nici de „pays”, cuvinte ce derivă de altfel din primele. Bineînţeles, fiecare din aceste noţiuni şi fiecare cuvânt străin a necesitat un comentariu.

Cap. I
ORIGINI (I CON (INNŢĂ ISTORICĂ

Apariţia unei conştiinţe istorice în Galia francă

În ciuda contradicţiilor aparente, francezii au de trei ori dreptate să îi evoce pe „strămoşii noştri gali”, să îşi numească ţara „Franţa” (Francia, ţara francilor) şi să se considere în acelaşi timp un popor latin. Ei se recunosc în fiecare din cele trei stări esenţiale ale evoluţiei anterioare istoriei propriu-zise a Franţei, dar greşesc dacă vor să admită doar o singură rădăcină istorică sau, aşa cum au făcut deseori în trecut, să atribuie uneia sau alteia o preponderenţă excesivă. Ca urmare, ei şi-au trăit istoria într-un mod pasional şi în acelaşi timp conştient, certându-se în legătură cu „adevărata origine” sau „rasă” a regilor lor, a poporului francez şi a instituţiilor lor publice. Inclusă în conştiinţa locuitorilor unei ţări, problema originilor este o parte integrantă şi autentică a istoriei fiecărei epoci, la fel ca şi condiţiile geografice şi climaterice, sau alte elemente fundamentale ale istoriei unui popor. Pentru a înţelege toate conotaţiile sale, ni s-a părut necesară informarea prealabilă a cititorului, pentru ca, rămânând conştient de rolul pe care ea l-a avut în explicarea evenimentelor, să poată distinge diferitele faze ale perioadelor istorice.

Locuitorii Hexagonului dinaintea celţilor, romanilor şi germanilor au lăsat numeroase vestigii arheologice în pământul francez. Ele n-au lăsat însă

nume sau, ca în cazul iberilor şi ligurilor, numele lor sunt greu de atribuit unor anumite regiuni sau unor populaţii dintr-o anumită perioadă. Ca urmare a incapacităţii de a le „denumi”, urmele lor au fost omise de tradiţiile istorice, populare şi de „imaginarul istoric”, fapt ce nu înseamnă însă că ar putea fi neglijate. Ansamblul lumii „preceltice” are fără îndoială o pondere importantă în structura genetică şi moştenirea culturală a populaţiilor ulterioare. Celţii, romanii, francii şi o mulţime de alte popoare şi populaţii stabilite în Galia au lăsat în urma lor fie limba – sau urme mai mult sau mai puţin importante ale acesteia – fie numele sau alte elemente importante ale civilizaţiilor lor.

Înţelegând rolul avut de celţi, romani şi franci în explicarea propriilor lor origini, tradiţia legată de ele şi impactul avut asupra conştiinţei istorice a celor de mai târziu, se poate observa un fenomen curios: nici când au devenit „galoromani”, cu elite culturale puternice, galii, parte a unei civilizaţii celtice foarte evoluate, n-au lăsat niciun text asupra originii şi asupra istoriei lor. Ei i-au lăsat pe autorii greci şi romani să îşi pună astfel de probleme şi să formuleze ipoteze pe această temă. În ciuda a tot ce s-a scris despre „jugul roman” şi despre regretul galilor după libertatea pierdută, tăcerea galilor este semnul unei lipse a conştiinţei istorice şi, probabil, a unei carenţe a conştiinţei lor politice. Ideea pare să confirme teza, în general acceptată, a celor ce susţin că, la fel ca în cazul „germanilor”, adică al neamurilor care vorbeau o limbă germanică, nu a existat o naţiune galică propriu-zisă.

În ciuda originalităţii şi unităţii impresionante a artei şi a altor manifestări ale civilizaţiei lor, coerenţa politică a neamurilor de limbă celtică pare să fi fost

relativ slabă. În orice caz, chiar dacă ar fi existat o conştiinţă istorică a galilor, ea nu a lăsat nicio urmă, nici măcar în tradiţia populară. Chiar şi ultima luptă eroică a lui Vercingétorix ne este cunoscută numai din povestirile învingătorilor, fapt ce dă de gândit.

Existenţa unei conştiinţe provinciale a locuitorilor Galiei romane este subliniată de numeroase texte de certă valoare. Ea nu reprezintă însă o conştiinţă naţională „galică”, pentru că printre susţinătorii ei existau romani autentici care trăiau în Galia, devenită astfel patria lor. Este deci vorba de un patriotism regional, sentiment exprimat de conotaţiile de atunci ale cuvântul latin *patria*; el putea reprezenta apartenenţa comună la un oraş, la o regiune mai mare sau mai mică din cadrul Imperiului Roman. O astfel de particularizare nu presupune renunţarea la Imperiu, la demnitatea de *civis romanus* – cetăţean roman – sau la identificarea cu poporul roman, predesrinat – prin voinţa lui Dumnezeu – să „conducă popoarele” şi să „lupte împotriva celor ce îndrăzneau să se opună, protejându-i pe cei ce acceptau să se supună”. Chiar şi în Galia, ideologia romană, exprimată într-un mod admirabil de geniul poetului Vergilius, a fost infinit mai puternică decât ideologia galilor, despre care nu avem mărturii.

Forţa ideologiei romane nu a constat numai în elogiul puterii, al victoriilor şi al dominaţiei exercitate de poporul roman, ea s-a bazat şi pe realizarea unui puternic concept de civilizaţie, accentul fiind pus pe o cultură umanistă rafinată, ce se opunea neamurilor barbare şi le excludea. Conceptul a supravieţuit la toate popoarele din provinciile romane ale Occidentului latinizat, adică la popoarele „latine”. Citaţi adesea ca reprezentanţi ai unui adevărat sentiment naţional, „împăraţii galici” nu au generat o

literatură „naţională” galică, nici măcar una scrisă în limba latină. Ei au fost conducători ai unei Galii „galo-romane”, parte a lumii romane; răzvrătirea uneia dintre provinciile cele mai bogate şi mai civilizate ale acestei lumi nu a fost antiromană. Totuşi, nu trebuie exclusă ideea că aici, ca şi în alte regiuni occidentale ale Imperiului, începuse să se pregătească autonomia, factor favorizant pentru intervenţia armatelor sau a popoarelor germanice.

Barbarii intraţi în Imperiu s-au supus la rândul lor influenţei ideologiei romane, unită aici cu cea a creştinismului sub forma stabilită în timpul Imperiului Roman Târziu. În acest sens avem ca mărturie adoptarea de către franci a legendei originii troiene a romanilor. Vergilius a construit cu talent o legendă potrivit căreia, fugind cu ai săi după căderea Troiei, Enea a stat la originile Romei, împreună cu Lavinius, Romulus şi Remus. Romanii se ridicau astfel istoriceşte la nivelul Greciei antice, într-un moment când literatura latină se dezvolta imitând literatura greacă şi tinerii nobili romani studiau limba gracă înaintea celei latine. Este semnificativ că, cel târziu în sec. al VII-lea, în Galia septentrională, francilor li s-a atribuit aceeaşi origine cu cea a troienilor, repetându-se – este adevărat, cu mai puţină eleganţă şi artă – procedeul folosit de Vergiliu. Acesta era însă în folosul poporului franc care, pretinzând că provine din alţi eroi porniţi de la Troia, dobândea şi el originea nobilă a romanilor. Vom vedea mai departe ce succes incredibil de durabil a avut toată fabulaţia. Reţinem pentru moment că, aparent, nimeni de pe pământul Galiei nu se interesa de originile celtice şi de antecedentele galice. Singurele importante erau ideologia şi prestigiul roman. Măreţia popoarelor barbare şi cea a căpeteniilor lor imita în mod natural

modelul roman.

În plan religios, dovada influenţei romane asupra ideilor şi componamentului barbarilor intraţi în Imperiu este mai timpurie şi mai importantă. Într-un Imperiu devenit creştin în cursul sec. al IV-lea, populaţiile lumii romane, *Orbis romanus,* deci şi locuitorii Galiei romane, au văzut în Constantin cel Mare instrumentul prin care Dumnezeu a dăruit victoria adevăratei credinţe. Dumnezeu i-a arătat semnul (monograma lui Hristos) cu ajutorul căruia l-a învins în 312 pe Maxentius, adeptul oracolelor şi auspiciilor. Ideea că Dumnezeu a unit omenirea într-un singur imperiu pentru ca mesajul lui Hristos să găsească un mediu propice răspândirii sale este la fel de timpurie. Istoria universală avea o evoluţie unitară, la fel ca în istoria sfânta, ideea creştină, cuceririle romanilor şi extinderea Imperiului lor păgân păreau să fi fost dictate de voinţa divină. De acum înainte lumea romană şi lumea creştină se suprapun în cadrul Imperiului Creştin. Ne putem uşor imagina impactul avut de aceste idei ce au oferit o explicaţie istoriei.

Forţa lor s-a arătat în momentul apariţiei fenomenelor ce au bulversat Imperiul şi creştinismul: invaziile barbare şi ereziile. Ultimele s-au născut chiar în interiorul Imperiului, iar la un moment dat arianismul a fost acceptat oficial şi a dominat graţie asentimentului împăratului Valens. Într-o lume în care catolicismul s-a impus din nou puţin mai târziu, moartea sa – a ars de viu în 378, în momentul înfrângeiii romanilor de către vizigoţi la Adrianopol – a fost interpretată ca o judecată divină. Învingătorii vizigoţi cunoscuseră însă creştinismul în varianta sa ariană şi au propagat erezia şi în rândul altor popoare germanice. Se contura deci un pericol pentru creştinătatea catolică şi romană: ereticii din interior

puteau fi sprijiniţi de barbarii eretici. Auxiliari din ce în ce mai necesari pentru armata romană, căreia îi furnizau şi generali, barbarii constituiau o ameninţare serioasă pentru viitor.

În contextul sec. al V-lea când Spania şi o mare parte a Galiei erau dominate de vizigoţii arieni, iar restul Galiei era la rândul său ameninţată de ei, să vorbit despre importanţa capitală a doua evenimente ce au direcţionat Occidentul: convertirea la catolicism a unei căpetenii france, Clovis – fiul lui Childeric, un general franc al romanilor din nordul Galiei – şi victoria sa asupra vizigoţilor. Elitele romane şi catolice ale Galiei au reacţionat în faţa evenimentelor într-o manieră determinantă pentru conştiinţa istorică a secolelor următoare.

Grigore, episcop de Tours – de origine senatorială romană – a fost în a doua jumătate a sec. al VI-lea istoricul bisericii sale din Tours, şi totodată cel al bisericii catolice şi al luptelor acesteia împotriva ereticilor din lumea romană şi în special din Galia. Pericolul ereziei, care îl obseda, era încă prezent în Spania vizigotă dar, graţie lui Dumnezeu şi cu ajutorul regelui franc Clovis, esenţialul fusese înfăptuit. Istoria scrisă de Grigore din Tours coincide cu istoria regilor franci. Convertirea lui Constantin cel Mare a transformat într-un triumf destinul creştinilor care cu puţin timp înainte erau încă victimele persecuţiilor statului roman. În mod similar, convertirea lui Clovis şi victoria sa asupra alamanilor păgâni şi asupra vizigoţilor eretici a salvat Galia şi a curăţat pământul ei de păcatul ereziei. Este normal ca Grigore să vadă în el „un nou Constantin” care, convertindu-se, a schimbat cursul istoriei. Atitudinea lui Clovis a pregătit convertirea la catolicism, de mai târziu, a tuturor celorlalţi regi barbari şi a popoarelor lor.

De altfel, chiar în momentul evenimentului, episcopul din Vienne, Sfântul Avit, într-o scrisoare adresată lui Clovis cu ocazia convertirii sale, comparase deja catolicismul lui cu cel al împăratului de la Constantinopol; el întrevedea consecinţele avute de actul său asupra popoarelor păgâne din afara graniţelor Imperiului. În aceste condiţii trebuie oare să ne mai mire faptul că analogia dintre Clovis, cel prin care Dumnezeu i-a convertit pe barbari, şi Constantin, cel prin care Dumnezeu i-a convertit pe romani, a dat naştere unei legende asemănătoare cu aceea a primului împărat creştin? În bătălia decisivă, în momentul când Clovis era ameninţat de impetuozitatea alamanilor, Dumnezeu i-ar fi promis victoria în schimbul convertirii lui şi a poporului său. Într-un moment când Galia devenise deja *regnum Francorum* – regatul francilor – aceasta este legenda prin care Grigore din Tours explică evoluţia faptelor.

Cititorul modern este obişnuit încă de la cartea lui Edward Gibbon, *Istoria decadenţei şi a căderii Imperiului roman,* cu imaginea unui Imperiu roman prăbuşit sub loviturile atacurilor barbarilor sălbatici şi cu cea a unei civilizaţii antice slăbite de influenţa creştinismului. El este astfel convins de coşmarul trăit de contemporani, într-un decor ca de sfârşit de lume, fără speranţa de a mai revedea restabilirea culturii umaniste. Cititorul poate sesiza prăpastia ce separă această imagine de ideologia sec. V şi VI pe care tocmai am prezentat-o mai sus. Împăratul Constantin asigură victoria creştinismului, iar triumful lui Theodosius I asupra ultimului împărat păgân o confirmă. Crucea era pe atunci mai mult semnul victoriei decât cel al Patimilor lui Hristos. Iisus era înfăţişat ca învingător şi stăpân al lumii. Odată cu primul rege catolic, Clovis, noua putere francă asigură

victoria creştinilor catolici în Galia şi dincolo de frontierele acesteia. În Galia nu vor mai domni nici păgânii şi nici ereticii, iar francii creştini şi catolici vor ajunge mai târziu până la Elba şi vor impune şi acolo catolicismul.

În ciuda sărăciei şi a nevoilor resimţite, oamenii erau dominaţi de un sentiment de victorie şi de încredere în forţa divină ce conducea lumea. Într-o perspectivă estetică a lumii, cea a lui Gibbon, perioada a fost sumbră şi înfricoşătoare; în viziunea creştină, ea a demonstrat că adevărata formă a noii credinţe îşi va învinge toţi adversarii. Se pare însă că aceasta a fost singura existentă pentru contemporani şi, mai mult decât atât, pentru oamenii secolelor următoare. Toată istoria de mai târziu a Franţei şi a succesorilor lui Clovis, toată mândria acestei ţări de a fi regatul iubit de Hristos, toată „religia regală" despre care vorbeşte Ernest Renan şi care a înflorit prin Ludovic cel Sfânt şi Ioana d'Arc, totul se sprijină pe bazele religioase ale conştiinţei politice din epoca ce tocmai am prezentat-o. Istoria Franţei este de neînţeles fără această apropiere de originile regatului franc: un nucleu mereu prezent în ideile istorice şi politice de mai târziu.

Încă din perioada de început a Galiei france, misiunea şi prestigiul regilor săi depăşesc frontierele unui singur regat şi *i* au un rol de avangardă şi de prim plan în sânul Occidentului catolic. Prin mintea oamenilor de atunci nu a trecut nici ideea continuităţii „naţionale" galice, nici cea a continuităţii germanice. Afirmarea contrariului nu reprezintă un titlu de glorie al istoriografiei franceze şi germane din sec. al XIX-lea. Considerându-se deţinători ai criticii istorice, istoricii nu au acordat atenţie decât reconstituirii vechilor texte şi evenimente, dar au uitat să

reconstituie şi ideile şi motivaţiile oamenilor acelor timpuri, pe care n-au ezitat să le înlocuiască cu propriile lor idei.

Folosindu-se de cercetările meritorii ale predecesorilor lor, istoricii zilelor noastre găsesc în textele originale – contemporane cu evenimentele studiate – „modele de societate" şi explicaţii ale unei lumi ce atribuia fiecăruia un loc şi o funcţie. Prezentate, interpretate şi reinterpretate de către o elită, modelele au putut avea o influenţă determinantă asupra acţiunii conducătorilor şi a comportamentului maselor. În acest context înţelegem de ce îi vom găsi pe Carolingieni dominaţi de ideea misiunii pe care, în contextul lumii catolice latine, Dumnezeu a încredinţat-o regalităţii france. O trecere rapidă în revistă ne va permite să urmărim principalele etape ale „ideologiei france".

Mitul franc

O versiune a „legii salice", elaborată sub Pepin cel Scurt, laudă în prolog meritele poporului franc iubit de Hristos: chiar din momentul convertirii sale el a venerat relicvele martirilor torturaţi de cruzimea romanilor şi le păstrează în casete de aur încrustate cu pietre preţioase. Apelând la sprijinul francilor împotriva longobarzilor, papii i-au prezentat pe franci ca pe noul popor ales de Dumnezeu, iar mai târziu l-au proclamat pe Carol cel Mare „noul David" şi „al doilea Constantin". Carol cel Mare a strâns aceste scrisori pontificale ce confirmau rangul spiritual al francilor şi al regilor lor. În cadrul reuniunilor ţinute la curte cu consilierii şi cu oamenii lui de încredere, el a adoptat destul de repede numele de „David", nume folosit şi de anglo-saxonul Alcuin, în scrisoarea adresată în 794 – 795.

„Fericit fie poporul însufleţit de un conducător…

a cărui mână dreaptă ţine ridicată sabia triumfală şi a cărui gură face să răsune glasul adevărului catolic. Este la fel ca altă dată când David, desemnat de Dumnezeu ca rege al poporului, care pe atunci (!) era poporul Lui ales… a subordonat Israelului cu sabia sa victorioasă, naţiunile înconjurătoare. Acum, un alt David este conducătorul nostru, el inspiră frică naţiunilor păgâne, el este un exemplu a cărui cucernicie întăreşte mereu credinţa catolică împotriva adepţilor ereziei”.

Carol cel Mare este cel care a avut ideea de a convoca în 794, la Frankfurt, sinodul Bisericii din Apus şi s-a ocupat personal de redactarea canoanelor propuse de slujitorii Bisericii. Indiferent de puterea efectivă avută la un moment dat, succesorii unui Carol cel Mare, ai lui Clovis – primul rege „catolic” – sau Dagobert – fondatorul abaţiei de la Saint-Dénis, consacrată apostolului Galiilor, patron al regalităţii asemen Sf. Martin sau Sf. Remi – aveau o demnitate şi un statut aparte. Regii din Vechiul Testament i-au reprezentat în mod simbolic pe cei ai francilor şi apoi pe cei ai Franţei, statuile lor fiind prezente şi pe faţadele catedralelor. Noul popor ales îl înlocuieşte pe cel vechi, decăzut pentru că îl respinsese pe Hristos.

Interpretarea nu a dispărut nici după Revoluţia Franceză: în 1896, cardinalul Langénieux scria în introducerea cărţii *La France chrétienne dans l’histoire*: „În sec. al V-lea, poporul franc a fost cel ales de providenţă, căruia Hristos i-a prezis ascensiunea, arătându-i lui Israel decăderea (Ev. Matei, XXI, 43). După aceea nimeni n-a mai primit o misiune atât de importantă…”

Principala consecinţă a împărţirii imperiului lui Carol cel Mare a fost faptul că regii din est şi din vest ai francilor nu au mai recunoscut decât o preeminenţă

onorifică celui ce deţinea titlul de împărat în regatul central. Inspirat probabil de obiceiul introdus de papalitate în sec. al VIII-lea – ungerea tinerilor regi carolingieni cu mirul sacru în momentul botezului lor de la Roma – arhiepiscopul de Reims, Hinemar (882) a devenit propagatorul unei tradiţii conform căreia, în momentul botezului lui Clovis, Sf. Remi l-ar fi uns pe rege cu sfântul mir adus din cer de un porumbel.

O astfel de tradiţie are o dublă semnificaţie. Pe de-o parte centrul spiritual al lumii france, deplasat la Roma în timpul lui Carol cel Mare şi al lui Ludovic cel Pios, revine în regat, Hinemar dorindu-l stabilit în mod definitiv la Reims. Pe de altă parte, ea presupunea ideea unei legături directe între regii francilor şi Dumnezeu. Este o ternă regăsită mai târziu şi în „chansons de geste”; Carol cel Mare vorbeşte cu Dumnezeu şi Dumnezeu opreşte chiar şi mersul soarelui pentru a-l ajuta pe împăratul aflat într-o situaţie dificilă. Mult mai important este însă faptul că moştenirea directă a fost rezervată numai unuia dintre regii franvi, cel ce guverna regatul occidental. Urmaşii lui Carol cel Mare din răsărit au obţinut titlul imperial, rangul de apărător al Bisericii romane şi misiunea de a lupta împotriva păgânilor din est. Regii occidentali, singurii succesori ai lui Clovis, au păstrat însă titlul şi numele de „rege al francilor”, titlu aflat la originea denumirilor de „Franţa” şi „francez”.

Cine erau aceşti franci? Cum au evoluat ei după epoca lui Clovis? Înainte de toate trebuie să subliniem că francii nu mai erau barbari. Barbarii erau acum „ceilalţi”, din afara frontierelor creştinătăţii: de exemplu în Scandinavia sau în lumea slavă. În faţa acestor *gentes* considerate păgâne şi barbare, poporul – *populus* – nu mai era cel roman, ci cel franc, care îşi asumase acţiunea de protejare a Imperiului

Occidental şi a lumii catolice. În biserici, rugăciunile din timpul liturghiei ce invocau ajutorul lui Dumnezeu în sprijinul armatei romane au fost înlocuite mai întâi cu o formulă în care se pomenea „armata romanilor şi a francilor”, iar în cele din urmă rugăciunile au fost dedicate doar francilor: „Hristoase Dumnezeule dă-ne nouă tuturor iertarea păcatelor şi întregii armate a francilor viaţă şi victorie!” Nu mai suntem deci surprinşi când vedem că în părţile centrale ale regatului franc – cele ce poartă într-un sens mai restrâns numele de Francia – toţi doresc să facă parte din poporul care reprezenta statul şi îşi părăsesc sau chiar îşi uită aparenenţa „naţională” şi dau nume france copiilor lor. La o adică, toţi erau obligaţi să lupte pentru regele francilor şi pentru religia catolică.

Ca urmare a unei evoluţii paralele cu cea observată în textele liturgice, toţi se consideră franci. În textele scrise în *Francia* la nord de Loara, din sec. al VII-lea se consideră că aceste regiuni sunt locuite de franci, în timp ce locuitorii teritoriilor de la sud de fluviu sunt numiţi „romani” sau „aquitani”. Cronicile sec. VII-X susţin că, cel puţin la nord de Loara, în timpul cuceririlor, francii i-ar fi izgonit sau ucis pe romani. Despre o astfel de exterminare a „romanilor” de către burgunzi se vorbeşte în *Patimile sfântului rege Sigismund* scrise înainte de 750. În momentul în care toţi sau aproape toţi locuitorii pretindeau că aparţin neamului de cuceritori, asistăm la încercări naive de a găsi un răspuns la o întrebare firească: unde erau populaţiile ce trăiseră înainte acolo? Menţionăm şi o însemnare adăugată într-un manuscris din sec. al IX-lea conservat la Liège, unei cronici neustrienne – din regiunea Parisului – din sec. al VIII-lea: „Clovis i-a exterminat pe toţi romanii din Galia. Se pare că în acea perioadă francii şi-au însuşit de la

romanii de acolo limba romană vorbită de ei şi astăzi. Nu se ştie care a fost limba lor originală”.

Printr-un proces lent, dar ireversibil, apartenenţa naţională s-a regionalizat până-ntr-acolo încât toţi locuitorii *Burgundiei* erau numiţi *burgundiones,* cei din *Francia, franci,* iar în sec. al X-lea cei din *Lotharingia* – care nu există decât din sec. al IX-lea – *lotharienses.* În sec. al IX-lea, în istoria episcopilor din Mans episcopii din vechime sunt numiţi „romani”, cei din timpurile mai apropiate, „franci”, iar cei din perioada intermediară – despre care autorii nu ştiau prea multe – „originari din Galia”.

Cercetarea istorică din sec. al XIX-lea nu a urmat toate naivităţile, dar a fost totuşi victima unor izvoare relativ târzii de unde rezulta că, în sec. al V-lea, cucerirea francă a Galiei a avut consecinţe funeste asupra locuitorilor galoromani. Această viziune a influenţat până în zilele noastre opinia publică în legătură cu „invaziile”. Izvoarele contemporane cu evenimentele nu spun nimic asemănător, din contră chiar, ele îi prezintă pe viitorii stăpâni ai Galiei apărând împotriva vizigoţilor ceea ce mai rămăsese din Galia romană. Ideile introduse în tradiţia istorică şi politică în secolele VII-VIII au jucat pentru „naţiunea francă de limbă romană”, devenită mai târziu naţiunea franceză, rolul mitului fondator. Chiar şi istoricii moderni ai invaziilor au fost la rândul lor derutaţi de ele.

În concluzie, atât în cazul descendenţilor francilor romanizaţi care au uitat chiar şi limba părinţilor lor, cât şi în cel al galo-romanilor din Galia septentrională care s-au considerat „franci” şi au uitat chiar şi numele părinţilor lor, ne este permis să vorbim de o veritabilă substituţie a conştiinţei „naţionale”. Fenomenul a fost favorizat de simbioza

dintre aristocraţia galo-romană şi cea francă. Admise în egală măsură de regalitate în conducerea ţării, ele s-au contopit şi au format o elită omogenă. O simbioză asemănătoare între populaţiile acestor regiuni este confirmată şi de ultimele săpături arheologice efectuate în cimitirele „france” din sec. al VII-lea.

Era deci normal ca „noua naţiune”, purtătoarea numelui de franc, să-şi caute o origine comună, separată de cea a romanilor din sud şi de cea a germanilor din est. Aşa se explică succesul durabil al legendei despre originea troiană a francilor. Originea troiană a francilor ce trăiau în Galia şi vorbeau limba acelei ţări a fost susţinută de o cronică scrisă la mijlocul sec. al VII-lea – în sec. al XVI-lea ea a fost numită *Cronica lui Fredegarius,* dar astăzi este cunoscută sub numele de *Cronica lui PseudoFredegarius.* În capitolul „Despre asediul Troiei şi originea francilor şi a romanilor”, Priam, regele Troiei, este considerat primul rege al francilor. Plecaţi după distrugerea oraşului lor, troienii ar fi traversat Asia împreună cu căpetenia lor Frigă şi ar fi ajuns în sfârşit, după multe furtuni, pe pământurile dintre Rin, Dunăre şi mare. Numele de franci şi-l datorau conducătorului lor, viteazul „Franción” – „Francus” în textele ulterioare. Supuşi pentru un timp romanilor, ei şi-au scuturat jugul şi de atunci nimeni nu a putut să-i mai învingă. Textul, destul de mediocru şi foarte confuz, din a doua carte a cronicii, repetat apoi în linii mari şi în cartea a treia, a fost suficient pentru ca ideea originii troiene să fie unanim acceptată: ea corespundea unei nevoi evidente de explicare şi căutare a unei identităţi istorice şi sublinia şi vechimea, nobleţea poporului franc, comparabilă cu cea a romanilor. Aceşti franci, cum am văzut, nu erau barbari!

Deranjaţi de succesul unei legende atât de extravagante, istoricii au subliniat caracterul ei artificial şi „erudit”, dorind să sugereze că ar fi fost crezută doar în anumite medii. Eroarea este evidentă. Nu numai că ideea originii troiene nu a fost respinsă până în sec. al XVI-lea, dar la sfârşitul sec. al XI-lea o întâlnim şi în *Chanson de Roland.* Cântecul indică graniţele ţării francilor ca fiind Besançon la sud, Wissant (Pas-de-Calais) la nord, Saint-Michel-au-Péril-de-lamer, la vest şi Seinz la est. Eugen Ewig a demonstrat că ultimul nume corespunde oraşului Xanten de pe Rinul inferior. Înainte de a se chema „Ad Sanctos”, din cauza relicvelor importante aflate acolo (în germană a rezultat Xanten) oraşul se numea *Colonia Traiana,* amintind de numele împăratului roman Traian. Ajunşi la gurile Rinului, francii din legendă şi-ar fi instalat capitala acolo şi ar fi numit-o Troia (Troiana) în amintirea vechii lor patrii. Tradiţia intrase pur şi simplu în „imaginarul popular”.

Documentul de departe cel mai important este totuşi *Istoria Francilor,* scrisă în jurul anului 1.000 de către Aimoin, călugăr la Saint-Benoît-sur-Loire, sub îndrumarea abatelui său, Abbon de Fleury (+ 1004). În ultimii ani ai sec. al X-lea, Abbon a devenit consilierul regelui Robert al II-lea şi l-a însărcinat pe Aimoin să scrie o istorie cvasi-oficială a francilor, pe care dorea să o dedice regelui şi noii dinastii. Ajutat de colaboratori, Aimoin a adunat toate menţiunile pe care le-a putut găsi la autorii antici, în cronici şi texte hagiografice, despre franci şi despre regii lor. Inspirându-se dintr-o istorie anonimă despre războiul iudaic şi distrugerea Ierusalimului, el a dat scrierii sale un stil şi un caracter anecdotic. Menţionăm faptul că acest gen istoriografic al Imperiului Roman Târziu a fost foarte apreciat în Evul Mediu, ceea ce explică şi

succesul ulterior al operei. Aici sunt strânse pentru prima dată toate elementele tradiţiei france pe care dorim să o schiţăm: botezul lui Clovis cu mirul sfânt adus din cer de un porumbel şi originea troiană a francilor. Printre numeroasele victorii ale invincibililor franci, Aimoin le subliniază pe cele obţinute asupra galilor şi germanilor, popoare foarte viteze, dar incapabile să reziste în faţa francilor.

Astfel, pentru acest autor al anului 1.000, francii nu sunt nici gali, nici germani. După cum aflăm de la el însuşi, Aimoin este franc şi este foarte mândru de originea sa. Născut într-o colonie militară francă din Gasconia, *Ad Francos,* el nu are decât dispreţ faţă de gasconi. În alte scrieri consacrate istoriei abaţiei sale şi epocii în care a trăit, el îi distinge pe franci de aquitani, bretoni, lotharingi şi de normanzi. Relaţiile politice şi psihologice ale perioadei lui Hugo Capet pot fi observate cu uşurinţă, nucleul franc din nordul Galiei putând fi identificat ca cel al unei Franţe pe cale de a se naşte.

Printr-o coincidentă care nu pare întâmplătoare, din aceeaşi epocă s-a mai păstrat o istorie a regatului scrisă într-o formă mult diferită de către Richer, călugăr la Saint-Rémi de Reims. El a fost elevul lui Gerbert, mare savant şi premergător al umanismului, conducătorul şcolii bisericii din Reims şi apoi arhiepiscop, un om ce pentru epoca sa avea vaste cunoştinţe asupra Antichităţii şi literaturii acesteia. Aşa cum maestrul visa la o „renaştere” a demnităţii imperiale şi a splendorilor antice, elevul său Richer – al cărui stil retoric era format la şcoala lui Sallustius – visa şi el, numai că ţelul său politic era diametral opus, dorind o renaştere a vechii Galii. Folosind nume moderne de popoare – *Flandrenses* şi *Alemanni* – el evită sistematic să vorbească despre franci, iar pe

compatrioţii săi îi numeşte „Gaulois” (Gali). Clovis este prezentat astfel, în mod curios, ca primul „rege al galilor”.

Aici nu este vorba de o simplă chestiune de retorică: dacă Aimoin laudă meritele şi bravura francilor, Richer are o atitudine asemănătoare faţă de gali. Atunci când cel din urmă îl citează pe Sfântul Ieronim, el nu o face pentru o frază în care se vorbeşte despre calităţile poporului franc – frază subliniată de Aimoin – ci pentru un alt fragment: „Galia este singura ţară unde nu s-au născut monştri. Întotdeauna ea s-a distins prin oamenii ei instruiţi şi elocvenţi”. Ideea continuităţii patriei galilor de-a lungul timpului şi al dinastiilor este enunţată deci, pentru prima dată, de Richer. Opera sa a rămas totuşi aproape necunoscută şi a fost redescoperită abia în 1821 în biblioteca din Bamberg. Gerbert a fost obligat să părăsească Franţa – el a fost mai întâi episcop de Ravenna şi apoi papă, sub numele de Silvestru al II-lea – şi a luat probabil cu el şi manuscrisul lui Richer pentru a-l oferi împăratului Otto al III-lea, de la care se pare că a fost moştenit de Henric al II-lea, fondatorul episcopiei din Bamberg.

Cu toate că Abbon a căzut în dizgraţia regelui, iar *Istoria Francilor* nu a fost prezentată niciodată la curte şi în plus ea a fost abandonată înainte de a fi finalizată, destinul lucrării sale a fost cu totul diferit. Ea a fost continuată la sfârşitul sec. al XI-lea de Gislemar, un istoriograf din Saint-Germaine-des-Prés, iar mai târziu, din nou, la Saint-Dénis. Tot acolo a fost terminată în 1274 o traducere în franceză a enormei cronici latine care conţinea opera lui Aimoin şi pe cea a continuatorilor săi. Aceasta se va intitula *Grandes Chroniques de France* (Marile cronici ale Franţei) şi va deveni istoria aproape oficială a regatului.

Numeroasele manuscrise şi numărul mare de ediţii apărute în sec. XV-XVI stau mărturie preţuirii de care s-a bucurat până în epoca modernă. Alături de omagiul adus regalităţii franceze, în cronică există şi texte ce demonstrează că strămoşii Capeţienilor sunt Carolingienii, iar ai acestora Merovingienii: ca urmare, toţi regii Franţei sunt succesorii şi moştenitorii legitimi ai lui Clovis, primul rege catolic. Înţelegem astfel de ce a fost atât de importantă pentru viaţa politică şi religioasă a Franţei: ea sublinia rangul regilor Franţei şi contactul lor direct cu Dumnezeu. Ideea că monarhia a fost întemeiată şi susţinută de Dumnezeu, iar în cazul unui mare pericol ea ar fi fost salvată tot de Dumnezeu, s-a răspândit şi în popor, pentru Ioana d'Arc ea reprezentând o certitudine.

Coroana Franţei trebuie pusă prima.
Pentru ca toţi ceilalţi regi să i se supună.
Dumnezeu, prin voinţa Sa şi în cor de îngeri
L-a investit pe primul rege al Franţei.
ţi l-a însărcinat să fie
Pavăză pentru el pe pământ.
La couronne de France doit être mise avant.
Car tous autres rois doivent être à lui pendant.
Dieu fit le premier roi de France, par son comand.
Couronner à şes anges dignement en chantant.
Puis le commanda être en terre son sergent.

„Arheologia" spirituală a ideii france în istoria politică a Franţei ne dezvăluie nu numai „erorile" sau „invenţiile" unei perioade îndepănate, ci şi o istorie trăită de oameni, pe baza unei credinţe ce corespundea unei realităţi istorice: succesul simbiozei dintre regalitatea, aristocraţia şi poporul franc pe de o parte şi aristocraţia Galiei romane pe de altă parte. Misiunea religioasă şi caracterul sacru al regelui

confereau întregii naţiuni un rol aparte, o mândrie exprimată printre alţii şi de autorul poemului *Chansons de Saisnes* de la sfârşitul sec. al XII-lea:

Francezii nu mai aveau nevoie nici de papalitate şi nici de intervenţia specială a Biserici pentru a-şi glorifica regalitatea protejată de Dumnezeu. Gradul de spiritualitate atins de regalitate în persoana lui Ludovic cel Sfânt îi dă regelui o mare libertate de mişcare chiar şi faţă de Biserică. Filip cel Frumos a beneficiat de această situaţie. Cultul cvasi-religios al spiritualităţii regale a stat la baza unui cult naţional, care era la rândul său purtător al unei misiuni. Astfel, faptul că Franţa a devenit în acelaşi timp „fiica mai mare a Bisericii" şi „mama revoluţiilor" este poate mai puţin paradoxal decât ar putea să pară la prima vedere. Primei misiuni a Franţei îi este adăugată şi cea de-a doua, provenită la rândul său din evoluţia ideilor despre originile ţării.

Mitul galic

În conştiinţa istorică franceză mai există şi un alt mit fondator: cel al „naţiunii galice", considerată premergătoare naţiunii franceze. Victoria ideii n-a fost totuşi nici spontană şi nici uşoară, ci dimpotrivă a fost rezultatul unei evoluţii întortocheate, cu consecinţe uneori drainatice. Umaniştii sec. XV-XVI au demonstrat falsitatea ideii originii troiene şi au provocat o gravă criză de identitate, cu dispute interminabile, într-o confruntare definită de Marc Bloch ca „obsesia originilor". Conform mitului franc, francii şi, împreună cu ei, francezii, erau fondatorii primei regalităţi catolice, întemeietorii primei naţiuni creştine, locuitorii patriei ştiinţei – teoria *translaţio studii* de la Atena şi de la Roma la Paris

— Şi a cavaleriei, ca urmare, deţinătorii artei de-a trăi şi a civilizaţiei aristocratice. În opinia

umaniştilor, ei redeveneau descendenţii barbarilor germanici care distruseseră odată cu Imperiul Roman şi cultura, arta şi civilizaţia antichităţii. În acest context, Franţa nu-şi pierdea numai gloria originilor sale, ci şi unitatea istorică şi socială: cucerirea era legitimarea supremă a puterii, iar cei ce deţineau puterea şi se considerau nobili revendicau numai pentru ei ascendenţa francă, restul populaţiei fiind urmaşii galilor învinşi. Cum s-ar mai fi putut naşte un nou mit unificator în aceste circumstanţe? Descoperirea galilor nu a avut urmări de anvergură naţională decât atunci când poporul i-a respins pe „aristocraţii ce proveneau dintr-o rasă străină" şi a început să se identifice cu galii.

În timpul secolelor anterioare mişcării umaniste nu s-a vorbit despre gali. Preumanismul lui Richer nu a putut să influenţeze evoluţia ideilor în regatul francilor. Noţiune pur geografică, desemnând teritoriile dintre Pirinei şi Rin după cum „Germania" le desemna pe cele de dincolo de Rin, cuvântul Galia a fost folosit în mod curent şi fără întrerupere din epoca romană. El a fost uzitat îndeosebi în cadrul bisericii, unde putea avea un caracter oficial, de exemplu în cadrul conciliilor ecumenice. Suger, abate de Saint-Dénis şi biograf al lui Ludovic al VI-lea, vorbea în sec. al XII-lea despre Francia şi *regnum Francorum* într-un context politic şi despre *Gallicana Ecclesia* pentru chestiuni eclesiastice. Luptele pentru „libertăţile galicane" – poziţia bisericilor regatului francez faţă de papalitate

— Au contribuit probabil la cristalizarea unei percepţii politice şi naţionale a termenului „galican".

Umaniştii au oferit sensuri noi şi au reactualizat noţiunile de „Galia" şi „Germania", utilizate acum frecvent. Ele îşi pierd sensul ecleziastic. Aceste

cuvinte *(Gallia, Germania)* au servit adepţilor limbii latine clasice ca să exprime noriunile „Franţa” şi „Germania”. Identificarea, în fond imprecisă atât din punct de vedere istoric cât şi geografic, este opera umaniştilor. (ovini, umanisrii italieni laudă cu aroganţă puterea şi superioritatea culturală a strămoşilor lor romani şi blamează *Medium Aevum* – „Evul Mediu”, termen pe care ei l-au şi creat – a cărui latină şi artă mediocră este atribuită barbarilor de la nord de Alpi.

Acuzaţia a provocat iritarea naţiunilor în cauză şi i-a stimulat pe eruditii şi pe poeţii lor. Urmaşii germanilor puteau, cel puţin, să se consoleze cu descoperirea în sec. al XV-lea a lucrării lui Tacit, *Germania,* unde, dorind să dea o lecţie compatrioţilor săi, autorul a subliniat virtuţile germanilor în comparaţie cu viciile romanilor. În timp ce, mândri şi siguri de ei, germanii făceau primii paşi către un germanism şovin, situaţia umaniştilor francezi era mai delicată; ei au rămas în defensivă şi au refuzat termenul de „Ev Mediu” cu sensul său peiorativ. Nici nu s-ar fi putut pune problema sacrificării grandorii monarhiei lor, a dinastiilor care au rămas în continuare cadrul cronologic al istoriei. Pentru ca noţiunea de „Ev Mediu” să fie acceptată, a trebuit să vină mai întâi Revoluţia, mare admiratoare a modelului roman.

Problema principală a umaniştilor francezi era aceea a originilor. Pentru a face din francezi egalii romanilor, către 1510 – 1513, Jean Lemaire des Belges, istoriograf oficial şi poet umanist, încă se mai crampona în cartea sa *Illustrations de Gaule et singularitez de Troye* de originea troiană a francezilor. Umaniştii eruditi nu mai citeau *Grandes Chroniques de France,* ci izvoarele latine contemporane cu

evenimentele, şi nu mai puteau avea niciun dubiu: francii erau germani la fel ca toţi ceilalţi barbari de limbă germanică şi nu fuseseră niciodată troieni. Jean du Tillet (+ 1570), un mare colecţionar de manuscrise vechi, s-a ridicat împotriva absurdităţii oricărei alte origini a francilor în afară de cea germană. Rabelais a glumit şi el pe seama originii troiene, iar Ronsard a menţionat-o în 1587 în prefaţa *Franciadei,* dar a dat şi el de înţeles că nu îi acordă crezare.

Una era să descoperi adevărul şi cu totul altceva să suporţi consecinţele. În *Recherches de la France* a lui Estienne Pasquier, publicată în 1560, se simte o anumită stânjeneală: el admite originea germanică a francilor, dar este deosebit de prudent când se referă la Galia şi la gali. „Galia noastră a primit numele de Franţa, din cauza numărului mare de francezi veniţi aici din Germania…" şi apoi adaugă: „Din cauza civilizaţiei lor, Iulius Cezar nu i-a considerat pe gali barbari".

De fapt erau confruntaţi cu o mare dilemă. Fie se admitea existenţa populaţiei galice înlocuite de un popor barbar, fie existenţa a două popoare în cadrul aceluiaşi regat: galii învinşi şi francii învingători. Pentru a evita cele două posibilităţi a apărut o altă versiune al cărei succes incredibil arată de fapt cât de puternic era resimţită situaţia pe care am prezentat-o: fără să mai fie troieni, francii erau cu atât mai puţin germani. În realitate, ei sunt galii care şi-au părăsit patria cucerită de romani – după unii autori chiar înaintea cuceririi – şi apoi au revenit triumfători pentru a-şi elibera ţara. Se rezolvau astfel mai multe probleme dintr-odată: se răzbuna umilinţa înfrângerii galilor din faţa romanilor, se evita ipoteza supunerii în faţa invadatorilor germani, se conserva unitatea originii naţionale – imaginată pentru prima dată ca

fiind pur galică – şi se evita şi ascendenţa barbară şi „allemande”, căci în epocă nu era nicio diferenţă între „germains” şi „allemands” (În limba franceză pentru desemnarea neamurilor germanice din istorie este folosit termenul de „germain”, în timp ce pentru germanii de astăzi este folosit cel de „allemand”).

În cartea lui Belleforest, *Les grandes armales et histoire générale de France* (1579), teoria este dezvoltată pe larg. Cimbrii, sicambrii – adică francii – şi celţii sunt de fapt gali. Invadatorii sec. al V-lea „sunt originari din Galia noastră; cucerind-o, ei şi-au recuperat pământul”. Ca urmare a acestei ipoteze, Hugo Capet devine „un gal autentic” prin naştere. Ideea revenirii galo-francilor din Germania o întâlnim şi la Audigier în *l’origine des Français et de leur empire* (1676), unde în dedicaţia către Ludovic al XIV-lea scria că în cartea sa „gloria vechii Franţe va fi restabilită”. Tot în sec. al XVII-lea apar şi noţiunile de „spirit galic” şi „istorie galică”, deci un fel de familiaritate ce conferă vieţii din Franţa un aspect „etern”, izvorât din Galia.

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, lumea cultă franceză a respins teza originii galice a francilor. Totuşi, ideea era seducătoare, iar în sec. al XIX-lea ea a fost reluată. Rolul său istoric a fost de-a pregăti spiritele pentru ziua în care a fost recunoscută doar originea galică, refuzându-se artificiile asimilării ascendenţei france.

Să vorbim acum despre cei care, începând din sec. al XVI-lea, au acceptat originea germanică a francilor adică, în limbajul şi spiritul epocii, a „francezilor”. În anturajul lui Francisc I, vechile legături germanice ale regilor Franţei erau subliniate cu plăcere, regele încercând să câştige coroana imperială în defavoarea lui Carol Quintul, regele

Spaniei. Acceptarea unei „francităţi germanice” atinge apogeul în momentul alianţei lui Henric al II-lea cu principii protestanţi ai Sfântului Imperiu. Ca urmare a alianţei, episcopatele lorene Metz, Toul şi Verdun uurmau să se întoarcă la Franţa. Pe baza unei bogate documentări, Jean-Daniel Pariset a definit idei ce reprezentau „un vis colectiv şi o temă politică şi literară”, idei întâlnite şi la consilierii regelui: „Înrudiţi, francii şi germanii uniţi împotriva latinilor şi a Romei, demni moştenitori ai vitejilor lor strămoşi… erau descendenţii lui Arminius, apărătorul libertăţii”.

Nu s-a insistat însă suficient asupra modului în care aristocraţia franceză a fost influenţată de-a lungul sec. al XVI-lea de o altă descoperire, făcută în acelaşi timp cu cea a originilor germanice ale francilor: cea a „libertăţilor” avute de aristocraţia Sfântului Imperiu. Pe fondul unei monarhii cu o autoritate scăzută, principii germani ofereau un model de invidiat. Tot atunci a apărut şi teoria conform căreia toate adunările prin care era limitată puterea monarhică îşi aveau originea în adunările oamenilor liberi pomenite de Tacit. Aceasta este renumita „libertate a pădurilor germanice”, văzută de un om cu autoritatea lui Montesquieu ca originea instituţiilor engleze, atât de admirate de el. Voltaire i-a răspuns că francii erau doar nişte fiare sălbatice în căutare de hrană. Cum ar fi putut să-şi construiască englezii flota şi fabricile, atât timp cât se admitea că germanii nu munceau pentru că se mulţumeau să-i jefuiască pe ceilalţi? Iată o exemplificare a pasiunilor declanşate de problema originilor şi de teoriile născute în jurul ei.

Dubla descoperire a unei nobilimi puternice şi cu tradiţie, în opoziţie cu o regalitate lipsită de autoritate, şi cea a pretinsei origini comune cu nobilimea germană a exercitat o atracţie irezistibilă

asupra nobilimii franceze. Existau în acest context două aspecte la fel de interesante: vechimea libertăţilor ce limitau drepturile regalităţii şi vechimea supunerii poporului în faţa nobililor, ca urmare a cuceririi Galiei de către francii liberi. În 1560 Estienne Pasquier scrie: „Odată ajunşi în Galia, francii au devenit stăpâni şi proprietari", iar apoi: „Învinşii şi-au păstrat pământul, dar au fost încărcaţi cu o mulţime de îndatoriri apăsătoare şi au devenit servitorii lor". Despre „societatea ordinelor" descrisă în zilele noastre de Roland Mousnier, avem mărturia lui Charles Loyseau care afirma în 1638, în *Trăite des seigneuries:* „Atunci când francezii noştri au cucerit Galia, ei au devenit cu siguranţă stăpânii oamenilor şi ai bunurilor lor... Băştinaşii au fost transformaţi în servitori... Cât despre poporul învingător, acesta a fost scutit de robie şi de orice stăpânire privată". Mai succintă, dar şi mult mai importantă a fost formularea marelui erudit Adrien de Valois, care atunci când a vorbit despre impozitele de după cucerire a spus: *Franci immunes, Galli tributarii.* Francii, nu numai că erau stăpânii ereditari ai Galiei cucerite, dar erau scutiţi şi de impozitele datorate de gali pe lângă îndatoririle faţă de seniorii lor particulari.

Descoperirile şi raţionamentele savante ale umaniştilor, filologi, istorici şi jurişti, au transformat situaţia socială şi politică din Franţa şi au enunţat idei ce au bulversat ţara şi societatea aşa cum Reforma zdruncinase Biserica. Originea troiană, care le permitea tuturor să se considere franci, este înlocuită cu un model istoric şi o explicaţie a vieţii sociale şi a istoriei naţionale cu efect disociativ: drepturile imprescriptibile ale învingătorilor erau atribuite descendenţilor unora, iar celorlalţi statutul umilitor de învinşi, o situaţie ereditară fără ieşire şi încărcată de

îndatoriri apăsătoare.

Fără îndoială, realitatea socială nu corespundea cu teoria, ea nu se putea schimba de la o zi la alta şi, în plus, la statutul nobiliar se accedea în cele mai diferite moduri. Climatul social a fost însă profund modificat: puternicii găsiseră noi argumente periculoase, iar ceilalţi, care erau deja dezavantajaţi, trebuiau să se apere şi să încerce să le respingă. Unul din fiii burgheziei avute, abatele Du Bos, publica în 1734 o *Histoire critique de l'établissement de la monarchie,* unde arăta că nu existase nicio cucerire şi nicio supunere a galilor de către franci; în Galia, francii fuseseră aliaţii şi nu duşmanii romanilor şi îşi păstraseră o mare parte din instituţii, inclusiv drepturile principelui roman, preluate apoi de regele franc. Acestei opere de mare valoare i s-a reproşat atitudinea contrară burgheziei şi încercarea mult prea evidentă de a fi pe plac regelui, aliatul obiectiv al „burgheziei" din care făceau parte contribuabilii şi adesea funcţionari importanţi ai administrăriei regale. La rândul său, aristocraţia s-a distanţat de „plebe" – mulţimea celor ce nu erau nobili – şi a început să se opună puternic regelui. Cartea lui Du Bois reprezenta deja un răspuns la cea mai celebră şi mai clară pledoarie în favoarea tezei aristocratice, lucrare publicată în 1727 după moartea autorului său, Henri de Boulainvilliers, conte de Saint-Saire, sub titlul *L'Histoire de l'Ancien Gouvernement de la France.* Este suficient să citǎm o singură frază: „În această ţară există două rase diferite".

Consecinţele au fost considerabile. Franţa avea să cunoască o mare revoluţie, căci ea era divizată de o doctrină nouă, radicală şi revoluţionară ce a tulburat ţara şi pe locuitorii ei, într-un moment când, în celelalte ţări, vechile instituţii erau deja estompate.

Noua doctrină era contrară realităţii economice, contrară realităţii acceptate de „plebei”, şi era atât de umilitoare încât reacţia finală a fost violentă. Folosit până atunci mai ales în legătură cu familia şi dinastia regală, cuvântul „rasă” a fost folosit apoi pentru a stabili o separare „ereditară” între categorii întregi de populaţie. Augustin Thierry a folosit termenul în contextul luptei dintre naţiuni, în cel al luptei dintre o naţiune cuceritoare şi una cucerită, iar Gobineau a dezvoltat teoria despre rasa superioară nordică. Consecinţele sale dezastruoase sunt cunoscute.

Descoperirea în Franţa a originilor germanice ale francilor a dus la apariţia unor ideologii bazate pe diferenţele sociale şi naţionale dintre oameni: adică lupta dintre rase şi lupta dintre clase.

Cazul lui Nicolas Fréret demonstrează că pericolul reprezentat de nişte idei atât de explozive era corect înţeles. La 11 Nov. 1714, acest tânăr de 23 de ani a prezentat un memoriu în faţa Academiei de Epigrafie (Académie des Inscriptions). În expunerea sa, el militează pentru renunţarea definitivă la legenda troiană şi pentru încetarea împărţirii populaţiei franceze într-o masă de provenienţă galică şi o minoritate descinzând din invadatorii franci”. Nu a fost primul care a descoperit acest lucru, dar a fost primul care l-a rostit într-un cadru oficial şi într-o manieră solemnă. Atitudinea sa a fost considerată mult prea îndrăzneaţă, iar autorul a fost trimis pentru câteva luni la Bastilia, fapt ce nu l-a împiedicat ulterior să devină secretarul permanent al Academiei.

Când ştim că Revoluţia Franceză a fost declanşată, aşa cum a arătat Georges Lefebvre, de către atacul pus la cale de o nobilime arogantă împotriva regalităţii, înţelegem răspunsul dat de Sieyès – în celebra sa *Ce este Starea a Treia?* (1789) –

provocării lui Boulainvilliers şi pretenţiilor nobilimii, ale cărei privilegii se întemeiau pe o origine străină, de a-i pune în aplicare ideile: „străinii să se întoarcă în pădurile Franconiei”. Reînviată de umanişti, aversiunea faţă de francii barbari a devenit şi mai mare ca urmare a pretenţiilor aristocraţiei, iar în zilele revoluţiei au existat propuneri serioase de schimbare a numelui naţiunii şi de abolire a celui de „Franţa”.

Unde sunt însă galii? Ideea că poporul francez nu era de fapt decât poporul gal, supus mai întâi romanilor şi apoi francilor, a fost emisă doar ezitant şi intermitent: era un lucru jenant să fii de două ori cucerit. În sec. al XVII-lea este iniţiată o mişcare filo-celtică, mişcare ce a câştigat mulţi adepţi şi în Germania. Despre gali începe să se vorbească din ce în ce mai favorabil, dar pentru ca ascendenţa galică a maselor populare să fie în mod clar acceptată a trebuit să vină mai întâi Revoluţia. În cartea sa *Histoire critique de la noblesse* (1790), J.A. Dulaure afirma: „Ah, sărmane popor, ai fost călcat în picioare de barbarii care ţi-au masacrat strămoşii. Barbarii aceştia erau străini, sălbatici scăpaţi din pădurile Germaniei şi din gheţurile Saxoniei… cu toţii urmaşi de tâlhari”. Plin de mândrie, autorul declara: „eu sunt de rasă galică”. Se observă că teza ce susţinea separarea durabilă dintre cuceritorii franci şi învinşii gali a fost acceptată, dar a fost orientată împotriva vechilor învingători: astfel virtuţile au devenit defecte şi invers. Totuşi, armatele Revoluţiei şi ale lui Napoleon au avut alte titluri de glorie decât ascendenţa galică, al cărei succes a rămas foarte limitat.

În perioada Restauraţiei, în sânul aristocraţiei existau în continuare susţinători mândri, dar mai

moderaţi, ai ascendenţei lor france: un exemplu poate fi Chateaubriand. Tot acum au existat şi încercări de reconciliere, aşa cum a fost cea a lui Guizot: el făcea distincţie între „rasa cuceritoare” şi „rasa cucerită”, dar admitea că Revoluţia a pus capăt în mod definitiv împărţirii şi a pregătit unitatea naţională. Trecutul a rămas astfel dezbinat de antagonismul dintre rase, dar Guizot a găsit o consolare în acţiunea civilizatoare a dreptului roman şi a observat rolul de intermediar al Franţei: prin poziţia sa geografică, ea a receptat mai bine decât alte naţiuni atât romanitatea cât şi germanismul. Celelalte naţiuni erau „în special germanice” sau „în special romane”: ideea a fost îmbrăţişată de Gaston Paris, unul din fondatorii filologiei limbilor romane medievale.

Augustin Thierry a fost mai combativ. El a văzut peste tot lupta între rase, de exemplu în cucerirea Angliei anglo-saxone de către normanzi. În istoria Franţei el a identificat barbari mai blânzi, romanizaţi şi civilizaţi mai repede, cum au fost de exemplu vizigoţii şi burgunzii, şi barbari mai cruzi şi sălbatici cum au fost francii. Cum erau împotriva arianismului, clericii i-au preferat pe franci barbarilor mai civilizaţi. La rândul lor, francii au fost romanizaţi atunci când cuceritorii barbari – Carolingienii – au supus din nou Galia. Carol cel Mare, „primul împărat german” este astfel vinovat de regresul Franţei, regres recuperat doar în timp, sub Capeţieni, o dinastie mai naţională. Pentru Augustin Thierry, „este absurd să consideri ca bază a istoriei Franţei numai istoria poporului franc, ar însemna ştergerea memoriei unui mare număr de strămoşi care ar merita poate mai degrabă respectul nostru filial”.

Aceste remarci – destul de prudente în ceea ce îi priveşte pe gali – ale autorului cărţii *Lettres sur*

l'histoire de la France au fost cu mult depăşite de către fratele său Amédée Thierry care, prin cărţile sale *Histoire des Gaules* (1828) şi *Histoire de la Gaule sous l'administration romaine* (1847), a pus bazele unei conştiinţe istorice „galice" în Franţa. Pentru el majoritatea francezilor erau de origine galică, în caracterul naţional francez putându-se observa o continuitaie a caracteristicilor galice: individualism, bravură personală, spirit deschis şi inteligenţă, lipsă de perseverenţă, respingerea ideilor de disciplină şi de ordine, după el, trăsături tipice „raselor germanice". Prin suprapunerea profilului vechilor germani peste imaginea contemporană a Prusiei, el făcea însă o confuzie pentru că cei din urmă datorau foarte puţin „germanilor". Jules Michelet îşi bazează ideea despre docilitatea şi disciplina „germanică" pe faptul că Germania a fost dominată de-a lungul secolelor de prinţii săi şi respinge ideea germanofiliei liberale – germanicii ar fi la originea libertăţii. El uită însă ce s-a întâmplat în Anglia şi, mai uită de asemenea, supunerea seculară a francezilor în faţa unei regalităţi şi a unei aristocraţii de care naţiunea tocmai se eliberase într-o anumită măsură. După Michelet, istoria naţiunii începe cu Revoluţia, iar prin teoria sa „modelul galic" era acceptat în măsura în care permitea noii naţiuni să se recunoască într-un îndepărtat trecut galic. Pentru a fi exacţi din punct de vedere istoric, aceasta ar presupune că galii nu au cunoscut şi nici nu au acceptat dominaţia vreunei aristocraţii.

Victoria ideii originii galice era asigurată. Henri Martin, care a întreprins asupra celţilor mult mai multe cercetări decât Michelet, îşi începe monumentala sa *Histoire de France* cu Galia liberă. Pentru el, francezii sunt „prin naştere şi caracter fiii

galilor, iar prin inteligenţă, cei ai romanilor”. Nu mai era loc şi pentru franci, altă dată mândria naţiunii, iar acum doar barbari sau aristocraţi: interpretarea a influenţat profund, până în zilele noastre, modul francezilor de aşi concepe originea. Din acest moment a existat un trecut galic, mitic şi venerat, urmat apoi de originile imediate ale statului franc devenit Franţa. Cum despre cea din urmă perioadă nu suntem foarte mândri, o evocăm doar cu mare jenă.

Revoluţia de la 1830 a adus consacrarea unor onoruri oficiale şi populare ascendenţei galice a francezilor. În timpul lui Ludovic-Filip, care îşi dorea mai mult o popularitate patrioticăt decât legitimarea ca descendent al lui Clovis, „cocoşul galic” este pictat pe tijele de susţinere ale drapelului. În 1830 Balzac a reuşit să-l facă pe marchizul d’Esgrignon, franc nobil şi mândru, să pronunţe aceste cuvinte: „galii au triumfat!”. Îndelungata luptă a francilor şi a galilor”, despre care am vorbit, s-a încheiat. Expresia „strămoşii noştri gali” este definitiv acceptată şi prezenţa sa domină manualele. Între anii 1871 şi 1914, ideea originii galice a fost deosebit de puternică în învăţământul primar, în timp ce în cel secundar s-a acordat o mai mare importanţă aportulni civilizaţiei romane. Căutarea unei identităţi pe cât posibil totale între gali şi francezi l-a condus pe istoricul Henri Martin să observe ca francezii au plămânii mai mari şi celelalte organe interne mai mici decât ale germanilor, caracteristici care, în viziunea lui, ar corespunde în mod cert galilor şi germanilor.

În cadrul acestor consideraţii rasiale şi fiziologice asupra originii francezilor, Roma a ocupat doar un loc modest. Nu i s-a iertat niciodată cucerirea Galiei şi înfrângerea lui Vercingétorix. Această atitudine bivalentă este foarte bine exprimată într-o

remarcă a lui Edgar Quinet *(La Révolution,* 1865): „Orice om născut aici poartă amprenta tradiţiei latine. Ne naştem, ca şi strămoşii noştri galii, supuşi ai Romei, prizonieri ai lumii antice, înlănţuiţi la picioarele Capitoliului. Aşa a fost modelat de istorie".

Ideii romantice a libertăţilor france şi germamce, atât de necesară privilegiilor nobililor, i-a succedat cea a libertăţii galice înăbuşite de romani. S-a generat astfel, până în zilele noastre, o literatură imensă în care s-a cristalizat imaginea poporului galic care a respins cu îndârjire cucerirea romană. Viziunea aceasta nu corespunde însă câtuşi de puţin numeroaselor vestigii ale civilizaţiei galo-romane descoperite în fiecare zi în săpăturile arheologice de pe tot cuprinsul Franţei.

Atitudinea cercetărilor actuale este foarte rezervată faţă de cultul galic. Istoricii şi-au dat seama de procesul artificial care a generat o ideologie perfect adaptată problemelor unei anumite epoci. Spre deosebire de situaţia din Insulele Britanice şi din Bretania celtizată, în Franţa nu a existat nicio tradiţie populară care să amintească de gali. „Durerea înfrângerii de la 1870 le-a sugerat fondatorilor Republicii... să considere Galia ca patria lor strămoşească, iar pe Vercingétorix primul erou al istoriei naţionale" (Jean-Pierre Rioux). Chiar şi dreapta, care se afla mai înainte în tabăra conservatoare a „francilor", nu avea nimic împotrivă urmându-l în această privinţă pe Boulanger „să îi înroleze şi pe gali în forţele ordinii eterne".

Fustel de Coulanges era convins că adevărul istoric, pus în evidenţă de cercetările critice, putea să niveleze controversele evocate: „Istoria insuficient cunoscută dezbină, istoria bine cunoscută unifică. Teoriile noastre istorice sunt punctul de plecare al

tuturor facţiunilor; ele sunt terenul pe care au germinat toate urile”.

Să reţinem concluziile ce rezultă din prezentarea ideilor avute de locuitorii Hexagonului despre originile lor. Naţiunea s-a născut în primul regat catolic din Occident, regat al cărui prestigiu politic şi religios a crescut. S-a dezvoltat ca urmare o ideologie catolică, francă şi regală. Odată devenită „adultă” din punct de vedere politic, naţiunea şi-a luat destinul în mâini şi a decis că pentru a fi condusă nu mai are nevoie nici de rege şi nici de biserică. Ea îşi creează deci o ideologie istorică a libertăţii şi o identitate naţională galică pentru a o înlocui pe cea pe care o considera învechită.

Atenţia noastră trebuie să se aplece şi asupra a ceea ce nu a fost schimbat de aceste tulburări. Ideea rolului aparte al Franţei în Occident şi în lume nu a fost pusă niciodată în discuţie. Ea aparţine ambelor sisteme ideologice, celor două „mituri” prezentate. Acest sentiment, această certitudine au mobilizat forţele morale şi intelectuale ale ţării de-a lungul istoriei sale. Există aici ceva ce-ar putea să-l impresioneze pe observator: „ideea de Franţa” datează dintr-o perioadă ce precede cu mult formarea naţiunii propriu-zise.

În cazul Franţei, originile au o importanţă aparte. Este logic să ne punem şi problema modului în care condiţiile geografice – şi în special poziţia Hexagonului în cadrul Occidentului – au putut favoriza destinul şi poziţia sa în Europa. Consideraţiile făcute asupra originilor nu sunt decât argumente politice folosite fiecare într-o anumită epocă. În situaţii şi în faţa unor probleme complet diferite, modul de a gândi şi de a acţiona al strămoşilor noştri este atât de diferit încât toate aceste teze nu rezistă la un examen

ştiinţific şi obiectiv. Pentru a ni-i apropia cât de cât pe aceşti „strămoşi”, trebuie să pătrundem coerenţa gândirii lor – uneori chiar şi incoerenţa aparentă sau efectivă: trebuie să le respectăm convingerile fără a fi însă obligaţi să le şi adoptăm. A cerceta moştenirea istorică este o dovadă de caracter şi de sensibilitate, într-un cuvânt, de cultură.

Cap. II
HEXAGONUL
Omul şi mediul său ambiant

De-a lungul unei foarte lungi perioade de timp, omul a privit lumea din jurul său ca neschimbată şi eternă, un „teatru” al vieţii umane şi publice. Importanţa situaţiei climaterice a unei ţări pentru viaţă şi bunăstarea locuitorilor săi a fost totuşi recunoscută. Imaginea relativ statică, predominantă în alte continente până aproape de zilele noastre, a fost tulburată în Europa de o revoluţie spirituală al cărei prim martor important a fost filosoful italian Giambattista Vico (1668 – 1744). În parte, el a conservat ideea antică a eternei reîntoarceri, dar a conceput şi o evoluţie a civilizaţiilor – sau a unor civilizaţii – şi a pregătit astfel victoria unei concepţii evoluţioniste în cele mai diferite domenii. Tot în sec. al XVIII-lea, Goethe a cercetat evoluţia speciilor şi modul de manifestare a acesteia în floră şi faună. Colecţionate de mai mult timp, odată cu sec. al XIX-lea, fosilele încep să fie încadrate într-un sistem al evoluţiei speciilor – tot acum este descoperită şi evoluţia societăţii şi cea a limbilorteorie demonstrată acum într-o manieră ştiinţifică; „darvinismul” nu este altceva decât aplicarea cu succes a unei ipoteze evoluţioniste.

Concepţia generală începe să se schimbe, chiar şi universul, astrele, întruchipare a unei ordini

imuabile, supuse pentru vecie, în viziunea astronomilor secolelor precedente, unor legi matematice, sunt prezentate în sec. al XX-lea ca elemente ale unui cosmos în mişcare, născut la un moment dat şi supus unor schimbări pe termen lung. Întreaga natură are istoria sa; vârstele pământului sunt studiate de către geologi şi paleontologi, iar continentele au avut forme diferite în funcţie de momentul evoluţiei terestre, ele s-au mişcat foarte încet, dar cu o viteză măsurabilă.

Ultima fază a revoluţiei conştiinţei noastre, şi poate cea mai importantă, o întâlnim în biologie: descoperirea evoluţiei corpului uman, de la două celule în momentul concepţiei până la şase miliarde în momentul naşterii. Şi nu este vorba numai de descoperirea programării genetice a istoriei individuale a corpului, ci şi de descoperirea creierului. Ştim astăzi că în momentul naşterii el numără 30 de miliarde de neuroni, număr care descreşte în decursul întregii vieţi pe măsură ce intră în interacţiune – până la 1015 contacte – ei reprezentând acumulările intelecfuale; neuronii neutilizaţi sunt eliminaţi. „A învăţa înseamnă a elimina” (Jean Pierre Changeux, *L'Homme neuronal,* 1983), dar învăţătura şi dezvoltarea „capacităţii combinatorii” se realizează prin educaţie, observaţie, experienţă şi confruntare cu realitatea unui ambient „a cărui imagine şi amprentă socioculturală o purtăm în forma hărţilor neuronale”. Cunoaştem deja că, datorită alimentaţiei sale, compoziţia chimică a omului corespunde mediului ambiant: vechiul mit conform căruia omul se naşte din pământ este astfel confirmat într-o anumită măsură. Se poate afiurma astăzi ca structura psihică şi intelectuală a omului corespunde opţiunilor făcute de facultăţile sale genetice în contact cu mediul

înconjurător. Ca urmare, omul este „produsul” mediului înconjurător în măsura în care dezvoltarea sa cerebrală reprezintă adaptarea la condiţiile oferite de un mediu ambiant, în cel mai bun caz, favorabil şi solicitant în acelaşi timp.

Biologia a construit „o punte între cerebral şi social” şi a demon-strat încă o dată caracterul „istoric”, evolutiv şi ireversibil al vieţii umane. Au dispărut astfel vechile departajări dintre „natură” şi istorie, corpuri şi suflete, corpuri şi spirit, ştiinţe naturale şi ştiinţe umane. În acest context, cadrul geografic şi climaric devine mai important şi mai semnificativ. Prin intermediul soarelui, căldurii, luminii şi al gravitaţiei, Universul exercită o acţiune directă şi continuă asupra omului. Cadrul geografic şi climatic a avut un rol determinativ în fiecare moment al istoriei şi nu numai la începutul ei aşa cum am putea să ne închipuim răsfoind cărţile de istorie. La rândul lor, condiţiile geografice s-au modificat şi ele sub influenţa omului.

Actul de creaţie a lumii, înfăptuit o dată pentru totdeauna, este astfel înlocuit cu o concepţie a creaţiei continue şi a unei evoluţii constante, relaţia dintre ţară şi grupurile sau generaţiile de oameni ce trăiesc acolo modificându-se continuu. Franţa este creaţia oamenilor care au locuit-o, oamenii sunt creaţia Franţei. Această unitate apare mai importantă decât orice „unitate de rasă”, practic inexistentă de-a lungul a sute de mii de ani de istorie omenească.

N-ar fi poate inutil să dăm câteva exemple de interacţiune dintre reacţiile umane şi factorii geografici. În momentul în care oamenii au fost capabili să profite de oferta naturii, Mediterana a devenit un loc ideal pentru navigaţie. Pentru a naviga însă, oamenii aveau nevoie de corăbii, acestea erau

construite din lemn, a cărui epuizare a fost fatală pentru regiunile de coastă. Unele incursiuni arabe în regiunile de coastă şi în insulele Mediteranei septentrionale au avut ca unic scop tocmai procurarea lemnului. Reţinerea scăzută a umidităţii – asigurată până atunci de pădurile distruse – şi pierderea pământului fertil ca urmare a precipitaţiilor au condus la apariţia unui peisaj pietros şi steril: degradarea mediului ambiant de către om nu este doar problema zilelor de astăzi.

Un exemplu de interacţiune a mai mulcor factori este oferit de producţia vinului: în mod clar ea este favorizată de un climat cald şi de pământurile însorite, totuşi ea nu depăşeşte cadrul local şi nu devine „exploatabilă" decât în zonele de coastă sau în cele fluviale unde navigaţia asigura transportul produselor. Ambientul geografic şi istoric influenţează la rândul său psihicul omului. Deşi n-au avut niciodată de-a face cu civilizaţia care le-a construit, bretonii au considerat dolmenele şi inenhirele ca specifice regiunii lor, cu o valoare de patrimoniu inestimabilă. „Specificul locului" primează asupra autohronilor, ale căror mituri se modelează după imaginea mediului înconjurător care constituie patria lor.

Simbioza dintre condiţiile geografice şi viaţa oamenilor – ale cărei rezultate sunt concretizate în „peisaje" – justifică refuzul de a separa începutul evoluţiei umane şi factorii geografici. Prezentarea descoperirilor şi a tehnicilor care au lărgit într-o manieră adesea surprinzătoare posibilităţile noastre de percepţie şi de cunoaştere a trecutului îndepărtat al pământului, al vieţii şi al oamenilor, ar trebui să reprezinte una dintre noutăţile unei istorii a Franţei scrise la sfârşitul secolului XX. Ca urmare, vom remarca mai întâi această transformare a metodelor,

vom trata apoi condiţiile geografice şi climatice, iar capitolul următor îl vom dedica apariţiei şi vieţii oamenilor în Hexagon până la apariţia primelor civilizaţii.

„Negura timpului” începe să se ridice

Cunoaşterea noastră asupra trecutului a fost mult timp limitata la nivelul primului mileniu înainte de Hristos, moment din care începem să avem informaţii furnizate de textele biblice şi de autorii greci. Se făcea o distincţie între „timpurile istorice” şi cele „preistorice” lipsite de urme scrise. De mai bine de două secole, săpăturile arheologice au scos la iveală arhive importante ale civilizaţiilor antice care foloseau scrisul – hieroglifele, scrierea cunei-foirnă etc. – iar descifrarea mai mult sau mai puţin completă a acestor semne a permis ca în Orientul Antic să avem un timp istoric şi o cronologie asigurată din mileniul al III-lea î.Hr.

Bazate pe conceptele de evoluţie deja evocate, o serie de discipline au dezvoltat, independent unele de altele, o *cronologie relativa:* paleontologia pentru istoria speciilor vegetale şi animale, antropologia pentru istoria omului şi a hominidelor, arheologia pentru forma obiectelor elaborate şi utilizate de om. Ultima metodă, numita „tipologică”, permite reconstituirea întregii curbe evolutive a formelor unui anumit tip de obiect. Prin descoperirea în straturile de pământ a unor piese databile se poate stabili o cronologie relativă ce perrnite reconstituirea unei „istorii”, căreia îi lipseşte doar precizia şi certitudinea *cronologiei absolute,* pe care mult timp am considerat că nu o vom avea niciodată.

În cursul ultimelor decenii, chimia şi fizica au pătruns în structura materiei, biologia în cea a ţesuturilor vii, iar astronomia în cea a universului.

Consecinţele acestor descoperiri pentru prezentul şi viitorul omenirii se cunosc. Prin precizia procedeelor de măsură asupra materialelor de orice natură ele au aruncat însă lumină şi asupra trecutului omului. Lemnul, metalele, piatra şi scheletele pot fi datate astăzi cu o anumită precizie. Până acum mute, obiectele au început să ne vorbească, iar toate elementele devenite databile pot fi localizate şi în istorie. Ca urmare, acum se poate urmări îndeaproape istoria Pământului în cadrul celei a Cosmosului, istoria speciilor ca parte a celei a vieţii, istoria omului de la origini până în „nmpurile istorice”.

Noile procedee şi informaţiile ce rezultă prin folosirea lor nu anulează datele acumulate; ele pot să le confirme, să le modifice şi să le definească mai bine. Metodele izotopice, care măsoară radio-activitatea naturală, permit datarea graţie carbonului 14 rezidual din resturile biologice. La moartea unui organism (de exemplu un arbore tăiat) „timpul de înjumătăţire” al carbonului 14 este de 5710 ani, iar obiectul îşi pierde jumătate din radioactivitatea sa după trecerea acestui timp. Metoda permite datarea într-o perioadă cuprinsă între 2000 şi 30.000 de ani, precizia fiind de 100 până la 500 de ani. Aşa s-a putut determina că primele dolmene din Bretania sunt cu 3500 până la 3.000 de ani mai vechi decât piramidele din Egipt. Studiul radioactivităţii potasiului a furnizat date absolute pentru vârste situate între 3, 8 milioane de ani şi 800.000 de ani. Datarea este mai puţin utilă în arheologie, dar permite datarea rocilor şi este foarte apreciată în geologie. „Termoluminescenţa” furnizează date aproximative pentru ceramică şi date foarte precise pentru silex – materialul cel mai frecvent folosit pentru obţinerea uneltelor în epoca de piatră, adică până în jur de 50.000 de ani – piesele din

acest material trebuind însă să se fi aflat la un moment dat în apropierea unei vetre. Odată aprinse, obiectele emit lumină atunci când sunt reîncălzite, iar intensitatea radiaţiei luminoase este proporţională cu doza de iradiere, care la rândul ei depinde de timpul scurs de la ultima încălzire.

Bineînţeles, diferitele procedee trebuie să se completeze şi să se controleze reciproc. Riscurile de eroare sunt mai mari în datarea *cu* carbon 14, deoarece contaminarea de la alte materiale care conţin şi ele carbon radioactiv (asfalturile naturale de exemplu) nu a fost exclusă. Cercetarea modernă aplică pieselor descoperite metode de studiu combinate şi foloseşte pentru aceasta computerele. Prelucrarea matematică („tratarea grafică", „analiza factorială", „clasificarea automată") permite ca fiecărui obiect să îi poată fi atribuit locul său exact într-o serie „tipologică"; un exemplu grăitor ar fi cel al cataramelor merovingiene.

Culmea preciziei cronologice a fost recent atinsă prin dezvoltarea metodei dendrocronologice. Dimensiunea inelelor arborilor – cu o zonă moale, „inelul estival", şi o parte dură, „inelul hibernal" – depinde de fertilitatea sau sterilitatea regiunii şi, în cadrul datelor locale, de climatul anului. Rezultatul este că pentru acelaşi interval există o succesiune specifica de inele care nu poate fi confundată cu succesiunea unei alte perioade. Cu ajutorul a diferite eşantioane de lemn s-a putut stabili o evoluţie continuă a caracteristicilor inelelor, mai întâi pentru perioada de după anul 500 î.Hr., iar apoi după 6.000 î.Hr. Piesele de lemn pot fi astfel datate cu o precizie de ani, lemnul folosit pentru confecţionarea unui obiect sau pentru o construcţie fiind în mod normal utilizat la puţin câmp după tăierea copacului. Grarie

dendrocronologiei putem să observăm şi succesiunea perioadelor mai calde sau mai reci din cursul ultimelor milenii. Dar istoria climatului a beneficiat şi de pe unna analizei gheţarilor, a măsurării urmelor lăsate pe roci şi prin analiza oxigenului 18 din gheata din interiorul Groenlandei.

Studierea trecutului poate fi făcută într-o multitudine de feluri. Magnetismul pieselor este folosit la rândul său în datare („arheo-magnetismul"); structurile geologice subterane, până acum necunoscute, sunt descoperite cu ajutorul proprietăţilor fizice ale solului şi prin variaţiile termice de suprafaţă; după ce sunt detectate cu ajutorul aparatelor de localizare subterană, obiectele metalice se examinează prin metode nucleare. Cercetarea submarină a devenit o ramură înfloritoare a arheologiei şi s-au descoperit corăbii, monede şi o seamă de alte piese databile, cu ajutorul cărora s-au îmbogăţit cunoştinţele despre ramuri ale istoriei pentru care mărturiile scrise lipsesc sau sunt rare: construcţiile navale, afacerile comerciale şi rutele navale în Mediterana. „Cercetarea polenului" permite datarea urmelor vegetale şi în special datarea apariţiei diferitelor specii de arbori, fenomen capital pentru istoria omului:

pinul şi mesteacănul apar acum 11.000 de ani î.Hr., alunul acum 8500 de ani, stejarul acum 8.000 de ani, fagul roşu acum 5.000 de ani, iar carpenul acum 2500 de ani. Cu o precizie extraordinară, fotografiile aeriene au permis în ultimii ani descoperirea în Galia septentrională a mii de „siluete" precise de exploatări agricole romane *(villae),* unele dintre ele imense. Au fost observate de asemenea şi mii de „măguri feudale", ridicături de pământ care puteau să suporte construirea unor fortificaţii realizate de obicei din

lemn. Toată geografia istorică a regiunilor Franţei, toate datele statistice asupra ocupării solului şi densităţii populaţiei, originile politice şi sociale ale ţării au fost modificate. Şi suntem doar la primele bilanţuri…

Expunerea noastră asupra originilor Franţei a profitat deja de primele rezultate ale noilor cercetări. Am considerat că nu ar fi permis din partea noastră să nu ne informăm cititorul, chiar şi într-o formă schematică şi incompletă, asupra veritabilei revoluţii care a avut loc şi care ne-a oferit o serie de cunosrinţe asupra unor epoci despre care istoricii se resemnaseră de mult timp să nu ştie nimic. Miracolul nu s-a terminat încă şi ne putem aştepta la noi revelaţii capabile să ne ofere hărţi de date din ce în ce mai „dense”, despre un fenomen sau altul, despre o epocă sau alta. Este posibilă astfel o înţelegere din ce în ce mai profundă a istoriei noastre.

Metodele antropologiei demonstrează la ce se pot aştepta istoricii atunci când pentru studierea epocilor îndepărtate se apelează şi la unele procedee concepute pentru analiza unor epoci mai recente. Pe scheletul unui om de Neanderthal, mort acum 40.000 sau 50.000 de ani, s-au aplicat metodele medicinei legale şi s-a aflat vârsta la care a murit. Mai întâi, vârsta a fost stabilită cu aproximărie, între 40 şi 50 de ani şi apoi a fost precizată: moartea a survenit la vârsta de 42 de ani. Compararea uiin duzini de schelete din aceeaşi „populaţie” poate oferi vârsta medir Mtinia la moarte, deformările oaselor permit identificarea boliloi. inr examinarea resturilor şi gunoaielor menajere sugerează cohţ) (i/. nih hranei.

Tot ceea ce ne înconjoară a devenit astfel mnrinr ni trecutului, chiar şi noi înşine cu moştenirea noastră genptică. Prin stabilirea unor grupe sanguine

specifice, în zilele noastre mip posibilă reconstituirea apartenentei sau a diferenţelor rasiale semnificative care îşi au obârşia în epocile preistorice (Jean Bemnrd, *Le sang et l'histoire,* 1983). Reflectarea trecutului în prezent nu este în esenţă un fenomen nou; în zilele noastre ea a intrat Inafl în conştiinţa oamenilor, iar „actualitatea" cunoştinţelor despre trpeut a devenit din ce în ce mai mare, acestea fiind percepute ca nu patrimoniu valoros. Ştiinţa istorică, ca şi arheologia, se bazează pe o cercetare continuă şi nu pe un edificiu încremenit. Orizomul de interes al cercetărilor istorice s-a lărgit, iar în Franţa, mai mult decât în alte ţări, el corespunde cu ultimele rezultate obţinute astăzi în arheologie, antropologie şi etnografie. Cuprinde viaţa cotidiană, credinţele şi obiceiurile, obiectele şi procedeele („tehnicile"), iar atunci când este posibil chiar şi date statistice, incomplete, este drept, dar atât de semnificarive.

Prăpastia dintre istoria originilor omului şi cea a oamenilor din Galia şi din vechea Franţa nu mai este atât de mare. Diferenţele de principiu se micşorează, iar diferenţele dintre detalii se precizează:

omul de astăzi priveşte mult mai departe în spariu, dar şi mult mai departe în trecutul său.

Hexagonul şi istoria pământului

Când şi în ce context geologic s-a născut Hexagonul? Care sunt caracteristicile principale ale structurii sale geologice? Pentru a avea o idee asupra imensităţii geologice luate în consideraţie atunci când ne gândim la istoria globului nostru, trebuie să ne amintim că vârsta materiei este estimată la aproximativ 20 de miliarde de ani. Pentru a face inteligibilă această infinitate a timpului o vom compara cu un an. În „anul universului", pământul apare în luna octombrie, viaţa în jur de 20 decembrie,

iar omul pe 31 decembrie în jurul orei 23. Era creştină reprezintă ceva mai mult de trei secunde ale acestei vârste de referinţă…

Pentru formarea geologică a scoarţei terestre care a urmat răcirii globului, este suficient să reţinem ultimii 1, 5 miliarde de ani sau practic ulcimele luni ale anului de referinţă. Erele datate cu ajutorul fosilelor de fâinte vii sunt: primară (între 570 şi 225 milioane de ani), secundară (între 225 şi 65 milioane de ani), tertiară (între 65 şi 1, 5 milioane de ani) şi cuaternară. Prima perioa-dă a erei primare este denumită „cambriană”, iar toată imensitatea de timp ce precede această epocă este numită „precambriană”.

Imensul trunchi al peninsulei occidentale a continentului eurasian, Europa, aparţine geologic erei celei mai îndepărtate. Acest trunchi se întinde de la Ural la Vistula, şi este delinutat la nord de scutul baltic – Finlanda, Suedia, Norvegia meridională – iar la sud de scutul ucrainean. Alături de „Europa precambriană” există Europa caledoniană, născută în timpul erei primare – când de-a lungul Norvegiei s-a creat un lanţ de munţi, care se continuă la nord şi în vest cu Insulele Britanice – Europa hercinică şi Europa alpină. Ulrimele două privesc în mod direct Hexagonul.

Ciclul Hercinic se numeşte aşa după Siiva *Hercynia* (Pădurea Neagră), munţii de înălţime medie ai Germaniei meridionale şi ai Boemiei. Orogeneza lor (oro. s-munte şi *genesis-formare)* a constituit evenimentul principal pentru cea mai mare parte a Hexagonului. Atunci, în urmă cu 350 – 250 milioane de ani, s-au născut:

meseta iberică, Masivul Central, masivul Armorican, masivul Ardenilor, masivul Vosgilor şi cel

central european din jurul Boemiei. Kegiunile interioare ale Hexagonului, adică Bazinul parizian, aparţin de asemenea Europei hercinice. Ulterior lor nu li s-au maindăugat decât straturi formate prin eroziunea masivilor şi ca urmare nu mai există decât munţi de înălţime medieşi prin depunerea de sedimente în timpul lungilor perioade de inundaţii marine. La fel să format şi fainioasa dispunere circulară a Bazinului parizian: ea comportă straturi succesive datând din triasic (prima fază a erei secundare), jurasic (a doua fază a erei secundare), cretacic (faza finală a erei secundare), eocen (prima fază a erei terţiare), oligocen (a doua fază a erei secundare) şi din cuaternar. Aceste straturi mărginesc şi malurile râurilor Moselle, Meuse şi Bars, împrejmuiesc provinciile Champaigne şi Île-de-France.

Lumea hercinică a fost puternic zguduită, o singură dată în sud, în era terriară, când orogeneza ciclului alpin a ridicat lanţul muntos ce traversează Europa meridională: de la Cordilierii Baetici din Spania meridională şi Pirinei (37 milioane de ani) la Alpi (12 milioane de ani), Apeninii din Italia, Munţii Dinarici din Dalmaţia şi Elenizii din Grecia, încreţirea scoarţei se prelungeşte până în Carpaţi şi în Asia Mică. Deriva continentelor – explicată din ce în ce mai fundamentat ca o mişcare a plăcilor tectonice – a jucat cu siguranţă un rol, iar enorma încreţire a scoarţei s-a datorat presi-unii exercitate de continentul african asupra subcontinentuhri european. Solul hercinic al Africii de nord şi cel al Europei de sud s-au pliat, fapt ce a dus la naşterea unei noi serii de munţi „tineri”, în Africa şi în Europa. În zona de ruptură, tulburările au avut ca rezultat o activitate vulcanică imensă a cărei consecinţa este formarea Mediteranei.

Ceea ce se va numi Hexagon este de acum încolo

separat prin munţi înalţi de peninsula Iberică (Pirineu), şi de peninsula Ape-nină (Alpii), darfapt capital – atinge şi litoralul mediteranean. Munţii Jura fac şi ei parte din aceasta orogeneză; ei formează o încreţire a scoarţei mai veche decât a Alpilor, încreţire ce se continuă în Germania de sud, la nord de Dunăre, limitând cu precizie gheţurile nordice ale Alpilor. De o mare importanţă, se formează căi de legătură între nord şi sud, pe de o parte de-a lungul depresiunii rhodaniene (valea Ron-Sa îne), învecinata spre vest cu munţii Jura şi cu Alpii şi, pe de altă parte, de-a lungul Rinului ce adună o parte din râurile alpine şi jurasiene şi străpunge şisturile Ardenilor înainte de a-şi uni apele cu cele ale Tamisei. O năvălire foarte recentă (în jurul anului 8.000 î.Hr.) – omul era deja acolo – a apelor Mării Nordului a separat Insulele Britanice de continent şi a rupt în două sistemul fluvial al Rinului şi Tamisei. Forma extremităţii nordice a Hexagonului a fost detânită abia atunci; de altfel, de-a lungul perioadelor istorice malurile Canalului Mânecii au suferit şi alte modificări importante.

Cu excepţia părţii sale celei mai sudice, Hexagonul aparţine deci Europei hercinice prelungite şi dincolo de Canalul Mânecii, în partea sudică a Angliei, limitată într-o parte de Tamisa şi într-alta de latura sudică a Tării Galilor şi de Irlanda. Anglia centrală şi de est, împreună cu Ţările de Jos, Danemarca şi toată câmpia din nordul Germaniei şi din Polonia actuală aparţin „depresiunii germanopoloneze”, zonă în care gheţarii ultimei perioade glaciare şi-au exercitat influenta asupra marii platforme precambriene a Europei occidentale. Imensele câmpii din est se prelungesc astfel prin nordul Europei centrale până la marginea Hexagonului, un alt factor capital pentru istoria tării.

De altfel, este curios faptul că prima expansiune a popoarelor de limbă germanică corespunde acestei depresiuni germano-poloneze, iar regiunile locuite de celţi, din Boemia până în Hexagon şi în sud-vestul Insulelor Britanice, peste munţii nu prea înalţi din sudul marii câmpii, aparţin Europei hercinice. Se ştie că aşa numitele *oppida* reprezentau centrele în jurul cărora se organizau celţii. Ei profitau de colinele şi promontoriile care erau uşor de supărat şi care se întind aproape peste tot în aceste vechi formaţiuni, tăiate de eroziuni şi supuse la o fărâmiţare foarte accentuată în mici „ţărişoare". Faptul că îi întâlnim în zone cu un astfel de profil ar putea să nu fie doar o simplă întâmplare. Ilustrativă este Bituaţia din Insulele Britanice, unde celţii au locuit de-a lungul iiccolelor în regiuni de acest tip, în timp ce anglo-saxonii au ocupat, din secolul al V-lea d.Hr., câmpiile de la nord de Tamisa şi numai purtea cea mai de est şi cea mai purin muntoasă de la sud de fluviu.

Dintre rezultatele evoluţiei geologice, alături de relief, cel mai Important pentru viaţa omului este calitatea solului, condiţionată în mare măsură de tipul rocilor ce predomină într-o anumită regiune. Neglijând variaţiile locale datorate unei istorii tectonice complexe – calcarele din bazinul Rennes, într-o regiune dominată de şisturi şi granit – ni se pare util să enumerăm aici, citându-l pe Jean Boulaine, cele mai caracteristice tipuri de rocă existente în Hexagon. Cuarţuri nisipoase (Landes, Sologne), roci din cuarţuri dure (Bretania, Masivul Central, Pirinei), şisturi (Bretania, Masivul Central, Alpi), calcaruri dure (depresiunea pariziană, partea sudică a Hexagonului), mame (partea de răsărit a Hexagonului, Limagne), cretă (Champagne), bazalturi (Masivul Central), argile eoliene (depresiunea aquitană, depresiunea pariziană,

Alsacia), aluviunile fluviatile şi fluvio-marine (Camargue, mlaştinile din vest, văile fluviilor şi râurilor).

Geografia şi istoria

Situaţia geografică de ansamblu, dar şi cea particulară a fiecărei regiuni în parte a fost determinată de bazele geomorfologice ale conturului şi ale structurii Hexagonului, cu consecinţe importante şi asupra reliefului şi a climatului, cel din urmă reprezentând după Pierre George: „ansamblul fenomenelor ce caracterizează interacţiunea dintre atmosferă şi relief". Mărturie a permanentei acestor factori şi a percepţiei lor de către om, observaţiile făcute de autorii antichităţii pot fi aici bine venite.

Prima impresie, desprinsă din istoria geologică şi efectul său asupra reliefului, este cea a unui teritoriu unitar şi uşor de străbătut în orice direcţie, fapt observat şi de autorii antici. Flavius Josephus (37 – 100 d.Hr.), autorul lucrării Războiul *iudaic,* vorbeşte despre fortificaţiile naturale ale Galiei: Alpii, Pirineii, Rinul şi oceanul. Ammianus Marcellinus (1330 – 395) subliniază la rândul său unitatea geografică a Galiei pe care o consideră protejată de un zid de fortificaţii naturale, şi o vede ca pe o operă foarte reuşită a firii. Geograful Strabon (63 î.Hr. – 23 d.Hr.) admiră „corespondenta" sau „annonia" raportului dintre fluvii, marea interioară (Mediterana) şi ocean, fapt ce îl duce cu gândul la o „prorocire de bun augur": un cadou al lui Dumnezeu. El subliniază existenta unor fluvii mari, bine repartizate, cu izvoare foarte apropiate unele de altele şi cu posibilitatea unei treceri facile de la un bazin hidro-grafic la altul. Autorul vorbeşte şi despre „istmul" de aproximativ 400 km dintre Golful Lion şi Gironde, cale care putea fi străbătută cu uşurinţa prin valea râului Aude,

trecătoarea Lauragais şi valea Garonne.

Spre deosebire de înconjurarea peninsulei Ibericetrecerea prin Golful Gascogne era periculoasă – ruta prin Gironde, pe lito-ralul oceanului, *Mare Gallicum,* şi apoi în Insulele Britanice, unde se găsea mult căutatul cositor de Cornwall, era mai sigură, iar anticii au înţeles acest avantaj cu mult înainte de venirea romanilor. Descoperirea craterului de la Vix a demonstrat că pentru comerţul dintre Italia şi Insulele Britanice au fost folosite şi alte căi de traversare a Galiei. Vasul a fost datat cu aproximaţie în jur de 500 î.Hr. şi a fost descoperit în apropiere de muntele Lassois (în apropiere de Chitillon-sur-Seine, în Bourgogne). O seamă de „praguri" de mică înălkime permit trecerea din câmpia Ronului în Bazinul parizian cu evitarea Masivului Central, singurul obstacol serios din centrul Galiei (platourile Charolais, Auxois, Langres, Lorenei). Posibilitatea de a străbate Galia, plecând din Mediterana înre nord fără a fi obligat să traversezi Alpii, i-a fascinat atât de tare pe romani încât, după cum menţionează Tacit, doreau să stabilească o legătură directă între Saone şi Moselle – proiect care nu a fost însă niciodată realizat.

În concluzie, Hexagonul a profitat de deschiderea dintre Pirinei şi Alpi, fiind singura parte a continentului care nu era despărţită de coasta sudică prin giganticele lanţuri muntoase ale erei terţiare. Pirineii şi Alpii îl înconjură, dar nu-l divizează. Pe întinsul Hexagonului nu există nici bariere climatice, trecerea dinspre nordul rece spre sudul mai cald făcându-se treptat, fără diferenţe accentuate. Dacă se ţine cont şi de amplasamentul central al Hexagonului, înconjurat de Italia şi Peninsula Iberică la sud, Germania şi Insulele Britanice la nord, se poate trage concluzia că poziţia Galiei este mai mult decât

favorabilă comerţului, aceasta reprezentând în timp şi o „placă turnantă”, „puntea” pe care civilizaţia greco-romană şi creştinismul au ajuns în nordul şi centrul continentului.

Situaţia excentrică, în partea occidentală a continentului, nu a dăunat cu nimic Hexagonului. Fără discuţie, aici suntem „la ca-pătul lumii”, în faţa unui ocean nesfârşit considerat mult timp limita discului terestru („Finistăre” în Bretania, „Land’s *End”* în Marea Britanie). Totuşi, nu suntem singuri, Peninsula Iberică şi Insulele Britanice avansează şi mai mult în mare. În plus, din cauza poziţiei lor intermediare ţărmurile occidentale sunt animate din cele mai vechi timpuri de navigaţia de coastă. În timpul descoperirilor geografice apropierea de ocean a oferit noi avantaje, a permis Franţei să participe acriv la naşterea comerţului mondial şi la mişcarea de întemeiere a coloniilor de peste mare.

Alături de rutele pe direcţia nord-vest/sud-est spre Italia, trebuie să vorbim şi despre cele de pe direcţia nord-est/sud-vest. Pentru prunele, subliniem încă o dată rolul trecătorilor alpine, folosite în special în perioada când Mediterana era dominată de arabi, drumurile de uscat de-a lungul coastei din regiunea Alpilor maritimi fiind folosite în Evul Mediu Timpuriu, perioadă cu un trafic scăzut în Marea Mediterană. Traseul principal al Carolin-gienilor între centrul politic al Galiei – palatele regale din Compifegne, Soissons şi Laon – şi Italia trecea prin Langres, Besançon, Orice, pasul Marele Saint-Bernard, şi prin valea Aosta, folosindu-se de asemenea şi o altă cale, trecătoarea Mont-Cenis – în care abaţia Nonantola avea o poziţie foarte bună – şi apoi drunnil prin Coire către Milano. Pentru drumurile de legătură dintre nord-est şi sud-vest, între Vosgi, de o parte, Jura şi

Alpi de cealaltă parte, se afla „poarta Burgundiei”, marea deschidere dintre Germania şi Galia. Valea râului Doubs – cu Besançonul aflat la intersecţia celor două rute principale – nu era însă deloc uşor de străbătut şi în plus mai exista şi defileul Saveme în nordul Vosgilor. Mai spre nord, era utilizat cursul râului Moselle, cu un trafic fluvial deja dezvoltat, fiind folosit de asemenea şi un drum roman care venea de la Reims şi traversa Eifelul în direcţia Köln. Masivul Ardenilor – prin colinele din Artois imensa *Silva Carbonaria* „Pădurea Carbonieră” ajungea până la Canalul Mânecii – consrituia un obstacol, iar pentru primul regat al lui Clovis (înainte de unirea, către 509, cu regatul franc din Köln) a reprezentat frontiera orientală, în timp ce în sud era delimitat de fluviul Loire. Pentru a se ajunge în Bazinul parizian, masivul era traversat doar prin Vermandois şi se ajungea la Soissons, fapt ce explică importanţa timpurie a oraşului.

Din Bazinul parizian existau mai multe posibilităţi de a ajunge în Aquitania. Subliniem aici poziţia privilegiată a Parisului, plasat fiind în centrul sistemului fluvial al Senei, într-un loc unde iraversarea era uşurată de existenta insulelor. Tot aici, axa fluvială care urca spre cursul superior al Senei şi al afluenţilor săi se inter-secta cu ruta nord-est/sud-vest, drum utilizat secole de-a rândul şi mai ales începând din secolul al XI-lea de către pelerinii Ordinului Sfântului Ioan. Axa Paris-OrlAans avea o importanţă aparte, ea liind o veritabilă cale de legătură între nord şi sud. Plecând de la Organs existau mai multe posibilităţi, fie se urca pe Loara şi Allier pentru a traversa apoi Masivul Central, fie se pleca spre Bourges, fie se cobora din nou pe Loara la Tours, principalul punct de trecere al fluviului către Poitou şi Bazinul aquitan.

Toate aceste porţi către exterior, toate aceste drumuri ce brăzdează ţara au reprezentat tot atâtea pericole în cazul unor invazii şi tot atâtea linii defensive. Aşa s-a întâmplat şi în cazul confruntării dintre Carol Martel şi arabi, în Poitou. Ultimele secole şi inva*/. iile venite din nord-est au dat impresia că Franţa nu ar fi expusă unor pericole venite din alte direcţii. În realitate, de-a lungul secolelor, ţara a fost atacată din toate părţile. Saxonii din secolul al V-lea şi normanzii din secolul al IX-lea au venit din nord. După ce din Vexinul normand aflat atât de aproape de Paris s-a exercitat în mod continuu de-a lungul secolelor XI-XIII o ameninţare din partea anglo-nonnanzilor, englezii au procedat la fel în timpul Războiului de 100 de ani. Normanzii au venit şi din vest, în secolele IX-X atacând pe valea Loarei şi pe Gironde. Englezii au rămas câteva secole în Gironde şi tot de acolo au plecat şi campaniile Prinţului Negru, care au hărţuit Franţa în timpul Războiului de 100 de ani. Între timp Ludovic cel Sfânt obţinuse la Saintes, asupra lui Henric al 111 – le-a al Angliei, una din cele mai mari victorii ale sale.

Din sud au venit atacurile continue ale bascuor, cele ce au condus la campaniile de pedepsire întreprinse de Dagobert I, iar mai târziu au provocat înfrângerea ariergărzii lui Carol cel Mare la Roncevaux. Tot de acolo au venit invaziile arabe din secolul al VIII-lea, cele care după ce au provocat distrugeri până la Autun au fost o dată respinse la Carcassonne, iar altă dată prin bătălii teribile, cum a fost cea de la Tours-Poitiers, şi mai ales prin cele din apropiere de Narbonna, imortalizate în *Geste de Guilhem.*

Înaintea arabilor care în secolul al X-lea controlau Alpii mari-timi şi aveau un centru fortificat

la La Garde-Freinet, romanii au venit tot din sud şi au ocupat mai întâi regiunile numite de ei Provence şi Septimania, iar apoi întreaga Galie pe care au înzestrat-o cu o reţea corespunzătoare de drumuri, dezvoltate în jurul capitalei Lyon. Din sud-est au atacat longobarzii, înfrânţi în secolul al VI-lea de un general franc, roman prin naştere, Mummolus, iar după ei, în secolul al X-lea, prin aceleaşi trecători ale Alpilor, au atacat ungurii.

Pe la nord de Alpi poarta Burgundiei este forţată mai întâi de celţi, apoi de suevii lui Ariovist şi în cele din urmă de alamanii ajunşi până pe platoul Langres. În 1814, înainte de a înainta spre Paris, forţele aliate – austriecii şi ruşii – s-au reunit pe acelaşi platou. Rinul de mijloc a fost traversat de germani şi mai ales, în 406, de vandali şi suevi. La puţin timp el a fost trecut şi de hunii lui Attila, iar mai târziu de ungurii care au devastat în special aceleaşi regiuni jefuite şi de Attila înainte de a fi învins lângă Troyes, exact aceleaşi regiuni unde se stabiliseră iniţial, în număr foarte mare, celţii, viitorii „gali”. În legătură cu nord-estul şi cu francii „salieni”, vom mai reveni pentru că evoluria lor este mai complicată şi nu se încadrează în clişeul „invaziilor”.

Din punct de vedere geopolitic, s-a observat că marile migraţii est-vest, dinspre Asia către Occident, s-au petrecut în special prin zona „potamică” (de la grecescul potamos, fluviu) – bazinul Dunării – situată între regiunile baltice şi mediteraneene mai puţin marcate de aceste mişcări. În concluzie, cel mai important proces de ocupare a Hexagonului, cel atribuit celţilor, a plecat din regiunile dunărene, dintre Boemia şi Alpi. Dar înainte de venirea celţilor, câte popoare, triburi sau grupuri mai mici de oameni nu au folosit aceeaşi cale pentru invazii sau ocupaţii?

Dacă punem accentul pe uşurinţa traversării Hexagonului, putem constata un număr foarte mare şi o diversitate deosebită de populaţii, fapt ce constituie bogăţia istorică a acestor părti ale Occidentului. Dacă dimpotrivă insistăm asupra unităţii geografice, observate foarte timpuriu de către om, de ce n-ar fi existat şi o unitate politică? Hexagonului îi era oare predestinata unificarea polidea? Ideea poate fi afirmată *a posteriori,* sub influenta admirabilei continuităţi care, de la începutul perioadei capetiene până în vremurile noastre, a consolidat unitatea din jurul centrului parizian. În faţa simplificării determinismului geografic, istoricii trebuie să rămână însă în gardă. Istoria prezentată în cele şase volume va demonstra cât de numeroase au fost incertitudinile, alternativele şi obstacolele traversate până la confirmarea frontierelor polirice.

Uneori ele au depăşit Hexagonul, alteori l-au divizat. Lumea celtică nu era limitată la Galia, înainte ca germanii să vină pe Rinul superior şi să o „taie” de răsărit, eveniment întâmplat cu puţin înainte de venirea lui Cezar. În descrierea sa geografică, el prezintă pentru prima oară vecinătatea dintre Galia şi Germania, o situaţie devenită apoi clasică. Definită geografic, Galia celrică avea un centru cultural în regiunea chartriană, dar nu avea niciun centru sau o unitate politică. Lyonul a fost centrul impus de romani. El era bine situat faţă de Roma, dar periferic lunui galice. Tot peri-ferică a fost şi organizarea apărării: susţinută de fimes (linie defortificaţie), axată pe Rin şi Dunăre, ea era dirijată direct de la Roma. Un comandament unificat pentru apărarea Galiei se înfiinţează abia în Imperiul Roman Târziu. Acesta era condus de un magister midtum per Gaiiios, un generalissim peste toate Galile, funcţie oferită în cele

din urmă regelui burgunzilor. În perioada romană nu a existat niciodată o unitate administrativă.

Instalându-şi capitala la Paris, Clovis are meritul de a fi dat Galiei un centru politic care, în ciuda poziţiei sale nordice, părea predestinat organizării unei unităţi necesare de secole. Tot Clovis a extins frontiera regatului său până la Pirinei şi şi-a exprimat do-rinta de a „curăţa” Galia de o ruşine: erezia vizigotă. S-ar zice că ideea unei Galii există în plan geografic, cultural şi religios, iar Galia francă a fost prima sa realizare într-o formă politică. Ea nu a durat însă mult. Din cauza partajelor succesorale şi a cuceririlor din afara Galiei, nici Merovingienii şi nici Carolingienii nu au revenit la situaţia din timpul lui Clovis şi al fiilor săi, moment care a apărut ca un program, un simbol de unitate la începutul unei lungi istorii. Este semnificativ faptul că Parisul nu şi-a putut păstra poziţia de capitală, pierdută în întregime sub Carolingieni. Dacă Mero-vingienii au avut meritul de a cuceri sud-esrul (Bourgogne şi provence), ca urmare a împărţirii între Carolingieni, regatul occiden-tal – care va deveni Franţa – a pierdut odată cu

Lotharingia şi majoritatea acestor regiuni.

Astfel, frontiera orientală s-a retras pentru mai multe secole. Cea meridionala a trecut în schimb dincolo de Pirinei: până la tratatul de la Corbeil din 1258, Catalonia – teritoriul a fost numit aşa începând din secolele XI-XII – a fost francă. S-a uitat cu prea muttă uşurinţă că cei care s-au luptat cu musulmanii alături de Cid erau numiţi *Francos.* Pe de altă parte relaţiile strânse ale regiunilor iberice cu Languedocul (*Septimania* Imperiului Roman Târziu, *Gothia* Evului Mediu Timpuriu) – teritorii guvernate de o parte şi de alta a Pirineilor occidentali de o aristocraţie de origine pe jumătate vizigotă şi pe jumătate francă sunt la

originea unui ansamblu cultural şi politic care în secolul al XII-lea tindea să devină un adevărat stat (Ch. Higounet). Acest stat ar fi putut separa marile provincii din sudul Franţei, la fel cum cel al ducilor de Valois din Bourgogne ar fi putut duce la pierderea unei mari părti a regiunii mosane. Bascii, iar mai târziu conţii de Beam au contestat mult timp apartenenta lor la regatul Franţei, fapt demonstrat pentru Gasconia de P. Chaplais, iar pentru Beam de P. Tucoo-Chala. Chiar şi în secolul al XIII-lea, oraşul Marsilia pretindea să nu se supună regelui Franţei decât în măsura în care era conte de Provence.

Nu vom mai vorbi şi de celelalte principate atât de greu recuperate de regalitate, Bretania fiind ultimul dintre ele. Istoria trasării granitelor este ca urmare foarte lungă şi am invoca în zadar frontierele naturale ale Alpilor dacă nu ne amintim că ele au fost atinse în Savoia, abia foarte târziu, iar în sud în 1860 prin achiziţionarea comitatului Nişei. Pârţi însemnate ale Franţeila un moment dat toată jumătatea sa occidentală de la Pirinei până în Normandia – au aparţinut regilor Angliei, şi aceasta nu pentru că ar fi fost cucerite, ci pentru că principii francezi au devenit regi ai Angliei. Una dintre concluzii ar fi că structurile politice sunt departe de a fi determinate de geografie.

Copacii nu trebuie însă să ascundă pădurea. O anumită logică geografică – sau dacă vrem geopolitică – reuşeşte adeseori prin a se impune. În ciuda excepţiilor şi a diviziunilor încă existente (Portugalia, Catalonia, Irlanda, Tara Galilor, Scoţia), Insulele Britanice, ca şi marile peninsule ale continentului, au sfârşit prin a atinge o unitate politică completa sau aproape completă: se ştie cât de lungă şi dificilă a fost realizarea acestui deziderat în Italia. Locuitorii unui continent sau ai unei părti bine definite dintr-un conti-

nent reuşesc de obicei să se impună în faţa celor veniţi din exterior. Când o naţiune este suficient de numeroasă şi de puternică pentru a „umple” un anumit cadru geografic, în mod inerent „programul” geopolitic poate fi îndeplinit. Unitatea politică a Hexagonului în cadrul Franţei de astăzi nu s-a dezvoltat în mod natural, ca o plantă, ci a fost efectul unei voinţe polirice îndreptate în acelaşi sens de-a lungul a mai multe secole şi susţinute şi de condiţii geografice favorabile. În timpul aceleiaşi perioade foarte lungi a crescut în popor o voinţă naţională de unitate: cele două evoluţii sunt chiar istoria Franţei. Nu putem enum Ara aici toate detaliile transformării, ca, de exemplu, înlocuirea sistemului rutier roman ordonat în jurul Lyonului cu un sistem rutier – şi apoi o reţea de cât ferate – ordonat în jurul Parisului. Voinţa şi succesul politic sunt cele ce pot transforma în realitate posibilităţile virtuale determinate de condiţii exterioare.

O atenţie aparte trebuie acordată frontierei de nord-est a Hexagonului despre care s-a vorbit ca despre o evoluţie „neterminată”. Observaţia ar putea fi legată de cele făcute de istoricii germani şi francezi în legătură cu frontierele „artificiale”, „contra naturii”, ale Lotharingiei, creată în secolul al IX-lea între regatul occidental şi cel oriental ale Carolingienilor. Aceasta înseamnă a minimaliza factorii geografici, constituiţi evident din sistemele fluviale ale Rinului şi ale Meusei; împreună cu numeroşii lor afluenţi formează o veritabilă axă sudnord, între Alpi şi mare, între Italia şi Anglia.

Istoric vorbind, aceste regiuni sunt extrem de importante, iar faptul că ele au reprezentat patria Carolingienilor este deosebit de un portant: mai mult decât oricare altă dinastie, aceasta aparrine lumii

france în integralitatea sa – vest, est, centru. Fosta Lotha-ringie reprezintă şi astăzi o axă europeană, iar datorită condiţiilor de trafic fluvial populaţiile din vecinătatea fluviilor şi a afluenţilor lor au fost întotdeauna mai atrase una fată de alta decât de regiunile din răsărit şi apus. A fi „la mijloc”, a aparţine Imperiului, dar nu Germaniei, şi nici Franţei, este o realitate istorică şi geografică foarte veche, pe care va trebui s-o considerăm în ansamblu, împreună cu dinamica actuală a zonei, dinamică exprimată în special prin porturi, unele dintre cele mai importante din lume, al căror rol istoric trebuie recunoscut. Aceasta este diferenţa dintre Galia secolului 1 î.Hr. şi Hexagon, o deosebire determinată atât de cauze istorice cât şi geografice.

Climatul

Cum au influenţat condiţiile climatice viaţa oamenilor din He-kagon? Au avut ele vreun efect asupra comportamentului şi modului de convieţuire al locuitorilor? înainte de a prezenta caracteristicile principale ale climei actuale din Franţa, să ne amintim că metodele de studiu menţionate la începutul capitolului au permis detectarea unor schimbări importante petrecute după ultima perioadă glaciară, de-a lungul timpului istoric. Variaţiile mediei de temperatură au atins 1, 5 – 2°, fenomen ce a influenţat în mod simţitor flora, oamenii şi hrana acestora. Astfel, existenta unei perioade calde în jurul anului 1.000 explică de ce oamenii care au descoperit Groenlanda au putut să îi dea un nume ce înseamnă „pământ verde”. O altă perioadă mai caldă a existat în timpul Imperiului Roman Timpuriu, iar una mai rece din secolul al V-lea până în secolul al VIII-lea şi de asemenea, începând cu secolul al XVI-lea. Numit, puţin exagerat, „mica perioadă glaciară”, ultimul

interval a avut efectiv urmări nefavorabile asupra recoltelor şi a Vieţii oamenilor. De-abia în jurul amlor 1850 – 1860 vremea caldă a revenit, situaţia continuându-se şi în zilele noastre.

Independent de variaţiile existente între o epocă şi alta, există climatele regionale care deosebesc în mod clar un spaţiu de altul. Dintre toate regiunile temperate cu un rol decisiv în istoria umanităţii, Hexagonul este cea mai echilibrată. Absenţa exceselor climatice se datorează mărilor înconjurătoare – apa este mai caldă decât uscatul iama şi mai rece vara – partea dinspre Oceanul At-lantic profitând de temperatura mai ridicată a Gulf Streamului şi de vânturile din vest, care suflă dinspre mare spre continent. Cli-matul oceanic domină vestul Hexagonului – la nord de linia care ţine de la confluenţa dintre Loara şi Meusa până aproape de M6 zibres – unde iama este umed, cu temperaturi blânde (media lunii ianuarie este mai mare de 6°), iar vara temperaturile nu sunt foarte mari şi rămân agreabile. Estul Hexagonului are un climat mai continental, iernile sunt sensibil mai reci, dar nu există excesele unui climat continental veritabil.

Din Lorena până în Alpi precipitaţiile sunt frecvente, mult mai importante decât în zona intermediară, dintre Masivul Central şi Bazinul parizian sau Normandia. În partea meridională, la sud de Orange, climatul este caracterizat de veri foarte calde şi de obicei însoţite de secetă; iernile sunt în general blânde, dar au momente friguroase când bate un vânt violent, mistralul. Regiunile cu climat mediteranean sunt tara smochinului, a stejarului verde şi a mâs-linului. Între 125 şi 118 î.Hr. romanii au fondat aici o „provincie” *Gallia Narbonensis,* despre care Pliniu cel Bătrân (27 – 79 d.Hr.) spunea că este

mai degrabă o veritabilă Italie decât o provincie. S-a remarcat pe bună dreptate ca Imperiul Roman nu avea niciun interes să depăşească zona podgoriilor şi a măslinului, şi să părăsească climatul mediteranean cu hrana şi condiţiile sale de viaţă. Cucerirea lui Cezar a depăşit această regiune din motive politice foarte bine întemeiate, dar a întâlnit un climat blând – şi potrivit viţei de vie – ce ajungea până în zona mărginită de linia care uneşte Trierul şi cursul inferior al Loarei. Menţionăm însă şi faptul că în Hexagon exista şi zone cu un climat regional mult mai rece:

Pirineii, Masivul Central şi Alpii.

Combinarea factorilor geologid – configuraţia foarte variată a reliefului şi calitatea adesea foarte bună a solului – cu cei climatici oferă o mulţime de posibilităţi de exploatare a pământului. Această situaţie se întinde din crângurile armoricane – unde pădurile sunt „pipernicite” din cauza vântului care inhibă dezvoltarea unor arbori puternicipână pe pantele nordice şi occidentale ale Masivului Central, în câmpurile deschise din nordul Bazinului parizian şi până în alte regiuni unde omul a putut profita de regiunile cu loes fertil, formate după ultima perioadă glaciară. Ţara posedă totodată şi o vastă întindere de păduri, până în zilele noastre una din cele mai importante din Europa. Zone forestiere importante se găsesc în est, în sud-est, dar şi în nord, în Norman-dia, Île-de-France şi bineînţeles în Auvergne, în munlii Ceveni şi Pirinei. Să amintim că imensa exploatare forestieră din Landes datează doar din timpurile moderne. Unele păduri au jucat un rol important în istoria Franţei: cele care înconjurau palatele regale, pădurea Brotonne în apropiere de Rouen, pădurea Curse de-a lungul râului Oise, pădurile din Vosgi, pădurea din jurul Orleansului şi altele. Vom reveni

asupra rolului economic important al pădurilor în vechea Franţă.

Există însă şi regiuni mai puţin favorizate, „ţinuturi mlăştinoase” şi „ţinuturi aride”: partea nordică din Touraine, apoi Sologne, Dombes, Landes, Camargue, o parte a ţinutului Champagne. Toate aceste locuri îi ofereau omului puţine resurse.

În ansamblu, Hexagonul poate fi considerat una dintre cele mai fertile regiuni ale lumii. Aici există regiuni deosebk de favorabile culturii cerealelor şi în special a grâului: Beauce, Brie, Lieuvin, Caux, Vexin, Picardia, Perthois în Champaigne, anumite regiuni din Alsacia. Cultivarea pământului a început de timpuriu, fapt demonstrat foarte clar de densitatea viHaelor şi a altor exploatări agricole din perioada galo-romană din Vendée, Anjou, Aquitania – în regiunea Bordeaux, dar şi în vecinătatea Pirineilor – şi din marile câmpii din nord. Diviziunea muncii şi folosirea lucrătorilor sezonieri a făcut posibil ca şi regiunile mai purin bogate să profite de belşugul ţinuturilor mai favorizate.

Bogăţia Hexagonului este în special agricolă, el fiind sărac în resurse minerale. Cele mai importante erau în trecut salinele din Ţara Bascilor, în Lorena lângă Metz şi în Jura în apropiere de Salins. Aceasta bogăţie pare totuşi mai profundă şi mai sigură – chiar şi mai puţin ostentativa – decât cea cu care se mândresc alte părţi ale lumii. Comenul cu sare trecea bineînţeles prin târgurile din regiunea pariziană (Saint-Dénis şi Lendit) din Champagne, şi prin porturile a căror activitate este foarte precoce (Marsilia, Arles, Bordeaux, Nantes, Rouen). În comparaţie cu vecinii săi, situaţi mai la est, ţării îi este specifică abundenţa grâului şi a trufandalelor.

Geograful Vidal de la Blache a lansat ipoteza că

atmosfera ţării, climatul agreabil şi bogăţia sa relativăchiar şi în timpul unor epoci mai dure decât ale noastre – au contribuit la naşterea unui „gen particular de sociabilitate”, a cărui „fona binefăcătoare” ar fi pregătit unitatea locuitorilor ei dincolo de apartenenta lor rasială. Un rol la fel de important l-a jucat vioiciunea discuţiilor din serile răcoroase de vară, şi, de ce nu, vinul şi calitatea hranei. Este incontestabil, fără niciun lirism, că există o conştiinţă a stării de bine care îl leagă pe om de tara sa. Când punem pe seama lui Ludovic al VII-lea, confruntat cu vecinul său Henric al II-lea, cuvintele „Noi, noi nu avem decât pâine, vin şi bucurie…” nu are nicio importanţă dacă anecdota este sau nu adevărată. Important este că ea circulă şi exprima în felul său simbioza dintre ţară, produse şi locuitorii mândri de a trăi într-însa.

Cap. V
CEL} II
Migraţia celţilor şi prima epocă a fierului

De mai mult timp s-a observat că între apariţia în Hexagon a populaţiilor cărora autorii de la mijlocul primului mileniu înainte de Hristos le spuneau „celţi” şi începutul prelucrării fierului există o anumită sincronizare. Dacă, după părerea unanima a specialiştilor, în sec. al III-lea î.Hr., prima mare civiliza le europeană din nordul lumii mediteraneene a fost o civilizaţie celtică şi dacă ea este caracterizată prin dominaţia fierului, care capătă acum diferite întrebuinţări, schimbările perioadei trebuie urmărite cu o deosebită atenţie, ca un fenomen capital al istoriei originilor Franţei.

Graţie fierului pur, meteoritic, încă din mil. al III-lea se realizau unele obiecte de lux din fier. Adevărata metalurgie a fierului a fost inventată însă la mijlocul

mil. al II-lea în Orient. Fierul pur nu avea valoarea practică şi era departe de a avea duritatea şi celelalte calităţi ale bronzului. În timpul dominaţiei hitite în Asia Mică, între sec. al XV-lea şi sec. al XIII-lea î.Hr. s-a găsit probabil un mijloc de durificare a sa. Fierul putea fi prelucrat prin ciocănire la rece, încălzit pe un foc de cărbune de lemn care îi oferea conţinutul de carbon necesar, iar după ce era reîncălzit putea fi călit. Procedeul a fost aplicat pentru obţinerea unuia dintre cele două cuţite găsite în Cipru, datate cu aproximaţie la 1200 î.Hr. şi considerate ca fiind cele mai vechi obiecte de fier oţelit cunoscute până acum. Astfel, duritatea fierului a devenit de patru ori mai mare decât a bronzului. Într-o scrisoare adresată unui suveran străin în jurul anului 1250 î.Hr., un rege hitit refuza rugămintea care îi fusese adresată, trimiterea unei cantităţi de metal nou; scuza invocata este lipsa temporară, dar pentru consolare îi oferă un pumnal cu lama de fier. Aşa s-a născut ideea unui „secret de producţie" hitit, care şi-ar fi găsit sfârşitul doar către 1200, odată cu distrugerea imperiului lor. Presupunerea nu este însă adevărată: în Liban, în apropierea palatelor regale s-au găsit ateliere de producere a fierului care datau din sec. al XIV-lea î.Hr.

Descoperirea siderurgiei a putut avea loc peste tot unde minereul de fier era utilizat ca fondant în cuptoarele de fuziune în care se producea arama. Când era atins punctul de topire al fierului (la mai mult de 2000°), unul dintre produsele secundare era şi fierul pur. Este probabil ca importanţa acestuia să fi fost observată imediat. Indiferent cum s-a întâmplat, în sec. al XI-lea fierul era folosit în Grecia şi Creta, în sec. al IX-lea în Italia de sud, în sec. al VIII-lea în zonele alpine deosebit de bogate în minereuri de cupru şi de fier, ca şi în Italia de nord. În funcţie de

locurile unde erau produse, calitatea pieselor de fier era diferită, unele sunt fărâmicioase, în timp ce altele, deşi foarte dure, au o elasticitate imposibil de obţinut în cazul bronzului. Prin reîncălziri savant dozate şi prin utilizarea unui nucleu de fier pur, foarte subţire, s-a reuşit producerea unor săbii mai puţin late şi mai lungi decât cele de bronz (între 115 – 120 cm în loc de 80 – 90 cm).

Armamentul superior apare începând din sec. al VIII-lea în mormintele „aristocratice" din regiunile din nordul Mării Negre până la est de Hexagon, la popoarele identificate, cu mai multă sau mai puţină siguranţă, cu sciţii, ilirii şi celţii. Este vorba de un eveniment istoric care a bulversat echilibrul forţelor politice, a făcut posibilă afirmarea celţilor şi a influenţat puternic structurile sociale. Aproape peste tot, stratificarea socială apărută în neolitic, chalcolitic şi în epoca bronzului se adânceşte în mod dramatic. Mormintele şefilor – tumuli ridicaţi peste camere mortuare de lemn – conţin un armament superior, un car pe patru roţi, adesea zăbale şi piese de harnaşament. În cazul căpeteniilor scite, caii trebuiau să îşi urmeze stăpânii chiar şi în mormânt. Alături de „prinţi", războinicii lor de elită erau singurii care aveau drept de decizie în război şi utilizau calul, carul şi armamentul de fier. Pe lângă ei, restul oamenilor par să fi devenit o cantitate neglijabilă. Relaţiile la mare distanţă erau întreţinute doar de aristocraţie, de persoane care aparţineau aceluiaşi mediu elevat. Ele erau singurele care puteau să acumuleze tezaure şi care aveau acces la mărfurile de import aduse din ţinuturi îndepărtate. Tot aristocraţia era şi cea care aducea artişti şi meşteşugari străini pentru a-i învăţa pe autohtoni arta lor.

Producţia fierului se amplifică. Începe o a doua

epoca a fierului. Fără a ţine cont de problematica legată de stil şi de tehnică, folosirea fierului începe să se generalizeze. Ţi în cazul armelor, producţia „de masă" implică o anumită „democratizare"; apar acum primele aurmate care reunesc un număr mare de oameni complet înarmaţi. Într-un fel sau altul, „hopliţii" atenieni din sec. al VI-lea, învingătorii perşilor, au fost imitaţi peste tot.

Schimbările militare, politice, instituţionale şi sociale pe care le observăm chiar şi în afara lumii „cetăţii antice" sunt însoţite adesea de o considerabilă creştere demografică. Dacă existau în continuare căpetenii puternice şi o aristocraţie foarte bogată, numărul oamenilor cu o anumită dare de mână creştea continuu. Fenomenul are loc începând din sec. al V-lea şi al IV-lea, momentul expansiunii celţilor. Ei pot fi urmăriţi graţie informaţiilor destul de sigure pe care le putem desprinde din operele autorilor antici, dar şi graţie unui inventar arheologic bogat şi omogen, căruia i-a fost dat numele de „La Tene". Denumirea provine de la cea a unei aşezări importante de pe malul N-E al lacului Neuchitel (Elveţia), pe una din căile de comunicaţie care asigurau legătura dintre valea Rinului şi cea a Ronului. Zona de extindere a culturii corespunde în mare cu cea ocupată de celţi. În Europa, a doua epocă a fierului, cuprinsă cu aproximaţie între 450 şi 50 î.Hr., este cea a civilizaţiei celtice. Într-un moment de decădere relativă, dar şi de consolidare, ea a pus bazele unei „Galii" puternic celtizate.

Din păcate, pentru perioada precedentă nu dispunem de informaţii comparabile. Autorii care îi menţionează pe celţi nu ne sunt de ajutor, iar informaţiile arheologice şi cele lingvistice – de exemplu numele de locuri şi de ape – nu corespund,

aşa cum se întâmplă în cazul celei de-a doua epoci a fierului. Avansând în timp, putem observa doar că trecerea de la prima civilizaţie a fierului la cea Latène se face în mod paşnic în zonele cele mai occidentale, adică estul Hexagonului şi mai ales în Champagne. Ca urmare, oamenii care trăiau acolo înaintea celei de-a doua epoci a fierului pot fi consideraţi celţi. Pe ansamblu, pentru prima epocă a fierului şi în special pentru locul care i-a dat numele – Hallstatt (în Austria, Salzkammergut) – situaţia însă nu corespunde. Hallstatt era un centru siderurgic alpin situat pe unul din drumurile ambrei şi beneficia, după cum o indică şi numele, de zăcăminte de sare foarte importante. La Hallstatt şi în împrejurimi abundenţa minereului şi a apei, existenţa pădurilor pentru obţinerea cărbunelui de lemn ofereau toate condiţiile pentru producerea unui fier de calitate. Aici s-au săpat mai mult de o mie de morminte şi s-au descoperit multe săbii lungi de fier cu un model asemănător săbiilor de bronz, care erau şi ele prezente la Hallstatt. Situl a permis delimitarea pentru ansamblul mobilierului de fier a doua perioade: Hallstatt I s-au timpuriu (până la 650) şi Hallstatt II s-au târziu (cu aproximaţie de la 650 la 450). Se pare însă că ele nu fac parte din lumea celtică, ci dintr-o zonă dominată de iliri, popor de limbă indo-europeană, din care mai există astăzi unele urme în Albania. Însuşi numele care desemnează fierul în limba celtică, *isar,* şi care a fost împrumutat apoi şi de germani, provine dintr-un cuvânt iliric, *isarno* (ne gândim şi la hidronimele „Isar" în Bavaria şi „Isere" în Franţa). Oricum, celţilor li se atribuie doar expansiunea occidentală a civilizaţiei hallstattiene, mai puţin extinderea sa spre răsărit, care este la rândul său considerabilă.

Acest lucru se bazează pe faptul că orizonturile

culturale ale

„Hallsttatului” târziu şi „La Tène” pot fi surprinse doar într-o perioadă relativ târzie. Unii eruditi consideră că celtizarea Galiei a avut loc nu doar parţial, ci şi foarte târziu, începând din sec. al VI-lea, şi doar în regiunile răsăritene. Există însă o incompatibilitate cu informaţiile obţinute pe cale lingvistică. Forma cea mai arhaică a limbii celtice care a supravieţuit în Irlanda şi în Scoţia – numită aici Goidels – apare foarte timpuriu în Insulele Britanice şi în Peninsula Iberică, în timp ce în aria continentală a civilizaţiei Latène celţii vorbesc limba mai evoluată a bretonilor. Fenomenul presupune trecerea populaţiei de limbă celtică de-a lungul Hexagonului către Peninsula Iberică şi Insulele Britanice înainte de sosirea celţilor care reprezentau culturile Hallstatt şi La Tène. Textele greceşti de la mijlocul mileniului vorbesc de altfel despre existenţa în Peninsula Iberică a „celtiberilor” ca despre un lucru cunoscut din vechime; emigrând în peninsulă, celţii s-au stabilit în partea răsăriteană şi chiar şi în cea sudică, amestecându-se cu iberii. Or, nu numai că civilizaţia Hallstatt este puţin mai târzie, dar, cu excepţia Cataloniei, nici nu a atins peninsula.

Ca urmare, primii celţi au ajuns în Europa occidentală şi mai ales în Hexagon încă din sec. al IX-lea sau al VIII-lea, înainte de începutul dezvoltării culturii Hallstatt. Aria de cuprindere a primei epoci a fierului nu corespunde însă neapărat cu limitele celtizării Hexagonului. Dacă primii celţi sau „proto-celţi” de la care se mai păstrează unele urme lingvistice nu sunt „hallstattieni”, este întărită teza conform căreia limba celtică a fost adusă fie de oamenii mormintelor tumulare din epoca bronzului, fie de purtătorii civilizaţiei „câmpurilor de urne”. În

concluzie, civilizaţia Hallstatt pare să fi fost iniţial într-o mare măsură străină celţilor.

Se pune aici nu numai problema originii populaţiilor din partea estică a Hexagonului în perioada Hallstatt, ci şi cea a păturii aristocratice de la începutul primei epoci a fierului. Primele căpetenii din teritoriul hallstattian al lumii celtice – cel pe care Albert Grenier îl compara cu „un fel de regat al Austrasiei preistorice" – au fost probabil, cel puţin în parte, alogeni. Este posibil ca „cimerienii", oamenii de limbă indo-europeană veniţi din Caucaz, să fi influenţat profund chiar şi situl de la Hallstatt, şi probabil chiar şi regiunile aflate mai la vest. În izvoare se spune despre celţi că erau oameni înalţi, ceea ce nu se potriveşte însă cu locuitorii Hexagonului şi s-a susţinut ca urmare că anticii i-ar fi confundat pe celţi cu germanii. Arheologia a confirmat textele antice: scheletele căpeteniilor depuse în tumulii hallstattieni depăşesc 1, 80 m. Venceslas Kruta constată prudent că deocamdată „nu există nicio dovadă indiscutabilă a apartenenţei etnice a celor care sunt numiţi «prinţii» primei epoci a fierului".

Se pare, deci, că după mai multe generaţii, „substratul" preceltic şi celtic al populaţiei Hexagonului a format un ansamblu din ce în ce mai omogen, celtizând o aristocraţie întărită probabil şi de unele elemente alogene mai mult sau mai puţin importance. Celţii care apar în obiectivul istoriei în a doua epocă a fierului nu au fost niciodată o rasă, dar au devenit totuşi un popor cu o singură limbă şi cu o singură civilizaţie.

Care este însă teritoriul pe care sunt răspândiţi „hallstattienii", consideraţi predecesorii imediaţi ai celţilor din La Tène? În epoca Hallstatt, spre deosebire de spadele de bronz, cele de fier nu se

găsesc nici în Insulele Britanice, nici în zona aquitană, nici între Sena inferioară şi linia care uneşte Meuse şi cursul superior al râurilor Aisne şi Marna. Ele nu apar nici în Armoricum, unde nu s-a impus nici civilizaţia La Tène, dar sunt în schimb frecvente la N şi la S de Dunărea superioară, pe valea Neckarului şi mai ales a Mainului, în Alsacia, în Champagne şi în număr mare în Franche-Comté şi Bourgogne, cu o prelungire prin Berry către Poitou. Spre deosebire de săbiile de bronz pe care avem toate motivele să le considerăm mărturiile unei expansiuni mai vechi, cele de fier rămân relativ rare în câmpia Sâone-Ron, existând în schimb câteva în Auvergne şi Roussillon.

Perioada Hallstattului târziu este caracterizată de producerea pumnalelor de fier, un fel de săbii scurte care erau probabil deja adaptate pentru a fi folosite de grupuri de soldaţi mai compacte şi mai numeroase. Informaţiile arheologice sunt deosebit de clare, pumnalele se întâlnesc în sudul Dunării, aria lor de răspândire depăşind cu puţin cursul Lechului. Se regăsesc masiv şi în regiunea izvoarelor Dunării, la N de lacul Konstanz şi în actualul Würtemberg, pe cursul superior al Neckarului. Alte regiuni privilegiate sunt partea de N a Elveţiei, Franche-Comté, Bourgogne, şi – cu o densitate depăşită doar în Würtemberg – Champagne, pe cursul mijlociu şi superior al Marnei. Menţionăm de asemenea apariţiile grupate din Alsacia de N şi câteva puncte în trecătorile alpine şi în Italia de nord.

Nu există nicio îndoială: teritoriul coincide cu cel ocupat de celţi în perioada La Tène, iar noi suntem în posesia unui autentic element celtic. De aceea, este foarte interesant faptul că în perioada din jurul anilor ’500 î.Hr. şi probabil şi puţin mai târziu, pumnalele Hallstattului târziu sunt puternic reprezentate în

Languedoc, cu prelungiri în Catalonia şi Baleare, ca şi în bazinul aquitan. Totul corespunde unei expansiuni celtice în Gasconia – ajunsă până în Pirinei – despre care avem şi alte dovezi.

Herodot scria către 450 î.Hr.: „Istrul (Dunărea) îşi are izvorul în ţara celţilor”; apoi adăuga: „Celţii sunt vecinii kynesienilor, care sunt în apus ultimul popor din Europa”. Citată adesea, informaţia despre „Celţia” de la N de liguri pare să fie doar o compilare tardivă a lui (tefan din Bizanţ, ea fiind doar atribuită lui Hecateu din Milet (1500 î.Hr.). Astfel, fragmentul din Herodot ar rămâne prima consemnare sigură a celţilor, el confirmând şi datele rezultate din descoperirile arheologice. Pe de altă parte, numele de „kynesieni” ar trebui să se bucure de mai multă atenţie pentru că aparţine probabil unui popor stabilit în Hexagon, la vest de celţi, un popor care a dispărut apoi într-o Galie celtizată.

Cele mai importante situri descoperite şi cercetate pentru perioada Hallstattului târziu se află în Würtembergul actual, în N Elveţiei, în munţii Jura (Camp-de-Château, lângă Salins) în Bourgogne (Vix lângă Chitillon-sur-Seine), pe platoul Langres şi în Champagne. La Hochdorf, în apropiere de Stuttgart, s-a descoperit de curând mormântul unui „prinţ” care măsura 1, 89 m în înălţime şi avea cam 40 de ani la nivelul anilor ’550 î.Hr. Printre piesele foarte bogate din camera mortuară se găseau şi fragmente de stofă de mătase brodată sau cu desene. Pe calea relaţiilor comerciale se puteau procura pentru privilegiaţi diferite obiecte de lux, care veneau dintr-un Orient legat prin intermediul drumului mătăsii mai departe cu Extremul Orient. Piesele ajungeau până aici fie pe calea Dunării, fie prin Mediterana occidentală.

Se cunosc tezaurele surprinzătoare pe care le-au

scos la iveală săpăturile făcute în împrejurimile Vixului şi la *Heuneburg,* în apropiere de Sigmaringen. Caracterul primei mari civilizaţii celtice nu poate fi înţeles decât în contextul relaţiilor sale cu lumea mediteraneană şi orientală, lumi care mai târziu au exercitat asupra celţilor o atât de mare atracţie. Subliniem mai întâi că centrul lumii celtice nu corespunde nici cu Hexagonul şi nici cu viitoarea Galie, ci se afla pe cele două maluri ale Rinului superior pl mijlociu, în Franţa de est, în Germania de nord şi în Elveţia, fapt atât de bine exprimat de Gustave Dupont-Ferrier în două formure surprinzătoare: „Nu toţi galii erau în Galia" şi „În acelaşi timp, în Galia nu erau doar gali".

Aportul mediteranean. Marsilia şi celţii

Baza contactelor maritime ale Orientului cu „Extremul Occident" nu s-a schimbat la începutul primului mileniu î.Hr. şi era în continuare constituită din cositorul provenit din Insulele Britanice, aurul şi minereul de cupru din Peninsula Iberică. Orientul avea o nevoie crescândă de aceste materii prime care, plătite în monedă forte, asigurau un câştig considerabil celui ce îndrăznea să se încumete în lunga călătorie spre „Coloanele lui Hercule".

Principalii parteneri de comerţ sunt relativ bine cunoscuţi. La vest este „regatul" *tarshishilor,* după cum îl numeau textele biblice, sau *Tartessos* în limba greacă, semnificaţia cuvântului fiind interpretată cu ajutorul asirobabilonienei ca „ţara turnătoriilor". Apărut către anul 1.000 î.Hr. pe malurile Guadalquivirului (la romani *Baetis),* regatul controla nu numai vânzarea propriilor bogăţii metalifere negustorilor veniţi din răsărit, ci şi transbordarea mărfurilor venite dinspre părţile Atlanticului de N (cositorul britanic), şi de S (fildeş, maimuţe, păuni din

Africa). În răsărit, câteva oraşe de pe coasta orientală a Mediteranei – Tyr, Byblos şi Sidon – dominau călătoriile îndepărtate: textele biblice şi cele greceşti laudă bogăţia lor în metale preţioase.

Dacă regatul Tartessos avea monopolul vânzării bogăţiilor din ţările legendare ale „Atlantidei" dincolo de Coloanele lui Hercule, negustorii navigatori de pe ţărmul siro-palestinian au cvasi-monopolul cumpărării şi revânzării în Orient. Grecii îi numeau „fenicieni" din cauza purpurei (*phoinix,* în greacă) produse de ei, o specialitate foarte căutată. S-a putut reconstitui sensul giratoriu al navigatorilor fenicieni către V: treceau prin Cipru, Creta, Sicilia, Sardinia şi Baleare, atingeau coasta spaniolă de-a lungul căreia navigau până la Tartessos, unde în cele din urmă au şi creat un emporion la Gades (*gândir* înseamnă incintă în semită), pe o insulă în apropierea coastei, Cadixul de astăzi. La întoarcere, vânturile şi curenţii marini îi obligau să urmeze coasta africană. Pentru acest lung periplu, fenicienii au creat în mod natural staţii intermediare, unele devenind centre de schimb sau oraşe importante, cum a fost aşa-numitul „Oraş nou" (Qart *hadasht,* Cartagina; *Neapolis* în greceşte, azi Napoli), fondat în 814 î.Hr. – data tradiţională – pe coasta africană aproape de Tunisul actual. Când cetatea mamă, Tyr, s-a aflat în dificultate, colonia a preluat dominaţia feniciană în Mediterana occidentală.

Fenicienii par să nu fi manifestat un interes deosebit faţă de zonele intermediare şi mai ales faţă de cele de pe ţărmul nordic al Mediteranei. În secolele de înflorire a cetăţii-mamă singurul lucru important era profitul obţinut pe piaţa orientală. Aceasta este perioada când regele Solomon (971 – 932) s-a înţeles cu regele Tyrului ca una dintre corăbiile sale să

însoţească la fiecare trei ani flota trimisă de Tyr către apus. În schimb, Cartagina trebuia să se ocupe cu atât mai mult de alţi riverani, etruscii şi grecii, deveniţi din sec. al VIII-lea î.Hr. adversari redutabili. Tocmai această rivalitate dintre cele trei talasocraţii a provocat şi primele contacte durabile ale marilor civilizaţii cu locuitorii Hexagonului. Din punct de vedere politic, contactul a avut o influenţă aparte asupra destinului celţilor. Reamintim de asemenea rolul avut de aceste rivalităţi şi din punct de vedere cultural: fenicienii au inventat prima scriere ce avea la bază un alfabet, grecii au adaptat-o, iar etruscii au creat un alt alfabet pe baza celui grec. Cu unele modificări, cel din urmă este scrierea latină utilizată de noi şi în ziua de astăzi. Între meritele marinarilor negustori şi piraţi, nu se numără doar asigurarea comunicaţiei şi colportarea informaţiilor, ei sunt şi creatori; s-a spus că operele unui Hesiod şi poemele homerice nu se puteau naşte decât în mijlocul unui popor de marinari şi de negustori.

Venind fără îndoială din Asia Mică, etruscii au ajuns în Italia cel mai târziu în sec. al VIII-lea. Numiţi *thyrsenoi* sau *thyrrhenoi* de către greci, *tursui* de italicii din Umbria, *tusci* sau *etrusci* de romani, ei au lăsat numele lor Toscanei – fostă de altfel şi centru al puterii lor – şi Mării Tireniene, controlată de ei vreme îndelungată. Specializaţi deja în siderurgie de când au plecat din Asia Mică, au ales fără îndoială în mod conştient să se stabilească într-o regiune bogată în metale. Stăpânind insulele Elba (de unde minereul de fier era prelucrat la Populonia, oraş etrusc de pe coasta italică), Sardinia şi Corsica şi controlând unele centre până în Peninsula Iberică, etruscii au apărut pe malurile Hexagonului încă din sec. al VII-lea, înaintea grecilor. Rivalitatea cu grecii a dus la conflicte

deschise, etruscii fiind determinaţi să încheie unele alianţe cu fenicienii, mai ales cu cei din Cartagina.

În acest context se poate plasa un eveniment crucial pentru istoria Occidentului, fondarea de către coloniştii veniţi din Asia Mică, din oraşul ionic Phoceea, a oraşului *Massalia,* sau *Massilia,* viitoarea Marsilia. Anul 620 î.Hr. ca an al întemeierii este confirmat de arheologie. Săpăturile făcute în cartierul Vieux-Port exclud o dată mai târzie, cum ar fi cea de 545 î.Hr. propusă tot de autorii antici – dată ce s-ar potrivi cu fuga phoceenilor din Asia Mică în faţa dominaţiei persane – moment ce corespunde probabil celui de-al doilea val de imigraţie.

De-a lungul secolelor relaţiile dintre cetatea-mamă şi colonie au rămas strânse: chiar şi în 130 î.Hr. massalioţii au intervenit pe lângă romani în favoarea Phoceei. Perioada din jurul anului 600 î.Hr. trebuie să fi fost prosperă pentru colonia phoceeană care a început să-şi întemeieze o serie de centre de schimb în Golful Lyon şi în delta Ronului: Nisa (dedicată zeiţei victoriei, *Nike),* Antibes *(Antipolis,* oraşul „din faţa" Nişei), Agde *(Agathe,* oraşul „bun"), Arles *(Theline)* şi mai târziu o bază comercială lângă Saint-Blaise.

Un alt oraş phoceean important, din Catalonia, pare să fi fost o creaţie directă a cetăţii-mame, Ampurias *(Emporion*). Dacă ne gândim la faptul că phoceenii nu au fost singuri, ei fiind precedaţi – după cum indică şi o veche tradiţie confirmată de arheologie – de grecii din Rhodos, se poate înţelege că etruscii au fost înlăturaţi. Golful Lyonului a devenit atunci un „lac phoceean" (H. Gallet de Santerre).

Acest lucru nu înseamnă însă că nu au existat conflicte. Avem în vedere marile pierderi suferite de greci în 540 sau 539 î.Hr. În bătălia navală de la *Alalia* (Alena în Corsica) în faţa unei coaliţii formate din

etrusci şi cartaginezi. În ciuda luptelor frecvente cu locuitorii insulei, care par să fi fost de limbă iberică, colonia grecească de la Alalia nu a supravieţuit mai puţin. Săpăturile au arătat bogăţia, ba chiar opulenţa coloniştilor phoceeni.

Până la urmă, grecii au obţinut controlul maritim în partea de N a Mediteranei, iar pe cea sudică au lăsat-o cartaginezilor, înţelegându-se cu ei în Sicilia unde fenicienii deţineau baze esenţiale pentru propria navigaţie.

Din cauza presiunii maritime a grecilor, etruscii au făcut o schimbare politică importantă: din sec. al VI-lea s-au orientat spre expansiunea terestră. Au cucerit celălalt versant al Apeninilor şi au întemeiat acolo confederaţii de oraşe după modelul celei din Toscana. Una dintre ele, numărând tot 12 oraşe, avea drept centru *Felsina* cucerită în 535 î.Hr., Bologna de mai târziu. Etruscii au ajuns astfel să controleze o mare parte din Italia de N până la trecătorile alpine, pe unde au intrat, cu mult folos, în legătură cu lumea celtică.

De acum înainte există trei zone de contact între celţi şi lumea mediteraneană: valea Ronului dominată din deltă de Marsilia, trecătorile alpine controlate de etruşci şi în cele din urmă Alpii orientali unde, la Adriatica, se impun două oraşe comerciale, *Adria* şi *Spina.*

Influenţa etruscă în oraşele de origine grecească este mare. Vase şi amfore din Grecia au putut fi transportate de etrusci, iar ceramica etruscă de comerţul grecesc. În concluzie, nu este uşoară determinarea căilor comerciale pe care au pătruns piesele mediteraneene în Hexagon şi la nord de Alpi. S-a dezvoltat astfel problematica impactului Marsiliei asupra Hexagonului şi s-a conturat o îndoială asupra

profunzimii acţiunii civilizatoare a oraşului phoceean. Această îndoială, exprimată în 1913 de Joseph Déchelette, a fost formulată din nou de Albert Grenier: ostilitatea geloasă a ligurilor – vecini apropiaţi ai Marsiliei – ar fi stânjenit adesea pătrunderea spre interiorul ţării. Mai spre nord, exact în momentul instalării pe coasta din Provence şi Languedoc, galii au trebuit să îşi apere cu îndârjire monopolul transportului. Bazându-se pe o informaţie de la

Herodot care nu se referă la activitatea Marsiliei, ci la modul în care ajungeau la Delos bunurile „hiperboreenilor" – celţii nordici – Grenier nu a crezut că în Galia s-ar fi putut desfăşura un comerţ controlat de negustorii străini. S-a pus aşadar la îndoială şi ceea ce spunea istoricul grec Diodor (mort către 20 î.Hr.) despre drumul spre Mediterana al cositorului britanic: „Localnicii de lângă promontoriul Belerion *(Lands End)* sunt foarte primitori de oaspeţi şi obiceiurile lor s-au îmblânzit datorită legăturilor lor cu negustorii străini. Aceştia scot la iveală cositorul, prelucrând cu dibăcie pământul în care ei descoperă minereul. Solul este stâncos, având însă şi straturi de pământ din care scot cositor şi apoi îl curăţă prin topire. Minereul, prefăcut în bucăţi mici de forma unor zaruri, este transponat pe o insulă din faţa Britaniei, denumită Ictis *(Wight)*. În timpul refluxului apa din spaţiul dintre insulă şi continent seacă şi, în chipul acesta, băştinaşii transportă cositorul în cantităţi mari cu ajutorul căruţelor. (…) Negustorii îşi cumpără de aici cositorul şi îl duc în Galia, unde cu ajutorul cailor îl transportă pe uscat până la gurile Ronului; transportul ţine cam 30 de zile". Mai departe, Diodor spune şi că: „pe pământurile celţilor negustorii transportă cositorul pe spatele cailor, până la Marsilia şi

Narbonna”. Informaţia atât de importantă pentru istoria economică a Galiei se raportează la o situaţie de la sfârşitul sec. al II-lea şi din sec. I, când romanii creaseră deja, în sudul Galiei, o provincie cu capitala la Narbonna. În ce măsură, însă, comerţul pomenit de Diodor a existat şi de-a lungul sec. anterioare? Oare informaţiile oferite de Diodor nu dau o explicaţie şi descoperirii surprinzătoare făcute în 1952, în apropiere de Chitillon-sur-Seine, la Vix, în mormântul unei „prinţese” moarte la vârsta de 33 – 35 de ani? Aici s-a descoperit un crater grecesc de 1, 65 m înălţime şi 209 kg, transportat iniţial în fragmente detaşabile – ordinea de asamblare a componentelor este remarcată prin litere greceşti. Mormântul, craterul şi „reşedinţa princiară” fortificată de pe muntele Lassois ne oferă o dovadă clară a intensităţii legăturii „hallstattienilor” cu lumea greacă în preajma anului 525 î.Hr. Aşezarea domină una dintre căile comerciale ce permiteau trecerea din bazinul Senei – de unde fluviul nu mai putea fi navigabil – către câmpia Ronului.

Cercetările ultimelor decenii au permis lămurirea acestei probleme. Din sec. al VI-lea î.Hr. civilizaţia hallstattiană de pe cele două maluri ale Rinului, din Bourgogne până în zona Dunării, este inundată de piese preţioase în mare parte de origine greacă. Practic, în jurul anului 500 î.Hr. nu există morminte bogate care să nu cuprindă amfore destinate transportului şi conservării vinului, sau vase de băut preţioase. În unele cazuri s-au observat şi urmele vinului depus pentru a fi consumat de cel dispărut. Arheologia a confirmat astfel spusele autorilor antici care au subliniat înclinaţia celţilor pentru vinul grecesc şi le-au reproşat faptul că nu îl amestecau cu apă aşa cum trebuia să facă, în viziunea lor, orice om

civilizat. Bineînţeles, băutura străină nu era la îndemâna oricui şi, cel puţin la început, era rezervată aristocraţiei care nu se mulţumea cu propria băutură pe bază de orz, un fel de predecesoare a berii. Importanţa acordată vinului în morminte oferă imaginea clară a mentalităţilor şi ideilor religioase ale unei societăţi aristocratice asemănătoare cu cea descrisă de Homer. Nu uităm faptul că poemele homerice datează din sec. al VIII-lea, ele reflectând o realitate ce corespunde sec. al X-lea şi al IX-lea, modelul cultural al societăţii din prima epocă a fierului (sec. al VIII-leaal VI-lea). Principala idee este cea a festinului, suprema recompensă, în Viaţa de Dincolo, a războinicului viteaz. Viaţa de după moarte a războinicilor germani în *Walhalla* – unde exista o continuă alternanţă a plăcerilor cu lupta şi ospeţele – nu este decât un ecou târziu şi îndepărtat al unei civilizaţii păgâne şi aristocratice, ajunsă în nord mult mai târziu decât la celţi, aceştia din urmă formând un ecran între Europa nordică şi Mediterana.

Vase greceşti de valoare au fost descoperite într-un sit celtic fortificat din sec. al V-lea î.Hr., pe locul actualului oraş Würzburg în Franconia, dar şi în Elveţia în apropierea Bernei, în Würtembergul de astăzi, ca şi în Bourgogne. Ansamblul cel mai deosebit a fost descoperit în apropierea Sigmaringenului, într-o fortificaţie folosită către 500 î.Hr., la *Heuneburg,* şi în mormintele aristocratice din jur. Chihlimbarul, ceramica atică neagră, ceramica greacă roşie cu figuri albe, câteodată imitată şi de autohtoni, cochiliile mediteraneene, amforele cu vin greco-provensal şi un crater atic sunt tot atâtea dovezi ale relaţiilor comerciale dezvoltate înainte de anul 500, în secolul ce a urmat după întemeierea Marsiliei. O hartă a descoperirilor de amfore greco-provensale ilustrează

foarte bine calea de acces a acestora şi a vinului pe care îl conţineau: valea Ronului şi a râului Saône, zona lacurilor din N-V Elveţiei, regiuni hallstattiene privilegiate unde se găseşte de altfel şi situl La Tène, aşezarea eponimă a perioadei următoare, un punct la întretăiere de drumuri. Alte descoperiri demonstrează existenţa unui comerţ cu Italia de nord, regiune controlată de etrusci. Drumul traversa pasurile alpine şi cobora în valea Rinului până la Moselle, Sena şi Mama superioară. Pentru acest comerţ deja foarte bine dezvoltat nu există itinerarii exclusive, dar totul demonstrează importanţa Marsiliei. Grecii nu căutau metale, ci doreau în primul rând o piaţă de desfacere pentru vin, fapt ce presupunea şi contactele de rigoare. De asemenea, faptul că prin intermediul Marsiliei în Languedoc a avut loc o elenizare în mare parte reuşită este astăzi ceva deja stabilit.

Singura perioadă tulbure traversată de Marsilia, de criză a activităţilor ei comerciale şi civilizatoare, este în sec. al IV-lea î.Hr. Cetatea phoceeană a jucat apoi din nou un rol determinant, chiar şi pe plan politic, şi a contribuit la includerea Galiei în lumea mediteraneană, o lume pe cale de a deveni romană. Din ce în ce mai numeroase, monedele massaliote apar alături de cele greceşti de altă provenienţă şi se întâlnesc de-a lungul Elveţiei, pe căile comerciale despre care am vorbit, dar ajung şi pană în Insulele Britanice. Pègue, mic sat din Haute-Provence, la E de Montélimar – un sit ce aparţine civilizaţiei alpine a „câmpurilor de urne”, înrudită îndeaproape cu cea din Savoia, din Elveţia de S şi din partea N a Italiei – a oferit imaginea unei aşezări care de la sfârşitul sec. al VI-lea şi din nou în sec. al IV-lea a suferit o influenţă grecească. Importurile au început către 525, în acelaşi timp cu cele de la Vix. Ansamblul fortificat de la Pègue

a fost distrus pe la 400 î.Hr., dată ce corespunde cu pătrunderea violentă a celţilor civilizaţiei La Tène în regiune, pătrundere anterioară celei din Italia. Urmează o altă perioadă a legăturilor dintre celţi şi Mediterana.

Înainte de a vorbi despre ea, subliniem câteva concluzii deduse din cercetările recente asupra perioadei hallstattiene. În regiunile orientale nu putem vorbi de o exclusivitate celtică, dar într-o anumită măsură o regăsim în regiunea fortificaţiilor impresionante aflate pe cele două maluri ale Rinului superior. În sprijinul concluziei aducem ca dovadă şi un detaliu amuzant. La *Heuneburg* s-au descoperit cele mai vechi urme de păsări de curte din Occident. Utilitatea lor trebuie să-i fi impresionat pe contemporani, ei fiind cei care ne-au oferit primele reprezentări artistice ale cocoşului. Or, pasărea a fost considerată caracteristică pentru celţii stabiliţi din sec. al IV-lea î.Hr. În Italia de N. Romanii i-au numit *Galli,* iar cocoşul este *gallus,* adică animalul „galic”.

O altă concluzie priveşte natura şi originea contactelor dintre prima civilizaţie celtică şi lumea antică. Natura contactelor, atât de importante la o dată atât de timpurie, nu constituie doar o deosebire dintre celţi şi germani, cei din urmă aşteptând în multe domenii încă o jumătate de mileniu, ci îi deosebeşte şi de romani. Aculturaţia celţilor a început prin greci. Fortificaţiile de la *Heuneburg* demonstrează dezvoltarea procedeului de a amesteca lemnul, pământul şi pietrele pentru a realiza un zid gros, predecesorul faimosului *murus gallicus* descris de Cezar. Acolo există însă şi o porţiune considerabilă construită într-un stil grecesc, din cărămizi de argilă pe o bază de piatră de calcar, tăiată într-un mod asemănător cu cea din zidurile construite de greci la

Saint-Pierre-les-Martigues, pe lacul Berre, la V de Marsilia. Cu bastioanele sale rectangulare, necunoscute de altfel la N de Alpi, zidul dovedeşte existenţa unor ingineri şi arhitecţi greci, sau a elevilor lor barbari, toţi în slujba aceluiaşi prinţ. Modelul acropolei greceşti a produs aici prima formă a aglomeraţiilor fortificate, relativ dezvoltate, caracteristice lumii celtice în sec. al II-lea şi I î.Hr. şi numite mai târziu *oppidum.*

Oricum – în ciuda aspectului „barbar" subliniat de afirmaţiile exigente ale autorilor greci şi romani – reprezintă prima formă în care oraşul, sau prefigurarea sa, a ajuns în Europa, la N de Alpi. La *Heuneburg* şi în alte locuri, caracterul „urban" este demonstrat încă din sec. al VI-lea de prezenţa „cartierelor de meşteşugari" unde se prelucrau în special metale. Numărul mare de locuitori presupunea probabil împărţirea muncilor şi, de asemenea, aprovizionarea cu vite şi cu cereale de către populaţia învecinată.

Resimţită atât de puternic la nivelul pieselor, al tehnicilor militare şi al ideilor despre Lumea de Dincolo, avem tot dreptul să presupunem existenţa influenţei greceşti şi în modul de organizare a afacerilor şi în formele de comerţ, cu siguranţă mai puţin „tribale" decât le-am crezut. Drepturile de trecere cerute la graniţele aşa-numitelor *civitates* galice dinainte de cucerirea romană ne fac să credem că modul de participare a regiunilor situate pe marile căi comerciale era în aşa fel organizat încât să se evite descărcarea mărfurilor şi schimbarea vânzătorilor la fiecare frontieră.

La mijlocul ultimului mileniu î.Hr., lumea celtică era mai puţin primitivă decât ne-am fi închipuit. Apropierea sa de spaţiul grecesc se exprimă de-a

lungul secolelor următoare prin intermediul monedelor celtice, bătute începând din sec. al III-lea după modele elenistice din Macedonia şi prin folosirea alfabetului grecesc. Obiceiul este confirmat şi de Cezar când povesteşte despre plecarea către apus a helveţilor, o deplasare pe care a fost nevoit să o oprească. De la Strabon aflăm ceva asemănător: Marsilia „era o mare şcoală pentru barbari. Aici, galii deveneau prieteni ai grecilor, şi nu-şi mai scriau contractele de afaceri decât în greacă”. Bineînţeles, meritul aculturaţiei nu revine în exclusivitate cetăţii phoceene. Au existat şi alte căi. Oraşul în care înainte de cucerirea romană se vorbea în mod natural în greacă, latină şi galică a fost însă o placă turnantă între civilizaţia antică şi populaţiile stabilite către N, aşa cum mai târziu a fost întreaga Galie romană. Iustin, din care avem un rezumat la Trogus Pompeius, spune despre celţi că au preluat de la masalioţi plăcerea unei vieţi mai rafinate. Cel puţin parţial şi la nivelul elitelor, celţii au fost mai întâi elenizaţi înainte de a fi romanizaţi; de aceea, pe plan cultural, ei nu au fost niciodată tributari în exclusivitate romanilor. Romanizarea lor rapidă a surprins adesea, dar s-a uitat faptul că romanii înşişi au fost elenizaţi, că au început să producă vin după modelul grecesc şi că, de fapt, Galia romană nu este decât o fuziune între romanii elenizaţi şi celţii parţial elenizaţi. Concluzia se aplică în special pentru regiunile din apropierea Mediteranei, unde clima, colonizarea mai accentuată şi influenţa seculară a oraşelor greceşti au uşurat realizarea unei simbioze galo-romane. Hexagonul a intrat în istoria lumii civilizate cu mult înaintea cuceririi romane.

Expansiunea celţilor

Trecerea de la prima la cea de-a doua vârstă a

fierului, la începutul sec. al V-lea, este marcată în jurul anilor ’450 î.Hr. de câteva schimbări semnificative. Marile morminte „princiare” devin mai rare, iar din Hallstattul târziu încep să apară necropole plane, uniforme şi relativ sărace, cum este cea de la Jogasses, în apropiere de Épernay, exemplu tip pentru a doua epocă a fierului, La Tène. Perioada este la rândul său subdivizată în 3 faze: La Tène I, II, III, datate între 450 – 250, 250 – 120 şi 120 – 50 î.Hr. În regiunile din Champagne care alături de cele străbătute de Rin şi Saar se afirmă din ce în ce mai tare ca centru al lumii celtice, regăsim armamentul stereorip al războinicilor. Cei cu rang de războinici sunt acum mai numeroşi (doar în depanamentul Marnei există 200 de morminte caracteristice), iar armamentul lor constă dintr-o sabie de fier, care acum nu mai este rezervată aristocraţiei, una sau două lăncii, un cuţit şi un scut de lemn din care se mai păstrează doar mânerul.

Începând cu 400 î.Hr. apare un nou tip de înhumaţie caracteristic unei clase conducătoare probabil reînnoite: este vorba de „mormintele de conducători războinici” sau „mormintele cu car de luptă”. Numai în Champagne s-au descoperit 140. Carele nu au însă 4 roţi cum erau cele care apăreau câteodată în perioada hallstattiană în mormintele masculine şi feminine de rang superior, ci este vorba de care de luptă cu 2 roţi la care se putea ataşa un atelaj. Spre deosebire de mormintele scitice, aici nu au fost depuşi niciodată caii. Din inventar fac parte şi coifurile căpeteniilor. Avem în faţă o „civilizaţie a războiului”, despre care ştim că a purtat multe lupte cu adversari din zone îndepărtate, din Insulele Britanice – unde obiceiul carului de luptă, abandonat pe continent încă din La Tène II, se menţine până în

timpul lui Cezar – în Europa centrală şi răsăriteană, din Silezia până în câmpiile maghiare şi mai ales în Italia. Cum s-a putut naşte civilizaţia „marniană” a primei perioade a epocii La Tène? Cum se explică seismul politic şi militar al sec. al V-lea şi al IV-lea?

Armamentul de fier rămâne important atât din perspectiva calităţii, cât şi din cea a cantităţii. Un mormânt datat către 460 î.Hr. descoperit la Luxemburg ne oferă primul exemplar cunoscut de sabie lungă de fier, cu două tăişuri, armă de tăiat caracteristică celţilor din a doua epocă a fierului. În sec. al V-lea prezenţa sa se limitează la nivelul unei elite „hallsttatiene” restrânse, iar generalizarea sa reprezintă rezultatul unor schimbări „industriale”, sociale şi demografice. Viteji şi cu un armament superior, celţii erau războinici căutaţi de puterile mediteraneene. Mercenarii celţi apar în textele de la începutul sec. al IV-lea, iar după moartea lui Alexandru cel Mare mercenariatul a căpătat o amploare atât de mare încât s-a putut vorbi de „o hemoragie continuă a lumii celtice” (V. Kruta). Celţii şi-au exercitat calităţile lor războinice în Grecia, Africa, dar şi în Italia în slujba etruscilor şi a facţiunilor lor.

Spre deosebire de secolul anterior, în sec. al V-lea predomină exporturile etrusce spre răsărit şi apus prin pasurile alpine, putându-se observa relaţiile privilegiate care existau între celţi şi etrusci. Atunci când în Italia au apărut primele armate ale unei adevărate invazii, celţii cunoşteau locurile şi se mişcau cu rapiditate, fapt ce poate fi explicat doar de existenţa printre cotropitori a unor vechi mercenari şi prin prezenţa la faţa locului a unor complici. Într-un cuvânt, barbarii, aşa cum se va întâmpla mai târziu şi în cazul germanilor, pot fie să apere, în schimbul unor

plăţi, această lume civilizată şi bogată, fie să o cucerească.

Alături de forţele care i-au atras către lumea mediteraneană din ale cărei delicii gustaseră de la distanţă, din adăpostul fortăreţelor hallstatriene, au existat probabil şi forţe care i-au împins. Una dintre ele ar fi schimbarea climaterică; între anii ’600 şi 400 a avut loc o răcire bruscă a temperaturii medii cu 2°. Gheţurile scandinave au coborât cu în jur de 200 de metri, în timp ce teritoriile ocupate de stejari şi de aluni s-au restrâns către sud. La rândul său să diminuat şi zona agricolă care a coborât de la 68° la 60° latitudine nordică, Amintirea răcirii vremii este păstrată în *Edda* nordică, iar informaţiile pe care le oferă Pytheas din Marsilia (a doua jumătate a sec. al III-lea î.Hr.) despre gheţurile de pe marea din nord coincid cu noua situaţie climaterică. Tot atunci îşi încep migraţia şi germanii, nemişcaţi din ţinuturile lor din timpuri imemoriale. Deşi nu ating încă zona ocupată de celţi – aceştia fiindu-le pentru moment superiori din punct de vedere militar – acţiunea lor se integrează într-o reacţie de ansamblu, avantajele climei mediteraneene devenind cu atât mai preţuite cu cât deteriorarea condiţiilor de viaţă din Europa nordică era mai puternică.

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre mai există încă o problemă complicată de rezolvat: posibilitatea venirii unor impulsuri din răsăritul Europei – deplasarea popoarelor celtice integrându-se în cadrul unei reacţii în lanţ – sau, pur şi simplu, ridicarea unei noi elite cu înclinaţie către o viaţă războinică şi nomadă care a antrenat cu ea surplusul populaţiei în creştere demografică. Rămânem însă pe tărâmul presupunerilor.

S-a vorbit despre sciţi. În sec. al VI-lea, mişcările

lor se pot distinge pe de o parte până în Brandenburg şi până în regiunea Hallstatt pe de altă parte. În Belgia de astăzi a fost descoperit un mormânt care aminteşte de obiceiul – întâlnit începând din această epocă şi în lumea celtică – conform căruia soţiile sau concubinele însoţeau căpeteniile şi în mormânt. Mai există şi o altă dovadă a faptului că elemente din civilizaţia sciţilor au fost transmise în Occident de către celţi: pantalonul. Necunoscut popoarelor mediteraneene, el a fost mai întâi îmbrăcămintea cavalerului celtic şi abia apoi a celui medieval şi modern. Vârfuri de săgeată scitice au fost găsite pe Dunărea superioară, în Bourgogne, pe cursul superior al Senei, până la confluenţa Loarei cu Allier. Imitaţii? Semne ale prezenţei sciţilor? Pentru moment problema nu poate fi rezolvată. Acumularea indiciilor ne pune totuşi pe gânduri, mai ales dacă luăm în consideraţie şi arta „derutantă şi fascinantă" a celţilor din La Tène, artă ale cărei rădăcini orientale nu au fost niciodată negate, mai ales că stilul său se opune cu totul artei greceşti şi romane.

Despre câteva centre fortificate de la sfârşitul Hallstattului ştim că au fost distruse către 500 î.Hr. Să fie oare vorba de tulburări survenite ca urmare a luptelor interne sau a cuceririlor venite din afară? În Champagne mai multe schimbări par abrupte, dar în săpături nimic nu indică distrugeri importante. Tot atunci începe şi mişcarea de cucerire către sud, mişcare iniţiată după al doilea val de cuceriri celtice din Galia. Începând cu 480 şi în cursul sec. al V-lea, celţii din prima fază La Tène au supus S-E Hexagonului, teritoriul dintre Ron şi Alpi ocupat în mod preponderent de liguri.

Comerţul continental al Marsiliei a întâmpinat atunci o serie de dificultăţi. După tradiţie, căpeteniile

celtice au apărut ameninţătoare în faţa oraşului phoceean. În regiune s-a format apoi o civilizaţie celto-ligurică pentru care *oppidum-ul* fortificat de la Entremont, în apropiere de Aix-en-Provence, este pentru sec. al II-lea şi I î.Hr. una din principalele mărturii.

Năvălirea celtică în Italia începe cel mai târziu odată cu sec. al IV-lea î.Hr. Conform unei vechi tradiţii, prima invazie s-a desfăşurat la începutul secolului şi a dus la fondarea oraşului Milano. Oricum, tot ce se poate spune este că stăpânirea etruscă s-a prăbuşit sub loviturile teribile ale celor pe care romanii îi numeau *galli,* „gali”. Aşa cum cucerirea cetăţii *Felsina* în 535 î.Hr. a fost simbolul instaurării stăpânirii etrusce, distrugerea sa în 350 şi fondarea „cetăţii bolilor”, adică Bologna, este simbolul cuceririi galice. Dacă o raportăm la stabilirea în masă a celţilor în toată partea nordică a peninsulei, celebra jefuire a Romei din 385 (390 î.Hr. după cronologia tradiţională) apare doar ca un simplu episod.

Amintită în manuale pe de o parte ca o faptă de vitejie a galilor şi pe de alta ca un simplu incident al expansiunii romane, prima întâlnire dintre romani şi gali are o semnificaţie dublă. În primul rând, celţii nu reprezentau un pericol trecător, ci unul de durată şi foarte primejdios. În al doilea rând, ei au oferit Romei posibilitacea de a profita de slăbiciunea etruscilor, iar în momentul în care galii şi-au făcut simţită prezenţa în Italia, aceasta a profitat şi a cucerit Veii. Astfel, galii au pregătit terenul pentru cucerirea romană.

Trebuie să ne imaginăm groaza pe care au răspândit-o cuceritorii gali. La sud de Bologna, la Marzabotto, s-au descoperit casele arse şi templele distruse în 350 î.Hr., împreună cu numeroase schelete şi arme etrusce şi celtice. Celţii au răvăşit întreaga

Italie până în Apulia. Atunci când citim despre vechii gali că păstrau capetele tăiate ale adversarilor lor, iar uneori le puneau prinse de centură, nu este vorba de simple povesti ţesute de o lume civilizată despre nişte popoare îndepărtate şi aproape necunoscute. Ei au putut fi văzuţi de aproape din sec. al IV-lea în Italia, iar în Asia Mică din sec. al III-lea, cu mult înainte de a se adapta obiceiurilor ţărilor care îi primiseră. Bineînţeles, comportamentul lor nu trebuie judecat conform principiilor altei lumi, ci trebuie privit ca parte integrantă a ritualurilor religioase, iniţiatice şi magice. Tot din motive religioase ei continuau să lupte goi, în ciuda armamentului superior din care făceau parte şi primele zale cunoscute în Occident. Păstrarea „capetelor tăiate" este confirmată din plin şi de arheologie.

Dar de unde veneau? Mult timp cuceririle au fost atribuite „galilor din Galia". Lucrul nu este adevărat, iar singura scuză a faptului că ideea a fost mult timp acceptată este că anticii au făcut şi ei aceeaşi greşeală. Încă din sec. I, ei considerau Galia ca fiind locul de origine al celţilor... Teza a fost însă negată cu mult timp în urmă de arheologia şi lingvistica modernă. Poporul *bolilor* se număra printre cuceritorii Italiei, numele lor se regăseşte atât în Italia în cel de *Bononia* (Bologna), în Franţa (Boulogne), cât şi în Boemia *(Boiohaemum).* Ubicuitatea numelor popoarelor galice, răspândite în întreaga lume celtică europeană, face dificilă determinarea „originii" lor geografice. *Lingonii, un* alt popor menţionat în Italia, au dat numele lor oraşului Langres, dar s-au stabilit foarte de timpuriu şi în Spania sub numele de *iungoni.* Cât despre *senoni,* care erau deosebit de puternici pe malurile Adriaticii, o tradiţie romană spune că ar fi venit din regiunea Sensului, căreia i-au dat şi numele.

Nu trebuie să cădem însă în cealaltă extremă şi să subestimăm aportul avut de popoarele care se stabiliseră deja în Hexagon.

Nu insistăm asupra altor cuceriri şi fapte ale popoarelor celtice, asupra întâlnirii lor cu Alexandru cel Mare şi a răspunsului legendar pe care i l-au dat – singurul lucru de care se temeau era să nu cadă cerul peste ei. Nu mai insistăm nici asupra apariţiei lor în Macedonia în 280 î.Hr., la Delphi în 279 î.Hr. şi asupra stabilirii lor în 275 în Asia Mică în Galatia, zonă care de altfel le-a şi luat numele. Aproape întotdeauna este vorba de grupuri importante care participă activ – fie ca mercenari, fie în mod independent – în conflictele dintre puterile mediteraneene, la confruntările dintre statele succesoare ale imperiului lui Alexandru.

Este de neînţeles această răspândire de forţe, această risipă ce apare imensă în ochii omului modern, indiciu al lipsei de coeziune, ca să nu mai vorbim despre unitatea politică. Fenomenul nu este caracteristic doar celţilor, el a putut fi observat şi la greci, regăsindu-se mai târziu şi la germani. „Unitatea" lor era doar lingvistică şi religioasă, cea din urmă putând presupune chiar existenţa unui centru cultural comun (pentru celţi la *Canutes).* Mai există şi o unitate de tehnici şi de obiceiuri, care întâlnite în acelaşi timp de-a lungul a mii de kilometri poate indica o intensitate surprinzătoare a contactelor. În viaţa politică însă, ca şi în război singurul lucru care conta era apartenenţa la o *civitas,* indiferent că era vorba de o cetate în sens mediteranean sau de o comunitate tribală. Roma, care a cuprins o mulţime de microcosmosuri în macrocosmosul unui stat veritabil, nu a fost la început decât un oraş; ea a rămas mult timp puternică, iar cetăţenii săi – *cives* – nu erau cetăţenii unui imperiu,

ci ai unui oraş. Indiferent de originea lor, galică sau arabă, senatorii erau membri în *Senatus Urbis.*

În sec. al IV-lea şi al III-lea, puterea galilor din Italia, stăpânirea lor ameninţătoare de pe cele două maluri ale Padului – primul teritoriu numit *Gallia* – a fost o provocare deosebită pentru lumea italică, şi mai ales pentru romani. Înfrânţi adesea, cei din urmă şi-au perfecţionat modul de luptă, timp în care celţii l-au păstrat pe al lor. Fenomenul a reprezentat şi principalul punct de cotitură. Revanşa a fost fără milă.

Decădere şi prăbuşire celtică

După cuceririle făcute de celţi în prima jumătate a sec. al IV-lea în Italia, pentru galii din peninsulă a urmat o vârstă de aur. Hexagonul a profitat de moment şi a receptat din plin influenţele mediteraneene. „Începe acum un schimb intens, un fel de du-te-vino, între Celţia transalpină şi Galia cisalpină; războinici în căutare de bogăţie şi de lupte se îndreptau spre Italia, iar de acolo se răspândeau în schimb rafinamentele unei noi culturi ce se dezvolta în contact cu civilizaţia greacă şi etruscă” (V. Kruta). Necropolele senonilor de la Adriatica depăşesc prin bogăţia lor – vase, podoabe, arme de provenienţă grecească, etruscă şi celtică – tot ceea ce provine din mormintele princiare hallstattiene. Întorcându-se în parte din Italia, noua aristocraţie militară a adus cu sine o serie de produse celto-italice dintre care o parte pot fi regăsite şi printre imitaţiile locale. Noului stil de la sfârşitul fazei La Tène 1 i s-a dat numele de *Waldalgesheim,* după cel al unei descoperiri din Renania. Cel puţin o parte a schimbărilor intervenite în modul de înhumare a căpeteniilor şi a „nobililor” celţi din Hexagon poate fi explicată prin victoriile italiene care au avut ca urmare o îmbogăţire culturală şi materială observabilă de o parte şi de alta a Alpilor.

Echilibrul de forţe dintre celţii din Italia şi romani se strică în 283 î.Hr. când, la câţiva ani după prima lor mare victorie de la *Sentinum* (295 î.Hr.) şi ultima mare înfrângere de lângă *Arezzo* (285 î.Hr.), romanii îi supun pe senoni şi creează pe teritoriul lor colonia Sena *Gallica* (Sinigaglia). Şocul resimţit de celţi este mare; perspectivele limitate pe care le oferea de acum înainte Italia aduc cu sine o diminuare a afluxului către peninsulă, celţii de dincolo de Alpi îndreptându-se acum către Balcani.

Roma era hotărâtă să rezolve problema galică, o victorie asupra galilor cisalpini şi transalpini în 225. Hr. inaugurând ultima fază a cuceririi de către romani a „Galiei cisalpine”. Acţiunea a fost dusă la bun sfârşit în 222 când a fost cucerit Milano şi au fost întemeiate coloniile romane Piacenza şi Cremona.

Ager gallicus – pământul cucerit de la galii din Italia – nu era suficient pentru a asigura securitatea Romei, fapt care a fost resimţit în mod acut cu ocazia celui de-al doilea război punic, începând din 218 î.Hr., în timpul atacului lui Hannibal. Rolul pe care l-au jucat galii transalpini şi cisalpini în trecerea Alpilor de către armata lui Hannibal nu a fost neglijabil, cartaginezii ştiind să exploateze conflictul vechi şi profund care exista între romani şi gali. La Cannae, în 216, ei i-au aşezat pe aceştia chiar în centrul formaţiei lor de luptă, acolo unde erau condamnaţi să fie zdrobiţi de romani înainte ca trupele de elită cartagineze să atace din cele două flancuri. Răspunsul romanilor a fost declanşarea războiului împotriva bazelor iberice ale adversarului cartaginez. Viitorul politic al Hexagonului a fost hotărât de evenimente externe şi de lupta dintre puterile străine. După victoria din 202 asupra Cartaginei şi crearea apoi a celor două provincii romane *Hispania Citerior* şi

Hispania Ulterior, integrarea zonei de coastă, din Spania până în Italia, a devenit doar o chestiune de timp. Galii din Italia erau astfel izolaţi şi mai uşor de controlat. Rolul jucat în acest context de Marsilia a fost capital. Aliat fidel al Romei, cetatea phoceeană a ajutat-o să supravegheze regiunea şi i-a oferit cele mai bune pretexte pentru a interveni la cele mai mici incidente provocate de celto-liguri. Încă din 181 î.Hr., plângerea Marsiliei împotriva piraţilor liguri a provocat o reacţie energică a Romei. În 154 Marsilia a subliniat ameninţarea pe care o reprezintă oxybienii şi deciaţii pentru Antibe şi pentru Nisa, iar consulul Quintus Opimius i-a zdrobit pe celto-liguri şi a atribuit teritoriile lor oraşului. Ca urmare, Roma a acţionat ca o stăpână a zonei cu mult înainte de crearea unei provincii romane. Chemată în 125 în ajutor împotriva *salluviilor* din Entremont – *oppidum* important al adversarilor celor mai periculoşi ai Marsiliei – reacţia Romei a avut urmări durabile. În 124 Entremont este cucerit şi distrus, iar alături este întemeiat un oraş fortificat, Aix-en-Provence (*Aquae Sextiae*). Romanii erau deja stabiliţi.

Conflictul cu popoarele galice care aveau controlul asupra părţii de S-E, *arvernii,* cei de la care derivă şi numele de Auvergne, a devenit inevitabil. În 121 regele lor, Bântuit, este învins în apropiere de Orange şi dus în triumf la Roma.

În anul următor, romanii au creat o nouă provincie, *Gallia Transalpina.* Pentru ei, aceasta reprezenta o altă Galie, cea de dincolo de Alpi, spre deosebire de cea din Italia care era deja cucerită şi care a fost de atunci *Gallia Cisalpina.* În 118 î.Hr., Narbonna devine capitala noii provincii, iar descoperirea unei borne miliare databilă în 118 indică faptul că în momentul întemeierii provinciei, a început

şi construirea drumului roman dintre Spania şi Italia, via *Domitia,* fapt care demonstrează cât de necesară le era romanilor utilizarea şi controlarea acestei zone de trecere.

Crearea provinciei, care a devenit mai târziu Narbonensis, a fost un eveniment deosebit. După ce şi-au eliminat rivalii cartaginezi, romanii ocupau malurile Mediteranei occidentale pe care au transformat-o într-o adevărată *Mare Internum,* o mare interioară din care prin intermediul unui „cordon de siguranţă" celţii au fost complet excluşi. Asistăm acum la sfârşitul unei epoci în care prezenţa celţilor turbulenţi a fost resimţită puternic, dar în care ei au fost sensibili la influenţele mediteraneene. Romanii au monopolizat acum totul, inclusiv comerţul cu vin, lucru resimţit şi de greci, printre alţii şi de cei din Marsilia. Locuitorii din Italia, din afara cetăţilor greceşti, au început abia din sec. al III-lea î.Hr. să producă vin: mai întâi pentru consumul propriu, ei au reuşit în cele din urmă să pună capăt monopolului grec. În noua „provincie" a avut loc un fenomen asemănător: pentru a nu mai depinde de importuri, ea a început la rândul său să producă vin. Începuse deja istoria Galiei romane.

Trebuie vorbit însă şi de întreaga lume celtică, *Celticum,* care în sec. al II-lea a trecut printr-o criză gravă şi a suferit transformări profunde. Peste tot sau revărsat atunci o serie de popoare învinse şi lipsite de posibilitatea de a se extinde. Ele se întorceau în regiunile dunărene sau în „Galia", aşa cum au procedat de exemplu boii care au părăsit Italia după ce romanii au reuşit „pacificarea" regiunii lor (în 192 î.Hr.), eveniment marcat prin ridicarea unei columne romane la Bologna. Alţi celţi s-au descurcat mai bine: cei din Noricum, o regiune alpină a cărei importanţă

consta în poziţia sa geografică de-a lungul pasurilor alpine şi în bogăţia în fier şi în sare a solului. Începând din 171, locuitorii de aici – regiune pe care romanii o numeau „regat” – devin în mod oficial „prieteni ai poporului roman”. Schimbarea cea mai importantă a reprezentat-o însă presiunea crescândă a germanilor care se deplasau încet către S (mai ales după 300). Ei îi vor obliga pe celţi să abandoneze pe parcursul fazei La TèneII (250 – 120 î.Hr.) toate teritoriile de la N de linia ce uneşte delta Rinului cu pădurea Thuringiei, aceştia reuşind să reziste o perioadă mai îndelungată doar în zona de la V de Weser.

Procesul, aparent străin de Hexagon, va provoca ultimul val de cuceriri celtice, obţinându-se astfel, într-un mod durabil, situaţia cunoscută din descrierile lui Cezar. Este vorba de părăsirea de către *belgi* a zonei Rinului, deplasarea lor desfăşurându-se în 2 etape: prima în sec. al III-lea şi a doua în secolul următor. Din primul val fac parte *atrebaţii* de la care provin toponimele Arras şi Artois, *ambianii* stabiliţi în împrejurimile oraşului Amiens, *belovacii* în zona Beauvais şi Breteuil, şi *remii* care au ocupat zone ’ntinse din Champagne în împrejurimile Reismului. Surprinşi de invazia belgilor, un mare număr de celţi au preferat să se retragă spre Anglia de astăzi, unde îi regăsim în Sussex, Wessex şi Kent. Îngrijoraţi de presiunea pe care o exercitau belgii, *parisii* au părăsit la rândul lor malurile Senei pentru a merge să se instaleze în actualul Yorkshire, unde le regăsim şi numele, tot atunci având loc şi plecarea spre Franche-Comté a *sequanilor* de pe Sena. Este semnificativ faptul că în aceeaşi epocă mormintele cu car de luptă dispar din Champagne şi reapar în schimb în Anglia.

Dar de unde erau aceşti nou veniţi? Descoperirile făcute la Cernon-sur-Colle (dep. Marne) şi în

necropolele belgilor de la Villeseneux (dep. Marne) şi de la Poigny (dep. Seine-et-Marne) au permis observarea unor forme de obiecte şi a unor obiceiuri care se întâlnesc în lumea celtică doar în zonele dunărene şi în Boemia occidentală. Între altele, este vorba de portul feminin care includea şi inele la glezne, obicei care s-a menţinut însă o singură generaţie, fapt ce reprezintă în sine o dovadă a asimilării rapide a noilor veniţi. Volcii tectosagi, despre care ştim că sunt originari din Franconia actuală, aproape de Boemia occidentală, făceau la rândul lor parte din primul val de belgi ce a atins nu numai E şi N-E Hexagonului, ci şi zona sudică. Există şi o informaţie scrisă care confirmă rezultatele arheologice: în sec. al IV-lea poetul Ausonius, care era originar din Bordeaux şi trăia pe malurile Mosellei spunea că volcii tectosagi se numeau şi belgi…

Al doilea val de belgi a ajuns în sec. al II-lea î.Hr. şi s-a stabilit mai spre nord. Plecaţi mai târziu, ei au suportat mai mult timp presiunea şi infiltrarea germanilor. După o coabitare mai mult sau mai puţin îndelungată, în momentul în care au plecat belgii îşi păstrau limba celtică, dar printre ei se aflau şi numeroşi descendenţi ai germanilor. Ca urmare, se pot înţelege aluziile frecvente ale autorilor antici, care nu ştiau nimic despre trecutul lor, dar spuneau că belgii pot fi deosebiţi cu greutate de germani. Este vorba în special de nervi şi de eburoni, popoare care au rezistat cu îndârjire mai întâi atacurilor cimbrilor şi teutonilor şi apoi armatei lui Cezar şi care în cele din urmă au suferit o represiune sălbatică. Dintre belgi, o parte au trecut şi în Anglia, unde o ramură a lor, *catuveilaunii,* stabilită în împrejurimile Colchesterului, a exercitat un fel de hegemonie şi a rezistat începând din 43. Hr. cu îndârjire trupelor împăratului Claudius.

Ce a determinat oare hotărârea romanilor de a supune toate popoarele celtice, din care au lăsat să le scape doar locuitorii Irlandei şi cei ai Scoţiei? Înainte de a încheia excursul despre celţi şi de a vorbi despre istoria propriu-zisă a Galiei – formată la sfârşitul perioadei celtice – se impune rezolvarea acestei probleme. Un element explicativ poate fi oferit de ultima mare ameninţare pe care au cunoscut-o romanii după Hannibal, invazia cimbrilor şi teutonilor, germani originari din lutland.

Celţii s-au aliat şi atunci cu invadatorii. Cele două popoare germanice au plecat din 120 î.Hr. şi au ajuns mai întâi în Boemia unde după ce s-au luptat şi i-au învins pe boi – un neam celtic oriental – s-au aliat apoi cu ei. După ce în 113 au obţinut în *Noricum o* victorie strălucită asupra romanilor, li s-au mai alăturat două popoare helvete, neamuri ale celţilor occidentali, *sigur îmi* şi *tugenii.* Părtaşi la victoriile şi campaniile mai mult sau mai puţin importante ale cimbrilor şi teutonilor îi regăsim şi pe sigurinii helvetici – adică pe celţi. Ei participă la luptele împotriva belgilor, la cele din Spania şi îi întâlnim şi în 107, în apropiere de Agen unde a fost zdrobită armata consulului L. Cassius Longinus, iar o parte a romanilor învinşi a fost luată în captivitate.

După noi înfrângeri în faţa cimbrilor, romanii au încredinţat apărarea Italiei şi a „provinciei” Galia meridională celui mai bun general al lor, Marius, care i-a înfrânt pe rând, mai întâi pe teutoni în 102 în apropiere de Aix-en-Provence, apoi pe cimbri şi pe sigurini în 101, la Vercelli în Italia de nord. Impresia lăsată de forţa şi violenţa acestor popoare şi ameninţarea pe care au reprezentat-o pentru cele mai bune armate ale lor i-au marcat pentru totdeauna pe romani. În ciuda faptului că cea mai mare parte a

celţilor din Galia, retraşi în propriile *oppida, au* fost la rândul lor victimele invaziilor, principala concluzie a romanilor a fost că repetarea unei alianţe dintre celţi şi germani trebuie evitată cu orice preţ. De aceea, Cezar nu i-a permis stabilirea definitivă lui Ariovist – un condotier germanic – şi a trupelor sale în Galia şi, de aceea, vidul politico-militar în care ar fi putut aluneca germanii a fost umplut de forţa militară romană. Supuşi mai întâi presiunii concertate a germanilor din N şi a romanilor din S, celţii au căzut apoi victimă ameninţării reprezentate de germani, romanii fiind „obligaţi" să îi cucerească din motive de securitate.

Cucerirea romană a Galiei nu poate fi înţeleasă decât în contextul general al istoriei popoarelor celtice. După „pacificarea" Galiei urmează cea a zonelor alpine şi cucerirea între 16 şi 10 î.Hr. a teritoriilor din Pannonia şi Noricum până în Raetia celţilor vindelicieni de pe Dunăre. Asemeni celor din Galia, existenţa unuia dintre cele mai importante *oppida* ale celţilor orientali, Manching (în Bavaria) – unde vestigiile arheologice demonstrează unitatea profundă în această fază de sfârşit a lumii celtice – se încheie odată cu cucerirea romană. Pericolul real pe care îl reprezentau celţii şi belgii din Insulele Britanice pentru securitatea Galiei i-a făcut pe romani să cucerească în cele din urmă şi ultima redută a lumii celtice.

Pentru a înţelege ce a fost lumea celţilor, chiar şi într-o perioadă de mare criză, prinsă între germanii în expansiune şi romanii care îi blocaseră accesul la Mediterana, trebuie să privim o hartă pe care să fie marcată răspândirea în sec. al II-lea şi în sec. I a aşa-numitelor *oppida.* Peste tot, din Insulele Britanice până în câmpia Pannoniei, întâlnim sute de astfel de

„oraşe”, mai mici sau mai mari, situate de obicei pe coline sau pe promontorii. Aici există întotdeauna cartiere meşteşugăreşti, locuri în care arta celţilor de a prelucra metalul şi lemnul era păstrată şi perfecţionată. Elevi ai Europei de răsărit şi ai inginerilor greci în fabricarea carelor, celţii erau – în mod particular – mult superiori romanilor. În ciuda unui anumit dispreţ pe care grecii şi romanii îl manifestau faţă de *oppida,* aceste zone semiurbane, pentru ei primitive – inexistente la N sau la E de teritoriul ocupat de celţi, locuri unde, de altfel, nu au existat de loc oraşe – au avut o importanţă capitală în istoria civilizaţiei europene. În plus, ele au permis romanilor să dezvolte aici, repede şi uşor, o viaţă într-adevăr urbană.

S-a vorbit adesea despre frontiera civilizaţiilor care străbate Europa din timpul Imperiului Roman şi care desparte Germania propriu-zisă de provinciile romane, mergând pe cursul Rinului, de-a lungul *limes-ului* roman şi apoi pe cursul Dunării. S-a uitat însă că ea delimita civilizaţia antică târzie a *oppidum* ului, că era mult mai veche şi exista deja în momentul în care romanii s-au hotărât ca limita lumii celtice sau celtizate să corespundă cu cea a Imperiului lor. Înaintarea germanilor trebuia oprită, iar aici integrarea era deja pregătită. Într-o Europă romanizată şi germanizată, a fost posibilă uitarea limbii şi a moştenirii celtice, până într-atât încât Ranke a văzut în „popoarele romano-germanice” baza istorică a Europei. Astăzi putem vedea mai bine urmele lumii dispărute a celţilor şi putem reaminti importanţa contribuţiei lor la formarea patrimoniului european.

Cap. VI
GALIA

„Galia”: o definiţie romană

La începutul memoriilor sale *De bello Gallico,* Cezar a scris: „A treia parte a Galiei este locuită de cei care în limba lor se numesc *celtaie,* iar în limba latină *galli”.* Autorul nu putea să înceapă opera destinată propagandei sale printr-un neadevăr. Cuvintele indică faptul că la mijlocul sec. I î.Hr., în momentul cuceririi romane, *galli* şi *Gallia* nu erau termeni „galici”, ci cuvinte latine, iar cei care erau desemnaţi astfel le-au preluat în mod natural în momentul în care au învăţat latina, în timpul dominaţiei romane.

Cititorul va înţelege că, pentru a evita un anacronism şi pentru a nu scrie o istorie ilogică, am evitat să vorbim despre gali înainte de a exista acest termen. Ceva întâmplat la un moment dat nu putea exista înainte nici în fapt, nici în conştiinţa politică a oamenilor. Dintr-un motiv asemănător, Venceslas Kruta a spus la rândul său în 1976: „Celţilor de pe teritoriul Galiei nu trebuie să li se atribuie numele de gali înaintea atestării de către autorii antici a conceptului geografic. Astfel, se va evita echivocul şi nu se va crea prematur impresia unei unităţi teritoriale bine definite, spre deosebire de alte regiuni ale lumii celtice”. Simpla folosire a unor cuvinte familiare are ca efect transformarea în mod abuziv a popoarelor non-celte de pe teritoriul unei presupuse „Galii” în „gali” şi a celţilor din afară în non-gali.

În mod natural, până într-o perioadă târzie, singura Galie din textele latine a fost cea din Italia, cea care i-a ameninţat pe romanii din sec. al IV-lea î.Hr., pericol care a dus şi la apariţia primelor semne ale unei conştiinţe comune a popoarelor italice. După cucerirea romană a Galiei de pe cele două maluri ale fluviului Pad, transformarea sa într-un *ager gallicus* şi întemeierea unei provincii romane „dincolo” de Alpi,

se va face o distincţie între cea din urmă, *Gallia Transalpina* şi *Gallia Citerior* sau *Cisalpina,* situată în Italia, adică „dincoace" de Alpi. După cucerirea până la ocean şi Canalul Mânecii a teritoriilor celtice din nordul „provinciei" – care se va numi „Narbonensis" – termenul de *Gallia Transalpina* s-a extins în mod logic asupra întregii zone.

Alături de denumirile oficiale şi administrative prin care putem întrezări necazurile de sub administraţia Imperiului Roman, există şi locuţiuni mai familiare, uneori chiar poetice, cum este cea de *Gallia comata,* „Galia cea pletoasă", întâlnită pentru prima oară la poetul Catullus, dar există şi *„Gallia braccata",* adică „Galia cu nădragi". Prima expresie se referă la Galia cucerită de Cezar, iar cea de-a doua la „provincia" din S pentru a o deosebi de Galia italică, numită *Gallia togata* pentru că cei din peninsulă purtau ca şi romanii toga etruscă, în timp ce cei de dincolo de Alpi purtau un fel de pantaloni.

Singurul element comun al denumirilor este faptul că ele reprezintă punctul de vedere roman. În „Galia" ca şi în alte părţi, persoanele importante îşi spuneau *celtaie,* în limba greacă *keltoi,* ceea ce înseamnă probabil „oameni superiori, admirabili", la fel ca latinescul *celsus,* provenit din aceeaşi rădăcină indo-europeană. Denumirii de *galli* folosită de latini se pare că îi corespunde termenul grecesc de *galates.* În 79 d.Hr. Flavius Iosephus îi considera celţi pe «cei cărora grecii le spun „galaţi"». Existenţa a 2 nume în cele 2 limbi care dominau civilizaţia antică printr-un adevărat bilingvism al oamenilor cultivaţi nu putea duce, în ciuda încercărilor de a pune o anumită ordine, decât la o aplicare arbitrară a celor două denumiri.

Celţii nu sunt singurii care le datorează

romanilor denumirea lor generală şi chiar circumscrierea geografică a regiunilor pe care le ocupau. La fel s-a întâmplat şi în cazul germanilor. Atunci când Cezar – primul roman care a ajuns până la Rin şi i-a împiedicat pe germani să treacă fluviul – a decrerat şi a spus că Rinul era frontiera dintre *Gallia* şi *Germania,* el a creat în întregime 2 ţări care nu existaseră niciodată. El a folosit numele atribuit de belgi unui mic neam de germani de dincoace de Rin, denumire preluată mai apoi şi de autorii latini pentru a-i identifica pe vecinii belgilor: *germanii.* Cum, puţin înainte de intrarea sa în scenă, bandele armate ale acestor „germani" – care se numeau pe ei înşişi suevi – pătrunseseră până la frontiera helveţilor, Cezar a înţeles că de atunci înainte lumea adversarilor pe care dorea să îi supună puterii romane, cea a celţilor, se termina la Rin de unde începea Germania. Pe el nu l-au interesat celţii care populau totuşi Germania meridională şi zonele alpine a căror cucerire a urmat o jumătate de secol mai târziu. Crearea frontierei romane a abandonat în mâna germanilor malul drept al Rinului.

Ca urmare, Cezar este cel care a creat „naţiunea galică", a impus noţiunea de „Galia", a cărei origine poate fi regăsită la începutul epocii romane şi tot el este cel care a impus frontiera de pe Rin şi a provocat o primă rezistentă – aproape unitară – a triburilor celte.

Asigurarea teritoriilor celtice până la Rin pentru a preveni o infiltrare sau o invazie a germanilor reprezintă în consecinţă o hotărâre deliberată a romanilor. Ei doreau să îi despartă pe celţii din acest teritoriu limitat nu numai de cei aflaţi între Alpi şi Dunăre, dar şi de cei de pe cele două părti ale Alpilor, deja integraţi în lumea romană. Cu puţine excepţii, cei

din urmă nu au resimţit grijile războiului şi, în loc să ameninţe baza de operaţiuni a lui Cezar, ei i-au uşurat sarcina.

Un studiu asupra „patriei galice" şi al soldaţilor din armata romană a demonstrat faptul că în timpul Imperiului s-a dezvoltat sentimentul unei comunităţi galice, o comunitate legată de pământul Galiei întemeiată de romani (G. Sabbah). În întregul Imperiu şi indiferent de locul unde erau trimişi, soldaţii considerau Galia ca pământul lor; o „mică patrie", parte a uneia mai mari, sentimentul fiind însă psihologic şi moral, deasupra limitelor etnice. Această viziune generală aparţine doar soldaţilor răspândiţi în Imperiu, pentru ceilalţi patria era reprezentată de trib. Despre „o mare patrie", a tuturor celţilor, nu se vorbeşte însă deloc; nici măcar în timpul luptelor împotriva lui Cezar.

Structuri interne politico-geografice

Stabilizarea Galiei cu frontierele sale fixate de politica şi de cucerirea romană este resimţită şi la nivel regional. Descrierea „fotografică" a lui Cezar şi stabilitatea de-a lungul secolelor a unor populaţii (un exemplu ar fi *andegavii,* oraşul Angers, apoi comitatul şi regiunea Anjou) au creat iluzia că în Galia trăiau de mii de ani aceiaşi oameni. Astăzi ştim însă că regiunea dintre Pirinei şi Rin a fost celtizată în mai multe etape succesive şi cu preţul unor mari răsturnări de situaţii, iar popoarele nu au renunţat niciodată la obiceiul sau la posibilitatea de a se mişca, fie ca urmare a propriei lor dorinţe, fie ca urmare a constrângerilor.

În jurul anului 100 î.Hr. zona Rinului, până la văile Mosellei, ale Meusei şi chiar până la Marna şi Sena, se resimte încă după şocul seismului pricinuit de invazia belgilor. O parte a *parisiilor* s-a refugiat în Anglia, iar *sequanii* par să fi părăsit malurile râului

care le poartă numele, Sena, pentru a se instala în Besançon. Se presupune chiar că, înaintea venirii belgilor, erau instalate în N-E popoarele al căror nume se termină în „casses”. Ca urmare *Tricassii* (în împrejurimile oraşului Troyes), *Durocassii* (Dreux), *Veliocassii* (Vexin) şi *Baiocassii* (Bayeux) au fost împreună cu noii veniţi martorii creării unei graniţe despărţitoare care urma în mare frontiera indicată de Cezar dintre celţii propriu-zişi şi belgi: cursul Mamei şi apoi cel al Senei. În partea sudică am văzut mişcările relativ timpurii ale volcilor, care au modificat distribuţia populaţiilor de la S de Cévennes până către Toulouse. Romanii au fost, deci, cei care au impus stabilitatea „definitivă” a habitatului. Una dintre dovezi este migraţia helveţilor, care către anii ’60. Hr. au hotărât să îşi părăsească pământurile în faţa ameninţării germanilor şi au pregătit în cele mai mici detalii mutarea întregului popor către regiunea *santonilor* (cei care au dat numele lor regiunii Saintonge şi oraşului Saintes).

Helveţii aveau obiceiul, pentru noi ciudat, de a-şi părăsi complet pământurile. Nu trecuse mult timp de când se stabiliseră la N de Alpi, venind din regiunile de la S de Main. Or, stabilită în epocă, lista celor care ar fi trebuit să plece ne permite să apreciem, prin prisma informaţiilor furnizate de Cezar, amploarea acţiunii. Era vorba de peste 300.000 de barbari, femei şi copii pe care doar voinţa şi geniul militar al lui Cezar i-au putut readuce în regiunile pe care tocmai le părăsiseră. Astfel, Elveţia a rămas şi astăzi o Confederaţie „helvetică”, regiunea Saintonge a aparţinut în continuare *santonilor,* iar noi nu trebuie să ţinem cont şi de tulburările provocate de stabilirea helveţilor la N de Gironde.

Odată cu romanii care din motive de securitate

nu mai erau dispuşi să accepte schimbări radicale, Hexagonul părăseşte nisipurile mişcătoare ale preistoriei şi protoistoriei, păşind pe pământul mai ferm al istoriei. Este creat astfel cadrul principal al evoluţiei istoriei Franţei, prin fixarea structurii geografice şi demografice a regiunilor de dimensiuni medii – care gravitau în jurul unor centre regionale – şi a celor mici, *pagi* sau subdiviziunile neamurilor. Numele unor ţinuturi şi ale unor oraşe principale mai păstrează şi astăzi amintirea triburilor celtice sau celtizate, care nu s-au mai mişcat din timpul lui Cezar.

Diviziunile şi subdiviziunile de acum vor reveni mereu şi vor fi regăsite atât în unităţile administrative ale Galiei romane, în numele şi limitele diocezelor şi arhidiaconiilor bisericii, cât şi în cele ale pagilor din perioada merovingiană şi cea carolingiană. Din acest motiv, nu dăm o listă completă a popoarelor şi a populaţiilor, limitându-ne să conturăm doar modul de distribuţie a forţelor înainte de cucerirea romană.

În afară de Narbonensis, acea „Provincia" romană ce constituia deja o lume aparte, se mai conturează 2 regiuni, despre care Cezar spunea că nu aparţineau celor „ce se numeau pe ei înşişi celţi": cea a aquitanilor în S-V şi cea a belgilor în N-E. În rest, armoricanii, „poporul de lângă mare", din Normandia de astăzi până la Loara şi chiar până la Gironde, formau şi ei o lume distinctă. Menţionăm în context situaţia interesantă, dar şi periculoasă în care au fost la un moment dat *parisii,* un neam celtic, aflat la graniţa dintre belgi, armoricani şi blocul central al celţilor. Din aceeaşi familie a celţilor mai fac parte cei care locuiau fâşia de la N de Loara mijlocie şi de la S de belgi şi cei care formau, din punct de vedere politic partea cea mai importantă a Galiei, din Bourgogne şi Franche-Comté, până în apropierea provinciilor

romane.

Dacă ne gândim că hegemonia exercitată aici de către arverni a fost puternic zdruncinată de înfrângerea suferită în faţa romanilor în 120 î.Hr., ne putem face o imagine a precarităţii situaţiei politice generale din anii 100. Ameninţarea unei presiuni mai puternice a belgilor nu era înlăturată, germanii îşi făceau simţită prezenţa peste Rin în teritoriile care aparţinuseră pe vremuri celţilor, iar romanii tăiaseră legătura celor din urmă cu Mediterana. Jocul politic al forţelor – care în funcţie de câştigul de moment puteau fi duşmane sau aliate – era interesant mai ales pentru neamurile cele mai puternice din regiunea situată între belgi, germani şi romani: sequanii la răsărit, împrejurul Besançonului, iar heduii la apus, în jurul *oppidum-ului* Bibracte, înlocuit în timpul stăpânirii romane cu oraşul Autun. La E de cele 2 triburi rivale, până la lacul Konstanz, se afla neamul helveţilor. La N-E de ei se aflau *treverii* (Trier), *mediomalticii* (Metz) şi *leucii* (Toul), la N-V *lingonii* (Langres), *senonii* (Sens) şi *mandubii,* celebri graţie Aleşiei, la V *biturigii* cu centrul la *Avaricum* (Bourges) şi în cele din urmă, în S-E, puternicii *arverni* în jurul centrului de la Gergovia, în apropiere de oraşul Clermont-Ferrand de astăzi.

Când am vorbit despre expansiunea belgilor am vorbit şi despre triburile lor cele mai importante; la acestea se mai adaugă cel al *morinilor,* lângă Canalul Mânecii şi cel al menapilor, până la Meuse şi Rin. Le vom aminti aici şi pe cele armoricane: *eburovicii* (Évreux), *lexovii* (Lisieux) şi *venellii* (Contenţin) aproape de Canalul Mânecii, *curiosoliţii, osismii* şi *redonii* (Rennes) în partea de N a viitoarei Bretanii, *veneţii* (Vannes) şi *namenţii* (Nantes) în partea sudică. În centrul ţinutului erau *aulercii* formaţi din două

neamuri *diablintii* şi *cenomanii* – „cei care locuiesc departe”, nume care reaminteşte migraţiile – de la ultimii preluându-se numele regiunii Maine şi cel al capitalei acesteia, Le Mans. Pe Loara şi la sud de ea îi întâlnim pe *andii* sau *andecavii* (Angers), *turonii* (Tours), *pictonii* (Poitiers, mai târziu se vor numi *pictavi), lemovicii* (Limoges) şi *santonii* deja menţionaţi. În apropiere de Garonne şi Gironde, controlând comerţul prin „istmul galic”, îi întâlnim pe *biturigii vivisci,* în jurul centrului lor *Burdigala* (Bordeaux), pe *petrocorii* (Périgueux), *niciobrogii, cadurcii* (Cahors), *rutenii* (Rodez) şi în cele din urmă *volcii* în jurul Toulouse-ului, integraţi deja în Provincia romană. În cadrul acesteia, la sud de Cévennes, sunt *helvii* – care au avut un rol important, rămânând fideli Romei în faţa unui atac al *gabalilor* (Gévaudan) şi al *vellavilor* (Velay) – şi *allobrogii* stabiliţi din jurul oraşului Vienne până la lacul Leman şi *Genava* (Geneva).

Alipind ţara allobrogilor, regiune nordică de o importantă strategică deosebită, romanii au observat încă din 120 î.Hr. că „provincia” lor nu era doar o zonă de trecere care unea Spania cu Italia, ci şi un avanpost care permitea supravegherea celţilor şi a mişcărilor de dincolo de Rin. *Lugdunum,* centrul politic de mai târziu al unei Galiei supuse, a fost simbolul Provinciei, un fel de bază a puterii romane în Galia. Lyonul a fost întemeiat exact la frontiera N-V a Narbonnei, la confluenţa dintre Saône şi Ron, la mijlocul depresiunii Ron-Saône, într-un punct capital pentru economie şi viaţa politică.

Nu trebuie uitat însă niciodată faptul că principalii protagonişti ai ultimei faze a epocii La Tène, sequanii, heduii şi arvernii erau atunci vecinii apropiaţi ai romanilor. Centrul de greutate al lumii

celtice s-a deplasat puternic spre S, din Champagne, de pe Moselle, Saar şi de pe cele 2 maluri ale Rinului şi chiar de pe Dunărea superioară, către o regiune pe care o vom defini prin denumirile de *Avaricum* (Bourges), *Bibracte* (Autun), *Vesontio* (Besançon) şi Gergovia (Clennont-Ferrand). Pe scurt, partea centrală şi central-răsăriteană a Hexagonului. Dintre popoarele viitoarei Galii i-am lăsat în mod deliberat deoparte pe *aquitanii* de la S de Garonne, ei fiind un neam ne-celtic, care a avut mai târziu un rol istoric şi care se remarcase deja la S de Pirinei prin rezistenţa eficace în faţa romanilor. Scurta prezentare a lumii celtice din Hexagon ne permite să înţelegem de ce întrebarea pusă adesea: «De ce nu a rezistat mai bine „Galia" în faţa atacurilor lui Cezar?" nu are sens.

O civilizaţie: forţele religioase

Una din trăsăturile dominante ale societăţii celtice este forţa factorului religios. Observator atent, în ciuda unor informaţii câteodată tendenţioase, Cezar a sesizat foarte bine acest aspect. El vorbeşte despre rolul aparte al druizilor, unii dintre cei mai periculoşi adversari ai săi. Noi însă nu cunoaştem nici vechimea şi nici amploarea pe care o avea în lumea celtică instituţia surprinzătoare a druidismului.

Dacă există elemente comune ale vieţii religioase a tuturor celţilor, druidismul nu este însă menţionat pentru galii din Italia şi nici pentru cei din Alpi. Teza conform căreia ar proveni din Insulele Britanice nu a fost încă respinsă, mai ales că avem informaţii despre existenţa unor contacte între centrul continental din regiunea cârnuţilor – zona care mai târziu va corespunde oraşelor Chartres şi Orléans – şi druizii „experţi" de dincolo de Canalul Mânecii. Peste tot în lumea celtică par să fie sărbătorite anotimpurile, prima zi din februarie, mai, august şi noiembrie.

Pentru 1 august, sărbătoarea recoltelor, este cunoscut numele de Lugnasad, care aminteşte de zeul *Lug,* sărbătorit mai ales de celţii din Insulele Britanice. Dacă într-adevăr silaba *Lug* – prezentă în toponimele de tipul *Lugdunum* – provine de la numele zeului, atunci este confirmată şi universalitatea cultului său, care poate fi regăsit atât la Lyon, Laon şi Lons-le-Saunier, cât şi în Olanda la Leyden şi în Spania la Leon. Venerarea divinităţilor care sălăşluiau în pădurile sfinte de stejar, *Drunemetton,* era de asemenea comună tuturor celţilor, denumirea lor regăsindu-se chiar şi în Asia Mică, la tectosagiidin Galaţi a. Una dintre etimologiile propuse pentru druizi este *drys-doi,* „oamenii stejarilor”. Sacrificarea victimelor umane, unul din elementele cele mai surprinzătoare ale religiei celtice, pare să fie mai puţin răspândită. Practica este cu siguranţă prezentă la celţii din Galia, dar în cazul celor din Italia, pe care romanii îi cunoşteau de mai mult timp, ea nu este atestată. Ca urmare, între prezenţa druizilor şi sacrificiul uman se poate presupune existenţa unei relaţii de la cauză la efect.

Suprapus peste un fond unitar, se poate observa şi un anumit „regionalism” al cultelor celtice care nu rezultă doar din faptul că sunt cunoscute peste 4.000 de divinităţi, dar chiar şi zeii şi zeiţele cele mai cunoscute nu sunt venerate în toată Galia sau doar în Galia. Urme ale cultului lui *Sucellos* (după unii simbol solar, iar după alţii simbol al fulgerului) se găsesc atât în N-E, cât şi în câmpia Ron-Saône. *Taranis,* „zeul cu roata”, zeul cerului înrudit de către romani cu Jupiter este reprezentat câte puţin peste tot, cu excepţia Aquitaniei. *Epona,* „zeiţa cu cal” foarte caracteristică pentru lumea celtică, este venerată din Insulele Britanice până în estul Galiei, din Italia şi Spania

până. În regiunile dunărene, fiind însă mai puţin cunoscută la sud de Sena. În general urmele divinităţilor celtice sunt mai slabe în V şi N-V, regiunea din urmă rămânând mai mult timp în afara civilizaţiei La Tène. Aici însă întâlnim ca şi în Bazinul parizian, în nord, în Spania sau în zonele alpine, cultul lui *Cernunnos,* „zeul cu coarne de cerb”. *Esus,* zeul deosebit de sângeros al războiului, este venerat într-un spaţiu geografic mai restrâns: în Bazinul parizian şi în regiunea locuită de treviri. În timpul dominaţiei romane sfera sa de acţiune s-a modificat şi a devenit „stăpânul cel bun” al marinarilor – *nautae* – din spaţiul parizian. Mult mai răspândit este pe de o parte cultul divinităţilor feminine ale fertilităţii şi pe de altă parte cel al unui zeu al neamurilor şi al războiului, *Teutates.*

În atelierele specializate, mai ales în Auvergne (Toulon-sur-Allier) şi la Bibracte, erau fabricate în cantitate mare un fel de statuete de argilă ale zeiţei mamă, *matronae* – numele râului Marna, din regiunea centrală a celţilor, era *Matrona* – care ţineau pe genunchi împreună cu un corn al abundenţei sau un coş cu fructe, 1 – 2 copii înfăşaţi. Piese asemănătoare sunt descoperite până în Provence şi Alpi, iar adesea sunt reunite în grupuri de câte 3, sau chiar într-o singură suită, *tres matres.*

Cât despre *Teutates,* s-a observat că *teuta* era cuvântul celtic pentru „neam”, iar *Teutates* a fost conceput într-un fel propriu de fiecare popor şi supranumit mereu altfel: *Albiorix,* „regele lumii”, sau *Caturix,* „regele războiului”. Popoarele active din punct de vedere comercial îl venerau ca pe un zeu protector al comerţului, iar alţii vedeau în el mai ales pe cel care aducea victoria în război. Aşa se explică faptul că romanii au ezitat între a-i spune Mercur sau Marte.

După Lucanus, victimele consacrate lui *Teutates* erau sufocate într-un butoi cu apă, cele închinate lui *Esus* erau spânzurate de arborii sanctuarelor, iar cele dedicate lui *Taranis* erau arse, prinse într-o structură de lemn care a fost descrisă de Cezar. După acesta, principala idee a sacrificiilor era „necesitatea" oferirii unei vieţi – a victimei – în schimbul celei a unui bolnav sau chiar în schimbul propriei vieţi.

Bineînţeles, trebuie făcută o distincţie între sacrificiile rituale legate de marile sărbători ale anotimpurilor şi de sacrificiile care aveau o legătură directă cu războiul. O societate care a făcut din război o îndeletnicire sfântă nu putea admite o legătură cu prada. Indiferent de compoziţia armatei sau de oameni, prada era consacrată zeului căruia i se datora victoria. Cel care ascundea ceva sau doar atingea prada sacră era pedepsit cu moartea. Detaliul oferă indicii asupra dimensiunilor rituale pe care le avea viaţa socială în momentele decisive şi corespunde cu cele spuse despre „capetele tăiate". Este vorba de manifestări care fac parte din ritualul individual de iniţiere – primul inamic omorât – şi din ritualul de evocare continuă a numărului de duşmani omorâţi.

Descoperirea unui sanctuar la Gournay-sur-Aronde (dep. Oise) ne-a oferit mai multe indicii. Datat în jurul anului 100 î.Hr., el face parte dintr-un *oppidum* al bellovacilor, neam belgic. Pe baza informaţiilor de aici, s-a putut reconstitui calendarul sacrificiilor care aveau loc cu ocazia sărbătorilor, determinându-se şi natura acestora. Era vorba de obiecte, mai ales arme, întotdeauna deformate sau distruse, animale – vite, oi, porci, câini şi câţiva cai – şi de cel puţin 11 oameni, omorâţi ritual după cum o indică vertebrele tăiate. Să putut distinge şi modul în care erau expuse, iar după ce victimele se degradau în

mod natural, rămăşiţele erau deplasate de mai multe ori înainte de a fi aşezate într-o ordine strictă, toate osemintele de vite fiind de exemplu grupate aparte, într-un singur vas. Se vede deci că druizii aveau adesea astfel de îndeletniciri, de cea mai mare importanţă pentru câştigarea bună-voinţei zeilor. Descoperirile făcute la Ribemont-sur-Ancre, aproape de Albert (dep. Somme) au confirmat faptul că ei aruncau adesea victimele într-o groapă în mijlocul căreia se afla un stâlp (un fel de ţeapă). Tot aici, au fost găsite corpuri fără cranii, fragmente de oase arse, lănci şi spade, complexul ducând cu gândul la sacrificiile care au urmat probabil unei bătălii.

Toate aceste detalii cumplite trebuie să fie încadrate în contextul unei perioade în care cultul şi religia se contopeau cu îndeplinirea sacrificiilor; amintim doar sacrificiul lui Abraham, „molochul" cartaginezilor şi în cele din urmă, sacrificarea pe Capitoliu, la Roma, a 160.000 de vite cu ocazia încoronării lui Caligula. Totuşi, chiar dacă druizii îşi alegeau victimele în special dintre criminali, sacrificiul ritual al fiinţelor umane îi îngrozea pe romani. Augustus le-a interzis pentru galii care erau cetăţeni romani, iar Tiberius şi apoi Claudius le-au interzis cu totul. Puterea druizilor şi cea a romanilor nu se excludeau reciproc doar din motive politice. Druizii au înţeles imediat pericolul reprezentat de influenţa romană pentru autoritatea morală pe care o aveau asupra neamurilor celtice. Succesul limitat avut de chemarea lor la luptă împotriva lui Cezar indică însă, chiar şi înainte de victoria romanilor, că puterea lor era limitată.

În centrul zonei lor de influenţă, puterea şi privilegiile de care se bucurau erau considerabile. Scutiţi de război şi de impozite, ei puteau arunca

anatema, prin forţa lor de divinaţie puteau influenţa atât justiţia cât şi politica, sfatul lor fiind ascultat atunci când se luau decizii şi atunci când se alegeau căpeteniile. Druizii erau organizaţi în 3 categorii: *vates* erau cei care preziceau viitorul, *bardos* erau cei care cântau victoria, înfierau slăbiciunile şi istoriseau miturile populare, iar cea de-a treia categorie, cea a druizilor propriu-zişi, avea o învăţătură exclusiv orală, deci secretă, împărtăşită doar la câţiva iniţiaţi care trebuiau la rândul lor să o transmită mai departe. Druizii îi îndrumau însă şi pe tinerii aristocraţi, fapt ce le oferea posibilitatea de a-şi consolida influenţa pe care o aveau în lumea celtică, şi de a mări impactul ideilor lor. Ştim foarte puţin despre învăţătura lor: nemurirea sufletelor, poate chiar şi un fel de migraţie a lor, vitejia în luptă, sfidarea morţii. Pregătirea fizică şi psihică pentru luptă este foarte clară, iar oamenii tineri prea graşi puteau fi condamnaţi să plătească amenzi.

Unul din principalele rezultate ale educaţiei de elită – care era oferită de către druizi în N-V lumii celtice, dar nu şi în Italia – a fost dezvoltarea unei arte a exprimării. Cato cel Bătrân (234 – 149 î.Hr.) vorbeşte despre galii din Italia, şi subliniază priceperea lor la război şi modul lor de a vorbi: *argute loqui.* Erau spirituali, observaţie care venită din partea romanilor reprezintă un compliment aparte şi un indiciu al unei mari civilizaţii. Nu este impresionant oare faptul că, mult mai târziu, într-un cântec nupţial celtic din Hebride, tinerilor căsătoriţi li se urează „darul elocinţei”? Comunicarea şi sociabilitatea au fost principalele semne distinctive ale societăţii celtice şi ale celor care au moştenit-o, chiar dacă cele din urmă nu se mai exprimau într-o limbă celtică; o limbă în care exista, de exemplu, o

terminologie foarte bogată pentru desemnarea nuanţelor şi culorilor. Simţul concretului şi al vieţii nu exclude însă capacitatea de a aluneca din realitate către supranatural, lucru pe care îl vom observa şi în arta celtică.

O civilizaţie: arta

Cea mai corectă imagine a unei civilizaţii este oferită de arta sa. Arta celtică îmbină forţa şi originalitatea acestei civilizaţii, cu o latură barbară ce constă în etalarea bogăţiei şi în ostentaţie. Se poate observa o anumită asprime, care în cazul unui Hermes bicefal din sec. al III-lea, descoperit la Roquepertuse (dep. Bouches-du-Rhône) oferă unui motiv grecesc binecunoscut o dimensiune complet nouă. Arta reflectă la rândul său marile etape ale istoriei celtice şi unitatea surprinzătoare a zonei ocupate de ei, din Insulele Britanice până spre câmpiile dunărene cu marile ei centre regionale.

În general, se pot distinge 3 perioade: prima, în sec. V-IV î.Hr., este cea în care se definesc trăsăturile caracteristice şi despre care se vorbeşte acum ca despre un „prim stil”, cea de-a doua este reprezentată de înflorirea sec. IV-II cu aşa-numitul „stil vegetal continuu”, iar ultima este cea dezvoltată în lumea *oppidum-ului* şi care, în ciuda unei anumite scăderi a calităţii, a creat monede foarte frumoase.

În prima perioadă, lumea celtică se detaşează de cultura hallstatriană. Ea se caracterizează prin folosirea compasului în gravarea şi realizarea decorurilor, dar şi prin teme a căror origine orientală este la fel de clară ca şi semnificaţia lor magică: arborele vieţii, floarea „de lotus”. Durabilitatea motivelor ne permite să le punem în legătură cu ideile religioase ale celţilor. Etapa subliniază de asemenea şi importanţa regiunii Champagne, în care s-au găsit de

departe cele mai multe mărturii ale acestei arte.

În cadrul celui de-al doilea interval, influentele etrusce, greceşti şi în general cele italice se explică prin faptul că celţii stabiliţi în Italia îşi fac simţită superioritatea asigurată de succesele şi de bogăţia lor. Axa atelierelor care lucrau pentru întreaga lume celtică nu se găseşte însă nici în Italia şi nici la Watdalgesheim – locul de provenienţă al unei descoperiri celebre, de la care a fost preluat şi numele stilului – ci pe valea Dunării, cu o prelungire către Elveţia de nord-vest şi către valea râului Saône. Existenta atelierelor subliniază dezvoltarea cvasi-industrială a meşteşugurilor care prelucrau metalul şi rolul comerţului în lumea celtică. O garnitură de bronz placată cu foaie de aur ornamentată prin modelare cu ciocanul şi dalta, descoperită într-un tumul din Boemia, provine din acelaşi atelier ca alte piese asemănătoare descoperite în Saar şi în apropierea Stuttgartului. Decorul perioadei constă dintr-o înlănţuire continua de linii ondulate, adesea combinate cu motive vegetale. Stilul predomină din sec. al IV-lea până în sec. al II-lea şi se întâlneşte în special în Galia.

În cadrul ultimei faze, suntem surprinşi de „romanizarea” timpurie a stilului. Ea precedă cucerirea şi confirmă influenţa dominantă avută de romanitate din momentul întemeierii „Provinciei” în partea sudică a Galiei.

Trebuie subliniat şi felul în care se reflectă societatea în artă şi, în acest context, locul predominant al războiului ca mod de exprimare a frumuseţii. S-a admirat rafinamentul armelor şi caracterul aristocratic al colanelor celtice de aur, de bronz sau de fier, mai rar din argint. Ele sunt un fel de „coliere” constituite de obicei dintr-o tijă de secţiune

circulară, cu extremităţile ornamentate. Iniţial o podoabă feminină, colanele se găsesc din ce în ce mai des în mormintele războinicilor şi au continuat şi în epoca romană să reprezinte un semn al rangului social şi o decoraţie a războinicilor barbari. Din cauza modului de închidere aparte aceste coliere puteau fi percepute ca nişte inele închise.

Foarte originală şi „modernă", spre deosebire de arta clasică a grecilor şi romanilor, arta celtică se limitează la piese mici, nu există o artă monumentală, iar arhitectura şi sculptura au fost ignorate şi descoperite abia în timpul Păcii romane.

O civilizaţie: societate şi economie

Manifestarea fenomenului religios prin druidism şi modul său de exprimare în arta celtică se numără printre fundamentele societăţii din Galia, dar aprecierea lor se poate face doar în context, prin considerarea şi a altor factori. S-a vorbit de rolul privilegiat al „preoţilor" şi despre dominaţia politică a unui grup aristocratic puternic legat de druizi. Ierarhia valorilor era dominată de grupurile războinice, iar munca, poate cu excepţia comerţului, nu se bucura de o foarte mare atenţie. Referindu-se la clasa conducătoare, singura cu care comunicau, romanii i-au definit pe barbari ca fiind inactivi şi agitaţi în acelaşi timp, dispreţuind prin educaţie munca şi pacea. Bogăţia şi prestigiul erau reflectate de numărul şi de strălucirea suitei înarmate de *ambactes,* pe care un aristocrat o putea strânge în jurul său. Semnificaţia cuvântului de „servitor" sau de „valet" pe care o regăsim şi la germani – care au împrumutat de la celţi odată cu termenul şi fenomenul pe care îl denumea – ne face să ne îndoim că ar putea fi vorba de oameni liberi sau de nobili, aşa cum se va întâmpla însă mai târziu la cei din urmă.

Poporul şi regalitatea – între care încă mai exista o comunicare în perioada cuceririi romane – au trebuit să cedeze în faţa puterii şi rivalităţilor aristocraţilor. Declinului sau dispariţiei regalităţii – i corespunde şi decăderea infanteriei celtice formate odată din numeroşi ţărani liberi bine înarmaţi. După o singură încercare, Cezar nu va mai pretinde niciodată astfel de auxiliari gali, el observând diferenţa care exista între ei şi cavaleria formată din aristocraţi şi din însoţitorii lor. În această situaţie şi în faţa slăbiciunii Statului, fiecare a fost obligat să se integreze mai devreme sau mai târziu în clientela uneia dintre căpetenii, o modalitate de a obţine o anumită protecţie în schimbul fidelităţii depline.

Adunările fixau în principiu liniile de bază ale evoluţiei politice şi controlau afacerile, ele fiind consultate şi în cazul desemnării căpeteniilor sau a unui *Vergobretos,* „cel care execută hotărârile”, un fel de şef al executivului. Ca urmare, ele erau adesea doar câmpul de luptă pe care se întâlneau rivalităţile dintre diversele facţiuni ale aristocraţiei, o parte din ea dorind să reintroducă regalitatea în propriul său folos. În sine, adunările sunt un fenomen foarte interesant: în virtutea principiului reprezentării, la ele participau cu predilecţie „cei puternici”. Romanii nu au întâmpinat nicio greutate în convocarea adunărilor regionale sau chiar generale, poporul fiind reprezentat de tot atâţia delegaţi câţi *pagi* existau, adică un număr egal cu cel al districtelor impozabile.

Un alt motiv căruia i se datorează acapararea bogăţiei şi a puterii de către aristocraţie pare a fi rolul pe care îl deţinea în comerţ şi în industrie, rol ce poate fi plasat în cadrul tradiţiei hallstattiene a „prinţilor” care controlau mine de fier, de sare sau unele drumuri comerciale. De aceea romanii nu au

avut nicio dificultate în definirea aristocraţilor ca *equites,* serviciul militar călare şi îndeletnicirile comerciale fiind caracteristice celor care purtau acest titlu în societatea romană. Din acelaşi motiv, nu trebuie privit ca o întâmplare faptul că romanii au spus că „Mercur”, zeul comerţului, era principalul zeu al galilor.

De asemenea, nu este o întâmplare nici faptul că neamurile celtice au pus mâna pe drumul prin „istmul” galic de la Bordeaux până la Narbonna, în detrimentul aquitanilor iberici. Cu atât mai mult este surprinzător însă faptul că nu putem urmări în societatea galică ascensiunea unor negustori îmbogăţiţi, un motiv în plus să credem că îndeletnicirea de negustor a rămas pe un plan inferior şi era exercitată de oameni care depindeau strâns de aristocraţia ce beneficia de câştig. Situaţia corespunde fenomenului subliniat de romani: spre deosebire de „cetatea” mediteraneană şi în ciuda zidurilor sale, *oppidum-ul* galic nu oferă nicio distincţie juridică locuitorilor săi, aşa cum se întâmplă în cazul unor oraşe veritabile. În ciuda importanţei lor economice, romanii au tratat aceste *oppida* cu dispreţ, ca pe nişte sate, iar locuitorii lor, asemeni ţăranilor din zona rurală, au fost supuşi unor căpetenii. „La ei, majoritatea poporului trăieşte la fel ca sclavii”, cuvintele lui Cezar sunt bineînţeles exagerate, dar exprimă bine caracterul arhaic al unei societăţi care, ca şi în sfera manifestărilor religioase, exercita presiuni asupra neprivilegiaţilor şi împiedica dezvoltarea lor liberă.

Dintr-o perspectivă strict economică, lucrurile se prezintă mai bine. Ideea romantică a unei Galii acoperite de păduri, străpunse doar din loc în loc de câteva „luminisuri” trebuie părăsită. Luminişurile au

fost tăiate încă din neolitic, din epoca bronzului sau mai târziu. În Galia celtică existau, mai ales în nord (cu excepţia regiunii din nord-estul extrem), zone întinse unde se cultiva grâul, produs ce era apoi chiar şi exportat. Tot în Galia se mai produceau şi piei tăbăcite, sare, carne sărată şi mai ales renumitele jamboane de porc, foarte apreciate de grecii din Marsilia care le trimiteau în schimb peşte sărat, în oţet sau cu chimen şi, bineînţeles, vin. Creşterea animalelor domestice era o îndeletnicire importantă, iar pădurile, mult mai puţin sălbatice decât am crede, erau foarte importante pentru hrănirea porcilor, o specialitate celtică ce va supravieţui şi în Franţa medievală. Oppidum-ul era un fel de piaţă pentru ţăranii din împrejurimi, locuitorilor nelipsindu-le nici produsele lactate – cum ar fi brânza – nici carnea de vită sau cea de oaie. Campaniile lui Cezar au demonstrat, chiar şi pentru regiunile cele mai defavorizate, importanta producţiei de grâu, de ovăz şi de orz (pentru bere), aprovizionarea nefiind niciodată o problemă.

O observaţie asemănătoare se impune şi în cazul comunicaţiilor. Reţeaua drumurilor era atât de densă şi atât de uşor de folosit încât a permis pătrunderea rapidă a trupelor romane în toată Galia. Beneficiind de o reţea fluvială deosebită, regiunile dispuneau şi de toate structurile necesare comerţului la distanţă mare şi medie. Chiar după ruperea de către germani a vechii axe celtice ce unea răsăritul cu apusul, teritoriile dunărene cu Champagne şi Bourgogne – comunicarea fiind restabilită abia în timpul lui Domiţian şi Traian – comerţul oferea o piaţă de desfacere suficient de largă pentru produsele industriale din acele *oppida* celtice. Fără a ţine cont de scurgerea de produse îndreptată către „Provincie”,

Marsilia şi Italia ca şi spre Insulele Britanice, Galia însăşi, cu cele 10 – 12.000.000 de locuitori – dintre care mai mult de 7.000.000 nu erau în Galia romană – reprezenta în epocă o foarte mare piaţa de desfacere, mai ales dacă o comparăm cu cea a Europei centrale sau nordice care era mult mai slab populată.

Astăzi se cunoaşte foarte bine oppidum-ul celtic în forma sa de maximă înflorire. Un exemplu îl poate constitui Bibracte – în apropiere de Autun – unde s-au putut observa cartierele în care trăiau şi lucrau olarii, tâmplarii, dulgherii, fierarii şi smălţuitorii.

Cel puţin în Occident, emailul este o invenţie celtică. După spusele lui Plinius cel Bătrân, celţii au inventat cositorirea aramei şi tot lor le este atribuită şi placarea argintului. Autorii antici laudă cu toţii priceperea şi ştiinţa pe care o aveau în domeniul tehnic, fapt ce îi apropie de greci, inginerii şi tehnicienii prin excelenţă ai zonei mediteraneene de-a lungul întregii istorii romane.

Marea specialitate a celţilor era bineînţeles producerea şi prelucrarea fierului. Alături de spadele lungi cu două tăişuri menţionam în special lancea, al cărei nume transcris de autorii greci ca *langkiai* subliniază foarte bine faptul că atât cuvântul cât şi obiectul sunt de provenienţa celtică. Diversitatea şi calitatea superioară a celorlalte produse ale metalurgiei au contribuit cu siguranţă la realizarea unei producţii relativ ridicate în agricultură. Cazul plugului cu două roti şi cu brăzdar de fier oţelit este ilustrativ; el permitea pătrunderea în profunzime în pământ şi întoarcerea acestuia, chiar şi în cazul solurilor mai umede şi grele, lucruri imposibil de realizat cu aratrul uşor al lumii mediteraneene. Se produceau însă şi foarte multe coase, seceri şi cuie, ultimele fiind folosite şi pentru construcţiile navale. Se

fabricau şi benzi de fier oţelit pentru roţi; rotăria era una dintre principalele specialităţi ale celţilor, beneficiari ai unei îndelungate experienţe în prelucrarea lemnului. Construirea carelor de luptă pe 2 roţi – atunci abandonată – demonstrase deja meşteşugul stăpânit de celţi în meserie. În plus, ei sunt cei care au inventat atât *carpentum,* un car cu 2 roţi destinat transportului – folosit şi de belgi – cât şi carele cu 4 roţi *carruca* şi *reda.* Odată cu mijloacele de transport, în limba şi în viaţa latinilor au pătruns şi cuvintele care le desemnau, grecii rămânând însă incapabili să exprime în limba lor toată această varietate.

În ochii unui grec sau ai unui roman, aspectul exterior al acestor *oppida* – care puteau avea chiar mai mult de 2000 de locuitori – nu avea lumic strălucitor: celţii nu construiau case din piatră cioplită şi, chiar în oraşele din Galia romană, casele lor erau făcute „din chirpici”. Impresia generală era însă cea a unui oraş mare, fortificat şi plin de viaţă. Exista şi o mare diversitate de case, de la cabanele mici până la casele mari, cum era cea descoperită la Verberie (dep. Oise), caz în care cele 45 de urme de pari indică o formă ovală cu dimensiuni de 22 m în lungime şi 12, 50 m în lăţime.

Pe ansamblu, se detaşează imaginea unei ţări în care bogăţia naturală era foarte bine exploatată de o populaţie inteligentă şi muncitoare, oameni care în unele cazuri au reuşit să creeze chiar şi unelte superioare celor romane. O serie de structuri dezvoltate se pot observa şi în sfera finanţelor şi a comerţului: vămi – cu siguranţă exploatate de aristocraţi – dar şi bănci. Îi vedem astfel pe lingoni împrumutându-i în mod regulat bani lui Cezar, fapt care a dus la crearea unei reţele de interese reciproce

ce nu poate fi neglijată. Se demonstrează astfel în mod clar că toate aceste mijloace erau folosite cu mult înainte de venirea lui Cezar. Ca urmare, slăbiciunea galilor a rezultat din modul lor de organizare politică, militară şi mai ales socială. Ei nu au fost pregătiţi să observe provocările unei lumi ostile care în partea de S-E era dominată de un timp de romani, iar în cea de N-E de germani. Lupta lor pentru putere a fost cea a unei societăţi care, în ciuda remarcabilelor realizări pe plan economic şi artistic, părea a fi la capătul puterii.

Cezar

Prin intermediul „provinciei" din sud, influenta Romei a fost resimţită de popoarele galice cu mult timp înaintea cuceririi. Ca urmare, perspectiva istorică demonstrează că acest ultim act a fost foarte bine pregătit. Totuşi, doar influentele receptate nu au fost suficiente. Galia însăşi trebuia să parcurgă etapele unei schimbări, o evoluţie fără de care o politică de o asemenea anvergură nu ar fi putut fi dusă la bun sfârşit. La originea cuceririi de importanţă istorică şi mondială a stat ambiţia nemăsurată a unui mare om politic dublat şi de un mare conducător militar.

Acum, ca şi altă dată, întâmplarea a jucat şi ea un rol aparte. Un prim proconsulat i-a permis tânărului Caius Iulius Caesar, nepotul marelui Marius şi ginerele lui Cinna să poată alege în anul 60 î.Hr. Între un „triumf" oficial la Roma, răsplată pentru succesele din Spania, şi depunerea candidaturii pentru consulat. Obţinând consulatul, Cezar a apărut pe scena politică în momentul în care doi oameni, cei mai puternici de atunci, Pompei – învingătorul piraţilor din Mediterana şi al potentaţilor din Orientul elenistic – şi bogatul Crassus, renunţau la rivalitate în

schimbul unei alianţe mai profitabile. Ei l-au cooptat şi pe noul consul: Cezar a fost al treilea om al unui „triumvirat” care a fost mai întâi secret şi abia apoi făcut public.

Dacă am neglija conjunctura politică, nu putem înţelege puterile excepţionale de care s-a bucurat Cezar, puteri care au fost prelungite de fiecare dată în ciuda neîncrederii manifestate de o parte din Senat. Deţinerea lor pe o perioadă îndelungată a făcut posibilă cucerirea Galiei. Atunci când, la propunerea unui tribun care îi era devotat, Cezar a primit să administreze Galia cisalpină şi Dalmaţia, tot întâmplarea a făcut să se elibereze şi proconsulatul Galiei transalpine, adică al Narbonnei. Senatul a hotărât reunirea celor două provincii sub acelaşi comandament militar, singura obligaţie a lui Cezar fiind protejarea prietenilor Romei, adică a heduilor.

Cezar era dinainte hotărât să profite de noua sa poziţie pentru a reuşi lovitura de graţie care să îi asigure cariera politică pentru care se credea menit. Cu privirea aţintită spre Roma, ascultându-şi prietenii romani şi emisarii, Cezar şi-a petrecut iernile în Galia cisalpină – constituţia îi interzicea intrarea în Roma – şi a reuşit să cucerească Galia.

Trebuie să vedem care era situaţia pe care a găsit-o în anul 58. Hr. când a ajuns în Galia. Aici, Ariovist, un condotier german venit de dincolo de Rin, juca rolul de arbitru între hedui şi sequani, bucurându-se şi de sprijinul Romei care, chiar în timpul consulatului lui Cezar, îi conferise titlul de „prieten al poporului roman”. Devenit proconsul, Cezar nu i-a mai admis prezenţa şi a acordat sprijinul său celor care ceruseră până atunci în van ajutorul Romei împotriva arogantei lui Ariovist, devenit din soldat mai întâi aliat, iar apoi stăpân în partea

centrală şi de est a Galiei.

A doua problemă, legată la rândul său de presiunea germanilor, era faptul că helveţii doreau să-şi părăsească patria pentru a se stabili în vestul Galiei. Cezar a acţionat în interesul politicii romane şi a hotărât să îi împiedice să îşi ducă la bun sfârşit un plan pe care îl considera periculos pentru pacea în Galia. El le-a blocat trecerea prin „Provincia" romană, în apropierea Genevei, apoi i-a urmărit şi i-a neutralizat în parte pe helveţii care căutau o cale de pătrundere mai spre nord. Cezar se implicase în problemele Galiei centrale şi nu a părăsit imediat zona, preferând să regleze mai întâi conturile cu Ariovist. Foarte convins de superioritatea numerică şi de valoarea trupelor sale, germanul se oferise chiar – în schimbul păstrării hegemoniei în Galia de nord – să îi acorde lui Cezar sprijinul său pentru a se impune la Roma. În Alsacia, Cezar a izbutit însă să scape cu bine din impasul în care fusese pus de Ariovist, iar în cele din urmă l-a înfrânt şi a reuşit să păstreze, pentru viitor, concursul altor germani stabiliţi deja dincoace de Rin.

Iniţiativa care a hotărât viitorul Galiei a fost oprirea germanilor de a mai traversa Rinul, de atunci înainte graniţa dintre germani şi gali, o frontieră pe care germanii nu o vor mai trece fără permisiunea Romei. Protejând prietenii Romei mai bine decât o făcuse vreodată un proconsul roman, Cezar a reuşit prin două succese strălucitoare, să stabilească o nouă ordine politică în Occident. El s-a implicat apoi în problemele unei regiuni nesupuse influentei romane, în N-E, o zonă în care belgii şi germanii erau aliaţi şi înţelegeau să păstreze controlul. Astfel, tot ce a urmat se poate explica prin prisma acestor operaţiuni. În faţa unor acţiuni care nu reprezentau încă o cucerire

romană, nu s-a opus nicio rezistenţă „galică”. Împărţirea Galiei între romani în sud, armata lui Ariovist în partea de centru-est şi între lumea belgo-germanică din nord a fost evitată cu preţul unor eforturi deosebite obţinute de Cezar de la trupele sale obişnuite să creadă că germanii sunt invincibili.

Cezar, a cărui forţă consta tocmai din viteza cu care se mişca întotdeauna şi în efectul surprizei provocate de apariţia sa pe neaşteptate, nu ia lăsat pe belgi şi pe germani să se obişnuiască cu noua situaţie politică şi militară: proclamând „legea romană a frontierei renane dintre gali şi germani” ia obligat să îl înfrunte. El ştia că o înfrângere a belgilor, consideraţi cei mai puternici din Galia, i-ar fi oferit dintr-o lovitură şi restul Galiei. Nimeni n-ar mai fi cutezat să îl înfrunte. Cezar a jucat totul pe o carte şi a câştigat. În faţa marii armate a belgilor, adunată în 57 î.Hr. pe malurile râului Aisne, el nu a avut decât să aştepte, la adăpostul taberei pe care legionarii romani ştiau atât de bine să o construiască – unul din secretele victoriilor romane. Cezar era convins că o asemenea armată nu putea fi hrănită mult timp şi a contat, pe bună dreptate, şi pe tensiunile interne şi rivalităţile dintre căpeteniile belgilor şi dintre triburi, în special pe neînţelegerile dintre nervi şi bellovaci. Când mulţimea s-a dispersat, Cezar s-a năpusrit asupra celor mai puternici dintre adversari, adică asupra nervilor, şi i-a înfrânt cu uşurinţă. Între timp, el obţinuse supunerea şi alianţa remilor (în jurul Reismului), neamul cel mai important al belgilor meridionali.

În 2 ani şi după ce a câştigat 3 victorii, Cezar a devenit stăpânul necontestat al Galiei, a stabilit frontiera renană şi a făcut ca ea să fie şi respectată. Mai rămânea doar luarea în posesie şi organizarea

administrativă. Cezar nu a avut o părere prea bună despre ceilalţi gali, replica lor atât în faţa belgilor, cât şi în faţa germanilor fiind până atunci modestă. Unii, ca neamurile din Armoricum, s-au supus imediat. Cezar informa Senatul roman despre cucerirea unei noi provincii şi despre rezolvarea problemei germanilor. Chiar şi facţiunile care îi erau ostile au fost impresionate, iar Senatul a proclamat 10 zile de sărbători solemne.

Cucerirea Galiei era terminată şi, deşi episoadele petrecute acum au fost reunite în aceeaşi carte şi sub acelaşi titlu, *Bellum gallicum,* cu cele care vor urma, ele nu trebuie să fie însă confundate. Ceea ce urmează nu mai este cucerirea Galiei, ci reprezintă rezistenta pe care a întâmpinat-o dominaţia romană deja stabilită. Campania grea din 56 î.Hr. a fost necesară pentru că neamurile armoricane se răsculaseră împotriva garnizoanelor romane din cauza impozitului care li se cerea. Impozitele au fost de fapt una din „binefacerile" neaşteptate ale regimului roman şi ridicarea lor a provocat unele reacţii regionale. Răscoala nu a reprezentat o luptă pentru libertate a Galiei, ci o luptă împotriva impozitelor.

Ajutorul pe care l-au primit răzvrătiţii de la prietenii lor celţi de dincolo de Canalul Mânecii demonstrează, ca şi în cazul belgilor şi al germanilor grupaţi dincolo de Rin, că intervenţia romană şi concepţia teritorială a „Galiei" rupeau realităţile lumii celtice dinainte de cucerire. Legăturile care o uneau erau interregionale în timp ce limitele ei le depăşeau cu mult pe cele ale „Galiei", fapt ce explică şi de ce alţi „gali" nu s-au mişcat deloc. Schimbarea atitudinii lui Cezar poate fi explicată doar prin schimbarea circumstanţelor. Dorind să îi câştige pe învinşi de partea Romei, el a putut fi indulgent; a doua oară s-a

confruntat însă cu o rebeliune împotriva unei puteri romane recunoscute. Atunci când veneţii (aproape de Vannes), principalii animatori ai rebeliunii, cunoscuţi pentru puterea flotei lor, au fost învinşi, „senatorii" lor au fost executaţi, iar poporul a fost trimis în robie. Groaznică, pedeapsa demonstrează faptul că pentru romani nu se mai punea problema „războiului", ci cea a „trădării".

Cazul veneţilor ne permite să observăm şi superioritatea clară a romanilor. Fiind nevoiţi să atace o serie de *oppida* plasate pe coastă şi de necucerit din cauza supremaţiei maritime a veneţilor, Cezar şi-a construit cu ajutorul propriilor sale trupe o flotă în regiunea Loarei. Observând superioritatea bordului mai înalt al veneţilor fată de navele lor mai plate, romanii au înfipt cuţite la capetele unor prăjini lungi, au tăiat parâmele şi astfel catargele s-au prăbuşit, reuşind să imobilizeze vasele inamice înainte de a le aborda. Episodul explică superioritatea surprinzătoare a unei armate care nu a depăşit niciodată 50.000 de oameni, care se deplasa în contingente de o 1.000 până la 25.0.000 de oameni şi care a reuşit să învingă şi apoi să controleze sute de mii de oameni înarmaţi. După ce galii au fost convinşi de către Cezar de invincibilitatea romană, singura garnizoană care staţiona în Galia pacificată – cu excepria trupelor de pe frontiera renană – era o singură cohortă la Lyon.

Singurele crize serioase au avut loc doar atunci când a putut fi pusă la îndoială, într-un prim caz, invincibilitatea trupelor, iar în al doilea caz însăşi puterea lui Cezar. Prima a avut loc în iarna 54 – 53, când poporul „semigermanic" al eburonilor (de pe Meusa superioară) a fost împins la revoltă de Indutiomarus, o căpetenie treviră. Ei au atacat o tabără de iarnă romană şi luând-o prin surprindere au

masacrat mai mult de o legiune. Între timp, prin intermediul unor expediţii dincolo de Rin şi de Canalul Mânecii, Cezar reuşise să îi impresioneze atât pe compatrioţii săi de la Roma, cât şi pe gali şi pe popoarele pe care dorea să le excludă complet din Galia „sa”, adică pe celţii din Anglia şi pe germanii transrenani. În replica, Cezar şi-a întărit armata până la 10 legiuni, a eliberat un corp de armată asediat de inamic, iar apoi i-a pedepsit în mod exemplar pe vinovaţi. Ajutat şi de neamurile vecine, el a pus la cale un adevărat genocid al eburonilor.

Al doilea eşec, mult mai grav pentru prestigiul său, a fost în 52 î.Hr., când a suferit pierderi foarte importante dorind să ia prin surprindere Gergovia. Cel care i s-a opus atunci a fost Vercingétorix, care a câştigat astfel un prestigiu enorm. Suntem acum în ultima fază a „pacificării” făcute de Cezar, prima dată când armatele conduse de el au avut de înfruntat o criză cu adevărat periculoasă. Acesta a fost singurul moment când s-ar fi putut contura o idee de rezistentă cu ecou dincolo de nişte limite regionale.

După ce în 121 î.Hr. romanii au pus capăt hegemoniei exercitate de arverni în Galia centrală, prin Vercingétorix, ei au reapărut în prim plan. Din 121, controlul în zonă a fost mereu miza disputelor dintre hedui, „prietenii poporului roman”, şi sequani. Între timp însă neamul arvernilor restaurase regalitatea, fapt ce trebuia să întărească oamenilor din popor speranţa în timpuri mai bune, şi încredinţase această demnitate unui tânăr cu ascendenţă regală, Vercingétorix. Atunci când a cerut pentru el şi pentru poporul său conducerea luptelor împotriva lui Cezar, Vercingétorix a fost sprijinit şi de druizii cârnuţilor, care lansaseră la rândul lor o chemare la luptă când au observat primele dificultăţi

întâmpinate de romani. Vercingétorix a reuşit să impună mişcării de rezistenţă o nouă tactică, el a evitat angajarea unor lupte cu infanteria – confruntări care erau fără excepţie sortite eşecului – şi a folosit cele mai bune trupe galice, cavaleria, pentru a-i hartui pe romani şi pentru a devasta zonele de unde trebuiau să se aprovizioneze.

Într-o primă campanie, după un asediu destul de greu, romanii au reuşit să cucerească *Avaricum,* un centru foarte important al biturigilor. Succesul nu a ştirbit însă cu nimic încrederea de care se bucura Vercingétorix din partea federaţilor, ei considerând că victoria romanilor s-a datorat mai degrabă unei întâmplări decât unei superiorităţi reale a romanilor, ce erau hartuiţi continuu.

Înfrângerea suferită de Cezar în faţa Gergoviei a dat în schimb o nouă amploare revoltei. În cele din urmă s-au alăturat chiar şi heduii, cei mai vechi aliaţi ai romanilor. Este drept, una dintre speranţele lor era şi preluarea conducerii mişcării, lucru care însă nu s-a întâmplat. Sprijinit mereu de druizi, Vercingétorix a fost confirmat ca primul conducător „national" avut de celţii din Galia. Nu trebuie pierdute din vedere câteva detalii semnificarive; mai multe neamuri din centrul Galiei – aflate mult prea departe de evenimente – nu au participat la lupte, iar remii din Reims şi lingonii din Langres au rămas aliaţi fideli ai romanilor. Zelul altor neamuri era de asemenea destul de limitat, fapt ce demonstrează că nici ostaticii luaţi de romani şi nici cei luaţi de răsculaţi nu se întorseseră la neamurile lor. Vercingétorix spera că astfel va putea exercita o presiune asupra aliaţilor, fiind asigurat şi împotriva unor eventuale împotriviri. Amploarea mişcării a fost totuşi o surpriză neplăcută pentru Cezar. Încrederea adversarilor s-a concretizat şi în

atacurile împotriva Narbonnei, atacuri organizate ’n perspectiva unei recuceriri ulterioare. Provincia nu a reacţionat însă în niciun fel. Chiar şi allobrogii, pe vremuri crunt loviţi de romani, au rămas în continuare aliaţii lor fideli.

Prima înfrângere a coaliţiei a fost urmată de alta. Cezar i-a indus în eroare pe gali şi, în timp ce îşi întărea cavaleria cu germani şi cu suita lor de infanterişti, el a lăsat impresia că încearcă să părăsească Galia pentru a salva Provincia. Astfel, el a reuşit să surprindă şi să biruie cavaleria galică în apropiere de Dijon, exact când aceasta era mai convinsă de superioritatea sa. În faţa unei armate romane puternice care cuprindea 10 legiuni, Vercingétorix s-a retras în *oppidum-ul* de la Alesia. Subliniem faptul că, în ciuda discuţiilor din sec. al XIX-lea şi a controverselor reluate în ultimul timp, este vorba de situl de la Alise-Sainte-Reine.

Trebuie apreciat faptul ca în situaţia în care conducătorul a fost pus în pericol de asediul organizat după toate regulile artei de romani, numeroşi gali s-au unit pentru a încerca să îl elibereze pe Vercingétorix din încleştare. Romanii care asediau Alesia au fost la rândul lor asediaţi, dar au reuşit să se menţină pe poziţii şi să pună apoi pe fugă armata galică. Alesia a capitulat şi l-a predat pe Vercingétorix învingătorului. S-a subliniat de curând faptul că toate elementele ce înfrumuseţează momentul capitulării lui Vercingétorix aparţin unor izvoare mai târzii şi nu sunt demne de încredere, chiar dacă gesturile atribuite învinsului şi învingătorului au impresionat mult imaginaţia modernă. Tot ceea ce ştim este că Cezar a fost foarte indulgent cu arvernii şi chiar cu heduii; revolta era acum terminată şi trebuiau începute pregătirile pentru pace, adică pentru dominaţia romană. Triumful

oficial de la Roma, răsplata supremă a unui general roman şi a unui conducător ajuns la cele mai înalte onoruri, era însă de neconceput fără prezenta personală a învinsului, adică a lui Vercingétorix. Execuţia sa făcea parte din tradiţia romană.

În cazul în care Cezar ar fi dat greş, ar fi reuşit oare galii să-şi menţină unitatea şi să-şi păstreze independenţa şi în faţa germanilor, la fel de bine ca şi în faţa romanilor? Ne îndoim. După o cucerire fulger pe direcţia care îi interesa pe romani, de la Ron la Rin, Cezar a avut de înfruntat pe plan regional rezistenţe mult mai mari decât s-ar fi aşteptat. La fel s-a întâmplat şi în cazul ultimei replici: arvernii şi eudenii nu au luptat niciodată pentru „libertatea” belgogermanilor sau cei din urmă pentru cea a arvernilor. Cât despre „iberii” de la N şi de la S de Pirinei – bascii care nu au o origine indo-europeană – ei au rezistat romanilor atât în Spania cât şi în Galia de sud-est, dar între lupta lor şi cea dusă de Vercingétorix nu a existat nicio legătură. Neamurile mai mult sau mai puţin celtizate ale acestei Galii create de romani vor fi romane pentru mai multe secole, ele reprezentând şi fundamentul demografic al naţiunii născute mai târziu aici. Comportamentul politic al căpeteniilor galice dinaintea acceptării dominaţiei romane de către aristocraţie nu reprezintă însă o prefigurare a naţiunii franceze. Cât despre schimbarea decisivă a destinului Galiei, ca urmare a evenimentelor pe care le-am evocat, ea nu va putea fi privită niciodată de toată lumea dintr-o perspectivă identică. Lumina în care este ea receptată depinde foarte mult de poziţia pe care se situează observatorul. Viitorul pe care l-ar fi avut popoarele celtice dacă n-ar fi fost cucerite de către romani va rămâne însă o veşnică necunoscută.

În schimb, dacă au existat momente de istorie universală desfăşurate pe pământul Hexagonului, acesta a fost unul dintre ele. Nu este numai actul de naştere al celei mai mari naţiuni latine, dar şi ocazia cu care s-a creat, în toiul luptelor, armata ce a stat la baza puterii lui Cezar şi a Imperiului realizat de Octavianus Augustus; tot atunci s-a hotărât şi forma de stat căreia îi va aparţine Galia de-a lungul secolelor. Istoria Occidentului tocmai începuse.

Cap. VII
PACEA ROMAN
Pacificarea

Victoria Imperiului şi succesele obţinute de armata romană de-a lungul a mai mult de două secole au făcut din teritoriile şi neamurile riverane Mediteranei – „marea interioară" a Imperiului – părtaşele celei mai mari comunităţi economice de până atunci. Legăturile maritime şi o reţea de drumuri demnă de toată admiraţia au apropiat între ele zone care cu puţin timp în urmă nici nu ştiau unele de existenta altora. Galia a reuşit să se integreze şi a avut un succes economic surprinzător de rapid. Ea s-a transformat, a devenit cosmopolită, s-a îmbogăţit şi, în aşteptarea creştinării, s-a civilizat şi s-a romanizat.

Înainte ca binefacerile, dar şi dezavantajele – impozitele – ordinii romane să fie cunoscute, Roma i-a somat să se supună: regula de aur a fost întotdeauna „cruţarea obedienţilor şi înfruntarea opozanţilor". Nu trebuie subestimată nici duritatea represiunii sau înjosirea la care au fost supuşi cei învinşi. Câteva grupuri au mai continuat rezistenta după înfrângerea de la Alesia; ele au fost zdrobite fără milă. În 51 î.Hr. apărătorii de la *Uxellodunum* au fost trimişi acasă cu mâinile tăiate; Cezar era supărat că pierduse inutil mult prea mult timp, în loc să îşi pregătească lupta

pentru putere la Roma. Acestea sunt însă momentele de rătăcire ale istoriei. În majoritate, aristocraţia galică a răspuns favorabil la chemarea lui Cezar şi s-a luptat sub conducerea sa împotriva adversarilor săi de la Roma. Ce întâmplare, slujindu-l pe omul înzestrat cu „geniu" şi iubit de zei, cei ce luptaseră înainte împotriva lui Cezar au trecut din tabăra învinşilor în cea a învingătorilor! „Geniul" atribuit lui Cezar avea o clară conotaţie divină; mulţi îl cinsteau pe cuceritor ca pe un zeu.

Cezar nu numai că a garantat puterea politică locală şi a întărit privilegiile sociale, dar a acordat şi onorurile militare şi civile cele mai diverse; din punct de vedere social, după victoria romană nu trebuia să se schimbe nimic. Primul pas a fost acordarea cetăţeniei romane: cei care nu o primeau ca pe o distincţie, o dobândeau la sfârşitul serviciului militar când se întorceau ca veterani, îmbogăţiţi din campaniile la care parricipaseră alături de Cezar, Antonius şi în cele din urmă alături de Augustus. După cum se observă şi din inscripţii, mulţi au primit de la Cezar statutul de cetăţeni romani şi odată cu aceasta au preluat de la el şi „gentiliciul", *Iulius* şi prenumele, *Caius.* La Saintes îl întâlnim pe *C. Iulius Gedomo,* fiul nobilului celtic *Epotsorovidos,* primul având la rândul său un fiu pe care îl chema C. *Iulius Otuaneunos,* şi amândoi aparţin aşa-numitei „nobilimi iuliene" (G. Picard). Nepotul, C. *Iulius Rufus,* cu un nume complet romanizat, este cel care ridică arcul de la Saintes şi cel care construieşte pe cheltuială proprie amfiteatrul din Lyon, oraşul unde era preot al cultului Romei şi al lui Augustus la altarul celor trei Galii, adică al organizaţiei politico-religioase instituite de Augustus. Romanizarea, a cărei rapiditate a fost adesea subliniată, nu putea avea loc decât în cazul implicării

efective a galilor. Prin persoana lui Cezar, între războiul civil şi Galia a existat o legătură directă, primul accelerând şi uşurând procesul de romanizare: a fost facilitat astfel accesul la o serie de activităţi lucrative al unor oameni care şi-au păstrat toate prerogarivele cu excepţia celei de a purta război cu alţi gali.

Un alt fenomen, descoperit gratie arheologiei şi de o importantă asemănătoare este corolarul celui dintâi. Un mare număr dintre cei care nu au vrut să accepte stăpânirea romană şi-au părăsit patria şi s-au îndreptat spre Britania – Anglia de astăzi – şi mai ales spre regiunile dunărene, zona de origine a celţilor. Regiunile erau însă controlate de mai multe decenii de germani şi mai ales de marcomani. După ce cuceririle romanilor au ajuns până la Dunăre (1715 î.Hr.) şi după victoria lui Drusus (9 î.Hr.) împotriva marcomanilor, aceştia sau retras în Boemia sub conducerea regelui lor Marbod. Capitala regatului care a creat atât de multe neplăceri romanilor – regăsită la Hradiste, în apropiere de Praga – a oferit imaginea surprinzătoare a unei civilizaţii mixte, germano-celtice. Aici şi-au găsit refugiu nu numai celţii veniţi de pe Dunărea superioară, ci şi cei veniţi din Galia, fie în mod indirect după o oprire în zonele dunărene, fie direct. În cadrul civilizaţiei lor se pot întâlni elemente caracteristice celei de-a treia faze La Tène din Galia, modul de răspândire fiind demonstrat între altele de fibula de tip *„Nauheim”*. Piesa este foarte întâlnită în Galia şi în Germania şi, iniţial, s-a considerat că ar fi de origine „nordică”. Ulterior însă, s-a descoperit că tipul era originar din sudul Galiei de unde înainte de cucerire s-a răspândit în Galia, iar apoi în Germania.

Relaţiile dintre celţi şi germani sunt vechi şi adesea prieteneşti, iar în perioada despre care vorbim

ele par să fie foarte strânse, influenţele celtice ajungând până la goţii de pe Vistula, unde însoţitorul şi fidelul unei căpetenii militare purta numele de *siponeis,* un derivat din celticul *sepanios.* Din limba galică provin şi cuvintele care însemnau servitor *(ambaktos* în limba galică, *andbaht* în gotică, *ambaht* ’n germana veche, *vossos* în celtică, *vassallus* la franci), prizonier *(gisal),* putere şi guvernare *(rig* ’n celtică, *reiks* în gotică, *rihhi, Reich* în germana veche) şi chiar caracterele scrise ale germanilor (rune, în celtică „secret”). O importantă aparte au şi numele de persoane ca cele de *Caturix* („conducător al războiului”) şi *Teutorix* („căpetenia poporului”) pe care le întâlnim la germani sub forma de *Hadurich, Hadéric* şi *Theuderich* (Theodoric, „Thierry”, în germană *Dietrich).* Cel din urmă nume va fi cel al regilor franci.

Fenomenul explică atât lipsa revoltelor ulterioare din Galia cât şi progresul rapid al romanizării, motivul determinându-ne să nu trecem sub tăcere ultimul val al influentelor provenite din lumea celtică, lume a cărei limbă s-a pierdut încetul cu încetul pe continent. Cei care au preferat Europa nordică, semibarbară, împreună cu civilizaţia ei de fier şi de lemn, au fost de acum înainte separaţi de cei care au ales Europa romană şi civilizaţia urbană a pietrei tăiate.

Totuşi, ar fi o greşeală să ne închipuim că după cucerire au avut loc schimbări rapide în modul de viaţă din Galia. Greşeala le aparţine în special celor care contopesc într-o singură „Galie” două spaţii iniţial distincte. Tocmai de aceea se va putea observa mai târziu importanta unirii lor, a Galiei romanizate de la 120 î.Hr. şi a Galiei „pletoase” cucerite de curând.

Trei au fost factorii ce au favorizat în „Narbonensis” o evoluţie rapidă, pe fondul structurilor

romane deja existente. Primul îl constituie recompensa acordată de Cezar, de succesorii săi şi de Statul roman celor care le-au fost fideli în timpul luptelor din Galia şi în momentele critice de mai târziu. Al doilea este tot rezultatul unui fel de recompensă, stabilirea veteranilor – adică a cetăţenilor romani – în noile colonii. Al treilea este siguranţa profitului promis locuitorilor Provinciei şi mai ales negustorilor ce se stabileau sau se găseau deja acolo. Galia supusă de curând de romani reprezenta pentru ei o mare piaţa de desfacere.

Pentru a te putea bucura din plin de avantaje, trebuia să fi ştiut însă de ce parte să fii în timpul războiului civil. Marsilia, care era mai mult decât un simplu oraş şi reprezenta autoritatea grecească în regiune, a avut o atitudine favorabilă lui Pompei, implicându-se chiar şi în conflict. În 49 î.Hr., Cezar a pornit cu război împotriva sa şi după un asediu dificil i-a retras toate privilegiile politice şi economice. Bineînţeles, negustorii romani care veneau din Italia nu s-au plâns din cauza loviturii primite de concurenţa grecească. Totuşi, oraşul phoceean şi-a revenit din punct de vedere economic – dar fără a-şi mai recupera vreodată şi rolul polide – şi a controlat în continuare delta Ronului.

Pentru a ne face o idee despre gradul de dezvoltare al provinciei

Narbonensis este suficient să evocăm câteva nume. Veteranii din legiunea a VI-a au fost instalaţi în anul 48 la Arles, cei din a VII-a la Béziers (regiune ce va fi numită mai târziu „Septimania”), iar cei din legiunea a X-a în 46 la Narbonna. În anii următori alţi veterani romani s-au stabilit în noua colonie romană de la *Valentia* – care a transformat *oppidum-ul Segoveluauni* în oraşul Vălence – dar şi în Vienne sau

Orange unde în anul 35 sunt stabiliţi veteranii legiunii a II-a. Toate capitalele popoarelor rămase fidele au fost incluse în categoria de oraşe de drept latin: Avignon, Cavaillon, Carpentras, Apt, Antibes, Toulouse, Carcassonne, Castel-Roussillon. Augustus a întemeiat la Frejus o colonie pentru veteranii legiunii a VIII-a şi pentru marinarii din flota lui Antoniu învinsă la Actium. Alături de oraşele de drept roman au mai fost create şi altele de drept latin: Nîmes, Vienne, Alba, Riez. Oraşul de drept latin Aix-en-Provence a fost transformat apoi în oraş de drept roman. Nîmes şi Vienne, oraşe în care au fost stabiliţi veterani din trupele auxiliare *(auxiliae),* adică trupe neromâne, au fost onorate prin construirea unor ziduri măreţe.

Creşterea demografică a stimulat economia, iar din punctul de vedere al densităţii populaţiei, Provincia era pe acelaşi loc cu Italia, cu mult înaintea Galiei pletoase, ea însăşi mult mai populată decât alte regiuni din Europa. Cartierele negustorilor – *canabenses,* mai întâi „locuri de depozitare" şi apoi „zone comerciale" – au îmbogăţit peste tot oraşele. Din ce în ce mai mulţi, bogaţii îşi construiau case din ce în ce mai opulente, iar clădirile publice şi templele sunt concepute într-un mod asemănător. Acum apar şi primele reţele urbane complet dezvoltate din istoria Hexagonului: Vaison-la-Romaine, *Glanum* (în apropiere de Saint-Remy-de-Provence) şi Nîmes reprezintă mărturii de prim rang. Chiar şi în Alpii măririmi şi cottieni, pe care Augustus i-a supus în întregime abia în anii 14 – 7 î.Hr. – victorie comemorată prin trofeul Alpilor de la La Turbie – capitalele au fost transformate imediat în oraşe romane: *Cemenelum,* Cimiez, capitala Alpilor maritimi şi apoi cu Susa, capitala Alpilor cottieni, al

căror nume derivă de la cel al regelui Cottius care s-a supus romanilor.

Demn de remarcat este faptul că centrele popoarelor celtice-iberoceltice şi liguro-celtice – ridicate la statutul de colonii de drept latin au depăşit repede unele colonii, mult mai vechi, ce beneficiau de dreptul municipal roman. Narbonna, Aix, Orange şi Arles ocupau între 70 şi 80 ha, zidurile lor având o lungime între 3 şi 4 km, Toulouse atingea 90 ha, iar incinta măsura mai mult de 4 km, la Vienne şi la Nîmes însă zidurile aveau o lungime de 6 – 7 km şi cuprindeau o suprafaţă de 200 ha. Înainte de a se îndrepta masiv către Galia pletoasă, unde mult timp nu a existat ceva asemănător, specialiştii – italieni sau autohtoni – ai urbanismului roman şi ai construcţiilor în piatră tăiată şi marmură au avut decenii întregi de lucru în această provincie înfloritoare devenită mai târziu „Provence” şi Languedoc.

În prima jumătate de secol de dominaţie romană în Galia pletoasă, nu există urme importante de activitate urbană. Viaţa de toate zilele continua vechile obiceiuri celtice. Diferenţa dintre cele „două Galii” ale Hexagonului a fost mare încă de la începutul operaţiunilor conduse de Cezar; în mod paradoxal, la începutul perioadei romane ea devine şi mai mare. Cezar şi succesorii săi au dus mai întâi o politică de pacificare şi au evitat să deranjeze în vreun fel obişnuinţele, dorind în acelaşi tâmp să aibă de unde să-şi recruteze armatele. Ei nu s-au grăbit să răspândească repede şi cu mari cheltuieli avantajele şi confortul civilizaţiei mediteraneene şi romane. Într-un ritm lent, romanizarea a fost începută de aristocraţie şi de ceilalţi celţi, întorşi acasă după ce serviseră în armata sau în administraţia romană.

Galia era o provincie cucerită şi supusă unui

regim de ocupaţie, administraţia romană fiind reprezentată aproape în exclusivitate de armată; în anul 44 î.Hr. mai staţionau încă 5 legiuni. Beneficiind de statutul de provincie din timpul lui Cezar, în anul 49 î.Hr. ea a fost obligată să plătească un tribut – destul de moderat – de 40.000.000 de sesterţi. Neamurile au fost „împărţite" în trei categorii, în funcţie de atitudinea avută fată de Roma după prima cucerire din 58 – 57 î.Hr. Singura categorie care a trebuit să plătească tribut a fost ultima, cea a duşmanilor înfrânţi.

În acelaşi an, Cezar a încredinţat Galia romană şi pe cea cucerită învingătorului flotei massaliote, Decimus Brutus. În anii 45 – 44 *Narbonensis* împreună cu *Hispania Citerior* (Catalonia) au fost încredinţate lui Aemilius Lepidus, *Belgica* lui Hârtius continuatorul memoriilor lui Cezar – iar *Celtică* lui C. Munatius Plancus care în 43 î.Hr. a întemeiat, la frontiera provinciei *Narbonensis,* oraşul Lyon, *Lugdunum.* Detaliile subliniază ezitările iniţiale, dar şi apariţia în Galia cucerită a unor mari subdiviziuni, care au devenit apoi importante. *Narbonensis a fost* mai întâi unită cu Galia cea pletoasă, dar Augustus a unit-o cu Italia şi în cele din urmă ea a rămas despărţită de Galia cucerită.

Acesta a fost rezultatul unei mari reorganizări administrative realizate de Augustus între 27 şi 16 î.Hr., când au fost stabilite definitiv atât limitele teritoriale, cât şi împărţirea sarcinilor fiscale. *Narbonensis* a fost supusă autorităţii Senatului, iar cele *Tres Galliae (Aquitania, Celtică, Belgica)* – astfel să ajuns la denumirea clasică de „Cele trei Galii" sau doar „Galile" – au fost altfel delimitate decât cele din Galia lui Cezar. Cu excepţia ţării *turonilor,* Touraine, toate teritoriile de la sud de Loara au fost încorporate

în Aquitania. Aquitania romană cu capitala la *Burdigala* (Bordeaux) a fost o regiune mixtă – celtoiberică, dar cu o majoritate celtică – deschisă influentelor venite din Narbonensis, provincie de care era legată şi prin profilul său climateric şi geografic. Dacă privim dintr-o perspectivă mai largă, observăm că fiecare element a avut importanta sa aparte pentru dezvoltarea sudului, proces care l-a îndepărtat din ce în ce mai mult de Galia septentrională. *Belgica* a fost mărită în detrimentul provinciei *Celtică.* Toate neamurile din răsărit şi centrele lor de la Trier, Metz, Toul, Langres şi Besançon – deci atât sequanii cât şi helveţii – au fost incluse într-o *Belgica* hipertrofiată, o provincie care trebuia să devină un fel de „Hinterland" pentru frontiera renană împotriva germanilor.

Traseul frontierelor nu mai lăsa pentru Ceitica decât un culoar care mergea de la Lyon către vârful peninsulei bretone, şi trecea prin ţară heduilor (Bibracte), a senonilor (Sens) şi prin cele aflate între Canalul Mânecii şi Loara. Se poate observa faptul că toate cele trei provincii se întâlneau în apropierea Lyonului, oraşul ce va deveni capitala comună a celor trei Galii. Acolo s-a instalat şi Agrippa, ginerele lui Augustus, atunci când a dorit să organizeze Occidentul. El dispunea de o hartă foarte precisă care cuprindea 64 de popoare sau „cetăţi" din Galia, toate regăsite la Tacit şi în harta mai târzie a lui Ptolemeu, fiecare dintre ei având cunoştinţa de harta lui Agrippa.

Pornind de la cerinţe de ordin militar şi politic, el a reuşit să creeze un sistem rutier de care a beneficiat nu numai Galia, ci şi întregul Imperiu. Drumurile, cu o importanţă aparte pentru evoluţia romanizării în cele Trei Galii, erau în mod surprinzător lipsite de o axă

est-vest care să deservească nevoile coastei atlantice, un drum de la Lyon la Saintes. Drumurile din sud şi sistemul rutier mediteranean au rămas pentru romani o axă principală. Legătura cu nordul se făcea prin Arles spre Vălence, Vienne şi Lyon, către Chalon-sur-Saône, Langres, Toul şi Trier, ajungându-se în cele din urmă la Köln, acolo unde însuşi Agrippa a fondat *Colonia Ubiorum.* Una dintre ramificaţiile drumului se desprindea la Chalon şi mergea către nord-vest prin Autun, Sens şi Reims, până la *Portus Itius* (Boulogne-sur-Mer), de unde te puteai îmbarca spre Britania. Lyon nu a fost doar răspântia de drumuri a Galiei, ci a devenit şi cartierul general al comandanţilor, care atât în timpul lui Augustus cât şi după el au dirijat operaţiunile în vederea cuceririi Germaniei: Drusus, Tiberius şi

Germanicus. Fiul lui Tiberius, Claudius, s-a născut la Lyon, detaliu ce va avea o anumită importanţă pentru Galia.

În anul 12 î.Hr., în prezenta reprezentanţilor veniţi din şaizeci de oraşe galice, Drusus a inaugurat la *Condate* – ceea ce în celtică înseamnă „confluenţă", în acest caz confluenţa dintre Ron şi Saône –, sanctuarul federal al celor Trei Galii, unde de atunci, în fiecare an, în prima zi a lunii august, s-au întâlnit trimişii neamurilor şi au celebrat cultul Romei şi al împăratului. Subliniem puterea şi amploarea ideii imperiale, cult care, din punct de vedere politic şi spiritual, a asigurat atât unitatea neamurilor galice între ele cât şi legătura lor cu Imperiul. A fost un mare succes şi, treptat, peste tot s-au organizat culte locale dedicate Romei şi împăratului. Astfel, individualitatea şi existenta politică a fiecărui popor s-au exprimat îndeosebi prin acest cult respectat de fiecare ca semn al loialităţii sale politice.

Din acel moment, monumente grandioase – teatre, amfiteatre, odeoane, circuri, temple – au conferit noii capitale a Galiilor o strălucire demnă de gloria Imperiului şi de mândria regăsită a galilor. Lyonul a devenit un model al capitalelor neamurilor din cele Trei Galii. Abia atunci a început urbanismul cu adevărat roman al oraşelor, un urbanism cu caracter oficial şi într-o anumită măsură artificial. După modelul Romei, în jurul *forum-ului* s-a organizat viaţa socială, agrementată de jocurile din amfiteatre şi de termele deservite adesea de apeducte cu o construcţie impresionantă. Lyonul a beneficiat în final de cca. 80.000 m^3 de apă pe zi, aduşi în oraş din Masivul Central prin intermediul a patru apeducte, dintre care unul avea o lungime de 75 km. În timp ce legiunile erau masate pe Rin, fiind destinate viitoarei provincii *Germania,* în Lyon staţiona doar o cohortă urbană, singura trupă romană din cele Trei Galii, provincii considerate de acum pacificate.

Atunci când Augustus, Agrippa şi Drusus au creat baza pe care s-au dezvoltat mai târziu cele Trei Galii, ideea extinderii cuceririlor până la Elba exista deja. Sanctuarul dedicat Romei şi împăratului se afla în viitorul Köln – *oppidum Ubiorum,* devenit în 50 d.Hr. Colonia *Agrippinensis* – oraş gândit se pare să joace un rol asemănător cu cel pe care îl avea Lyonul în Galii. Înfrângerea umilitoare a unei legiuni în faţa sicambrilor veniţi de pe malul drept al Rinului (în 17 sau 16 î.Hr.) a declanşat sau a grăbit desfăşurarea campaniilor conduse de Drusus. El a pătruns pe pământurile germanilor şi le-a ocupat mai întâi până la Ems, apoi până la Weser şi în cele din urmă până la Elba. Principalele baze de atac se aflau la confluenţele dintre Rin şi Main, la *Mogontium* (Mainz), şi dintre Rin şi Lippe, la *Castra Vetera* (Xanten). Aşa cum s-a

întâmplat şi în cazul Galiei, în momentul creării oficiale – în anul 5. Hr. când Tiberius i-a succedat lui Drusus – „noua provincie sub ocupaţie" părea să fie pacificată.

Evenimentele au o legătură directă cu istoria Galiei, ele fiind luate în calcul în timpul lui Augustus, în momentul conceperii noii organizări administrative. Structurile din estul Galiei nu sunt decât imaginea a ceea ce a mai rămas din organizarea Germaniei după eşecul iniţiativelor romane. În anul 9 d.Hr. O revoltă a germanilor condusă de un fost ofiţer al gărzii imperiale, Arminius, a nimicit cele trei legiuni ale lui Varus în *Saltus Teutoburgiensis,* o pădure încă neidentificată. Trupele romane de elită şi cei mai buni conducători erau ocupaţi cu înăbuşirea altor rebeliuni din provinciile ilirice. După mai multe campanii îndelungate conduse de Germanicus, în anul 16 d.Hr. Tiberius s-a hotărât să nu mai continue încercările de supunere a Germaniei. Rechemarea lui Germanicus, prinţ imperial deosebit de popular, şi apoi moartea sa (19 d.Hr.) în Orient – considerată suspectă – au tulburat climatul politic în rândul legiunilor renane şi în general în Galia.

În această situaţie, când speranţele militare şi economice legate de pacificarea Germaniei erau spulberate, o măsură fiscală impusă de Tiberius a fost picătura ce a dus la declanşarea primei revolte serioase din Galia. Împăratul a mărit cuantumul tributului şi a abolit privilegiile popoarelor „federate" şi „libere şi scutite de impozite". Mişcările turonilor, trevirilor, sequanilor şi mai ales cele ale heduilor – foarte afectări de măsuri – au fost repede înăbuşite de legiunile de pe Rin. Cauzele precise ale revoltei – mult timp insuficient cercetată de istorici –, cercul restrâns al participanţilor şi ecoul slab avut chiar şi în oraşele

direct implicate exclud interpretarea acestei răscoale – despre care la Roma circulau cele mai ciudate zvonuri – ca o ridicare „naţională” a celţilor din Galia. Fără a avea nicio legătură cu o ostilitate împotriva „romanilor” sau a Imperiului, deteriorarea atmosferei generale din provincie este în schimb incontestabilă şi a afectat rolul şi poziţia Galiei. După ce a jefuit aurul sanctuarelor celtice, Cezar s-a mulţumit apoi doar cu un tribut modest şi le-a oferit apoi chiar şi ocazia de a obţine prăzi bogate în urma războiului civil; timpurile lui erau însă demult trecute!

Devenind stipendiaria, fiecare civitas a galilor a fost obligată să plătească tribut; singurele care se bucurau de o situaţie privilegiată erau coloniile romane. În cele Trei Galii, spre deosebire de Narbonensis şi mai ales de Spania şi Africa, numărul lor rămăsese destul de redus. În prima parte a Imperiului, Galile nu au fost provincii privilegiate, ele fiind chiar lipsite de importanţă. Poziţia ocupată de Galia, ca una dintre cele mai bogate şi mai „stabile” regiuni ale Occidentului roman, a fost doar rezultatul propriei sale vitalităţi şi al evoluţiei favorizate de Pacea romană. Afirmaţia este susţinută şi de interesul militar avut de Roma pentru regiunile din nord, fapt subliniat şi de legătura directă dintre Italia şi Rin. Văile Ronului şi Saôneiâm preună cu drumurile prin pasurile alpine – între Martigny la nord şi Aosta la sud s-a dezvoltat drumul prin pasul Grand Saint-Bernard – au fost mai mult un mijloc decât un scop în sine.

Instituţionalizarea staţionării a câte 4 legiuni pe Rinul inferior şi pe cel superior, prin crearea către 86 a doua Germanii, a legat practic regiunile puternic romanizate de aici cu Roma şi cu Italia, fără a fi nevoie de aportul Galiilor. Germania inferioară cu capitala la Köln nu era de fapt decât o fâşie subţire de

pământ la graniţa provinciei Belgica. Germania superioară cu capitala la Mainz şi cu o fortificaţie foarte importantă la *Argentorate* (Strasbourg) avea în schimb o întindere destul de mare. Ea cuprindea o parte din Belgica, adică teritoriile sequanilor, helveţilor, şi chiar pe cele ale lingonilor împreună cu podişul Langres. Apărarea a fost foarte bine organizată, iar din perspectiva protecţiei Occidentului, poziţia Galiei a fost luată în consideraţie mult mai târziu.

Ca urmare, Galia a devenit doar treptat una din regiunile vitale ale Imperiului. Cucerirea Britaniei (începând din 44) în timpul împăratului Claudius a făcut ca după Narbonensis şi cele două Germanii să crească şi rolul provinciei Belgica. Această cucerire, care îi viza iniţial doar pe belgii din insulă, a fost de mai multe ori luată în calcul, atât de Augustus, cât şi de Caligula. Realizarea sa parţială, continuarea luptelor – mai ales în nord – până în 119 şi dezvoltarea noii provincii *Britannia* au făcut să sporească şi importanta nordului Galiei. Principalul port, atât pentru marina romană, cât şi pentru comerţ, a fost Boulogne, dar de situaţia favorabilă creată au profitat şi altele, cum au fost *luliobona* (Lillebonne) şi, puţin mai târziu, *Rotomagus* (Rouen). Cel mai important drum ce lega Italia cu noua provincie era cel care de la Rin traversa cele mai bogate regiuni agricole şi ajungea apoi la Boulogne. De noua situaţie au profitat şi alte drumuri care traversau Galia pentru a ajunge la Canalul Mânecii. Tot de atunci datează şi dezvoltarea navigaţiei pe Sena – mai ales în jurul Parisului – fluviu ce a profitat alături de Rin şi Meuse de includerea Insulelor Britanice în cadrul marii pieţe a Imperiului. Săpăturile arheologice confirmă faptul că în Belgica avântul economic datea în special din această

perioadă.

Domnia lui Claudius (41 – 54) a fost o etapă importan în procesul de integrare şi de romanizare a Galiilor. Împăratul era născut la Lyon în 10 î.Hr., motiv pentru care a primit cu mare atenţie plângerile oraşelor galice şi în special pe cele ale cetăţenilor romani din cele Trei Galii. Deşi Claudius a ridicat mai mult oraşe la rangul de colonie: Speyer, Avenches, Besançon, Langres, Thérouanne, numărul oraşelor romane din provincie era mic, iar cetăţenii romani se găseau într-o situaţie surprinzătoare. Personaje importante, de origine galică sau romană, ei nu puteau avea efectiv un rol politic acolo unde trăiau. Claudius s-a angajat să obţină pentru ei dreptul de a fi aleşi în Senatul roman, dar a avut de înfruntat o opoziţie foarte puternică. Seneca şi-a bătut joc de împăratul care dorea să umple Senatul de spanioli, africani şi de gali, dar noile reguli au fost în cele din urmă adoptate. Atât în plan politic, cât şi social, ele au adus şi o serie de schimbări. Senatorii gali de la Roma au devenit din ce în ce mai numeroşi şi mai influenţi, în timp ce la ei acasă au format o mare aristocraţie care a supravieţuit în parte şi perioadei romane.

Prin intermediul „Tabulei claudiene”, o inscripţie solemnă pe metal, cunoaştem unul din discursurile rostite de împărat în favoarea Galiilor şi a galilor: „Atunci când îi cucerea pe germani, mulţumită acestor gali, tatăl meu, Drusus, a putut avea în spatele său siguranţa păcii garantate de calmul lor”. Mai întâi ofensive şi apoi defensive, războaiele împotriva germanilor nu s-ar fi putut desfăşura fără loialitatea marii majorităţi a galilor, aşa cum cucerirea Galiilor ar fi fost imposibilă fără loialitatea provinciei Narbonensis.

Toate acestea ne permit să înţelegem mai bine

ultima mare revoltă, cea din 70, legată de persoana lui Civilis şi de cea a lui Iulius Classicus, un prinţ din neamul trevirilor. Batav cu sânge princiar, Civilis era prefect al unei cohorte din Germania inferioară. Plin de ură, după ce fusese tratat necorespunzător de superiori şi de către propriii soldaţi, el reuşeşte în 69 să adune, împotriva Romei, 8 cohorte de batavi şi o seamă de oameni din neamurile de pe cele 2 maluri ale Rinului inferior. Rebeliunea a aparţinut în special germanilor şi nu a avut nicio legătură cu presupusa luptă pentru libertate a galilor. Aceste răscoale izbucnite în armata de pe Rin demonstrează doar neliniştea existentă la nivelul trupelor. Schimbarea completă a atitudinii lui Classicus, conducătorul unei *alae* a cavaleriei de auxiliari, care mai întâi l-a înfruntat pe Civilis şi apoi i s-a alăturat, nu a fost suficientă pentru a-i face pe gali să adopte şi ei cauza. Din contră chiar, tratatele încheiate de Civilis şi Classicus cu neamurile germanice din Germania libera demonstrează faptul că Imperiul galic despre care vorbeau ei constituia mai degrabă un pericol decât o „eliberare" pentru Galia. În cele din urmă, în ciuda unor succese militare, totul a eşuat.

La un moment dat, Galia a trebuit să aleagă între Imperiul roman, în cadrul căruia importanţa sa crescuse, şi o iniţiativă îndrăzneaţă germanogalică. În urma unei adunări de la Reims, unde au fost prezenţi delegaţii din fiecare civitas, alegerea a fost Roma. Neamurile galice mai păstrau încă amintirea neplăcută a revoltei izbucnite printre aquitani, în 68, în timpul împăratului Nero, şi condusă de C. Iulius Vindex. Mai adăugăm aici şi faptul că relaţiile galilor cu armatele romane din Renania nu erau deloc amicale. Ca urmare, nu a existat nicio înţelegere între forţele care, dintr-o cauză sau alta, se opuneau în acel

moment mai mult regimului de la Roma decât Romei în sine.

Lunga perioadă de pace, cunoscută de Galia până către sfârşitul sec. al II-lea d.Hr., a definirivat procesul de romanizare, devenit atunci ireversibil. Pacea a adus cu sine şi bunăstarea claselor superioare şi de mijloc, favorizând în acelaşi timp şi creşterea populaţiei. Una dintre consecinţele romanizării a fost răspândirea şi generalizarea scrierii, limba folosită fiind latina pe care contactul cu autorităţile a impus-o din primele ore de ocupaţie.

În ciuda unei anumite intransigente, administraţia romană era capabilă să accepte unele adaptări la obiceiurile galice. Aşa s-a întâmplat şi în cazul denumirilor de regiuni şi de oraşe, cele romane de la începutul pedoadei de dominaţie cedând în cele din urmă în faţa numelor de popoare. Astfel *Augustodurum a fost* înlocuit cu Bayeux de la *baiocassi, luliomagus cu* Angers de la andecavi, *Augustobona* cu Troyes de la *tricassi.* Adoptarea progresivă a denumirilor poate fi urmărită prin intermediul stâlpilor miliari pe care erau înscrise numele. Demn de remarcat este şi faptul că milele romane au fost înlocuite treptat de „leghea" galică. Introdusă în Aquitania şi Celtică în timpul lui Traian, în anul 200, leghea de cca. 2, 2 km era folosită în cele Trei Galii şi în Germanii, fiind întâlnită şi pe hărţile Imperiului.

Modul de împărţire a diviziunilor administrative a avut la rândul său mai multe consecinţe în decursul evoluţiei acestor regiuni. Exemplul Aquitaniei este relevant. Termenul de Aquitania desemna iniţial teritoriul dintre Pirinei şi Garonne, iar după reforma lui Augustus, acelaşi termen a desemnat teritoriul dintre Pirinei şi Loara. În sec. al II-lea şi al III-lea,

nouă triburi stabilite între Garonne şi Pirinei s-au separat de Aquitania şi au format o nouă provincie, recunoscută oficial sub numele de Novempopuli – „ţara celor nouă popoare" – nume păstrat şi atunci când numărul popoarelor a crescut. Rezultatul a fost că regiunea *aquitanilor,* cei care au dat numele provinciei, s-a numit mai întâi Novempopuli, iar apoi – după numele bascilor – *Vasconia,* în timp ce regiunea locuită de popoarele celtice a purtat numele de Aquitania. În cadrul creat de administraţia romană, acolo s-a născut un sentiment regional coerent şi foarte puternic. De altfel, apartenenţa la lumea şi la cultura romană a fost unul dintre mocivele de mândrie regională şi chiar „naţională" a „aquitanilor".

Împărţirea Galiei într-o parte sudică şi una nordică a fost pregătită încetul cu încetul, cu mult înainte de crearea regatelor france şi vizigote din sec. al V-lea. În timpul domniei împăratului Tiberius, înainte de anul 20, Aquitania şi Narbonensis au fost reunite pentru prima dată sub conducerea unui singur procurator. Celtică – de acum înainte vom vorbi de *Lugdunensis* – şi Belgica aveau o frontieră militară împotriva Germaniei şi au fost reunite sub conducerea unui alt procurator cu sediul la Trier. Ca urmare, Belgica şi cele două Germanii rămân unite din punct de vedere administrativ, în timp ce situaţia provinciei Lugdunensis a rămas mai puţin clară. Oricum însă, reforma administrativă a lui Diocletian, confirmată apoi şi de Constantin cel Mare, a statornicit împărţirea Galiei între nord şi sud. Sudul a avut capitala la Vienne, iar nordul la Trier.

Regiunea cea mai sudică a vechii Galii pletoase, acolo unde alături de podgorii s-au răspândit şi alte semne ale unei vieţi sociale şi climaterice apropiate de mediul mediteranean, a fost cea mai expusă

influenţelor directe venite din Narboneiuis, provincie care de mult timp devenise mai mult romană decât galică. Din acest motiv, limba latină vorbită aici, într-un continuu contact cu cea din nordul Italiei şi al Spaniei, a cunoscut o evoluţie diferită de cea vorbită în părţile septentrionale ale Galiei. Încă din epoca timpurie, înainte ca implantarea în zonă a barbarilor să vină şi să accentueze nuanţele, caracteristicile viitoarei limbi romanice se deosebeau de cea care se forma mai la nord.

O civilizaţie galo-romană: religie, societate, economie

Cunoscută prin intermediul descoperirilor arheologice, al căror număr se măreşte de la an la an, viaţa în cele Trei Galii în timpul Păcii romane a fost atât de bogată încât aici noi putem doar să încercăm o creionare a sa. O cheie pentru înţelegerea mai corectă a societăţii de la sfârşitul sec. I şi din sec. al II-lea ne este oferită de cultele practicate în acea perioadă. Viaţa religioasă din Galia romană nu are un caracter strict galic şi niciunul strict roman, ea este dovada cea mai clară a simbiozei unei societăţi şi civilizaţii cu adevărat galoromane. Dacă am vorbi despre „rezistenţa” cultelor galice în faţa religiei romane am face o greşeală. Zeii celţilor nu au fost niciodată atacaţi, iar cultul lor nu a fost niciodată împiedicat de romani. Cultelor proprii popoarelor galice romanii le-au adăugat, ca peste tot în Imperiu, pe cele ale zeilor lor, al împăraţilor şi al Romei. În ansamblu, acţiunea a avut un ecou favorabil.

Recunoaşterea reciprocă şi chiar contopirea divinităţilor a permis dezvoltarea unor culte locale foarte bogate, împărtăşite de cele două comunităţi ce tindeau spre simbioza regională, realizată la începutul sec. al III-lea prin generalizarea cetăţeniei romane.

Nu uităm nici rolul hotărâtor jucat de popoarele celtice care, mai întâi în Narbonensis şi apoi în Galia încă liberă, au încheiat tratate de alianţă cu romanii. Unul din principiile tratatelor era recunoaşterea reciprocă a zeilor, aceştia fiind luaţi ca garanţi ai înţelegerilor. Neamuri cum au fost lingonii şi remii nu au fost niciodată învinse de romani din cauză că ele nu le-au fost niciodată potrivnice. Ca urmare, romanii nu au încetat niciodată să recunoască divinităţile lor galice. Încercarea de a vedea o luptă naţională este anacronică – după criteriile moderne, nici celţii şi nici romanii nu formau o naţiune – iar folosirea unor termeni nepotriviţi ca cei de „rezistentă" şi „colaboratori" ne împiedică să înţelegem cum au evoluat lucrurile în timp. Dacă ar fi existat vreodată o ostilitate generală şi o osândire a memoriei învinşilor, atunci şi toate urmele zeilor duşmanilor ar fi fost şterse. În Galia însă, are loc un fenomen contrar. Galii au încercat să asimileze divinităţile celtice cu cele romane, iar romanii stabiliţi în Galia au încercat să identifice zeii lor cu cei ai galilor.

Galo-romanii au creat după modele romane o mulţime de imagini sculptate, caracterul lor galic putându-se recunoaşte însă foarte bine. Ei au construit sanctuare de piatră: mici *fana* în zona rurală, dar şi temple mai importante ce demonstrau trăsăturile originale ale unei arhitecturi sacre diferite de cea a monumentelor romane. Câteva exemple sunt turnul Vésone din Périgueux şi templul lui Ianus din apropiere de Autun, deosebite în mod clar de o construcţie de factură romană cum ar fi aşa-numita Casă rectangulară de la Nîmes (Maison carrée). Cel mai natural au supravieţuit divinităţile izvoarelor şi în special cele ale izvoarelor termale ale căror calităţi curative erau atât de apreciate. Se cunoaşte forţa de

expresie a statuetelor de lemn descoperite în 1963 la izvoarele Senei, fiecare dintre ele fiind un ex-voto al pelerinilor din sec. I. Ele sunt şi dovada continuităţii locurilor de cult, fapt întâlnit şi în cazul capitalei heduilor. Aici, fostul *oppidum de* la Bibracte (muntele Beuvray) a fost mutat în câmpie, iar locuitorii noii aşezări, *Augustodunum* (Autun) au continuat să celebreze cea mai mare sărbătoare religioasă a lor fără să îi schimbe ziua sau locul, adică pe muntele Beuvray. Deveniţi creştini, sărbătorirea zilei Sfântului Martin se va desfăşura în acelaşi loc şi tot în prima miercuri din luna mai.

Forţa cu care au pătruns în Galia noile forme de viaţă – dar şi noile plăceri – venite din lumea romană se poate observa cel mai bine în apropierea sanctuarelor şi a locurilor de pelerinaj, acolo unde, pentru găzduirea unor spectacole iubite de popor, existau spaţii special amenajate: teatre, circuri pentru cursele de cai, amfiteatre şi mai ales o formă mixtă, tipică Galiei, teatrul amfiteatru întâlnit şi la Paris. Distribuţia lor geografică este ilustrativă, ele fiind caracteristice pentru cele Trei Galii; deşi numărul locurilor rămâne mare, în Narbonensis ele nu se mai află în vecinătatea lăcaşurilor de cult. Acest gen de monumente poate fi întâlnit atât în zonele rurale, cât şi în oraşe, dar s-a observat că există trei zone unde densitatea lor este considerabil mai mare: Limousin-Saintonge-Poitou; valea Loarei, din regiunea Gâtinais, de-a lungul fluviului până la vărsare; regiunea Marnei inferioare, a râului Oise şi a Senei inferioare, adică de la Meaux şi Lillebonne până la Evreux şi Lisieux.

Jocurile romane – luptele de gladiatori şi cursele de cai, dar şi pantomimele, jongleriile şi dansurile – îi înveseleau pe oameni, nu numai în oraşe, ci peste tot unde un trib profitase de existenţa unui lăcaş de cult

sau a unui vad comercial pentru a crea un astfel de loc de întâlnire. În marile centre însă, edificiile erau mult mai impresionante. În Narbonensis ele puteau cuprinde 26.000 de spectatori la Arles şi 24.000 la Nîmes, iar Lyon şi Vienne erau singurele oraşe care aveau un odeon, adică un teatru acoperit, unde se putea cânta şi declama. În cele Trei Galii, în teatrul din Autun se puteau strânge 33.000 de spectatori, iar Parisul avea şi el o înzestrare completă în acest sens. Teatrul dintr-un *vicus* galo-roman de la Vieux-Poitiers – la fel ca multe altele – avea locuri pentru 10.000 de spectatori. Lumea rurală şi cea urbană nu sunt deloc străine una de alta, iar Pacea romană cu relaţiile sale economice intense a înlesnit deschiderea lor şi crearea unor căi de comunicaţie între ele.

Legăturile dintre cele două lumi sunt asigurate de sanctuarele rurale, dar şi de *vici,* centre locale ce dominau adesea o zonă restrânsă, adică un *pagus,* aşa cum capitala unei civitas domina un neam întreg. Gabriel Fournier a urmărit evoluţia unor *vici* din Auvergne, până în epoca francă şi chiar mai târziu. Acolo, ca şi în alte părti, regăsim deja cadrul geografiei umane de mai târziu, reţeaua de cetăţi şi *vici,* împreună cu cea a drumurilor de legătură, rămânând neschimbată de-a lungul secolelor care au urmat. În perioada Imperiului Târziu sau după venirea francilor, câte un vicus a mai fost transformat din loc în loc în *castmm* – mic oraş fortificat – altele fiind atunci întemeiate. Peisajul urban al Franţei, aspectul său armonios, cu distanţe medii între oraşe de cca. 60 de km, era deja desenat în întregime. Nu s-a subliniat suficient importanţa avută de centrele regionale şi locale – cele care datează din timpul Păcii romane – în punerea în valoare a Galiei. Ele nu au dispărut imediat după aceea, aşa cum ne-ar putea face să credem

ruinele ce atrag atenţia observatorului şi pentru apariţia cărora nu a fost întotdeauna nevoie de o invazie.

Reţelei de centre regionale şi subregionale îi corespunde şi o dezvoltare aparte a arhitecturii construcţiilor din piatră, care vor schimba aspectul exterior al celor Trei Galii. Nici aici nu trebuie făcută o disociere între urban şi rural: proprietarii vi//acelor, în acelaşi timp reşedinţe rustice şi exploatări rurale, au şi case la oraş. Atât la ţară cât şi în oraşe regăsim în mod uniform confortul roman şi, împreună cu piatra tăiată, acelaşi stil arhitectonic. Impresia generală lăsată de lumea galo-romană este ca urmare cea a unei mari uniformităţi. Am putea spune chiar că trăsătura este caracteristică pentru întreaga lume romană; normalitatea existentă acum şi modul de viaţă „internaţional" nu vor mai fi întâlnite înainte de sec. XX.

Totul nu se reduce însă la un dualism sau doar la simbioza a doua civilizaţii, cea galică şi cea romană. Unele din principalele moduri de manifestare ale celei din urmă sunt de fapt imitaţii sau adaptări preluate din civilizaţia greacă. Podgoriile italiene s-au dezvoltat după modelul grec şi în concurentă cu cele greceşti, acelaşi fiind şi raportul dintre podgoriile din Galia şi cele romane. La fel se poate spune şi despre „civilizaţia apei": câteva sute de mii de oameni se preocupau în fiecare zi de izvoare, apeducte, sifoane de plumb, rezervoare, fântâni publice şi particulare, de reţeaua de distribuţie a apei în oraşe şi către terme, o parte dintre ei oferind servicii în cadrul termelor. Romanii au preluat însă arta îmbăierii şi tot rafinamentul ei de la greci. Lăudând instalaţiile romane, Frontinus nu are dreptate atunci când ia în derâdere operele de artă, frumoase, dar nefolositoare

ale grecilor: modelul preluat de romani a fost cel elenistic, cel de la Pergam de exemplu.

Evoluţia tehnicii, comerţul cu grecii şi cu Orientul, sclavii care asemeni soldaţilor proveneau din toate regiunile Imperiului, totul este imaginea unei lumi multinaţionale pe cale de a se schimba. Imperiul roman şi odată cu el religia şi modul de a gândi au devenit din ce în ce mai puţin „romane”. Galia nu a fost nici ea ocolită de schimbare: una din principalele consecinţe ale apartenentei sale la Imperiu a fost, alături de romanizare, şi succesul cultelor orientale şi printre acestea cel al creştinismului. Ca şi la Roma, unele dintre ele – cel al „marii zeiţe” Cybele – se întâlnesc şi la Lyon sau la Vienne, unde din sec. I s-au construit un templu şi un teatru pentru mistere. Au urmat apoi şi alte religii iniţiatice: cea a zeiţei Isis care vine din Egipt, cea a lui Mithra devenit zeul prin excelentă al armatei romane.

Nucleul fidelilor este format din orientali, din oamenii ce locuiau în *canabae,* asemeni celor din Lyon, pe insula *Canabae,* unde existau însă şi o serie de case luxoase. Cu toate acestea, cea mai mare parte a adepţilor proveneau din rândul săracilor, al orientalilor veniţi din Orientul elenizat şi care purtau adesea nume greceşti asemeni celor întâlnite şi la primii creştini. Attalos şi Blandina despre care a vorbit Eusebius din Cezareea au fost primii martiri creştini din Galia, morţi în 177 pe amfiteatrul din Lyon, „Vina” creştinilor este credinţa lor absolută, exclusivismul lor ce condamna toate celelalte culte, inclusiv pe cel al Romei şi al împăratului. Într-o societate internaţională, din punct de vedere religios „permisivă” sau „liberală”, nu se mai văzuse niciodată aşa ceva. Fără această suprapunere a internaţionalismului comerţului, a oamenilor care îl

făceau şi a ideilor pe care le vehiculau, schimbările ce înlănţuie epocile una de alta nu ar putea fi înţelese, iar despărţirea lor s-ar face în mod artificial. În sec. al III-lea, când ordinea romană s-a prăbuşit în timpul invaziilor, când au căzut temple şi au ars sanctuare, zeii galo-romani nu au supravieţuit şocului. Oraşele au fost reconstruite, dar nu şi templele. Locul lor a fost luat de cultele orientale şi mai ales de creştinism, credinţe ce se adresau îndeosebi sufletului.

Nobilii cavaleri celtici rămăseseră undeva în urmă, dar descendenţii lor erau în continuare acolo. În cazul în care se adaptaseră la noua societate, rolul lor în cadrul oraşelor a rămas considerabil, iar Imperiul le-a oferit perspectiva unor cariere individuale. Ei nu au mai avut în schimb nici monopolul bogăţiei şi nici pe cel al puterii politice sau agrare. Cel mai important element al schimbării sociale este cel al dezvoltării unei noi clase – nouă pentru Galia, dar binecunoscută romanilor – cea a industriaşilor şi a negustorilor bogaţi, oameni de cele mai diverse origini: printre ei putem întâlni un roman, armator al transporturilor maritime dintre Lyon şi Roma, un sirian din Antiohia fabricant de ceramică la Lyon sau un sticlar cartaginez. La Lyon, ponderea numelor greceşti între cele cunoscute din inscripţiile din sec. al II-lea este de 22 %.

Instituţiile romane îi favorizau pe cei ce se îmbogăţeau prin industrie sau comerţ; ascensiunea lor socială nu a cunoscut nicio piedică, iar donaţiile pe care le puteau face sanctuarelor, oraşelor sau diverselor asociaţii le asigurau prestigiul. Fiii lor aveau buni profesori de retorică şi puteau face apoi cariere de avocaţi sau puteau intra în viaţa politică.

Alături de cei cu un succes deosebit, mai existau o mulţime de negustori şi de meseriaşi. Ei se

organizau în diferite asociaţii şi corporaţii, care puteau dobândi o poziţie importantă nu numai în meseria pe care o coordonau în cadrul oraşului sau al regiunii, ci şi în viaţa comunală. Termele de la Paris – numite „de la Cluny" din cauza viitorului spital al abaţiei Cluny – sunt printre cele mai mari şi cele mai fastuoase; fără îndoială, ele au fost finanţate de comunitatea armatorilor de pe Sena, aşa-numiţii *nautae* din Paris.

Ne aflăm din nou în faţa unui fenomen care nu va mai dispărea din viaţa Galiei şi a Franţei. Membrii acestor *collegia se* întâlneau cu ocazia ospeţelor, a sacrificiilor religioase sau chiar pentru unele activităţi politice – atunci ele se numeau *socialitates, factiones, coniurationes,* iar „conjuraţiile" erau persecutate atât la Roma cât şi în alte părţi. Organizaţiile de acest gen au fost la originea aşa-numitelor „collèges" din sec. al VI-lea şi al IX-lea, cunoscute mai târziu sub denumirea germanică de „ghilde".

Ne putem imagina, deci, vitalitatea economică a unei regiuni care, atât timp cât a durat pacea, a avut la dispoziţie o piaţă imensă. Negustorii străini şi gali au reuşit foarte de timpuriu să vândă produsele Galiei în lumea barbară şi în Italia. Unul dintre cele mai cunoscute cazuri este cel al ceramicii din câmpia Graufesenque, pe malul drept al Tamului, unde mai mult de 2 secole s-au produs farfurii, boluri şi vase din *terra sigillata, o* ceramică roşie cărămizie, decorată cu ajutorul poansoanelor sau prin ştampilare *(sigillum).* Meşterii veniţi din Arezzo, oraşul unde a fost perfecţionată tehnica, au introdus ceramica „sigilată" la Lyon încă din timpul lui Augustus. Centre de producţie s-au dezvoltat la Graufesenque, la Montans şi la Banassac în Rouergue, la Lezoux în Auvergne, la Gueugnon în teritoriul heduilor, la Rheinzabem

(*Tabernae*) în Palatinat. O ladă cu castroane şi lămpi fabricate la Graufesenque a fost găsită, nedeschisă încă, sub lava de la Pompei.

Sticlăria nu era nici ea mai puţin înfloritoare. Culoarea sa era îndeosebi bleu-verzui, culoare naturală dată de oxizii metalici conţinuţi de nisip; dacă era amestecată şi cu alţi oxizi se puteau obţine şi unele culori vii, mai ales verde. Din sec. al III-lea, prin purificarea cu bioxid de mangan se putea obţine şi o sticlă incoloră. Industria, ale cărei origini par să fie egiptene, era deosebit de dezvoltată în Galia, o vom întâlni şi în Imperiul Târziu, şi chiar după aceea, când piesele produse în Mainz şi Köln se vor răspândi până în Scandinavia. După ce a fost experimentată mai întâi în Narbonensis şi pe valea Ronului, apoi în Normandia, în Picardia, în Argonne şi în Thiérache, sticlăria galoromană a atins cel mai înalt grad calitativ în regiunea Rinului şi a Mosellei (Strasbourg, Trier, Köln), favorizată fiind şi de prezenta legiunilor

Existenţa unor adevărate industrii este un element important al istoriei economice a Galiei, iar dintre ele mai menţionăm activitatea din cariere, indispensabilă construcţiilor, industria textilă, favorizată în nord de producţia de in şi de creşterea oilor, industria de armament, cu atelierele care aparţineau armatei şi care asigurau un monopol ce garanta o uniformitate adaptată exigenţelor trupei. De altfel, rolul economic al armatei romane nu poate fi subestimat. Departe de a reprezenta doar o piaţă de desfacere – cu mii de consumatori – ea a contribuit considerabil la transformarea şi la dezvoltarea economică a Galiilor. Mare parte dintre constructorii şi inginerii din armată au fost cei care au condus, atât la Lyon cât şi în restul Imperiului, lucrările de ridicare a unor monumente publice şi astfel armata a fost utilă

şi pe timp de pace. Când, în sec. al III-lea, un împărat a restabilit nişte obiceiuri atât de bune, el a fost asasinat...

Alte exporturi proveneau din agricultură. Specialităţi deja cunoscute, ca jambonul, aveau asigurat un succes aproape „industrializat". Producţia grâului a atins acum un nivel nemaivăzut, iar pământurile erau exploatate acum la o scară mult mai largă şi erau lucrate în mod deliberat pentru vânzare şi pentru export. În Galia, cât şi în întreaga lume romană, s-a introdus un nou sistem agrar.

De 20 de ani, arheologia aeriană a descoperit pe câmpiile Galiei septentrionale sute, chiar mii de *villae rusticae,* exploatări agricole de dimensiuni mari sau medii. Instalaţiile agricole erau ordonate pe două axe paralele pe o lungime de mai multe sute de metri şi întregul complex era deschis într-o parte, în timp ce în cealaltă parte era închis de *villa urbana a* stăpânului. Pe latura neagricolă, el avea o lungime de cca. 60 m. Singur, un astfel de centru de exploatare agricolă putea atinge mai mult de 10 ha şi putea să domine o zonă de la 200 la 1.000 de ha. Noile descoperiri au actualizat informaţiile pe care le aveam: ideea unei Galii septentrionale „acoperite de păduri" şi puţin expuse romanizării nu mai poate fi acceptată. „Febra de a construi după moda romană", şi aceasta în plină câmpie, demonstrează o „romanizare consimţită şi organizată care a presupus o colaborare strânsă, entuziastă şi fructuoasă dintre autohtoni şi cuceritori" (Roger Agache).

Am văzut cum, din timpul împăratului Claudius, Belgica a profitat de faptul că a devenit „Hinterland" atât pentru armatele de pe Rin, cât şi pentru Britania romană de dincolo de Canalul Mânecii; producătorii de cereale şi de lână aveau o piaţă de desfacere sigură

pentru mărfurile lor. S-a dezvoltat un mod de însămânţare relativ unifoirmă şi chiar raţională. În plus, la remi şi la trevi, 3 monumente au confirmat informaţia provenită din texte şi au demonstrat existenta unor *vallus,* un fel de secerătoare, adevărate combine ce separau grăunţele şi le aruncau apoi într-o ladă. Proprietarul era adesea reprezentat printr-un *conductor,* un fel de fermier care îşi asigura de la început o cotă parte fixă, sau printr-un actor, un fel de administrator ce preda recolta, dar îşi reţinea mai întâi propria parte.

Printre proprietari îl întâlnim pe împărat cu domeniile sale *(res privataie),* întâlnim romani sau alţi străini şi, bineînţeles, aristocraţi celtici numiţi de Cezar „cavaleri". Ei nu numai că au adoptat stilul de viaţă roman, dar au şi nume romane. Acest lucru îl cunoaştem gratie unui obicei roman – născut din necesitatea de a ţine socoteala impozitelor – de a denumi pământul după numele primului său proprietar. În Italia numele era urmat în general de – *anus,* iar în zonele celtice de – *acus,* din care, după modelul *Florus-Floriacus* – ţinându-se cont şi de diferenţele lingvistice regionale – au rezultat nume de locuri ca Fleury (în centru şi în N-E), Fleuré (în V), Fleurac sau Floriac (în S), în timp ce din *Paulus* rezultă Pouilly, Pouillé, Pauliac…

Arheologia şi toponimia au demonstrat împreună extinderea sistemnlui agricol roman întâlnit din Armoricum până în Bretania, în Poitou şi, bineînţeles, în sud. Aici însă putem observa o evoluţie mai timpurie a *villaelor,* un aspect mai puţin planificat şi, ca urmare, mai diversificat.

Sistemul roman nu excludea întrebuinţarea procedeelor experimentate de gali, ca îngrăşarea pământului cu calcar la hedui şi pictoni sau cu marnă

la belgi şi chiar o invenţie a trevirilor, alternarea cerealelor de iarnă cu cele de primăvară, fapt ce anunţă apariţia asolamentului trienal în locul celui bienal, singurul cunoscut în sud. Sistemul agricol roman a transformat şi a determinat, pentru mult timp, aspectul peisajului rural şi modul de a lucra pământul din Galia. Peste tot unde au putut fi impuse sancţiuni – cum s-a întâmplat în primul rând la Marsilia după înfrângerea din 49 – operaţiunile cadastrale au reîmpărţit pământul, proprietarii romani şi coloniile de veterani bucurându-se de prioritate. Proprietatea deplină, fără obligaţii, era cunoscută doar în Italia; pământul cucerit al provinciilor a fost considerat „domeniu public" şi a fost dat spre exploatare în schimbul unor taxe.

Principalul instrument al acestei fiscalităţi savante a fost cadastrul. În aproape toată Galia de sud, dar şi în Belgica, Alsacia, Bretania şi Normandia, mai găsim încă unele urme, adesea vizibile pentru arheologia aeriană. Pământul era împărţit în loturi pătrate, aşa-numitele „centurii". Unitatea caroiajului era de 200 de iugăre, adică de cca. 50 ha cuprinse într-un pătrat cu latura de 2400 de picioare sau de 710 metri. Cel care făcea măsurătoarea *(agrimensor)* urma un procedeu asemănător cu cel al întemeierii unui oraş: trasa mai întâi o axă E-V *(decumanus)* şi apoi una N-S *(cardo)*. *Forum-ul* se afla la întretăierea axelor, iar porţile la extremităţi. Aşa cum prin trasarea unor drumuri regulate paralele cu axele principale ale oraşului se formau *insulae* – zonele construite – la fel şi caroiajul pământului urma cele 2 axe. O centurie putea cuprinde de la 1 – 3 *villae.* Declararea valorii tuturor proprietăţilor era obligatorie şi în regiunile unde nu se făcuseră măsurători, omniprezenta puterii romane făcându-se întotdeauna simţită pe plan fiscal.

Aceasta este şi una din explicaţiile mişcărilor de nemulţumire ale localnicilor, mişcări existente în ciuda unui proces general de îmbogăţire observabil în timpul Păcii romane.

Baza senioriei rurale a fost moştenită de Galia şi de Franţa tot de la sistemul roman. Ea a derivat din structurile de punere în valoare a acestor *villae rusticae.* Din sec. al II-lea î.Hr., într-o mare parte a Italiei şi a Siciliei, mica proprietate a fost înlocuită treptat de *latifundia,* o mare proprietate a clasei conducătoare romane, imitată după cea elenistică din regiunile de curând cucerite. Confruntaţi cu împuţinarea şi creşterea preţului sclavilor folosiţi în exploatarea *villaelor,* proprietarii au redus partea de al cărei beneficiu profitau în exclusivitate – denumită mai târziu „rezervă" şi au distribuit colonilor loturi de pământ în schimbul plătii unui cens şi al prestării de servicii. Micile grupuri de locuinţe ale „colonilor" din apropierea marilor oraşe demonstrează faptul că sistemul a fost aplicat şi în Galia unde, oricum, numărul sclavilor folosiţi în agricultură nu a fost niciodată prea mare.

Anticipând puţin, menţionam că situaţia economică, socială şi juridică a colonilor nu a încetat să se deteriorareze. Aproape fără să se implice, statul roman i-a abandonat exploatării proprietarului. O dată ce primea impozitele de la acesta, administraţia nu s-a mai interesat nici de modul în care erau obţinute şi nici de jurisdicţia exercitată de fapt de proprietari. În 332, când Constantin a interzis colonilor să părăsească pământurile, măsura a fost luată pentru a-i putea menţine pe proprietari şi capacitatea lor fiscală. Dependenta micului fermier de stăpânul său, imposibilitatea sa de a-şi părăsi pământul sau obligaţia fiilor meşteşugarilor din oraşe de a prelua

meseria tatălui lor, fenomene considerate caracteristice pentru Franţa medievală, datează de fapt din timpul Imperiului, fiecare fiind impus de raţiuni fiscale. Dependenta ereditară este o moştenire juridică a perioadei romane şi nimic nu poate sublinia mai bine caracterul aristocratic al Statului şi al societăţii romane, deci, implicit, al societăţii galo-romane. În sec. al III-lea, un mare număr de *villae rusticae* au fost distruse, dar sistemul dependentei nu a suferit nici cea mai mică schimbare.

Alături de sistemul domenial au continuat să existe şi exploatările mici şi mijlocii deţinute de ţăranii celţi ramaşi liberi, grupaţi în cadrul habitatului lor caracteristic, satul. Dualismul a existat şi în viaţa rurală a Galiei şi în cea a Franţei, satul a fost însă instituţionalizat mai târziu, într-o altă epocă.

Ar fi oare posibil să vorbim despre Galia romană fără să amintim arta şi cultura? Ele au fost adesea subestimate, artei reproşându-i-se provincialismul său, iar culturii vanităţile retorice. O astfel de judecată aparţine „clasicismului" exclusivist şi este acum abandonată.

Pentru artă, moştenirea celtică reprezintă o bază solidă. Aportului roman trebuie să-i atribuim meritul, în ciuda unei anumite uniformităţi, de a fi adus cu sine o anume frumuseţe a obiectelor, a templelor, a locuinţelor, a apeductelor. Podul de peste Gard *(Pont du Gard* este denumirea franceză sub care este cunoscut un mare apeduct roman ce trece peste râul Gard, unul din afluenţii Ronului; a fost construit în sec. I d.Hr. şi măsoară 273 m lungime şi 49 m înălţime) nu poate fi privit doar ca o realizare tehnică de excepţie, aspectul său ne reaminteşte şi de una dintre cele mai mari contribuţii ale romanilor la istoria arhitecturii, bolta. Necunoscută de grecii imitaţi de

atâtea ori de către romani, bolta pare să aibă o origine etruscă, romanii fiind însă cei care au dezvoltat-o într-o infinitate de variante. Fără ea, admirabilele poduri romane – unele folosite şi după 2000 de ani – nu ar fi putut fi construite.

Trebuie menţionate şi alte moduri de manifestare a artei romane: mozaicul, decorul de stuc, monumentele funerare cu sculpturile lor deosebit de realiste şi, bineînţeles, portretul sculptat. Arta mozaicului a atins o culme în timpul perioadei romane, dar nu putem uita pictura propriu-zisă, mai ales în cazul picturii murale, ea dovedindu-se a fi de o originalitate aparte. În sculptură, fildeşul a permis crearea unor adevărate capodopere, dar aportul de originalitate se poate observa în cazul portretului şi mai ales în cel al bustului. Dezvoltată mai ales pentru a-i reprezenta pe împăraţi şi pe senatori, arta portretului sculptat corespunde perfect caracterului aristocratic al societăţii galo-romane.

Artele aparţin unui stil de viaţă. În interiorul vilelor, în grădini şi în parcuri s-a reuşit crearea unei ambiante şi a unei armonii care, mai ales în sud, poartă pecetea de neşters a unei culturi deosebit de elevate.

Tinerii aristocraţi erau instruiţi pentru un stil de viaţă elevat de profesori greci, adesea sclavi. Roma a preluat în totalitate învăţământul grec, copiii învăţau greaca şi adesea scriau în această limbă înaintea latinei. Existau însă şi scoli publice şi municipale, dintre care le cunoaştem în special pe cele din Autun şi din Bordeaux. Autun a fost fără îndoială un centru de învăţământ renumit, cu un mare număr de elevi.

Se învaţă în special retorica, ceea ce însemna literatură şi capacitatea de a putea convinge prin intermediul cunoştinţelor avute în cele mai diverse

domenii şi în special în probleme de drept. Elevii trebuiau să devină avocaţi sau să aibă o carieră în politică sau administraţie. Chiar şi cea mai schematică evocare a acestei culturi, preponderent literare, reliefează faptul că ea devenise semnul distinctiv al unei clase. În Galia, mai mult decât altundeva, aristocraţia îşi făcea o onoare din a-şi folosi timpul liber, *otium,* în modul cel mai demn. Şi ce putea fi mai demn decât dedicarea sa cultului frumosului? Adesea însă aceasta era făcută în mod artificial. Mai mult chiar decât de poemele de circumstanţă, spiritul acestei culturi este exprimat de scrisorile schimbate între ei de oameni cu o carieră strălucită, cu un nivel intelectual care onora Galia romană. Cât despre literatura superficială şi adesea venală a panegiricelor împăraţilor, nici ea nu era lipsită de calitate. Ea şi-a demonstrat soliditatea în momentul apariţiei unui subiect nou şi original, ce a necesitat mai mult decât imitarea modelelor greceşti: religia creştină. Galia a dat lumii câţiva din marii săi autori creştini.

Cap. VIII
BARBARII (I IMPERIUL CRE (TIN

Destrămarea Păcii romane

Clişeele folosite pentru a „explica” ceea ce am numit declinul Imperiului roman sunt ori moralizatoare, ori încărcate de resentimente faţă de creştinism, ele neavând din păcate nicio valoare istorică.

Unele subliniază depravarea moravurilor, „nebunia Cezarilor” sau pierderea virtuţilor republicane. Poveştile despre virtuţile lui Cato, care îşi muncea singur pământul, sunt, încă din timpul Republicii, doar nişte istorioare romantice. La doar un secol de la moartea acestuia, Republica a fost distrusă de o „revoluţie” îngrozitoare şi nimicitoare, în urma

căreia a fost acceptată pacea garantată de un dictator luminat. Toate marile realizări pe care le admirăm şi le datorăm romanilor, inclusiv dreptul roman, datează din timpul Imperiului, nu din cel al Republicii. Cât despre nebunia Cezarilor, cazul lui Nero şi cel al lui Caligula corespund perioadei de pace, de siguranţă şi de bogăţie a lumii romane, când intrigile de la curte şi crimele nu au ştirbit cu nimic nici sănătatea şi nici vitalitatea societăţii şi a Statului.

Alţii consideră că vechile virtuţi romane dispar puţin mai târziu, în faţa unui creştinism lipsit de încredere şi ca urmare demoralizator. Odată cu zeii romani creştinismul nega şi forţa Imperiului, şi refuza să se împotrivească barbarilor în mâinile cărora ar fi abandonat întreaga civilizaţie a Romei. Percepţia creştinismului ca obscurantism la Gibbon şi ca o religie a celor slabi la Nietzsche – dominată în ambele cazuri de o viziune estetizantă a istoriei – provine din ignorarea profundă a adevăratului caracter al Bisericii care, după ce a rezistat persecuţiilor şi după ce a cucerit şi Statul şi societatea, a avut moralul unui învingător. Să abandonăm deci clişeele şi să privim de aproape realităţile, atât de diferite de la un secol la altul.

Cât despre prosperitatea Păcii romane – reală şi în acelaşi timp înşelătoare – există şi un revers al medaliei. Astfel, la nivelul structurilor, se pot descoperi unele rele ascunse ce au ca urmare apariţia unor disfuncţionalităţi în a doua parte a sec. al II-lea. Exploatarea nelimitată a provinciilor de către Roma a reprezentat unul din defectele permanente ale sistemului roman; bogaţii din capitala care îi domina, dar şi „proletariatul”, răsfăţat cu „pâine şi circ”, ofereau o imagine demoralizantă. În provincii, guvernanţii şi alţi reprezentanţi ai statului se

îmbogăţeau şi în acelaşi timp le permiteau şi preabogaţilor „cavaleri” să se îmbogăţească şi mai tare. Tot în context, nu trebuie să uităm însă nici de sclavii adesea înfometaţi.

Prăbuşirea vechii ţărănimi, slăbită de sistemul latifundiilor, a condamnat pe de altă parte şi vechiul sistem al recrutării armatei. Statul a fost obligat să plătească din ce în ce mai mult pentru soldaţi din ce în ce mai slabi, iar impozitele au devenit la rândul lor din ce în ce mai apăsătoare.

Cei ce deţineau puterea politică şi economică erau încurajaţi să plaseze întreaga greutate pe umerii celor mai slabi şi ca urmare, înaintea revoltei deschise, a apărut mai întâi un rău ascuns. Dinainte de anul 200 se vorbea peste tot de lipsa oamenilor: nu mai erau suficienţi soldaţi, marinari, ţărani şi meşteşugari. Pur şi simplu oamenii îşi părăseau satele pentru a scăpa de fisc: recolta proastă sau mortalitatea vitelor îi pusese în imposibilitatea de a mai plăti censul pentru stăpân sau impozitul. Fugarii erau aspru pedepsiţi, iar celor care doreau să muncească pământul li se promiteau tot felul de minuni. Oraşele erau din ce în ce mai populate, iar câmpurile din ce în ce mai goale.

Răului interior i se adăuga şi cel venit din afară, catastrofele. Prima este ciuma: începând din timpul domniei lui Marcus Aurelius, ea începe să depopuleze şi mai tare câmpiile. A doua sunt invaziile, şi dacă ne gândim numai la germani ne înşelăm. În acelaşi an, în 162, are loc o incursiune a chattilor – un popor ce trăia pe Mainul inferior şi dincolo de Rinul mijlociu – şi o invazie a parţilor în Armenia, adversari redutabili ai Imperiului şi niciodată biruiţi pe deplin. În 166 şi 167, quazii, sarmaţii şi mai ales marcomanii atacă frontiera Dunării şi străpung apărarea în Pannonia,

Noricum şi Raetia. În 168, prima dată după invazia cimbrilor şi a teutonilor, este atinsă Italia în zona Aquileei. În 172, barbari de origine negermanică jefuiau Eleusis şi ţărmurile Mării Negre, în timp ce maurii atacau provinciile africane şi Spania. Tot în 172, în Egipt, izbucneşte o revoltă a sclavilor, în timp ce Galia a cunoscut şi ea una în 186. Tot atunci, piraţii frizoni devastaseră deja Rinul inferior şi ţărmurile Mării Nordului.

În 192, la moartea împăratului Commodus, succesorul lui Marcus Aurelius, dispare orice ordine dinastică din Imperiu. În anul următor există 3 împăraţi, fiecare luptând în fruntea propriei armate: Septimius Severus, Pertinax şi Niger. Cel de-al doilea este omorât în 193, iar ultimul în 194. În 196 însă, încurajat de către Senat, Clodius Albinus se proclamă Augustus şi reuşeşte să fie recunoscut de Britania, Galia şi Spania. Pacea romană luase sfârşit. Datele şi evenimentele despre care am vorbit demonstrează faptul că nu este vorba doar de simple capricii ale sortii.

Timpurile grele care au urmat pentru Galia romană s-au anunţat într-un mod spectaculos şi simbolic. Adversarii rămaşi în luptă, Septimius Sever, împăratul trupelor din Iliria, de pe Dunăre şi de pe Rin, şi Clodius Albinus, împăratul parţilor occidentale ale Imperiului, regiuni pe care le vom mai vedea adesea reunite în viitor, s-au înfruntat în apropiere de Lyon. Împreună cu Galia, capitala celor Trei Galii se afla de partea lui Albinus, dar învingător a fost Septimius Sever, el pedepsind oraşul printr-un jaf de mari proporţii şi cu urmări durabile. S-a discutat mult despre dimensiunile dezastrului. Oricum, cert este faptul că Lyonul şi cartierele sale, simbol al prosperităţii Imperiului în Galia, nu şi-au revenit

niciodată din acest soc.

Atacurile germanilor asupra Galiei nu erau încă foarte violente, dar insecuritatea era deja instalată. Banditii existau aproape peste tot, iar numărul lor creştea ca urmare a dezertărilor tot mai numeroase din armată. În 186, un soldat până atunci apreciat, Maternus, îngroaşă rândurile dezertorilor şi, cu un succes deosebit în rândul maselor, începe să organizeze banditismul. Cu ajutorul întăririlor primite din partea oamenilor de jos el a reuşit chiar să ocupe oraşe şi să elibereze prizonieri. Galia şi Spania au fost supuse în curând de bande, iar împotriva celor din Galia centrală şi meridională a trebuit să se trimită o armnată. Deşi Maternus, ale cărui ambiţii politice l-au îndepărtat de mulţime – dorea să devină împărat –, a fost prins şi decapitat, mişcarea nu a fost complet înăbuşită. Pentru pacificarea „rebelilor şi a dizidenţilor", după anul 200 au mai fost detaşate în Galia alte 4 legiuni. Pentru distrugerea Lyonului şi pentru devastarea tării nu a fost nevoie de barbari; în secolul următor însă, barbarii vor fi în Galia.

Germanii

După mulţi ani de luptă şi cu preţul unor mari eforruri, Marcus Aurelius ia învins pe marcomani, încununarea succesului său fiind crearea puternicei baze fortificate de la *Castra Regina* (Regensburg). Schimbările petrecute atunci în ţinuturile îndepărtate de frontierele Imperiului erau încă necunoscute, iar mişcările de popoare care le determinaseră pe cele ale marcomanilor erau încă ignorate. Din timpul cimbrilor şi al teutonilor şi din timpul victoriilor defensive ale lui Arminius, germanii fuseseră în mod aparent reţinuţi de lunga frontieră militară a Rinului, de *limes-ul* ce cuprindea şi zone de dincolo de Rin şi de Dunăre: o frontieră întărită, prevăzută cu o serie de

teritorii degajate şi controlate. Din când în când au mai pătruns unele bande armate al căror principal scop era prada, dar atacurile nu au fost nici foarte multe – nici foarte profunde – şi nici foarte primejdioase; prestigiul Imperiului era încă foarte mare. Nu trebuie să ne imaginăm că germanii fremătau de nerăbdare la ideea de-a pătrunde în Imperiu, mai ales în situaţia în care cei din apropierea frontierei au suferit o influentă profundă a civilizaţiei romane. Mai multe din neamurile lor au fost acceptate ca prieteni ai Romei şi au profitat de comerţul intermediat – de ei înşişi şi de negustorii veniţi din Imperiu – între Rin şi Dunăre pe de o parte şi Marea Baltică pe de alta. Arheologia a scos la iveală o surprinzătoare bogăţie de produse, provenite din Galia şi Italia şi ajunse la popoarele germanice sau chiar mai departe până în Scandinavia.

Popoarele scandinave apar pe ţărmurile nordice ale Balticei către anul 100 d.Hr., iar numele pe care le purtau: vandali, goţi, burgunzi îşi vor găsi mai târziu locul în analele Galiei. Numele ultimului dintre acestea a supravieţuit în cel al insulei Bornholm, *Burgundarholm.* În timpul sec. al II-lea şi al III-lea, ele n-au influenţat decât indirect, dar într-un mod considerabil destinele Hexagonului. Vandalii au ocupat Silezia, până atunci celtică. Înainte de a se îndrepta spre nordul Mării Negre, aflaţi sub hegemonie vandală, goţii par să fuzioneze în Silezia cu fugii *(fugi)* celtici. Începute din 238 şi mai ales din 250, primele lor atacuri la Dunărea inferioară îi fac pe romani să strămute unele trupe de la frontiera Galiei. Cât despre burgunzi, ei au exercitat presiuni asupra neamurilor sueve, care s-au deplasat din zona Brandenburgului de astăzi şi s-au instalat pe Elba mijlocie şi pe Saale.

Către anul 200, popoarele sueve au format o ligă a „tuturor bărbaţilor” *(alemani*). Aceştia sunt alamanii animaţi până în sec. al VI-lea de o duşmănie profundă fată de burgunzi, de mai multe ori rivalii şi vecinii lor imediaţi. Arheologia a regăsit urmele „mormintelor princiare” ale alamanilor: după anul 200, pe măsură ce dispar de pe Elba şi de pe Saale, ele reapar în sudul Thuringiei, pe Main şi apoi pe Neckarul inferior. Alamanii nu aveau o regalitate comună, fiecare din popoarele reunite păstrându-şi căpeteniile. Ei sunt pomeniţi pentru prima dată în 212, când i-au atacat pe germanii din apropierea frontierei romane şi au încercat să forţeze şi *limes-ul* la sud de Nürnberg; atunci a fost distrus şi *castellum-ul* roman de la Gunzenhausen. În 213 împăratul Caracalla a îndreptat situaţia. În 233, 234 şi 235, alamanii au atacat din nou, dar nu în acelaşi loc ca în 212, ci şi în Wetterau – regiune ocupată de romani la nord de Main şi de Rinul mijlociu – şi în *Agri Decumani,* zona dintre Rinul superior şi *limes.* În cele din urmă, în 235, cu ocazia primei acţiuni din Galia, ei au distrus fortificaţia de la Strasbourg. Sever Alexander, ultimul împărat al dinastiei Severilor, a şovăit să lupte împotriva lor şi a fost mai întâi destituit şi apoi asasinat. Demnitatea imperială a fost preluată de Maximin Tracul (235238), un ofiţer energic care a reuşit să îi învingă pe alamani şi să refacă pentru un timp pacea în regiunile limitrofe.

Cunoscându-se faptul că erau în căutare de pradă şi nu doreau să smulgă provincii Imperiului, noii adversari nu erau consideraţi încă foarte periculoşi. Pentru moment, tot ceea ce nu ameninţa direct Roma, Italia sau frontiera orientală apărată împotriva puternicului Imperiu al parţilor nu era considerat periculos.

De când dinastia Sasanidă preluase puterea (între 224 şi 227) şi pretinsese romanilor cedarea provinciilor ce aparţinuseră odată imperiului lui Darius, parţii deveniseră principalul adversar al Imperiului Roman. Încă din 242, romanii nu au ezitat să-i folosească împotriva parţilor pe auxiliarii goţi, neam care tot atunci atacase pentru prima dată Imperiul. S-a observat de asemenea că *limes-ul* Germaniei era atacat de fiecare dată când războaiele civile sau strângerea unor mari armate împotriva perşilor sau a goţilor necesitau deplasarea unor legiuni renane. Aşa s-a întâmplat şi în 253 – 254, în 258, în 269, şi mai ales în 274 – 275, când Aurelian a „neglijat Rinul şi a adunat o armată mare pentru a merge să-i învingă pe persi" (Emilienne Demougeot). Datele reprezintă nişte ani cumpliţi pentru Galia, iar lipsa de interes a împăraţilor pentru această regiune poate să surprindă. Tot aici se găseşte şi explicaţia apariţiei „Imperiului galic", în realitate reacţia provinciilor occidentale în faţa neglijentei cu care fuseseră tratate. Din timpul împăratului Postumus, din 260, până la detronarea împăratului Tetricus în 275, împăraţii „secesionişti" nu sunt simbolul unei Galii ce nu se mai dorea a fi romană, ci din contră, al unei Galii ce îşi crease propriii săi împăraţi pentru a rămâne romană. Galo-romanii doreau ca regiunile lor şi provinciile învecinate ale Britaniei şi Spaniei să îşi păstreze statutul în cadrul unui imperiu pe care conducătorii lor încercau fără succes să îl cucerească.

Catastrofa de la mijlocul sec. al III-lea se datorează în mare parte neglijentei, dar şi incapacităţii Imperiului de a duce la bun sfârşit războaiele izbucnite pe mai multe fronturi în acelaşi timp. Odată trecute de frontierele lipsite de apărarea unor trupe de valoare, bandele alamane în sud şi alte

popoare în nord au constatat că întreaga Galie este la dispoziţia lor. În sec. al III-lea, Galia a putut fi jefuită, nu pentru că atacatorii erau invincibili, ci pentru că nu a fost apărată. Când Roma s-a văzut în mod direct ameninţată, totul s-a schimbat şi măsuri energice au restabilit situaţia în Italia şi în Galia. Cine sunt însă germanii care de la mijlocul sec. al III-lea au început să tulbure Germania inferioară? Spre deosebire de alamani, pe care de altfel nu îi iubeau de loc, popoarele de pe malul drept al Rinului inferior nu vin din străfundurile Germaniei, ci locuiau de mult timp în zona de frontieră. După exemplul alamanilor însă, ei s-au unit, la rândul lor, într-o ligă odată cu care apare şi numele de *franci.*

La început, acesta desemna popoarele de pe malul drept al Rinului inferior, popoare rămase în afara dominaţiei romane, *frank* ’n limba germanică însemnând „liber”. Alte explicaţii ale numelui – apărute foarte curând ca urmare a importanţei dobândite de „franci” – trebuie considerate doar speculaţii ulterioare lipsite de valoare. Mărturia Sfântului Ieronim (348 – 420) situează *Francia* primitivă pe malul drept al Rinului şi exclude posibilitatea unei alte origini a numelui. O concluzie asemănătoare indică şi monedele romane care celebrau victoria asupra aceleiaşi *Francia.*

Micile popoare care făceau parte din ligă sunt în parte cunoscute, autorii antici continuând să le folosească uneori numele. Păstrarea unei anumite identităţi poate fi văzută, cel puţin la început, ca semn al organizării lipsite de stricteţe, al alianţei de circumstanţa devenite apoi unul dintre cele mai mari popoare din Occident. Din ea fac parte: chamavii, chattuarii, ampsivarienii, bructerii şi, menţionaţi puţin mai târziu, salienii. La început, sugambrii, stabiliţi la

sud de Lippe, nu erau consideraţi de-ai lor. Teritoriul francilor – şi cel al bructerilor – începea de la acest afluent oriental al Rinului şi se întindea spre nord până către gurile fluviului, unde batavii au fost printre primele lor victime.

Francii s-au remarcat de la început printr-o cunoaştere foarte bună a adversarului, a romanilor. Decât să atace provinciile romane şi să trăiască din jaf, o parte a „francilor” preferase – mai întâi separat, apoi în grup – să se pună în slujba Romei şi să apere frontierele Imperiului, pe Rin sau în alte părti. Cum printre ei au existat şi unii fideli cauzei romane, despre „factorul franc” nu se poate vorbi la modul general. Trebuie precizat de fiecare dată despre ce grupă este vorba sau, pur şi simplu, trebuie menţionat faptul că un anume soldat sau ofiţer roman este de origine francă.

Orice s-ar spune, nu este mai puţin adevărat că atacurile din sec. al III-lea împotriva Galiei se datorează aproape în exclusivitate alamanilor în partea sudică şi francilor în cea nordică, fără a se putea demonstra însă existenţa unei colaborări între cele două părti. Din contră chiar, între ele se pare că a existat o rivalitate, dacă nu o duşmănie. Relaţii asemănătoare aveau şi cu cele mai importante popoare care le separau, sugambrii şi chattii stabiliţi pe malul drept al Rinului, de la Main până la Lippe. În schimb, la început, atacurile asupra Galiei – mai ales cele datorate „piraţilor” de pe mare – sunt descrise în izvoare ca acţiuni comune ale francilor şi saxonilor.

Se pune aici şi problema chaucilor, popor important întâlnit de Drusus la nord-est de frizoni, de o parte şi de alta a Weserului inferior. Unii văd în ei principalii strămoşi ai saxonilor de mai târziu, iar alţii îi includ în liga francă, argumentând în sprijinul ideii

faptul că numele franc „Hugo” nu înseamnă altceva decât *Chaucus.* În vechea literatură germanică, pentru a fi deosebiţi unul de altul, doi eroi, un franc (regele Thierry *alias* Dietrich) şi un al doilea personaj omonim, dar de alt neam (Theodoric *alias* Dietrich), primul a fost numit *Hug-Dietrich,* Hug semnificând deci „franc”, fapt ce demonstrează şi identitatea dintre chauci şi franci. Or, în poemul anglo-saxon din sec. al VII-lea „Beowulf”, francii sunt numiţi *Hugas,* în timp ce în sec. al X-lea Widukind îi dă lui Clovis numele de *Huga.* Istoricii germani s-au preocupat cel mai mult de problemă şi o parte dintre ei i-au considerat pe chauci marinari, iar alţii au negat cu vehemenţă această posibilitate. Din perspectiva noastră, importanţa şi poziţia lor geografică fac posibilă participarea unei părţi a chaucilor la naşterea ligii francilor, ei fiind un popor cu rol dominant între neamurile masate la frontiera romană. N-ar fi exclus însă ca o altă ramură a lor, rămasă în Hanovra de astăzi, să fi făcut parte dintre vechile neamuri reunite mai târziu sub numele de saxoni. Tipul de evoluţie observabilă la nivelul sec. al III-lea şi al IV-lea în Germania este dispariţia micilor triburi pomenite de Tacitus şi contopirea lor în comunităţi mai mari, principalele protagoniste ale secolelor care vor urma: alamani, franci, saxoni şi, puţin mai târziu, bavari.

Nu putem şi nici nu este nevoie să urmărim mai departe etnogeneza germanilor. Chaucii merită o anumită atenţie ţinând cont de importanta lor pentru franci şi pentru saxoni, popoare ce par aliate în sec. al III-lea, mai târziu devenind însă duşmani înverşunaţi. Ei au reprezentat pur şi simplu liga francă, fapt ce explică de ce numele lor nu a apărut mai târziu în context franc. La rândul lor, acţiunile navale spectaculoase ale primilor franci – popor care, atât de

puternic pe continent, nu era de loc în largul său pe mare – pot avea o explicaţie asemănătoare. Regăsim ca urmare şi motivul cooperării iniţiale cu saxonii; pe vremea când ligile erau încă pe cale de a se naşte, autorii romani distingeau cu greu între „franci” şi „saxoni”.

Săpăturile de după 1955 au scos la iveală noi detalii ale civilizaţiei şi mai ales ale habitatului din sec. al II-lea şi al III-lea din regiunea de la est de vărsarea Weserului, de la Feddersen Wierde. Aici s-a descoperit, bine conservat în condiţiile naturale de pe coastă, un sat cu 30 de case mari şi bine structurate. Reşedinţa unei căpetenii domina întreaga aşezare, avea o încăpere mai mare şi era înconjurată de mici colibe ale meşteşugarilor metalurgi. „Curtea” seniorului cuprindea şi produse importate din Imperiu; regăsim aici şi sticlă de la Mayen (din apropierea Mosellei), dar şi ceramică sigilată din nord-estul Galiei.

Această civilizaţie cunoştea deja roata, carul şi, alături de aratru, întotdeauna util pe pământurile uşoare, plugul folosit pentru lucrarea pământurilor mai dure. Acolo se producea ovăz, orz, mei, bob şi în valoros atât pentru conţinutul său uleios, cât şi pentru producţia textilă. Pentru o epocă atât de timpurie, calitatea ansamblului – şi mai ales cea a habitatului până atunci necunoscut – a fost una din surprizele arheologice ale ultimei perioade. Ne-a fost oferită astfel o idee asupra structurii şi civilizaţiei popoarelor care au profitat de contactul lor cu lumea romană şi celtică şi „au intrat în istorie” ca urmare a unei expansiuni către apus cu consecinţe pe termen lung asupra istoriei Galiei şi a Franţei.

Criza secolului al III-lea şi redresarea

Într-un sfert de secol, de la 250 la 275, aspectul

lumii romane şi al Galiei s-a schimbat complet. În lucrarea sa monumentală, *Histoire de la Gaule,* Camille Jullian scria despre cataclismul final petrecut în 275 – 276: „Nu vom găsi un dezastru asemănător nici în trecutul Galiei şi nici în cel al Franţei. Migrăria cimbrilor, cucerirea lui Cezar, invazia lui Attila, pirateria normanzilor, războaiele cu Anglia, nimic nu se aseamănă cu catastrofa acestor ani". Nu trebuie uitat niciodată că această criză dramatică nu se petrece către sfârşitul Imperiului roman, în sec. al V-lea, ci acum, în sec. al III-lea. Cu succesiunea sa de împăraţi aclamaţi şi asasinaţi de armată, cu incapacitatea de apărare a societăţii – de altfel militarizată – cu distrugerile barbarilor şi cu destrămarea Păcii romane, cu ruinarea oraşelor, a monumentelor şi a centrelor vieţii artistice şi intelectuale, sec. al III-lea este cel mai groaznic pentru lumea romană.

În 248, Roma a celebrat cu fastul de rigoare un mileniu de la întemeiere. Altfel, împărat era un şeic arab, Filip, un prefect al gărzii imperiale, soldat de excepţie, care în 244 îşi asasinase predecesorul, pe Gordian al III-lea. Filip Arabul a fost omorât la rândul său în 249 de legiunile staţionate pe Dunărea inferioară, iar succesorul său, Decius, un ilir conservator ce a reinstituit cultul vechilor zei romani şi i-a persecutat pe creştini, s-a confruntat cu prima mare invazie a goţilor. În 251 armata sa a suferit o grea înfrângere, iar el a pierit în luptă.

Începând de atunci, Orientul este pe de o parte invadat de goţi, şi pe de altă parte de perşii sasanizi care intraseră în Siria. Izbucnirea în 252 a unei noi epidemii, o „ciumă" venită din Etiopia, a contribuit la rândul său la crearea unei atmosfere de sfârşit de lume. După moartea lui Decius, puterea imperială a

fost disputată între armata de pe Dunăre şi cea din Orient, toată atenţia împăraţilor fiind concentrată asupra răsăritului Imperiului, în timp ce Occidentul a fost tratat ca o cantitate neglijabilă. Tot atunci însă, Galia era ameninţată din două flancuri.

Teritoriile dintre Rin şi *limes* nu au mai putut fi controlate de forţele romane, ele fiind practic abandonate în mâinile alamanilor;

Îl tima bornă miliară romană datează din 253. Breşa creată în sistemul defensiv roman ajungea până către lacul Konstanz, rupea legătura dintre Rin şi Dunăre şi reprezenta prima ocupaţie durabilă a teritoriului roman de către germani. Către 250, în nord, popoarele de la Marea Nordului şi de pe Rin îşi schimbă atitudinea. Dacă înainte făceau comerţ cu Imperiul, de acum pirateria începe să devină sistematică, întrebuinţând de asemenea şi viclenia, un procedeu preluat de altfel de la romani. După 254 – 256, în regiunile de coastă ale Galiei încep să fie îngropate tezaure monetare, în timp ce autorii antici vorbesc despre atacurile pe mare ale frizonilor şi mai ales ale francilor şi saxonilor. Legăturile dintre Galia şi Britania încep să fie perturbate. Romanii rămân surprinşi în faţa îndrăznelii acestor marinari: prizonierii franci aşezaţi la gurile Dunării şi-au construit nave şi, către 280, întorcându-se acasă, au atacat ţărmurile Mediteranei. Împăratul Probus, pe care din 277 îl regăsim ca principal artizan al redresării Imperiului, creează în interiorul coastelor galice un *litus saxonicum, o* linie de apărare împotriva saxonilor, devenită către 300 un sector militar permanent al apărării Imperiului.

Mult mai periculoase au fost însă invaziile de pe uscat. În 258, o bandă de franci a străbătut Galia spre Spania, a distrus oraşul Tarragona (pe atunci mult mai

important decât Barcelona) şi către 260 a creat un centru de piraterie în Africa de nord, nucleu eliminat abia în 272. Sasanizii l-au făcut prizonier pe împăratul Valerian în 260 şi au început apoi să construiască oraşe cu prizonierii romani. După dezastru, fiul împăratului, Gallienus, principalul comandant al Galiei unde a fost sărbătorit ca *Restitutor Galliarum,* s-a grăbit să câştige Orientul, lăsând la rândul său Kölnul fiului său Salonius. Cum nu mai doreau să aibă mereu un loc secund, legiunile de pe Rin îl asasinează şi îl aclamă apoi ca împărat pe prefectul trupelor romane din Mainz, Postumus. În timp ce pentru moment frontiera de pe Rin era mai bine păzită, alamanii, conştienţi de sciziunea sistemului defensiv roman între Răsărit şi Apus, se aruncă asupra Raetiei, străpung apărarea şi devastează Italia de nord. Revenit în grabă, Gallienus i-a înfrânt în apropierea oraşului Milano. Un alt grup de alamani a devastat însă regiunea oraşului Avenches, o cetate mare şi frumoasă care nu s-a mai putut reface după dezastru. Distrusă la rândul său, fortificaţia de la Strasbourg a fost în schimb reconstruită.

În 268, împăratul Claudius al II-lea i-a înfrânt pe alamani, la lacul Garda; împăratul Aurelian i-a învins în 270 pe Dunăre, apoi la Piacenza şi în 271 în apropiere de Pavia. Roma a fost atunci ameninţată şi pentru a o proteja a fost construit un zid gigantic ce va purta apoi numele lui Aurelian. După ce, în timpul lui Postumus şi al succesorilor săi, „împăraţii galici” – care nu şi-au recunoscut colegii din Italia şi Orient – Galia s-a ţinut la distanţă de evenimente, ea a trebuit să construiască, la rândul său, ziduri asemănătoare în jurul oraşelor. Momentul este istoric şi reprezintă recunoaşterea faptului că şuvoiul barbarilor nu mai putea fi oprit. Odată pătrunşi în Imperiu, ei puteau să

îl devasteze nestânjeniţi; lipsită de arme şi cu o pregătire militară necorespunzătoare, populaţia era neputincioasă în faţa lor.

Momentul marchează şi începutul unei noi strategii. Ea a fost aplicată doar după 275 când, pentru prima oară, pe lângă regiunile din Galia septentrională, au fost supuse jafului şi cele dintre Sena şi Loara, ca şi valea superioară a Ronului şi cea a râului Saône, şi teritoriile de lângă Atlantic, până la Pirinei.

Franci şi alamani s-au întâlnit pe cuprinsul Galiei. Izvoarele vorbesc despre distrugerea a 60 de oraşe, dar textele istorice ascund în mod ruşinos detaliile dezastrului, nepotrivite pentru a fi citite în panegiricele împăraţilor. Harta descoperirilor de tezaure monetare nu lasă însă nicio îndoială asupra proporţiilor sale: în perioada 270 – 280 pot fi datate 238 de tezaure. Când în 277, după dispariţia imperiului galic, împăratul Probus a început pacificarea şi refacerea Galiei, el nu a avut cum să cureţe dintr-odată o regiune complet infestată de barbari. Biograful său spune: „Galile căzuseră în puterea germanilor”. De aceea, se poate spune că iniţiativa construirii de ziduri pentru asigurarea protecţiei oraşelor din Galia se datorează în principal lui Probus, acţiunea fiind continuată şi sub succesorii săi.

A existat mult timp imaginea unei reacţii panicarde ce a avut ca rezultat apariţia bruscă a fortificaţiilor urbane din Galia. Locuitorii ar fi construit zidurile în grabă şi pentru înălţarea întăriturilor destinate unei mai bune apărări a oraşului ar fi folosit ruinele lăsate de barbari în trecerea lor. Dărâmăturile de case, fragmentele de coloane, tot ce s-a găsit în ziduri pare să confirme

ipoteza. Perioada a fost considerată şi un moment de cotitură al istoriei urbane a Franţei, apreciindu-se că după urmele zidurilor s-ar putea contura aspectul noului oraş din Galia. Teoretic, ar fi fost posibilă aprecierea diferenţei dintre teritoriul noului oraş şi cel al oraşului extins pe un spaţiu mai larg din perioada Păcii romane. S-a considerat că vilele situate în afara noilor ziduri dispăruseră, că fuseseră lăsate în paragină. Examinarea recentă a datelor arheologice a permis însă modificarea acestei imagini.

Pe scurt, s-a observat că acolo unde zidurile din sec. al III-lea sunt în continuare, cel puţin în parte, în picioare, cum se întâmplă la Mans şi la Senlis, ele au o construcţie perfectă şi sunt practic uniforme. Deşi au fost construite repede, adică doar în câţiva ani, ele nu au fost ridicate în grabă, rămânând timp şi pentru aplicarea – caracteristică tipic romană – unor mici ornamente de cărămidă ce compuneau o serie de desene colorate. Frumuseţea arhitecturală romană a supravieţuit, numai că acum era exprimată mai mult prin ziduri defensive decât prin coloane de temple. În ceea ce priveşte compoziţia zidului, ea a fost studiată la Mans, oraş care nu a fost distrus de barbari, şi s-a observat acelaşi fenomen. Din motive de eficacitate militară, cartierele aflate imediat în afara zidurilor au fost distruse, iar ruinele au fost utilizate în construcţie. Alte cartiere, situate cu mult în afara părţii fortificate a oraşului, au fost în schimb locuite fără întrerupere din sec. al II-lea până în sec. al VI-lea.

Schema conform căreia începând din sec. al III-lea nu mai există decât mici oraşe „medievale” a fost pusă astfel sub semnul întrebării. Fiecare caz necesită însă un studiu special. Aceste fortificaţii erau un fel de castre cu o suprafaţă suficient de mică pentru a putea fi apărate chiar şi de o garnizoană redusă şi destul de

mare pentru a oferi un adăpost locuitorilor care, în mare parte, continuau să locuiască restul timpului în afara fortificaţiei.

În loc să fie un simbol al declinului şi al abandonului politic, zidurile sunt din contră semnul refacerii, demonstrează dorinţa de a supravieţui şi trăinicia disciplinei şi a ordinii romane. Totul corespunde perfect cu ceea ce ştim despre figurile împăraţilor din ultima treime a sec. al III-lea. Adesea de origine iliră, ei au pregătit Imperiul pentru redobândirea puterii în sec. al IV-lea.

Ceea ce s-a schimbat pe plan militar a fost tactica. În faţa imposibilităţii de a putea împiedica, de-a lungul unei frontiere de mii de kilometri, pătrunderea pe neaşteptate a barbarilor, s-a hotărât protejarea tuturor oraşelor de o anumită importantă, prin intermediul unor ziduri de necucerit (la Mans au 9 m înălţime) şi prin concentrarea, nu foarte departe de frontiere, a celor mai bune trupe pregătite să intervină şi să neutralizeze cu forte superioare orice grup de barbari.

Redresarea a început chiar în momentul în care dimensiunile dezastrului au fost cele mai mari. Principalul moment de cotitură din răsărit a fost consotidarea frontierei prin abandonarea Daciei şi victoria împotriva goţilor obţinută în 270 de împăratul Claudius al II-lea în apropiere de Nis (Serbia de astăzi). În apus, Tetricus, ultimul „împărat gal”, a capitulat în 274 în faţa lui Aurelian. Observând poziţia strategică a oraşului *Cenabum,* Aurelian a construit acolo un *castrum* cu un perimetru de mai mult de 2.100 m, fapt care a transformat oraşul fortificat, cu o suprafaţă de cca. 27 ha, într-unul dintre cele mai mari din Galia. Controlat iniţial de *cârnuţi* şi dependent de o *civitas* cu centrul în Chartres, el a fost separat apoi

de aceasta, şi oraşul, numit mai târziu după numele întemeietorului său *civitas Aurelianensis,* Orléans, a jucat un rol aparte în istoria Franţei. Simbolic vorbind, un alt moment de cotitură l-a reprezentat şi destinul avut de oraşul Autun, unul dintre cele mai frumoase şi mai celebre din Galia. Autunul a trădat imperiul galic, a cerut ajutor împăraţilor de la Roma şi după un asediu de şase luni, Victorinus, unul dintre succesorii lui Postumus, a cucerit oraşul şi apoi l-a distrus. Ca şi în cazul Lyonului, răul nu vine numai din partea barbarilor. Înainte de sfârşitul secolului însă, Autunul a fost reconstruit, iar retorul care ne-a vorbit despre noua înflorire a şcolilor sale spune că la refacerea oraşului lui au participat şi meşteşugari barbari, prizonieri de război.

Victoriile obţinute de împăratul Probus mai întâi în Galia, apoi în 280 asupra alamanilor şi francilor, au furnizat o pradă considerabilă în oameni şi vite. „Pământurile galice sunt lucrate de vitele barbarilor", „de acum înainte barbarii vor lucra pentru voi, vor semăna pentru voi şi vor servi în armată luptând împotriva naţiunilor celor mai îndepărnate", a spus împăratul în faţa Senatului. Pe una din monedele de aur de la Probus au fost reprezentaţi doi germani cu picioarele legate de un trofeu. De atunci, Imperiul a folosit în mod sistematic prizonierii germani pentru a repopula câmpiile şi pentru a-şi întări armata. Alţii au fost instalaţi în calitate de „coloni" cu statut de *laeti* – oameni semiliberi, obligaţi să îndeplinească serviciul militar – formându-se astfel o ţărănime ce asigura baza de recrutare.

După Postumus, care a utilizat trupe france împotriva barbarilor, aproape toţi împăraţii – dar mai ales uzurpatorii – s-au servit de trupele france. Maximian, colegul lui Diocletian, i-a învins în 287 pe

franci şi a încheiat cu regele lor, Gennobaudes, primul *foedus,* un tratat specific urmat apoi de multe altele asemănătoare: barbarii trebuiau să restituie toţi prizonierii romani şi să recunoască suveranitatea Imperiului. Începând din 288, acelaşi împărat i-a instalat pe franci în zona trevirilor, în împrejurimile oraşului Bavay, iar pe prizonierii de origine germanică în coloniile de *laeti* din jurul oraşelor Beauvais, Amiens, Troyes şi Langres. Un grup important de chamavi a primit dreptul de a se stabili într-un *pagus Chamavorum* dependent de *civitas* de la Besançon: regiunea se numea Amous, iar în sec. al IX-lea era cunoscută sub denumirea de *comitatus Amaus.* Dintre *chattuari,* un grup important s-a instalat într-un *pagus Chattuariorum,* dependent de *civitas* de la Langres, regiune numită mai târziu Atuyer.

Toponimia franceză s-a îmbogăţit astfel cu numele unor mici regiuni sau sate ce amintesc de popoarele barbare. Cea mai mare parte dintre ele nu datează din sec. al V-lea – din perioada numită a „marilor migraţii" – ci sunt o urmare a colonizărilor sistematice organizate de autoritările romane în sec. al III-lea şi al IV-lea: Sarmaise aminteşte de sarmaţi, aşa cum de atâtea ori „Allemagne" aminteşte de coloniile alamanilor.

Învăţând să-i supună pe barbari şi să trăiască împreună cu ei, Imperiul se schimbase şi îşi adaptase structurile pentru a controla această problemă. Împăratul Postumus a fost primul care şi-a stabilit reşedinţa la Köln. Împăraţii gali, succesorii săi, au ales Trierul cu o poziţie favorabilă, în spatele forturilor construite pe valea Mosellei, Atunci când Diocletian a reorganizat Imperiul, Trierul a devenit capitala marii prefecturi a „diocezei" vestului ce cuprindea Spania, Galile şi Anglia. Regiunile care aparţinuseră odată

imperiului galic au rămas unite, Occidentul având efectiv problemele sale specifice. Sistemul „tetrarhiei” – guvernarea simultană a Imperiului de către patru conducători, un *Augustus* în răsărit şi un altul în apus, fiecare susţinut de câte un *Caesar* – nu este altceva decât recunoaşterea faptului că Imperiul era imposibil de guvernat şi de apărat de un singur împărat, ce rezida într-un singur loc. Ceea ce se întâmpla înainte într-un mod anarhic a fost ordonat acum într-un mod sistematic.

Către victoria creştinismului

În spatele reformelor administrative, există şi unele schimbări mai profunde. Cea mai vizibilă apare în urma unei simple enumerări a capitalelor împăraţilor: se vorbeşte de Nicomedia, de Milano, de Trier, şi mai târziu se va vorbi de Constantinopol, Arles, Ravenna, dar niciodată de Roma care, în ciuda Senatului său, a rămas doar o „capitală” teoretică. Procesul început prin acceptarea unor senatori proveniţi din rândul unor popoare non-romane şi nonitalice a fost definitivat în 212 prin *Constitutio Antoniana* a împăratului Caracalla, odată cu recunoaşterea cetăţeniei romane a tuturor supuşilor liberi din cuprinsul Imperiului. Singurii exceptaţi erau *dediticii,* barbari învinşi, cărora le-a fost acordată libertatea personală fără a fi însoţită însă şi de cetăţenie. Imperiul Romei a devenit imperiul tuturor popoarelor ce trăiau în cuprinsul său, iar sărbătorirea unui mileniu de existentă a Romei în timpul unui împărat de origine arabă este un simbol.

Imperiul nu mai putea să aparţină doar zeilor romani. Am pomenit deja despre importanta avută de cultele orientale pentru romani în primele secole ale Imperiului. Catastrofa sec. al III-lea, ca şi schimbarea structurilor au accelerat evoluţia ideilor religioase,

inseparabile în acel moment de viaţa publică şi politică.

Decăderea zeilor romani a fost pusă în legătură cu distrugerea oraşelor şi templelor din Galia sec. al III-lea. În Roma, credinţa era reflectată de peisajul urban. În această perioadă de nenorociri, zeii nu mai sunt romani şi din cea mai mare parte a lăcaşurilor lor nu a mai rămas piatră pe piatră. Reconstruirea oraşelor şi ridicarea incintelor nu au fost însoţite şi de o reconstruire a templelor. Începând cu Caracalla (211 – 217), care se dorea împărat al soldaţilor, soldaţii şi împăraţii lor adorau mai degrabă zei din Orient, ca Serapis şi Mithra. Caracalla i-a ridicat lui Serapis chiar şi un templu pe Quirinal. În Galia orientală, acolo unde staţionau legiunile se găsesc şi sanctuarele lui Mithra. Cultul său era şi un cult solar, element dezvoltat de împăratul M. Aurelius Antoninus (218222), preot al zeului solar sirian Elagabal din Emesa: împăratul a preluat numele zeului său şi a încercat în van să îl impună la Roma ca zeu suprem. Aurelian (270 – 275) a preluat ideea sub o altă formă şi a avut un succes deplin acolo unde Elagabal nu a reuşit din cauza excesului de excentricitate: *Sol invictus,* Soarele neînvins, a fost declarat primul în ierarhia zeilor. El a devenit protectorul Imperiului şi al împăratului, iar preoţii săi slujeau într-un templu magnijfic şi au devenit egalii pontifilor romani.

Se observă că au fost integrate şi elemente din cultul lui Mithra, fapt ce face ca noul cult ce trăda o puternică tendinţă monoteistă să devină popular şi în rândul soldaţilor. După ce au încercat fără succes să redea vechea glorie zeilor romani, împăraţii şi-au încredinţat în cele din urmă soarta lui *Sol invictus,* stăpân al lumii şi garant al eternităţii Imperiului. El era singurul care decidea când trebuia să moară

împăratul, fatalism impus şi soldaţilor care ar fi dorit să îşi ucidă împăratul! Michel Cristol a arătat cum odată cu venirea lui Diocletian, zeul a fost asociat la crearea unui nou imperator şi a devenit deci un factor principal de legitimitate. „Sursa puterii nu aparţine în realitate oamenilor. Soarta lumii este hotărâtă de Providenţa divină”. Constantin şi-a început domnia sub semnul acestui zeu şi a luat titlul de Augustus chiar pe 25 decembrie 307, ziua în care se sărbătorea solstiţiul, „Naşterea Neînvinsului”, *Natalis invicţi.* Întreaga familie imperială a lui Constantin a trăit sub semnul unor motive solare, care, alături de cele herculeene, sunt singurele demne de împăraţi.

Schimbarea cu caracter religios din componamentul şi credinţa împăraţilor a însoţit redresarea de la sfârşitul sec. al III-lea şi a pregătit posibila acceptare a unui alt zeu suprem, cu mult mai puternic decât *Sol invictus,* zeul adevărat şi unic al lumii: Dumnezeul creştinilor. Există două semne ce nu înşală: cultul zeului solar le conferă împăraţilor nimbul, aura, model după care imaginile lui Iisus, ca şi cele ale sfinţilor, au fost aureolate. În cele din urmă, în 335 sau 354, oricum după ce împăratul abandonase cultul Soarelui, biserica de la Roma a transformat *Dies natalis invicţi Solis* ’n sărbătoarea naşterii lui Iisus. Crăciunul a înlocuit o sărbătoare principală a păgânilor printr-o sărbătoare triumfală a creştinilor. Celebrată mai întâi în Occident, această sărbătoare a înlocuit data de 6 ianuarie – sărbătoarea Bobotezei substituită cultului păgân al naşterii zeului Aion de către zeiţa fecioară Kore – aleasă înainte în părţile orientale.

Mesajul lui Hristos nu avea însă nicio legătură cu aceste probleme liturgice. Victoria creştinismului în Imperiul roman nu putea să aibă loc decât în cazul

unei victorii efective asupra celor mai puternici zei ai momentului. Deşi nu se numără printre ei, atât zeii greci cât şi cei romani sau celţi continuau totuşi să-şi aibă propriii fideli. Ei nu mai erau însă nici zeii unui singur popor şi nici cei ai unei simbioze de popoare, aşa cum am observat în cazul „galo-roman”. În momentele cele mai întunecate ale Imperiului şi ale Galiei, în sec. al III-lea, s-a născut credinţa profundă a eternităţii Romei garantate de un stăpân al universului, zeu universal al unui imperiu universal. Printr-un paradox al istoriei, împăraţii pătrunşi cel mai puternic de această credinţă au fost şi cei mai înverşunaţi persecutori ai creştinilor – oameni ce refuzau recunoaşterea divinităţii Romei, a Imperiului şi a împăratului. Neglijând alte divinităţi, ei au pregătit un drum pe care în cele din urmă a mai rămas de făcut doar un pas.

Pasul a fost făcut de Constantin cel Mare. După victoria sa din 312 el a rămas în continuare *pontifex maximus,* pregătindu-şi în calitate de catehumen şi intrarea în Biserica pe care începuse deja să o protejeze. În realitate, după ce în 313 acordase prin decret libertatea privilegiată a cultului, tot el a fost şi cel ce a condus-o.

Deşi petrecute în afara ei, evenimentele au avut o importantă aparte şi pentru Galia, regiune inclusă în partea de Imperiu guvernată din 293 de Constantius Chlorus, tatăl lui Constantin. Înainte ca triumful creştinismului să devină realitate, aici nici numărul creştinilor şi nici al martirilor nu a fost foarte mare, fapt paradoxal dacă ne gândim că martirii din Lyon, alături de cei de la Smirna şi mult după Sfântul (tefan, se numără printre primii adevăraţi martiri ai Bisericii. La fel ca cei din Lyon din 177, adepţii noii credinţe continuau să se recruteze din rândul locuitorilor

oraşelor din Galia unde existau colonii importante de orientali, sirieni şi evrei. Asemeni grecilor din aceleaşi cartiere, ei purtau adesea nume greceşti. Numărul romanilor autentici întâlniţi printre ei este foarte mic – a existat un caz printre martirii din 177 – iar al celor de origine celtică şi mai mic.

Primele comunităţi de creştini, pomenite deja de episcopul de Lyon, Irineu, erau la Marsilia, în Narbonna, la Arles, Vienne, Lyon şi în oraşele renane. Venind tot din Orient, asemeni martirilor din 177, Irineu a avut un loc important în literatura creştină îndreptată împotriva păgânilor şi ereziilor; în copilărie el îl văzuse pe Polycarp din Smirna, care la rândul său îl cunoscuse pe apostolul Ioan.

La mijlocul sec. al III-lea, numărul creştinilor era puţin mai mare, iar în timpul persecuţiilor împăratului Decius s-a pus problema /aps/lor, creştinii care ameninţaţi fiind de autorităţile romane au făcut sacrificiu pentru divinităţile imperiale. În timp ce Biserica din Africa, pentru a nu mai vorbi de cea din Occident, era tulburată de consecinţele unor astfel de atitudini, în oraşele din Narbonensis nu s-au numărat decât câteva cazuri. Controversa a fost arbitrată de trei episcopi gali împreună cu episcopul de la Roma şi câţiva colegi italieni.

La sfârşitul sec. al III-lea, atitudinea luminată a lui Constantius Chlorus, tatăl lui Constantin cel Mare – el a refuzat să aplice în Galia persecuţiile ordonate de Diocletian – i-a scăpat pe creştinii de aici de traversarea unor momente dificile şi, spre deosebire de Italia, aici există mai puţini martiri. În aceste condiţii favorabile, în jurul anului 300 creştinismul s-a propagat cu repeziciune în Galia. În 314, când Constantin a ordonat reunirea unui conciliu la Arles, pentru a se discuta problema „donatiştilor” – secta

africană care refuza să îi accepte pe */apsi* 'n sânul bisericii – au fost reprezentate 16 oraşe galice, dintre care 12 de către episcopi. Biserici episcopale mai existau însă şi în alte oraşe. Alături de cele deja menţionate, printre cele mai importante se numără şi Autun, Bordeaux, Trier şi Köln. Altele însă au trebuit să supravieţuiască şi de-a lungul sec. al IV-lea, la sfârşitul acestuia fiecare oraş având propriul său episcopat.

Una dintre figurile cele importante ale secolului a fost Sfântul Martin (317 – 397). Acest fost soldat pannonic, devenit elevul Sfântului Hilarius de Poitiers, a fondat în 361 la Ligugé, în apropiere de Poitiers, prima mănăstire din Galia. Ales în 371 episcop de Tours, el a întemeiat aici o nouă mănăstire, Marmoutier. Prin introducerea monahismului în Galia – un fenomen rămas până atunci oriental – Sfântul Martin a contribuit într-un mod decisiv la creştinarea zonei rurale. De aceea nu este nimic surprinzător în faptul că tradiţia a făcut din el sfântul naţional al francilor şi al Galiei france.

Acum însă suntem deja în cadrul Imperiului creştin, când creştinismul devenise o religie oficială, iar din timpul împăratului Teodosiu, singura religie admisă. Biserica, a cărei forţa consta în clandestinitatea unei mici minorităţi şi într-o stricta ordine ierarhică, şi-a calchiat organizarea geografică şi ierarhică după cea administrativă a Imperiului. Provinciile imperiale au devenit în mod automat şi provincii ecleziastice. Vom mai reveni asupra problemei după ce vom vorbi despre reformele administrative din Imperiu, din timpul lui Diocletian şi Constantin. Pentru moment constatăm faptul că schimbările sec. al III-lea au transformat lumea romană, care nu mai era acum nici cea a Păcii

romane, nici cea a cetăţii Roma şi nici cea a zeilor Romei. Sub semnul lui Dumnezeu şi sub autoritatea împăratului, Imperiul a devenit împărăţia terestră a unei religii universale. În acel moment, Galia era departe de a fi încă o regiune creştină. Ea a jucat însă un rol de prim plan în Imperiul creştin şi a devenit unul din stâlpii lumii catolice.

Cpa. IX

GALIA ÎN CADRUL IMPERIULUI CRE (TIN

Constantin cel Mare

Împreună cu colegul său, Augustul Maximian, împăratul Diocleţian s-a retras în 305 în mod liber de la putere. La guvernarea Imperiului urmează doi noi Augusţi – Constantius Chlorus în apus şi Galerius în răsărit – fiecare secondat de câte un Cezar. Pentru a evita ca ideea dinastică să afecteze în vreun fel sistemul clar al „tetrarhiei”, Diocleţian nu i-a numit Cezari nici pe fiul lui Maxinian, Maxentius, şi nici pe fiul lui Constantius Chlorus, Constantin, ci pe alte două personaje, Severus şi Maximin Dar a. Cu toate acestea, Maxentius să căsătorit cu o fiică a lui Galerius, iar Conătantin era logodit cu Fausta, fiica lui Maximin. Cei doi „prinţi” gaveau fiecare propriile lor ambiţii încurajate de cei din preajmă, fapt care a dus la năruirea savantului sistem conceput de Diocleţian.

La începutul anului 306, Constantin a părăsit armata de pe Dunăre unde fusese trimis de Galerius şi s-a îndreptat împotriva tatălui său, Constantius Chlorus, care lupta în nordul Britaniei romane împotriva picţilor şi scoţilor. Constantius Chlorus s-a îmbolnăvit însă şi a murit la 25 iulie 306, trupele din Britania şi Galia proclamându-l Augustus pe fiul sau Constantin. Tot atunci, ca urmare a unor nemulţumiri, Maxentius era proclamat *princeps* la Roma, Maximian încălca regulile tetrarhiei, relua titlul de Augustus şi

se alia cu fiul său. Începea astfel o serie de lupte în cadrul cărora s-au înfruntat în total şase Augusti şi Cezari, toţi înfrânţi sau eliminaţi pe rând de Constantin. Lor li s-a mai adăugat şi un al şaptelea, Licinius, numit de Galerius în 308, în momentul dispariţiei lui Severus, şi un al optulea, Lucius Domitius Alexander, proclamat împărat de trupele din Africa.

În timpul celor 15 ani de lupte, între 310 şi 324, personalitatea puternică a lui Constantin şi popularitatea sa în rândul trupelor au făcut posibilă crearea unei noi ordini. Fără el, opera lui Diocleţian s-ar fi transformat într-o nouă anarhie, mult mai periculoasă decât cele precedente. În parte, reformele lui Diocleţian au fost menţinute şi consolidate, dar unele dintre aspectele lor esenţiale au fost totuşi schimbate. Ca urmare, în ciuda atitudinilor fundamental opuse avute faţă de creştinism, realizările celor doi mari împăraţi nu pot fi separate în mod arbitrar. Salvator al Imperiului, Constantin a devenit şi salvator al creştinismului puternic persecutat de Diocleţian şi de împăraţii provinciilor orientale, Galerius, Maximin Dar a şi Licinius. Constantius Chlorus s-a abţinut de la orice persecuţie, iar fiul său se pare că a avut foarte de timpuriu unele contacte cu episcopii din Galia. În 312, când principalul său adversar, Maxentius, se sprijinea în mod ostentativ pe facţiunea romană – cea mai conservatoare şi păgână – Constantin nu a mai ezitat şi simpatiile sale pentru Dumnezeul creştinilor au devenit publice. De asemenea, el nu a contrazis nici zvonurile ce asociau victoria decisivă – obţinută pe 28 octombrie 312 în faţa Romei în apropiere de podul Milvius – cu o viziune sfântă şi cu hotărârea ca trupele sale să poarte monograma lui Hristos.

În 313, el a promulgat în regiunile pe care le controla edictul de la Milano, garantând libertatea cultului creştin şi restituind bunurile confiscate de la oameni sau din biserici. Păstrându-şi funcţia de *pontifex maximus* şi în aşteptarea botezului pe care l-a acceptat doar pe patul de moarte, Constantin a început să construiască bazilici magnifice, atât la Roma cât şi la Ierusalim, Trier sau la Constantinopol. Sfătuit de Osius, episcop de Córdoba, el s-a preocupat şi de unitatea Bisericii, fiind hotărât să-şi lege propria soartă, dar şi viitorul Imperiului, de Dumnezeul lui Hristos, aşa cum predecesorii lui – şi chiar el într-o perioadă anterioară – şi-o legaseră de *Sol invictus.*

Hotărârea sa a schimbat Imperiul. În ciuda renaşterii păgânismului, mai ales în timpul lui Iulian, şi în ciuda dificultăţilor interne traversate de noua religie

— Erezii şi neînţelegeri dogmatice – cea mai mare parte a lumii romane a fost convertită la creştinism. Lumea romană a devenit o lume creştină şi putem mai degrabă să vorbim de un Imperiu creştin decât de „Imperiul târziu” sau de „Antichitatea târzie”, noţiuni ce depind de unele interpretări ulterioare conform cărora Imperiul se termină în sec. al V-lea.

Cu excepţia unei scurte întreruperi în timpul lui Iulian, Galia a trăit într-un Imperiu creştin. Din punct de vedere religios, ea a fost condusă prin deciziile luate de conciliile reunite din ordinul împăraţilor, iar administrarea sa s-a făcut în cadrul noului sistem creat de Diocleţian şi Constantin pentru administraţia civilă şi militară. Pe plan social şi politic, Galia a fost dominată de cei care, în urma reformelor, au trecut pe primul loc, de noii senatori şi de „conducătorii miliţiilor”, căpeteniile armatei romane. Din timpul lui

Constantin, aceasta a suferit o nouă barbarizare, iar modul său de dispunere în spaţiu a schimbat aspectul lumii romane. Începea atunci o nouă perioadă care, însorită la început de unele mari succese, a adus cu sine şi o mulţime de griji.

Reformele: împăratul şi noii senatori ai Galiei

Continuate de Constantin (306 – 337) şi completate de-a lungul întregului sec. al IV-lea, reformele începute de Diocleţian (284 – 305) au avut caracterul unei schimbări de constituţie şi de regim. Lumea născută în timpul evenimentelor sec. al III-lea – declinul Romei, al Italiei şi al zeilor Romei – era acum instituţionalizată. Tot acum a fost conceput şi fundamentul puterilor monarhice cunoscute de Europa în istoria sa ulterioară.

Reformele se concentrează în jurul a 3 elemente: împăratul şi curtea sa, administraţia şi armata. Fiecărui locuitor i se pretindea să slujească în cel mai strict mod şi cu toată averea sa aceste 3 ipostaze ale Imperiului. Pentru definirea statutului „Imperiului Târziu" sau al „Antichităţii Târzii" s-a vorbit chiar despre un regim al constrângerii *(Zwangsstaat").*

Creată pentru a pune capăt uzurpărilor şi presiunilor exercitate de armată, „tetrarhia" – sistemul de guvernare concomitentă a 2 Auguşti şi 2 Cezari

— Cel mai spectaculos element al reformelor lui Diocleţian, nu i-a supravieţuit lui Constantin, din 324 el exercitând singur puterea. Foarte complicat şi în mare măsură teoretic, sistemul a cedat locul unei idei mai simple, cea dinastică, reprezentată atunci de casa imperială a lui Constantin. Urmele lăsate de modelul lui Diocleţian pot fi însă observate pe două direcţii: în primul rând numirea unui Cezar – împărat-asociat şi

posibil candidat la imperiu, adică la demnitatea de August – rămânea întotdeauna posibilă, iar în al doilea rând, chiar dacă guvernarea Imperiului putea fi împărţită între mai mulţi împăraţi colegi, Imperiul era văzut întotdeauna ca un ansamblu de sine stătător, *Res publica,* adică *Orbis romanus.* Fiind numiţi Cezari din timpul vieţii tatălui lor, în 337 trei dintre fiii lui Constantin au fost proclamaţi Augusti de Senat şi şi-au împărţit Imperiul între ei.

Adevărata fată a „lumii romane" este reflectată de o tendinţă generală a evoluţiei sale, o tendinţă în virtutea căreia a fost evitată o divizare dinastică sau politică, împărţirea făcându-se între *Orbis graecus,* regiunile cu civilizaţie elenistică din Orient, şi *Orbis latinus,* regiunile cu o civilizaţie latină din Occident. În 395, în momentul morţii împăratului Theodosius, împărţirea era desăvârşită. Cel care pusese însă în mod manifest bazele dualismului a fost Constantin, întemeietorul „noii Rome" inaugurată în 330 cu numele de Constantinopol. Noul oraş reprezenta în acelaşi timp şi o nouă capitală pe care împăratul nu a uitat să o înzestreze cu un Senat.

Consecinţele politice ale întemeierii Constantinopolului au fost la fel de mari ca şi valoarea sa simbolică. Odată cu reforma lui Diocleţian, Italia şi-a pierdut atât prestigiul cât şi toate privilegiile de care beneficiase înainte. Egiptul a avut parte de un tratament asemănător, pierzându-şi la rândul său statutul privilegiat. Dacă nu a reuşit să îşi păstreze rolul de stăpână a popoarelor, Roma l-a menţinut însă pe cel de centru sacru al zeilor romani. În timpul unui împărat adept declarat al creştinismului s-a putut îndrăzni ceva ce altfel ar fi fost de neconceput; Roma a fost în mod clar detronată, ea păstrându-şi doar câteva onoruri inconsistente. Evreii, duşmani ai

Imperiului după distrugerea Ierusalimului de către Titus, prevestiseră decăderea Romei prin răzbunarea divină, sperând că aceasta va fi însoţită şi de venirea lui Mesia care trebuia să aducă odată cu sine şi supremaţia poporului lui Dumnezeu. Realitatea a fost însă alta; victoria a aparţinut – este drept – Dumnezeului venerat în Vechiul Testament, dar ea a fost încarnată într-un Mesia nerecunoscut de evrei.

După ultimele deziluzii şi înfrângeri ale unor senatori romani care mai credeau încă în restaurarea Imperiului păgân, reacţia a venit la sfârşitul sec. al IV-lea: „noua Romă" – cea din Italia – era cea a episcopului de Roma, capitala catolicismului latin. Dominaţia în răsărit a împăratului-salvator trimis de Dumnezeu, iar în apus a Sfântului Petru – considerat primul episcop al comunităţii creştine din capitala Imperiului – a avut consecinţe deosebite asupra istoriei creştinătăţii.

Caracterul puterii imperiale s-a schimbat atât în aparenţă cât şi în fond. Principatul lui Augustus recunoscuse întotdeauna, în principiu, dualismul dintre *princeps,* primul dintre romani şi Senat, reprezentanţii poporului roman. Începând din sec. al II-lea, juriştii au dezvoltat ideea unui transfer al suveranităţii poporului roman *(populus romanus)* către persoana împăratului. Sacralizarea instituţiei imperiale – nu a persoanei împăratului – ca emanaţie a lui *Sol invictus,* divinitate supremă şi protector al Imperiului, crease deja bazele religioase ale unei puteri absolute şi sacre, aflată deasupra simplilor muritori, singura sursă a legitimităţii şi a autorităţii. Ar fi o greşeală să credem că victoria creştinismului ar fi putut să slăbească în vreun fel caracterul „divin" şi sacru al împăratului. În noul context, Constantin a apărut cu uşurinţă drept salvatorul trimis de

Dumnezeu. Fără cea mai mică împotrivire, el a fost recunoscut ca adevărata căpetenie a Bisericii, „episcop al tuturor creştinilor”. El este cel care, începând din 314, a convocat conciliile, ţinute de atunci înainte doar din ordinul unui *princeps* şi într-una din reşedinţele sale: regula a fost valabilă şi în regatul Merovingienilor şi al Carolingienilor. Dintre sinoadele importante, singurele excepţii sunt cele ale episcopului de la Roma care, prin conciliile de la Latran – veche reşedinţa imperială! – a consacrat mai târziu „libertatea Bisericii”. Cultul păgân al împăratului a fost deci sublimat şi s-a transformat în venerarea conducătorului, ales şi protejat de Dumnezeu, al Imperiului şi al întregii lumi creştine.

Episcopii aveau privilegiile unor înalţi funcţionari şi îşi exercitau sarcinile lor cvasi-oficiale în cadrul noului Stat creştin. Atunci când Sfântul Vasile a vrut să explice misterul unităţii Trinităţii, el a comparat-o cu puterea imperială: „Autoritatea care domneşte asupra noastră este una şi asemeni ei şi slava noastră are numai o singură ţintă”. Mai trebuie oare să reamintim faptul că imaginea împăratului apărea în biserici? Carol cel Mare îi reproşa principelui longobard de Benevent faptul că imaginea sa apărea în biserici. Contopirea dintre Statul devenit creştin şi Biserică s-a manifestat încă din timpul lui Constantin şi a durat până la sfârşitul „alianţei dintre tron şi altar”. Constantin şi Theodosius – cel care a ordonat persecutarea tuturor celorlalte culte – au fost modelele regilor franci şi mai ales ale lui Carol cel Mare.

Dreptul divin legat de persoana lui Constantin s-a repercutat şi asupra dinastiei sale. Principii din familia sa erau, după o formulă de protocol, „născuţi pentru binele Statului”. Asemeni dinastiei lui

Vespasian, cea a lui Constantin avea numele, „gentiliciul”, de *Flavius,* iar titlul imperial nu mai începea cu *Imperator Caesar,* ci prin *Dominus noster Flavius.* Personalizată şi legată în mod făţiş de o dinastie, puterea îi punea pe toţi ceilalţi oameni în stare de inferioritate faţă de *dominus,* cuvânt ce îl desemna pe stăpânul casei şi al sclavilor. De altfel, iniţial, în perioada păgână când termenul a fost utilizat pentru prima oară pentru a-l desemna pe împărat, au existat chiar şi proteste în acest sens. În lumea creştină însă ele s-au stins; atât de mare era prestigiul împăratului ce asigurase victoria adevăratei credinţe şi care prin acceptarea epitetului de „noul David” apărea ca moştenitor al regalităţii biblice.

Împăratul a continuat să fie soldat şi purta *cingulum* – o centură de piele vopsită în purpură – şi *paludamentum,* o mantie de purpură care îi acoperea tunica. Deşi îşi numea soldaţii „tovarăşi de arme”, *commilitones,* iar senatorilor continua să le spună colegi, încă din timpul lui Diocleţian împăratul se ridicase din rândul oamenilor. El trăia ascuns în palatul său imens, iar privilegiul de-al vedea îl aveau doar înalţii funcţionari şi favoriţii. După ce se „prosternau” *(proskcynesis)* şi sărutau piciorul suveranului, ei trebuiau să şi tină apoi privirea plecată. În ritualul aulic s-a văzut influenta monarhiilor orientale, mai ales a celei sasanide. Reamintim însă faptul că asasinatele, atât de frecvente până la Diocleţian, scurtaseră de atâtea ori carierele imperiale şi ele trebuiau să fie pe cât posibil evitate, împăratul fiind protejat şi de o gardă de soldaţi străini, întru totul devotaţi împăratului. Se pare totuşi că identificarea împăratului cu sacrul şi caracterul cvasi-religios al funcţiei sale au avut un rol principal atât înainte cât şi după creştinare.

Odată cu noua putere monarhică a secolelor următoare, s-a născut şi o nouă clasă dominantă aflată la originea nobleţei din Occident. Din declinul politic al Senatului, senatorii şi-au salvat în parte nu numai strălucirea nobleţei lor, *nobilitas,* nu numai privilegiul de a accede la înaltele funcţii ale Imperiului, ci şi imensa bogăţie funciară. Profitând de privilegii şi de faptul că micii proprietari zdrobiţi de impozite erau adesea constrânşi să vândă senatorilor, ei chiar şi-au sporit bogăţia. Pe de altă parte, după ce în 260 un edict al lui Gallienus i-a exclus pe senatori din comandamentele militare, a sporit şi numărul „cavalerilor" cu cariere civile şi militare. Tot atunci s-a realizat şi o „birocratizare" a Imperiului – al cărei apogeu a fost atins în timpul lui Diocleţian şi Constantin – pusă în slujba impozitelor şi a armatei.

Administraţia funcţionează după aceleaşi tipare ca şi armata, poartă la rândul său numele de *miliţia,* fiind dominată de aceeaşi *disciplina militaris:* o strictă ierarhie a titlurilor, a rangurilor şi a remuneraţiilor. La fel ca şi soldatul, funcţionarul purta un *cingulum, o* centură a cărei valoare varia în funcţie de rang, însemnul fiind rezervat celor din serviciul activ. De la un anumit rang în sus toţi funcţionarii deveneau *clarissimi* şi intrau astfel în ordinul senatorial care prin integrarea unei părţi a ordinului ecvestru şi prin înnoirea sa perpetuă şi-a schimbat mereu compoziţia, dar niciodată privilegiile. Ca urmare, împăratul putea cu uşurinţă să acorde funcţii înalte senatorilor, ei – nu trebuie să uităm – transmiţând nobleţea lor *(nobilitas)* descendenţilor.

Ca rezultat al măririi considerabile a numărului senatorilor, în Senat a pătruns „floarea burgheziei municipale a Occidentului" (André Chastagnol). În anul 321, un panegirist din Galia, Nazarius de

Bordeaux, regiune care a profitat în mod deosebit de schimbare, scria: „O, Roma, tu ai simţit că te afli în fruntea tuturor popoarelor, regină a lumii, atunci când i-ai adunat în Curia ta pe cei mai nobili cetăţeni din toate provinciile, pentru că Senatul îşi datorează prestigiul mai puţin numelui său cât faptului că reuneşte întreaga elită a lumii”. În timpul lui Constantin, care a conferit barbarilor chiar şi titlul de consul onorific şi le-a oferit câte un loc în Senat, numărul senatorilor a crescut de la 600 ia în jur de 2000. Puţin înainte de anul 360, Senatul Constantinopolului a atins aceeaşi cifră.

Cu excepţia armatei, atotputernicul sistem administrativ oferea singura posibilitate de ascensiune socială. Cei ce reuşeau să răzbată puteau primi chiar demnitatea de *vir clarissimus* (v.c.) sau, după schimbările din sec. al IV-lea, pe cea de v.c. *et spectabilis* şi pe cea mai înaltă, de v.c. *et illustris.* Calea de ascensiune spre noua clasă ereditară a fost foarte de timpuriu închisă. În timp ce vir *illustris* exercita puterile politice cele mai înalte, din sec. al V-lea, ceilalţi senatori sunt, în toate provinciile – dar mai ales în Galia –, singurii cu o anumită poziţie în viaţa regională şi locală.

Concentrarea bogăţiei şi a puterilor locale a atins acum dimensiuni încă nemaiîntâlnite. Ne gândim în acest sens la urmele marilor *villae* din sec. al IV-lea şi al V-lea, mai ales la cele din sudul Galiei: cele de la Chiragan şi Montmaurin, „adevărate palate rurale” ale căror dimensiuni le depăşeau uneori pe cele ale palatului de la Versailles. Trebuie să citǎm descrierea făcută de Sidonius Apollinaris – viitor episcop şi membru al celei mai înalte categorii – vilei sale de la *Avicatum* unde existau ape calde, camere încălzite, „un *frigidarium* ce putea rivaliza foarte bine cu

piscinele construite pentru edificiile publice”, construcţii de marmură, coloane, dar şi un atelier de ţesut. Domeniile de acest gen controlau habitatul a mai multe sate şi uneori dispuneau chiar de centre fortificate care le anticipau pe cele ale castelelor medievale de mai târziu şi, într-o perioadă când căile comerciale deveneau din ce în ce mai puţin sigure, ele tindeau spre un fel de autarhie economică. Stăpânii lor aveau la dispoziţie adevărate armate private, poziţia lor fiind asemănătoare cu cea a vechilor căpetenii celtice. Cât despre jurisdicţia exercitată atât asupra colonilor ce le munceau pământul cât şi asupra numeroasei clientele care în locul unei libertăţi periculoase prefera mai degrabă protecţia lor, Statul le lăsa o libertate deplină.

Cu mult deasupra tuturor celorlalţi proprietari, această aristocraţie a supravieţuit cu uşurinţa dispariţiei puterii imperiale din Occident. La sfârşitul sec. al VI-lea, episcopul Grigore din Tours continua să folosească termenul de *nobilis* pentru a-i desemna pe cei ce făceau parte din „ordinul” senatorial căruia îi aparţinea şi el însuşi. S-a observat că în Orient, acolo unde puterea imperială a rămas puternică, sarcinile importante nu erau exercitate de senatori, în timp ce Occidentul a căzut atât din punct de vedere politic cât şi social în mâinile unei aristocraţii atotputernice, singurul interlocutor al căpeteniilor militare, indiferent că erau romane sau barbare, „conducători de miliţii” sau regi germanici.

Căutate de unii în timpul regilor franci, de alţii în timpul celor francezi, originile privilegiilor nobilimii datează de fapt, până în cele mai mici detalii, din Imperiul Roman Târziu. Tot ceea ce a urmat apoi nu a reprezentat decât o continuare, o adaptare la singurul sistem nobiliar care avea cu adevărat un prestigiu, cel

senatorial. Enunţate de legişti încă de pe vremea lui Filip cel Frumos, pretenţiile regalităţii franceze, conform cărora prerogativele nobilimii reprezentau fie o concesiune regală, fie o uzurpare – oricum, ceva ce putea fi revocat de regalitatea care le-a acordat – i-au înşelat pe jurişti până în zilele noastre. Pretenţiile enunţate sunt din punct de vedere istoric false, regii franci trebuind să recunoască situaţia socială şi juridică a acelor *potentes* de origine senatorială de al căror sprijin aveau nevoie pentru a administra tara. Aristocraţia se născuse deci în sec. al IV-lea şi al V-lea ca urmare a reformelor lui Diocleţian şi Constantin, drepturile şi pământurile sale nefiind acordate de regalitatea francă. Supravieţuirea sa a fost facilitată şi de faptul că, înaintea preluării puterii de către regii franci, conducerea Bisericii era deja în mâinile lor. Imperiul devenise creştin, iar demnitatea episcopală era una dintre cele mai potrivite pentru cea mai înaltă clasă socială care a şi avut practic exclusivitatea, 2 sau 3 familii senatoriale rezervându-şi adesea dreptul de succesiune al unui scaun episcopal. Aceasta nu înseamnă însă în niciun caz că episcopii nu ar fi fost nişte buni păstori ai bisericilor lor, dimpotrivă. Nu numai că senatorii deveniţi episcopi erau mai pregătiţi decât oricine să îşi apere bisericile, dar ei puteau în plus să le şi înzestreze în modul cuvenit cu bunuri luate de pe propriile lor domenii. În cele din urmă, ei au dezvoltat şi o adevărată ideologie care le-a asigurat şi în Ceruri, ca şi pe pământ, un loc privilegiat, „la masa lui Dumnezeu”. În concluzie, pe plan local, senatorii şi familiile lor au fost ceea ce împăratul era la nivelul întregului Imperru.

Singura putere care ar fi putut pune în pericol aristocraţia senatorială era cea a armatei. Dialogul dintre cele două forte rivale constituie practic istoria

Galiei din sec. al IV-lea până în sec. al VI-lea. Înainte de a descrie organizarea şi dezvoltarea armatei şi influenta crescândă a căpeteniilor sale, trebuie să creionăm mai întâi organizarea administraţiei civile despărţită în mod clar de cea militară de către reformele lui Diocleţian şi Constantin. Noile limite administrative au schimbat pentru mult timp geografia politică – şi ecleziastică – a Galiei.

Reformele administraţiei

!

Dacă neglijăm micile schimbări, adesea provizorii, şi consideram numai elementele durabile ale organizării Imperiului, reţinem că începând cu sec. al IV-lea a fost împărţit în 4 (alteori numai în 3) „prefecturi ale pretoriului”: cea a Orientului şi a Iliriei în răsărit, cea a Italiei şi a Africii – reunită uneori cu Iliria sau numai cu o parte a ei – şi cea compusă din Galia, Spania şi Britania, în apus. Milano a fost capitala Italiei şi a Africii în timp ce *praefectus praetorio Galliarum* – denumirea comună a Galiilor, Spaniei şi Britaniei – a rezidat mai întâi la Arles şi apoi la Trier. Într-o anumită măsură, împărţirea Imperiului corespundea parţilor conduse de împăraţii „tetrarhiei”, Auguşti şi Cezari: în plan administrativ, divizarea a fost menţinută şi când puterea aparţinea unui singur împărat.

În partea apuseană a Imperiului, în subordinea prefectului pretoriului, existau 4 „dioceze”: 1 pentru Spania, 1 pentru Britania – Insulele Britanice – şi 2 pentru Galii. Cea „a Galiilor” – în sens restrâns – conţinea 10 provincii şi avea capitala la Trier, iar „dioceza” celor „Şapte Provincii” avea capitala la Vienne. Cum numărul de provincii al celei din urmă a fost mai întâi 7 apoi 5 şi în cele din urmă din nou 7, preferăm să vorbim de dioceza Vienne sau de

„Viennensis”.

De comun acord, istoricii subliniază importanta divizării în 2 părti a Galiei, una septentrională şi alta meridională, separate de o graniţă ce urmarea îndeaproape cursul fluviului Loara de la vărsare până în Auvergne, urca apoi spre N-E până la lacul Leman, şi se întorcea către S-E până spre creasta Alpilor. Frontiera corespundea condiţiilor de climă şi unor delimitări administrative mai vechi, traseul său marcând într-un mod aparte viitorul. Chiar şi în sec. al IX-lea episcopii mai vorbeau despre „fraţii lor din cele Şapte Provincii galice”, iar diferenţele lingvistice au fost în mod vizibil influenţate de această frontieră. Uniunea durabilă dintre provinciile de mai mult timp romanizate din S-E şi Aquitania a întărit caracterul roman al celei din urmă. Efectul cel mai important al instalării barbarilor în dioceza Trierului a fost că diferenţierea dintre Lugdunensis, vechea Celtică şi Belgica pe de o parte şi sudul Galiei pe de altă parte s-a accentuat cu mult înainte ca francii să preia puterea. Bazele etnice ale diocezelor din Apus erau însă diferite încă din perioada preromană. Constatăm în acelaşi timp cu surpriză că diocezele *Britannia* şi *Hispania* corespund unor naţiuni viitoare, iar cele două părţi ale Galiei au aşteptat până în sec. al XIII-lea pentru a ajunge la o uniune politică veritabilă şi o perioadă mult mai îndelungată până să-şi asigure o unitate lingvistică şi culturală.

O anumită coerentă a provinciilor unei dioceze a fost înlesnită de adunările unde se întâlneau delegaţii; în cazul „Septimaniei”, proiectele au fost însă cu mult mai numeroase decât întrunirile propriu-zise. Printre îndatoririle „vicarului” care conducea dioceza se număra şi colectarea drepturilor ce reveneau Statului şi transferarea lor către conducerea centrală. Asemeni

prefectului pretoriului, el era la rândul său un intermediar pe drumul parcurs de scrisorile, edictele şi ordonanţele venite de la curtea imperială.

Cum provinciile, adevăratele unităţi ale organizării Galiei, au supravieţuit atât în sistemul ecleziastic cât şi în structura Statului carolingian, redăm mai jos o scurtă listă a lor:

Dioceza Galiilor (Trier)	
Lugdunensis Prima:	— Lyon, Autun, Langres
Lugdunensis Secunda:	— Rouen, Bayeux. Avranches, Évreux, Sées, Lisienx, Coutances
Lugdunensis Terţia:	— Tours, Le Mans. Rennes, Angers, Nantes, Corseul *(Civitas Coriosolitum),* Vannes, Carhaix *(Civitas Ossismorum),* Jublains.
Lugdunensis Quarta:	— *(Lugdunensis Senonia)* Sens, Chartres, Auxerre, Troyes, Orléans, Paris, Meaux.
Belgica Prima:	— Trier, Metz, Toul. Verdun.
Belgica Secunda:	— Reims, Soissons. Chilons-sur-Marne, Vermand *(Civitas Veromanduorum,* mai târziu cu centrul la Noyon), Arras, Cambrai, Tournai, Senlis, Beauvais, Amiens, Thérouanne, Boulognesur-

	Mer.
Germania Prima:	— Mainz, Strasbourg. Spire, Worms.
Germania Secunda:	— Köln, Tongres *(Civitas Tungrorum* cu centrul mai târziu la *Traiectum,* Maastricht).
Maxima Sequanorum (marea provincie a sequanilor):	— Besançon, Nyon. Avenches, Basel.
Alpes Penninae et Graiae (Tarentaise):	— *Civitas Centronum* (Moutiers-en-Tarentaise), *Civitas Vallensium* (Martigny-en-Valais).
— Dioceza celor Şapte Provincii (Vienne)	
Viennensis:	— Vienne, Genève. Grenoble, Alba, Die, Vălence, *Civitas Tricastinorum* (Saint-Paul-Trois-Châteaux), Vaison. Carpentras, Avignon, Arles. Marsilia.
Aquitania Prima:	— Bourges, Clermont. Rodez, Albi, Cahors, Limoges, Javols, *Civitas Vellavorum* (Saint-Paulien-en-Velay).
Aquitania Secunda:	— Bordeaux, Agen. Angoulême, Saintes, Poitiers.

	Périgueux.
Novempopuli:	— Eauze, Dax, Lectoure. *Civitas Convenarum* (Saint Bertrand-de-Comminges), *Civitas Consorannonim* Saint-Lizier de Couserans (Ariège), *Civitas Boatium* (La Teste-de-Buch). *Civitas Benarnensium* (Lescar-en-Béarn), *Civitas Aturensium* (Airesur-Adour), Bazas, Tarbes, Oloron, Auch.
Narbonensis Prima:	— Narbonna, Toulouse. Béziers, Nîmes, Lodève
Narbonensis Secunda:	— Aix, Apt, Riez, Fréjus. Gap, Sisteron, Antibes.
Alpes Maritimae:	— Embrun, Digne. Chorges, Castellane, Sénez. Glandèves, Cimiez, Vence.

Dintr-o parte a Germaniei superioare, Sequania – locuită de sequani şi helveţi – a fost creată o nouă provincie a cărei capitală a devenit Besançon. Ca urmare, nu mai sunt numerotate doar Germaniile, Germania Superioară şi Inferioară – Germania I şi ÎI – ci şi vechile provincii mai mari care au fost împărţite pentru a deveni mai uşor de guvernat: Belgica este împărţită în Belgica I şi II, Aquitania în Aquitania I şi II; Lugdunensis este divizată mai întâi în Lugdunensis I şi II cu capitalele la Lyon şi respectiv Rouen, iar apoi

– probabil în timpul uzurpatorului Maxim (383 – 388) – în patru, Lugdunensis I, II, III, IV. Vechea Narbonensis este împărţită în Viennensis la nord şi Narbonensis – în sens restrâns – la sud, cea din urmă fiind în continuare împărţită în Narbonensis I – viitoarea Septimania, adică Languedoc şi Toulousain – şi o Narbonensis II, aceasta păstrând denumirea de *Provincia:* adică Provence.

Exemplul demonstrează cât de puternic a fost impactul reformei administrative care a avut ca rezultat gruparea oraşelor din provincii în jurul metropolelor lor. S-au fixat astfel atât contururile cât şi denumirile provinciilor franceze de astăzi, aceeaşi evoluţie fiind şi la baza definirii marilor „regiuni".

O importantă aparte a avut crearea acum a câtorva noi oraşe: unul dintre ele s-a născut în sec. al V-lea în jurul castrului *Ucetiense* (Uzès), teritoriul său fiind luat din cel al Nâmes-ului. Un alt *castrum* important, *Lugdunum Clavatum* (Laon), a fost ridicat la rangul de oraş, iar administraţia merovingiană, care a păstrat întreaga reţea de cetăţi – „mici patrii" ale locuitorilor Galiei – i-a acordat un teritoriu preluat din cel al oraşului Reims. Provinciile au fost în schimb abandonate şi odată cu ele şi sistemul administrativ. Biserica a preluat sarcina de a asigura supravieţuirea lor: fiecare oraş a continuat să aibă propriul său episcop, cel din metropola provinciei exercitând funcţiile „metropolitanului". Ca urmare, în cetăţi exista atât un palat episcopal, cât şi o reşedinţă a comitelui. În oraşe mai exista şi un „pretoriu" roman pe locul căruia – sau chiar în aceeaşi clădire – s-a ridicat reşedinţa comitelui, a regelui, sau mai târziu chiar palatul de justiţie. O astfel de continuitate a „Statului" se poate observa în mai multe oraşe franceze, printre care şi Parisul.

Finanţele şi moneda au fost atinse şi ele de o serie de reforme a căror importantă nu poate fi subevaluată, aplicarea lor demonstrând că din sec. al IV-lea Imperiul roman a cunoscut uniformitatea unui stat centralizat. Particularismeexistente mai ales la nivelul monedei de aramă au fost şterse şi a fost impus în schimb un singur sistem monetar şi fiscal. În Palatinatul de astăzi s-au descoperit „aşi" bătuţi pe domeniul unui bogat proprietar din sec. al

III-lea. În anul 326, Constantin a ordonat pedepse severe împotriva celor ce încălcau monopolul imperial al monedei – limitat înainte doar la cea de argint şi de aur. Diocleţian a încercat să creeze şi o unitate fixă, *aureus,* moneda de aur. *Aureus solidus* a fost impus de Constantin în 309 în partea de Imperiu controlată de el, iar din 324 în întreg Imperiul; noua monedă cântărea 1/72 dintr-o livră, spre deosebire de *aureus* care avea 1/60 dintr-o livră. Cu o greutate unitară de 4, 55 g, ea a fost bătută până la sfârşitul Imperiului Roman, adică până în 1453! Longevitatea sa şi stabilitatea de care s-a bucurat de-a lungul a mai bine de 1.000 de ani a făcut să fie denumită „dolarul Evului Mediu" (R.S. Lopez). S-au emis şi fracţiuni de solidi, jumătăţi (*semis* sau *semissis)* şi treimi *(triens* sau *tremissis).* Cea din urmă a fost moneda preferată a Merovingienilor, în timpul lor monedele de aur continuând să mai poarte un timp efigia împăratului roman.

Atunci când, înainte de 700, s-a trecut de la etalonul de aur la moneda de argint, ea a primit numele de *denarius* – „zece", la început un denar roman valora 10 aşi, iar mai târziu 16 – dar denumirea de *solidus* („sou" în limba franceză) s-a păstrat. Desemnând iniţial moneda de aur, ea a devenit apoi numele unităţii de calcul căreia îi corespundea un

anumit număr de denari, în cele din urmă 12. Ca urmare, reformele constantiniene au avut consecinţe importante şi în Occident, chiar în afara Imperiului roman.

Cuvintele de ordine ale reformei impozitelor au fost centralizare, unificare şi simplificare. Roma şi Italia au fost iniţial scutite de plata impozitelor funciare şi personale, singurele care trebuiau să plătească – „preţ al înfrângerii" după cum spune Cicero – *tributum soli,* un impozit funciar, şi *tributum capitis,* un impozit personal, fiind provinciile. Privilegiul de care se bucura Italia în plata impozitului funciar a fost abolit de Diocleţian, iar din acel moment nu a mai existat tribut în interiorul Imperiului. Impozitul personal, cunoscut sub numele de *capitaţi-o,* nu era plărit numai de ţărani şi de coloni, ci şi de soldaţi şi locuitorii anumitor oraşe (A. Chastagnol). Către sfârşitul sec. al IV-lea, capitaţia personală se pare că a fost plărită din nou doar de plebea rurală, adică de colonii de pe marile domenii şi de micii proprietari liberi cu vârsta cuprinsă între 14 şi 65 de ani, un bărbat trebuind să plătească de două ori mai mult decât o femeie.

Unitatea de bază pentru calcularea impozitului funciar era *iugum* – „iugărul", în jur de 2.500 de m^2 – de unde şi numele pe care îl purta, *rugaţio.* Ca impozit funciar, în Galia şi în alte regiuni, s-a vorbit şi despre *căput.* Trebuie făcută însă o distincţie între *capitaţi-o* care se referea la impozitul pe pământ şi *capitaţi-o humana* sau *plebeia.* Oricum, principala idee a reformei a fost ca sumele de cheltuială – „bugetul" anual – şi sumele impuse diferitelor provincii să fie calculate în funcţie de numărul de unităţi fiscale. Ca urmare, pentru a obţine totalul era suficient să calculezi sumele ce trebuiau plătite de fiecare unitate.

Din timpul lui Constantin, „promulgarea” *(indicto)* imperială era revăzută la fiecare 15 ani, baza de plecare fiind o nouă evaluare a pământurilor consemnată în registrele census-ului. Tot acolo se ţinea şi evidenţa persoanelor ajunse la vârsta de la care trebuiau să plătească impozit şi a celor ce o depăşiseră. Înregistrarea pentru capitaţia personală se desfăşura la fel, ambele impozite având probabil din această cauză o denumire comună, *capitaţi-o.*

Ciclul de 15 ani a devenit şi o bază cronologică generală: din timpul lui Iustinian, pentru validarea unui act juridic, a devenit obligatorie menţionarea anului din Indiction. După ce a fost încoronat împărat în anul 800, Carol cel Mare a introdus în statele sale o regulă asemănătoare.

În Galia, suma datorată pentru impozitul funciar de fiecare unitate impozabilă era la mijlocul sec. al IV-lea de 25 de solidi de aur ce puteau fi plătiţi şi în natură, armata având nevoie de cereale. Fără a putea da o estimare generală a valorii totale a impozitului, A.H.M. Jones considera că sarcinile fiscale care apăsau asupra populaţiei rurale erau de 20 de ori superioare celor plătite de orăşeni, şi aceasta în ciuda varietăţii impozitelor datorate de ultima categorie. Unul dintre ele viza activitatea comercială şi meşteşugărească: *chrysargyron* (aur-argint), numit astfel pentru că putea fi plătit doar în monedă de aur sau de argint. El trebuia să fie plătit la fiecare 5 ani: *lustrum,* periodilitatea necesară pentru a putea aduce la zi valoarea impozitului în diferitele oraşe. Mai exista şi *follis* („punga”), impozit înfiinţat de Constantin pentru a-i face să contribuie şi pe *clarissimi,* şi *aurum coronarium* ce trebuia să fie plărit de oraşe, singurii scutiţi fiind decurionii.

Decurionii erau oameni cu un anumit *census* –

avere sau venit – un anumit statut social şi o moralitate aparte; ei depăşiseră vârsta de 30 de ani şi fuseseră aleşi sau numiţi în consiliul municipal. Imperiul a dorit să îşi sprijine sistemul fiscal pe această „clasă mijlocie" şi a folosit-o pentru a percepe impozitele de la cei cu un statul social inferior. Controlul la nivel înalt a fost încredinţat funcţionarilor trezorieri de la Lyon, Arles, Reims şi Trier, ca şi conducătorilor administraţiei financiare a „diocezelor" care rezidau la Trier şi Vienne. Dacă la început poziţia decurionilor era de invidiat – ei beneficiind de o vestimentaţie distinctă şi de locuri de onoare la teatru – după ce Statul a început să îi constrângă în momentele de criză financiară, situaţia lor a început să se degradeze; ereditatea funcţiei a devenit o „sarcină" în ambele sensuri ale cuvântului. S-a introdus responsabilitatea personală pentru ridicarea impozitelor şi a fost impusă şi prezenţa apăsătoare a unui *curator rei publicae,* devenit dintr-un simplu supraveghetor al gestiunii financiare a oraşelor un reprezentant permanent al împăratului. În noua situaţie au existat o serie de decurioni care şi-au părăsit familia şi averea pentru a fugi de responsabilitate.

În 364, Valentinian I a creat funcţia de *defensor civitatis,* demnitari ce trebuiau să apere populaţia oraşelor în faţa agenţilor fiscului, „apărători" absorbiri şi ei în cele din urmă de sistem. Sunt greu de imaginat toate dările impuse de Stat pentru fisc şi armată: recruţi sau plata în schimb a unei sume de bani, furnizarea de cai pentru armată sau pentru poştă, prestarea de servicii la ridicarea fortificaţiilor, pentru transporturile grele şi în serviciul de mesagerie. Cuvântul tehnic pentru unele dintre aceste obligaţii sordide era *angaria,* cuvânt care prin

intermediul Statului franc, continuatorul sistemului de impunere publică, a ajuns în limbile romanice şi chiar în germană. Originea sa este greacă şi desemna o instituţie a Imperiului persan – *angaros,* mesagerul călare – introdusă prin intermediul Egiptului şi în Imperiul roman. Tot aici îşi au originea şi „corvezile" medievale pretinse de Stat şi de la oamenii liberi. Singurii scutiţi au fost posesorii unui privilegiu imperial, cum erau episcopii şi, din 346, tot clerul. Nevoile au fost însă atât de mari încât o lege ulterioară a precizat că lucrările de ridicare a fortificaţiilor nu erau munera sordida!

Departe de a fi un aspect specific al „Imperiului Târziu", organizarea etatistă şi fiscală de acum a avut repercusiuni durabile asupra instituţiilor şi societăţii galice. Departe de a fi o simplă denumire a exploatării familiale a pământului, „manşa" carolingiană era o unitate fiscală asemănătoare cu cea a reformelor lui Diocleţian, *iugum* sau *căput.* Organizarea politică şi economică a Evului Mediu timpuriu nu numai că este legată de cea a Imperiului Roman Târziu, dar ea nu poate fi înţeleasă decât prin prisma precedentelor sale. Descoperirile şi observaţiile făcute – folosirea sistematică a scrisului în administraţie, de exemplu – au schimbat ideile avute despre una sau alta dintre aceste perioade.

Vechea Grecie, Roma republicană, societăţile „Antichităţii clasice", care au lăsat opere de o inestimabilă valoare şi o seamă de descoperiri în domeniul ştiinţelor naturale, erau societăţi arhaice unde exista o mică elită ce trăia în îndestulare, cu mult deasupra sclavilor şi a mulţimii analfabete: acolo actul juridic putea fi valabil şi în lipsa unei dovezi scrise. Statul născut în sec. al III-lea şi mai ales în al IV-lea era un Stat omniprezent, organizat într-un mod

centralizat şi oprimant, a cărui „modernitate” administrativă însoţea cea mai mică afacere cu o mulţime de hârtii – papirusul era trimis din Egipt unde exista o industrie înfloritoare. Imperiul trebuia salvat din criză, contribuţia „supuşilor” împăratului trebuia să fie cât se poate de mare, iar supravegherea lor din ce în ce mai perfecţionată. Chiar din momentul în care toate birourile de scribi au fost instituite, unele funcţii, în mod normal plătite cu bani, au trebuit să fie recompensate în natură. Atunci când, în sfârşit, admnistraţia Imperiului devenise mai „modernă”, trupele care îl protejau şi chiar şi conducătorii lor erau în mare parte barbari. Abia atunci a fost pusă la punct una dintre cele mai mari realizări ale „Antichităţii”, codificarea dreptului roman. În 438, Theodosius al II-lea a publicat codul „teodosian” care conţinea, ordonate pe materii, toate decretele imperiale, începând din 312 – deci de la Constantin. *Corpus iuris civilis* – denumirea medievală a fost folosită din nou începând din sec. al XVI-lea – a fost elaborat abia în sec. al VI-lea la Constantinopol, de către colaboratorii lui Iustinian. Cea mai mare colecţie de corespondenţă oficială în limba latină se păstrează de la şeful birourilor regelui ostrogot Teodoric, senatorul Cassiodorus. Concluzia ar fi că folosirea structurilor create în sec. al IV-lea s-a păstrat şi în timpul barbarilor. Cheia înţelegerii evoluţiei Galiei, în sec. IV-VII, este oferită de schimbările petrecute în armată după reformele lui Constantin.

Reformele militare şi consecinţele lor

Separarea puterilor militare de cele civile, amândouă reunite înainte în mâinile prefectului pretoriului, şi deplasarea celui din urmă de la curtea imperială itinerantă în fruntea administraţiei marilor regiuni trebuiau să întărească atât puterea

împăratului, cheia de boltă a întregului sistem, cât şi pe cea a principalelor oficii de la curte, adevărate ministere civile şi militare. Îi menţionăm pe scurt pe marele comandant al Palatului Imperial *(praepositus sacri cubiculi),* foarte influent pe lângă împărat şi pe lângă familia sa, pe *castrensis sacri palatii,* un fel de ofiţer aflat în fruntea serviciilor tehnice şi de aprovizionare şi pe „şeful oficiilor", conducătorul birourilor, dar şi al poliţiei şi al suitei barbare însărcinate cu protejarea împăratului. Tot el era cel ce controla – atât pentru supuşi cât şi pentru ambasadori – accesul la persoana sacră a împăratului. Alături de ei, prezenţi mereu în apropierea împăratului, mai exista şi un consiliu, *consistorium* – „cei care rămâneau în picioare în faţa prinţului" – ai cărui membri erau numiţi *comes,* „însoţitori".

Din momentul în care au primit o atribuţie precisă, titlul de *comes* a devenit unul dintre cele mai prestigioase ale ierarhiei civile şi militare, printre ei numărându-se şi *comes sacrarum lărgitionum* „comite al vistieriei imperiale", cel ce controla întreaga administrărie financiară, sau *comes rerum privatarum,* administratorul imensei averi personale a împăratului şi responsabil cu confiscările făcute în favoarea acestuia. Or, cea mai numeroasă suită *(comitatus)* a unui *imper*atoria originea sa conducătorul suprem al armatei romane – era cea a soldaţilor şi a căpeteniilor lor. Astfel, *comes domesticorum* a fost titlul dat conducătorului corpului special de armată aflat la dispoziţia directă a împăratului, în armată mai existând de asemenea şi o serie de alţi *comites rei militaris.* Din rândul lor proveneau generalissimii, cei care îl însoţeau pe împărat şi conduceau cavaleria şi infanteria Imperiului. Tot dintre ei se alegea şi *magister equitum*

praesentahs (conducătorul cavaleriei aflat la curte) şi *magister peditum praesentalis* (conducătorul infanteriei). Puţin mai târziu au existat şi generali, căpetenii ale unor anumite regiuni, *magiştri militum* pentru Orient, pentru Tracia şi Iliria şi în cele din urmă, începând de la mijlocul sec. al IV-lea, *magister equitum per Gallias.* Alte căpetenii militare continuau să poarte numele de *comes*: *comes Italiae, comes Africae,* iar în Galia, *comes tractus Argentoratensis,* cu reşedinţa în importanta fortificaţie de la Strasbourg, trupele sale „de manevră" şi de elită luptând împotriva invadatorilor fără a fi nevoie de o desfăşurare de forţe de-a lungul întregii frontiere.

Aceasta a reprezentat partea cea mai importantă a reformei militare a lui Constantin. Pe baza experienţelor căpătate de-a lungul anilor de luptă pentru putere, împăratul a separat trupele „imobile", staţionate pe frontieră, de cele „mobile", din escorta militară *(comitatus)* a împăratului, *comitatenses. Limitatenses* erau consideraţi simple trupe de acoperire a frontierei şi erau conduşi de şefi militari denumiţi *dux:* duce. În Galia sec. al IV-lea exista *dux provinciae Sequanici* pentru Sequania (Besançon), *dux tractus Armoricani* care conducea apărarea coastelor Galiei septentrionale împotriva incursiunilor pe mare ale barbarilor, *dux Belgicae Secundae, dux Germaniae Primae* (la Köln) şi *dux Mogontiacensis* la Mainz, ultimii trei supraveghind frontiera cu germanii. Cei mai buni soldaţi rămâneau 'n schimb la dispoziţia celor doi *magiştri militum praesentales* şi a altor magiştri şi comites pe care i-am pomenit.

Acum trupele erau organizate altfel: marea legiune din trecut – cea de până la 6.000 de oameni – a dispărut, fiind înlocuită de una mai mică, de 1.000 de oameni, condusă de un „tribun" şi nu de un legat.

În măsura posibilităţilor şi în virtutea tradiţiei, ea era în continuare formată din cetăţeni romani proveniţi din rândul ţăranilor. Trupele de valoare, din ce în ce mai preţuite, erau în schimb aşa-numitele *auxiliae,* formate mai ales din gali şi din germani din interiorul frontierelor Imperiului, trupe ce încep să devină mai importante decât legiunile. Se apelează însă din ce în ce mai des şi la alt fel de recruţi, adesea barbari, cărora li se permitea uneori să îşi păstreze numele de neam. Deosebit de numeroase erau în Galia şi fabricile de armament, manufacturi ale statului, ca cele de la Argenton, Mâcon, Autun, Soissons, Reims, Trier şi Amiens. Alte ateliere satisfăceau restul necesităţilor trupelor, cum ar fi cele pentru veşminte de la Arles, Lyon, Reims, Tournai, Trier, Autun, Vienne, Narbonna şi Toulon.

Înţeleapta împărţire a comandamentului suprem nu a avut o viaţă foarte lungă, iar *magister peditum praesentalis* s-a impus ca singurul generalissim al celor „două armate”, *magister utriusque militiae.* În sec. al V-lea el a primit cea mai înaltă demnitate, cea de patriciu, „prieten părintesc şi intim al împăratului”. Separarea dintre puterea civilă şi cea militară, o altă particularitate esenţială a reformei, nu a fost nici ea păstrată mai mult timp. Generalii dominau administraţia civilă din diferitele părti ale Imperiului, iar aceasta a sfârşit ’n cele din urmă prin a intra în serviciul lor. Astfel, puterea deţinută de *magister utriusque militiae* s-a apropiat de cea a împăratului. Beneficiind de sprijinul armatei, „patricii” au început să creeze împăraţii.

Pentru senatori, deci pentru marile familii care conduceau efectiv diferitele regiuni ale Imperiului, principalii interlocutori erau *magiştri militum,* deţinătorii puterii în Imperiu, în capitalele sale de la

Trier, Milano sau Ravenna şi cei care comandau în Galia. În sec. al V-lea, lupta pentru puterea politică în Galia a fost lupta pentru magisteriatul militar al Galiilor.

A mai existat şi o altă consecinţă imediată a reformelor militare, ea fiind definită de două fenomene conjugate: dislocarea armatei în interiorul Imperiului şi barbarizarea sa. Primul face parte integrantă din sistemul propus de Constantin: pentru a putea reacţiona cu succes, trupele de elită se aflau la o anumită distanţă de frontieră, într-o poziţie strategică avantajoasă de unde puteau contraataca, pe cât posibil, printr-o mişcare concentrică. Marile oraşe ale Imperiului au fost deci invadate de garnizoane considerabile, de o soldăţime nu întotdeauna foarte amabilă cu civilii şi a căror protecţie a fost, nu de puţine ori, foarte apăsătoare; adesea nu numai pe plan financiar. Din partea contemporanilor avem o serie de proteste foarte mişcătoare şi de consideraţii deosebit de pătrunzătoare. În sec. al V-lea, sprijinindu-se probabil pe o serie de documente contemporane, istoricul Zosimos a analizat şi a criticat măsurile luate de Constantin şi consecinţele avute de ele: „Prin retragerea de pe frontiere a celei mai mari părti a soldaţilor şi prin instalarea lor în oraşe, deşi acestea nu aveau nicio nevoie să fie protejate, Constantin a ruinat apărarea frontierelor asigurată în timpul lui Diocleţian. Pe cei expuşi incursiunilor barbarilor el i-a lăsat fără protecţie, iar oraşele cele paşnice le-a supus apăsării ocupaţiei militare. În timp ce oraşele au devenit în mare parte pustii, soldaţii au frecventat teatrele, s-au abandonat plăcerilor şi şi-au pierdut vigoarea”.

Cum Constantin a fost cu adevărat favorabil folosirii barbarilor în trupele de elită – de

comitatenses – staţionate în oraşele Imperiului, barbarii nu mai trebuiau să cucerească Imperiul, el fiind deja ocupat de „trupele romane”. Or, nu mai există nicio îndoială că această evoluţie observată de-a lungul sec. al IV-lea şi al V-lea a început din timpul lui Constantin. Adaptându-se spiritului epocii sale, el a transformat întreaga lume romană: Imperiul a fost creştinat, iar centrul său deplasat spre părţile mai bogate, spre Orient, Statul a fost centralizat, iar armata barbarizată a fost mutată „în cetate”. După prăpădul sec. al III-lea, ultimele transformări au marcat sfârşitul „cetăţii antice” al cărei suflet era cetăţeanul liber şi responsabil de viitorul patriei sale – cetatea. Acum lumea politică este dominată de armata unui Stat militar, iar cetăţeanul a devenit un supus a cărui principală îndatorire era hrănirea armatei. Tot ce s-a mai scris despre libertatea *(libertas)* cetăţeanului roman *(civis romanus)* – noţiuni ce nu lipsesc din scrierile panegirice de propagandă imperială – sunt doar vorbe în vânt.

Folosirea soldaţilor de origine barbară nu a fost însă iniţiată de Constantin, ei fiind acceptaţi cu titlu individual şi în anumite limite încă din sec. I. Una dintre primele recrutări mai importante a avut loc în timpul lui Marcus Aurelius, în momentul manifestării pericolului marcoman. Odată cu împăraţii care au dorit să lupte cu succes împotriva pericolului barbar, folosirea însăşi a barbarilor a devenit o necesitate. Faptul că se apela la sprijinul lor, prin încorporarea în trupele auxiliare, genera totuşi un fel de jenă şi nu s-a făcut foarte mare caz de ei. Astfel, împăratul Probus a ascuns faptul că angajase 16.000 de recruţi germanid şi i-a repartizat într-o serie de unităţi deja constituite. În schimb, Constantin s-a pronunţat în mod deschis asupra calităţilor acestor trupe, atitudinea sa fiind

fără îndoială influenţata şi de comportamentul unei unităţi germanice în lupta decisivă de la podul Milvius, din 312; soldaţii au fost apoi decoraţi cu propria sa emblemă, cornul. Din acel moment, *cornuţi* au devenit trupe barbare distincte: în sec. al IV-lea au fost integraţi în regimentele de infanterie de elită, *auxilia palatina.* De la Constantin, aceşti soldaţi germanici au avut dreptul să-şi poarte emblema pe scuturi şi să-şi păstreze coifurile şi veşmintele. Aveau de asemenea şi permisiunea de a-şi „cânta" strigătul de război, cumplitul *barditus,* introdus în cele din urmă şi în armata romană.

Barbarizarea armatei romane începuse. La mijlocul sec. al IV-lea, Iulian a fost proclamat Augustus prin ridicarea pe scut de către trupele sale de la Paris, modalitate de desemnare a căpeteniilor germanice. Menţionăm şi faptul că obiceiul a fost preluat şi folosit mai târziu şi în încoronările oficiale de la Constanrinopol. Barbarizarea s-a amplificat şi a devenit „sălbatică" abia din timpul lui Theodosius, când recrutările nu au mai putut fi controlate. El însuşi sta datorat victoria asupra ultimilor împăraţi păgâni trupelor de barbari. Consecinţele încep să-şi facă apariţia: conflicte armate între trupele barbare şi cele indigene, declinul disciplinei şi al exerciţiilor militare – inclusiv al posibilităţii de mişcare rapidă – şi, în cele din urmă, uitarea regulii de aur: construirea în fiecare seară a taberei fortificate…

Importanta schimbărilor întrevăzute de istorici a fost confirmată, dincolo de orice aşteptare, şi de arheologie. În Galia sec. al IV-lea şi al V-lea s-au putut observa o serie de comunităţi barbare ce nu aparţineau nici „marilor invazii" şi nici regatului merovingian, ci colonizării de *laeti* şi de *dediticii* germanici organizate de administraţia romană. Acele

Reihengräberfriedhofe, mari cimitire în şiruri ordonate într-un stil care era mai degrabă caracteristic disciplinei romane decât obiceiurilor barbare, aparţin Galiei romane, sau într-un mod mai general, coloniilor militare romane de barbari. Prin propria sa expansiune, Statul franc – un stat întemeiat de trupele romane de origine francă – a contribuit la răspândirea şi în afara Galiei a modului de înhumare cu arme în morminte ordonate în şiruri.

Şi chiar mai mult: semnele prezenţei masive a populaţiei de origine germanică pe pământul galic au fost comparate cu vestigiile contemporane din Germania. Rezultatul a fost stupefiant: „germanizării" parţiale a populariei şi a modului de viaţă din Galia îi corespunde o „romanizare" parţială a Germaniei. Dacă în toată Galia de la nord de Loara, în special pe valea Senei, a Marnei, pe Somme şi pe Meuse, există presărate grupuri de morminte datate în sec. al IV-lea şi la începutul sec. al V-lea, în Germaiua există o serie de zone unde poate fi observată influenta romană, ele fiind răspândite de la Rinul inferior până dincolo de Elba inferioară, cu o concentraţie masivă între Weser şi Elba. Ca urmare, relaţiile dintre germanii care trăiau în Galia şi cei din Germania de nord nu erau rupte. Tot atunci, atât în Galia şi pe Dunăre, cât şi între Weser şi Elba, pot fi observate serii asemănătoare de fibule şi de garnituri de centură; unele sunt de provenienţă clar romană, iar pe altele se poate sesiza influenţa romană. Situaţia ne oferă o imagine a oamenilor din Galia de nord care, în ciuda tuturor luptelor, se obişnuiseră să trăiască alături de barbari. Evoluţiile ulterioare au confirmat influentele reciproce: în cele din urmă, cimitire întregi „de modă francă" nu mai conţin niciun schelet „germanic".

Cât despre consecinţele demografice, nu trebuie

în niciun caz să exagerăm. Sub aspect numeric, populaţia Germaniei era cu mult inferioară celei din Galia, iar aportul său a rămas limitat, mare parte dintre bărbaţi murind în timpul serviciului, luptând adesea împotriva vechilor lor compatrioţi. Impactul prezentei barbare asupra civilizaţiei Galiei septentrionale nu poate fi în schimb subesrimat.

Prezenţa bărbaţilor şi a femeilor de origine barbară devenise un fapt banal. Nu trebuie în niciun caz să uităm că, după cum indică şi numele său germanic, Sfânta Geneviève era o barbară nobilă, care şi-a utilizat în favoarea parizienilor bunele relaţii avute cu barbarii. Originea sa a fost şi motivul atacurilor şi cauza bănuielilor cărora le-a căzut victimă; ea a putut fi salvată doar de intervenţia unui om capabil să confirme stima ce i-o purta Sfântul Germain, episcop de Auxerre.

Fenomenul este foarte obişnuit şi oferă imaginea situaţiei ambigue avute de barbari în sânul Imperiului. Unor perioade de barbarizare galopantă, când barbarii au ajuns până în cele mai înalte funcţii, le-au urmat reacţii adesea violente, asemeni celei din 408 când Stilicon şi-a pierdut puterea, iar familiile trupelor de origine germanică au fost masacrate. Manifestările asemănătoare din Orient au avut ca rezultat „de-germanizarea” durabilă a Imperiului.

Acesta este contextul în care crebuie înţeleasa evoluţia Galiei de la „Pacea constantiniană” – împăratul i-a învins pe franci, iar pe doi dintre regii lor i-a aruncat la Trier în groapa cu lei – până în momentul preluării puterii în Galia de către Clovis. Se exclude astfel imaginea unei lumi romane civilizate, creştine şi omogene asupra căreia barbarii veniţi tocmai din pădurile lor s-au năpustit deodată. Rolul jucat de conducătorii militari romani de origine

germanică în apărarea Imperiului poate fi înţeles pe deplin doar la o privire de ansamblu. O revizuire profundă a ideilor despre „marile invazii” ar fi posibilă. Cea mai durabilă influenţă asupra Imperiului nu s-a datorat invadatorilor şi victoriilor lor efemere, ci apărătorilor de origine barbară, cei care au ajutat lumea romană să supravieţuiască şi să rămână creştină, să devină „romanică” şi să nu mai fie „romană”.

Cap. x

DE LA CONSTANTIN LA ACTIUS

Galia şi apărarea ei în secolul al IV-lea

Reorganizarea Imperiului de către Diocleţian şi Constantin a favorizat Galia, iar rolul său în lumea romană a crescut. Ea reprezenta legătura dintre Italia şi frontiera Rinului, devenind piesa de bază a Occidentului şi a apărării sale. În 286, la sosirea în Galia, Maximinus, cezarul numit de Diocleţian, şi-a stabilit capitala la Trier, oraş rămas apoi pentru mai mult de un secol capitala Occidentului; datorită poziţiei sale strategice el îndeplinise o funcţie asemănătoare şi înainte, pe vremea „împăraţilor gali”. În timp ce alte oraşe ale Galiei se restrâng, zidurile oraşului Trier se lărgesc până la un perimetru de 6, 4 km, cuprinzând o suprafaţă de 285 ha; amintim pentru comparaţie suprafaţa intra *muros* a altor oraşe ale Galiei: Bordeaux şi Rouen au 32 ha, Saintes 18, Amiens 10, iar majoritatea cetăţilor din Belgica, Lugdunensis şi Aquitania au, potrivit lui E. Demougeot, o suprafaţă ce variază între 12 şi 15 ha. Trier beneficia de luxul şi construcţiile unei adevărate capitale, parte din edificiile sale datorându-se popasurilor făcute aici de Constantin: un circ, unele dintre cele mai importante terme din afara Romei, apeductul de la Ruwer şi marea bazilică civilă

prevăzută cu încălzire subterană – 69 metri lungime pe 28 lăţime şi 30 metri înălţime – care mai poate fi văzută şi astăzi. Noul centru, atât de apropiat de frontieră şi în acelaşi timp în plină Galie, este o răscruce internaţională – podul peste Moselle este încă în picioare – iar curtea sa a devenit „un centru de asimilare a francilor şi alamanilor" (Eugen Ewig). La răspântia dintre lumea romano-celtică şi cea germanică, Galia a jucat un rol capital.

Imperiul reorganizat a oferit Galiei pentru un timp îndelungat pacea internă şi securitatea împotriva inamicilor extemi, situaţie ce a favorizat înflorirea artelor, a şcolilor şi a literaturii. Poetul Ausonius – Decimus Magnus Ausonius –, cel care a cântat aşa de frumos oraşul Trier şi împrejurimile sale, este el însuşi un simbol al acestei civilizaţii. Născut în jurul anului 310 la Bordeaux, el era profesor de retorică şi totodată ginerele unui senator. În timpul lui Valentinian a fost însărcinat cu educaţia moştenitorului imperial, Graţian. A fost *comes,* iar înainte de a se retrage la Bordeaux pentru a fi pur şi simplu poet şi-a încheiat cariera ca prefect al pretoriului Galiilor. El a întrezărit pericolele, dar în opera sa poetică a preferat să nu se oprească asupra lor.

„Îndrăgesc Bordeaux-ul, venerez Roma", scria el. Obiectul adevăratei sale mândrii a fost însă rolul jucat de Galia într-un Imperiu „renovat" – conform convingerii epocii – a cărui literatură şi artă au deschis o „epocă a spiritualităţii" în lumea mediteraneană.

Deceniile de insecuritate, începute la mijlocul sec. al III-lea, au provocat peste tot revolte. Un autor de la sfârşitul sec. al III-lea vorbea într-o manieră impresionantă: „Întărâtaţi de un secol de nedreptăţi în

care provinciile au fost vicrime, ţăranii inculţi au luat obiceiuri militare; muncitorul a devenit un pedestraş, păstorul un cavaler. Astfel, cei din zona rurală îl imită pe inamicul barbar, devastatorul culturilor lor". Trebuie amintită şi mişcarea agricultorilor şi sclavilor din 283 – 284. Sub conducerea şefilor Aelianus şi Amandus, ei au confiscat în Armoricum proprietăţile bogaţilor pe care i-au transformat la rândul lor în sclavi. Atunci a apărut pentru prima dată cuvântul *bacaudes.* În timpul crizelor Imperiului din sec. al V-lea îi vom întâlni din nou pe aceşti bagauzi.

Revoltaţii şi-au creat un „stat independent", eliberat de constrângerile şi impozitele Statului roman, cu o justiţie proprie exercitată din păduri. Începând din 286, Maximin a restabilit ordinea, dar un calm durabil nu a putut fi stabilit decât odată cu asigurarea unei mai bune apărări a Galiei. Constantin i-a zdrobit pe franci în 306, a reconstruit *castrum-ul* important de la *Divitio* (Deutz, în faţa Kölnului) şi l-a legat de Köln printr-un nou pod. Pentru a-i linişti pe franci şi alamani, între 313 – 315, 318 – 321 şi până în 324, au mai fost necesare o serie de lupte înverşunate. Alamanii apar organizaţi în adevărate ligi dominate de un neam, în cazul celor din sud fiind vorba de *lentienses,* al căror nume a supravieţuit în zona de la sud de lacul Konstanz: *Linzgau.* Important este însă faptul că luptele au fost în final victorioase: Constantin a celebrat la Trier *ludi lăncionici* şi *ludi francici,* jocuri de circ prin care a sărbătorit înfrângerea lendenilor şi a francilor. Pe monedele lui Constantin şi pe cele ale fiilor săi care au luptat în Galia, numele de *Francia* şi *Alamania* sunt de mai multe ori menţionate ca tari învinse.

Frontiera Rinului era din nou consolidată, singura excepţie fiind în regiunea batavilor, de lângă

vărsarea fluviului, unde rămăsese o simplă bază militară: centrul său, *Ulpia Noviomagus,* Nijmegen, nu s-a mai ridicat din ruine.

Un alt rezultat al luptelor victorioase a fost numărul sporit de prizonieri de război, transfugi, oameni ce doreau să servească individual în armata romană sau grupuri întregi integrate prin intermediul tratatelor cu căpeteniile barbare. Vom întâlni de acum înainte în Galia *praefecţi laetorum,* şefi militari ai „leţilor", barbari stabiliţi pe pământurile galice cu statutul de coloni şi obligaţi să presteze serviciul militar; de exemplu lângă Tongresşi la Ivois (Belgica I), la Famars, Arras, Noyon, Reims şi Senlis (Belgica II), Bayeux şi Coutances (Lugdunensis II), Mans şi Rennes (Lugdunensis III), Chartres (Lugdunensis IV), Clermont-Ferrand (Aquitania I). Din rândurile lor s-a ales o „primă generaţie" de şefi militari romani de origine francă sau, cu un termen mai general, barbară. Bonitus, tatăl lui Silvanus, general de origine francă, s-a remarcat în timpul lui Constantin. Magnentius, uzurpatorul franc (350 – 353), era la rândul său tot de origine letică.

Sub Constantius al II-lea (337 – 361) apare „a doua generaţie" de generali romani de origine barbară, proveniţi de astă dată din familii princiare, semn al unui nou prestigiu al Romei şi al armatei sale în rândul barbarilor, dar şi al unei politici deliberate a Romei, aceasta încercând asimilarea lor pe termen lung. Astfel, militari cu ascendentă nobilă, ei se alătură romanilor care încă nu acceptaseră creştinismul. Silvanus, francul, era creştin. Mederich, un print – sau mic rege – al alamanilor care a servit mult timp în armata romană, a fost câştigat de cultul oriental al lui Serapis: a schimbat numele fiului său Agenaric în Serapion. Acest păgânism „roman" a fost

întărit în armată în vremea lui Iulian „Apostatul”.

Italia şi Galia sunt ameninţate de noi incursiuni abia începând din 352, când alamanii trec Rinul, distrug forturile romane de la Alzey şi Saarbrücken şi jefuiesc regiunea dintre Strasbourg şi Moselle. Noile necazuri sunt provocate, fără îndoială, de luptele civile care au sfâşiat Roma şi au slăbit nu numai prestigiul roman, dar şi forţa armatei romane. Or, armata era în cea mai mare parte barbară şi, ca urmare, crizele erau repede cunoscute în ţările lor de origine! Fără a încerca să urmărim rivalităţile dintre fiii lui Constantin care s-au luptat şi s-au ucis între ei – Constantin al II-lea cade în 340 la Aquileea într-o cursă pregătită de fratele său Constans – după moartea tatălui lor în 337, trebuie să subliniem însă consecinţele. Primele lupte îi încurajaseră deja pe saxoni şi pe franci să atace Batavia, zonă unde, sub presiunea saxonilor, francii se stabiliseră pentru o vreme. În 341 – 342, Constans se pare că a şi acceptat o parte dintre ei cu statut de coloni.

Mult mai grav a fost însă un complot al înalţilor funcţionari civili izbucnit împotriva lui Constans în momentul când se afla la Autun; scăpat iniţial, împăratul a fost ucis în cele din urmă la Elne. În 350, alăturându-se cauzei funcţionarilor romani, armata galică l-a proclamat împărat pe Magnentius, unul dintre conducătorii săi născut probabil la Anuens dintr-un tată breton şi o mamă francă letică. În ciuda originii barbare, Magnentius a fost recunoscut de Senatul roman. A izbucnit, deci, o luptă înverşunata între Constantius al II-lea, fiul supravieţuitor al lui Constantin, şi Magnentius, confruntarea atingând paroxismul în teribila bătălie din 28 septembrie 351, de la Mursa (pe Drava), unde s-au înfruntat trupele de *comitatenses* din Orient şi din Occident. S-a vorbit de

mai mult de 50.000 de morţi, mai ales de barbari care s-au ucis între ei pentru acel împărat căruia îi datorau totul şi de care doreau să-şi lege destinul. Iulian, viitorul împărat, a subliniat valoarea soldaţilor gali de atunci şi dintre ei pe cea a francilor din infanteria lui Magnentius: aceştia fuseseră tăiaţi în bucăţi de cavalerii greu înarmaţi ai lui Constantius, cavalerie căreia i-a aparţinut viitorul.

Deşi adversarii au fost conştienţi de consecinţele unei astfel de bai de sânge pentru apărarea Imperiului, lupta pentru puterea supremă a avut prioritate. Rivalitatea a continuat şi nu se poate vorbi de cucerirea Imperiului roman de către un stat vecin mai puternic, pentru că – în afara Imperiului persan – aşa ceva nu exista. În cadrul luptelor pentru putere, succedate în tot cuprinsul Imperiului şi în diversele sale provincii, şansele de succes ale barbarilor au devenit din ce în ce mai mari.

După înfrângere, Magnentius a fost eliminat definitiv într-o a doua luptă dată în apropiere de Gap în iulie 353. În 352, când au început atacurile alamanilor, şi 355, când au început cele ale francilor, apărarea renană era lipsită de trupele de *comitatenses,* iar armata Occidentului era încă însângerată. Şi atunci, semnalul atacurilor a fost dat de un nou conflict izbucnit în lumea romană. Primul franc care a atins gradul de generalissim *(magister peditum praesentalis),* Silvanus, i-a respins pe alamanii din regiunea Trierului – zidurile apărându-i pe locuitorii din oraş – iar el s-a instalat la Köln. Tot atunci, el a aflat că rivalii săi, alamanii de la curtea lui Constantius al II-lea de la Milano, răspândeau vestea că ar dori să obţină purpura imperială. În incapacitate materială de a merge la Milano să se justifice, Silvanus a acceptat să fie aclamat ca August, dar la

puţin timp după aceea a fost asasinat de nişte soldaţi cumpăraţi de inamicii săi (august 355). Faptul că francii au ocupat şi au devastat imediat Kölnul nu a reprezentat o simplă întâmplare.

Iulian ’n Galia

În noiembrie 355 când a aflat de dezastrul de la Köln, Iulian, Cezarul numit de Constantius al II-lea, era în drum spre Galia. Tot atunci a fost asaltat şi Autunul, iar noul Cezar a fost surprins de o bandă de alamani în apropiere de Troyes.

Asemeni lui Probus în secolul anterior, Iulian a salvat Galile şi a restabilit, cu o admirabilă energie, o situaţie ce fusese în mod inutil compromisă de predecesorii săi. Principalul succes al campaniilor din perioada 356 – 361 a fost victoria din 357, când în fruntea unei armate de doar 12.000 de oameni a reuşit să înfrângă lângă Strasbourg o redutabilă coaliţie alamană a 7 regi şi 10 prinţi. Dintre duşmani, 6.000 au rămas pe câmpul de luptă, iar regii care au supravieţuit dezastrului au fost constrânşi prin mai multe campanii să-i elibereze pe cei aproape 20.000 de prizonieri luaţi din Galia şi chiar să plătească un tribut. Prestigiul învingătorului lor a fost atât de mare, încât ei au plătit tributul până în 363, când au aflat de moartea lui Iulian în Orient.

Pacificarea regiunii de N-E a fost mai uşoară. Presate din spate de triburi care erau la rândul lor supuse atacurilor saxonilor, popoarele din liga francă au profitat de uzurparea lui Magnentius (350 – 353) – căruia i-au oferit cele mai bune trupe – pentru a ocupa Batavia şi pentru a-şi extinde influenta asupra „Toxândriei”, teritoriul de la S de Meuse şi la E de vărsarea râului Escaut. După ce i-a învins în mai multe rânduri pe francii de dincoace de Rin, Iulian le-a permis să se stabilească acolo doar francilor salieni, în

timp ce un alt trib franc, chamavii, a fost constrâns să se întoarcă pe malul drept al Rinului. Potrivit surselor noastre, reglementarea din 358 este prima menţionare a salienilor, neam cu un rol remarcabil în istoria Galiei france. Ei au fost admişi în Imperiu în calitate de *dediticii,* statut al barbarilor învinşi cărora statul roman le atribuia pământ în schimbul obligaţiei serviciului militar. Primirea în mod individual în armata romană a recruţilor franci veniţi de pe ambele maluri ale Rinului era un lucru curent: dintre cele 6 noi unităţi de elită, *auxilia,* întemeiate de Iulian, 2 poartă numele salienilor şi chamavilor. Instalarea salienilor are însă şi o altă semnificaţie, ei devenind o comunitate germanică aflată în interiorul Imperiului. Considerându-se provinciali cu mult înaintea altor franci, ei au rămas de altfel liniştiţi până în a doua treime a sec. al V-lea.

Iulian a restabilit sistemul de apărare de pe Rin şi punctele fortificate de la Bonn, Neuss şi Birten lângă Xanten. Opera sa a fost încheiată de Valentinian I care între 365 şi 367 i-a învins pe alamani, între 368 şi 374 i-a atacat în propria lor ţară şi a construit în plus un mare număr de *castra* şi *castella,* reorganizând sistemul defensiv pe Rin şi Meusa inferioară. Sistemul a funcţionat într-un mod satisfăcător până în sec. al V-lea. Datările arheologice obţinute din cimitirele de leţi din interiorul Galiei sunt foarte rar anterioare mijlocului sec. al IV-lea şi indică foarte bine ordinul de mărime al numărului de prizonieri făcuţi de Iulian şi Valentinian I.

Sejurul lui Iulian în Galia este memorabil şi din alte motive ce au o legătură directă cu bazele istorice ale Franţei. Într-un moment când Trierul era mult prea expus incursiunilor barbare, Parisul a apărut în timpul lui Iulian pentru prima oară ca un centru

politic şi militar. La definirea funcţiei sale cvasi-naturale au contribuit o serie de calităţi: poziţia strategică aflată la întretăierea marilor drumuri rămase la adăpost de atacurile barbarilor, capacitatea sa de a asigura legătura dintre nord şi sud, către Italia, poziţia inexpugnabilă a insulei cetăţii, insulă care a fost de altfel şi fortificată. Un alt motiv a fost bogăţia regiunii înconjurătoare a oraşului care putea asigura aprovizionarea trupelor, calitate cu atât mai importantă cu cât zonele cerealiere ale Belgiei suferiseră ravagii. Iulian şi apoi Valentinian I, între 365 – 366, şi-au petrecut iernile în *civitas Parisiorum.* Reorganizarea apărării Galiei de către Iulian a fost făcută din Paris, şi tot acolo, în martie 360, trupele sale l-au proclamat împărat. În acelaşi an, la Paris s-a ţinut şi un sinod al episcopilor Galiei. Menţionăm faptul că Iulian foloseşte în continuare numele celtic al oraşului, Lutetia, nume căzut apoi în desuetudine. Din sec. al III-lea fostele capitale ale vechilor neamuri celtice au preluat în majoritatea cazurilor numele popoarelor: cetatea *parisiilor* a devenit Paris.

Cetate bogată şi frumoasă în timpul Principatului, în sec. al IV-lea Parisul este în primul rând un oraş militar de prim rang. În Paris existau o serie de magazii militare, o tabără militară aflată probabil pe drumul spre Lyon şi Italia, în apropiere de răscrucea de astăzi de la Gobelins şi, în sfârşit – caz unic în Galia – o flotilă de război pe Sena. Ar fi o eroare dacă s-ar crede că în urma devastărilor din sec. al III-lea oraşul din afara cetăţii a fost complec distrus şi abandonat. O dovadă în acest sens este fortificaţia din jurul forum-ului, de pe malul stâng al Senei.

Faptul că un incident extrem de semnificativ pentru viitorul Galiei a avut loc la Paris are o valoare simbolică. Constantius al II-lea a ordonat Cezarului

său, Iulian, să-i trimită în Orient o bună parte a trupelor sale de elită. Îndeplinirea ordinului ar fi reprezentat o catastrofă pentru sistemul roman de apărare a Galiei, sacrificat în trecut, sau cel puţin neglijat în favoarea Italiei, iar acum în beneficiul Orientului, pe atunci partea cea mai bogată a Imperiului. Ordinul imperial a provocat o reacţie violentă şi aproape o răzvrătire din partea soldaţilor gali, în special a barbarilor de dincolo de Rin angajaţi în armată cu promisiunea de a nu fi folosiţi niciodată dincolo de Alpi. Galii şi francii din Imperiu şi de dincolo de Rin nu doreau – şi chiar au spus acest lucru – să abandoneze Galia alamanilor tocmai când, după grelele lupte duse sub conducerea lui Iulian, reuşiseră să le smulgă mii de prizonieri. Mai ales refuzau să-şi vadă femeile şi copiii „sclavi ai alamanilor" în timp ce ei s-ar fi luptat în Orient. Evenimentul reprezintă un prim semn al unei anumite comunităţi de interes şi destin a galilor şi a francilor şi, de asemenea, al urii lor comune faţă de alamani. Vedem cum, de la mijlocul sec. al IV-lea, începe să se contureze o constelaţie pe care o vom regăsi în sec. al V-lea şi al VI-lea la originea însăşi a Galiei france.

În urma acestor incidente, Iulian a fost ridicat pe scut. Odată împărat (Augustus), el nu mai era obligat să se supună ordinelor lui Constantius al II-lea. Atunci când, puţin mai târziu, a plecat el însuşi în Orient, Iulian a trebuit să accepte ca trupele france să-şi poată lua familiile cu ei. Le-a permis chiar să folosească mijloacele de transport ale Imperiului!

Câteva detaşamente france au rămas în Orient ca *Galli.* Printre însemnele lor, reproduse către 400 în *Notiţia dignitatum,* un manual al administraţiei şi armatei romane, regăsim ca simbol şi o *securis,* topor de luptă numit de sursele ulterioare franciscă. Cu

mult înaintea lui Clovis, armamentul specific al francilor i-a însoţit pe franci în serviciul militar roman: în cele din uurmă el a fost livrat de fabricile de armament şi arsenalele romane. Superioritatea militară, tactică şi tehnică a infanteriei france fată de alţi barbari datează din epoca romană. Singurul care preda armele atunci când părăsea serviciul miilitar era soldatul roman; cel germanic le păstrează chiar şi după moarte. El avea nevoie de arme şi în Lumea de Dincolo, iar noi le găsim în mormântul său, care devine astfel semnificariv din punct de vedere „etnic”!

Puterea generalilor franci în Imperiu

Printre ofiţerr franci de la Paris care l-au însoţit pe Iulian în Orient îi întâlnim pe Merobaud şi Teutomer. Fiecare dintre ei reprezenta, în felul său, începutul ascensiunii nobililor franci – şi chiar a celor de origine regală – în armata şi societatea romană. Merobaud a fost unul dintre cei doi ofiţeri care au transportat corpul împăratului mort în 363 la Tarsos. Împărat din 364, Valentinian I – el a lăsat Orientul fratelui său Valens, iar în 367 l-a numit pe fiul mai mare, Graţian, coregent în Apus – l-a desemnat în 372 pe Merobaud general, unul din cei doi *praesentales.* În 375, la moartea stăpânului său, în timp ce armata se pregătea să ridice un împărat străin de dinastie, Merobaud a determinat alegerea în funcţia de coregent a fratelui mai tânăr al lui Graţian, Valentinian al II-lea. El avea să fie personajul cel mai influent de la curtea lui Graţian. Originea sa francă şi grija faţă de Galia l-au determinat în 377 să retină o parte din trupele pe care Graţian dorea să le trimită în Orient, în ajutorul lui Valens, ameninţat de goţi. Astfel, el a putut să îi învingă pe alamanii care încercau să profite de slăbiciunea armatelor occidentale; ei au fost înfrânţi de Nannienus şi francul Mallobaud în 378 în

Alsacia, lângă Horbourg. În 377 Merobaud a deţinut un prim consulat alături de Graţian, iar în 383 pe al doilea, onoarea fiind rezervată în rest exclusiv familiei imperiale. În mod firesc, el a favorizat cariera militară a compatriorilor săi în detrimentul alamanilor, duşmanii lor dintotdeauna, atât de influenţi sub Constantius al II-lea.

În 383, în apropiere de Paris, trupele lui Graţian au fost înfrânte de Magnus Maximus ridicat împărat în Anglia de către trupele romane de origine în parte saxonă. De fapt, majoritatea soldaţilor l-au trădat pe împărat. Acesta a fugit, dar a fost apoi ucis în apropiere de Lyon. Merobaud a fost constrâns să se sinucidă, iar Maximus a stăpânit Occidentul până în 388, când a fost la rândul său învins de Theodosius, împăratul Orientului.

Ascensiunea francilor în fruntea armatei romane era asigurată. Un personaj asemeni lui Teutomer era cu siguranţă un om aparte, el fiind cunoscut, ca şi stăpânul său Iulian Apostatul, de celebrul retor păgân Libanius, care îi scria aşa cum i-a scris mai târziu şi unui alt franc cu o funcţie înaltă în armata romană, Richomer. Eugen Ewig a demonstrat că Richomer era, probabil, fiul lui Teutomer.

Fiul lui Richomer va purta într-o zi titlul de *rex Francorum.* Recunoaştem aici, pentru prima dată, una dintre dinastiile „regale” ale micilor „regate” france stabilite la marginea Imperiului. Membrii lor au făcut carieră în armata romană şi au reuşit chiar să se stabilească în Imperiu împreună cu rudele lor. În perioada când Merobaud avea o poziţie preponderentă la curte, Graţian a numit doi franci – Bauto şi Richomer al nostru – pe unul *magister militum,* iar pe celălalt *comes domesticorum.*

Trimis de Graţian în Orient pentru a-l ajuta pe

Valens, Richomer şi-a arătat curajul oferindu-se ostatic la goţi. El a supravieţuit dezastrului de la Adrianopol, unde în 378, alături de Valens, a pierit şi o mare parte a armatei. Theodosius – fiul unui *magister militum* omonim de origine spaniolă – a devenit împărat, iar în 380 Graţian i-a trimis din Galia noi întăriri conduse de Bauto şi de adjunctul său, Arbogast. Împreună cu Richomer, aflat deja la faţa locului, ei au restabilit rapid situaţia şi s-au asigurat astfel de stima lui Theodosius. Într-o cronică universală de la începutul sec. al VII-lea, Ioan din Antiohia spunea că Arbogast era fiul lui Bauto şi nepotul lui Richorner. Ne aflăm deci în faţa unei familii france de nivel foarte înalt, care, graţie compatriotului şi probabil rudei lor Merobaud, dar şi gratie unor incontestabile merite militare, a dobândit o serie de înalte responsabilităţi. Prestigiul acestei „dinastii" în rândul romanilor este confirmat de mai multe fapte: Bauto, favorizat fiind de originea sa princiară, se pare că şi-a început cariera de pe un post deja înalt, iar după moartea sa, curtea de la Constantinopol i-a apărat şi educat fata pentru a o căsători apoi cu fiul mai mare al lui Theodosius, moştenitorul părţii orientale a Imperiului, Arcadius, ea devenind astfel mama lui Theodosius al II-lea. Arbogast era franc de dincolo de Rin, Sfântul Ambrozie numindu-l *Transrhenanus;* 'n 389 şi în 392 el i-a înfrânt pe francii de peste Rin, în special pe şefii lor, Sunno şi Marcomir, faţă de care nutrea „o ură păgână", cei doi fiind cei cărora le datora exilul. În 421, atunci când a murit, vărul său Theudomer, fiul lui Richomer, era *rex Francorum:* nu ştim dacă a fost trimis în patria sa sau dacă romanii l-au numit în altă parte.

În contextul rolului istoric avut de acest grup la

sfârşitul sec. al IV-lea, fiecare din detaliile prezentate are importanţa sa. Bauto – omul de încredere al lui Theodosius, „adevăratul” împărat după moartea lui Graţian ’n 383 – este practic regentul Occidentului la curtea tânărului Valentinian al II-lea, el fiind de altfel şi cel ce a salvat Italia de invazia uzurpatorului Maximus. Asemeni rudei sale Richomer, care obţinuse pentru prietenul său păgân Libanius titlul onorific de prefect al pretoriului, Bauto are o corespondenţă amicală cu retorul din Antiohia şi cu retorul Symmachus, conducătorul partidei păgâne din Senat şi, între 384 – 385, prefect al Romei.

Symmachus l-a trimis cu o recomandare la curtea din Milano pe tânărul retor african, Aurelius Augustinus. În 385, când Bauto a primit consulatul pentru Occident, panegiricul în onoarea noului consul a fost scris – şi citit pe 1 ianuarie 385 – de acest tânăr: el era Sf. Augustin cu un an înainte de a se converti.

Către 387, la moartea lui Bauto, armata l-a proclamat conducător pe Arbogast. Noul generalissim a fost confirmat de Theodosius şi în 388 a cucerit Galia. L-a luat prizonier pe uzurpatorul Maximus şi i-a ucis fiul, pe Victor. Cum Maximus se sprijinea mai ales pe auxiliarii franci de pe malul drept al Rinului, acţiunea lui Arbogast a reglat dintr-o singură lovitură atât conturile dintre franci cât şi destinul Galiei şi al lmperiului.

Înlocuindu-l pe Bauto, Arbogast a devenit şi interlocutorul Sfântului Ambrozie, dinamicul episcop al Milanului. Născut la Trier şi fiu al prefectului pretoriului Galiilor, el a determinat în 384 eşuarea speranţelor lui Symmachus de a vedea reintroduse de către împărat cultele păgâne în Senatul roman. Fiind asemeni lui Bauto păgân – roman – convins, Arbogast îl considera pe Ambrozie ca pe unul dintre prietenii şi

egalii săi. Cel mai puternic personaj din Occident, el a determinat construirea la Köln, în faţa regiunilor france de unde provenea, a unui palat magnific cu cupolă unde tocmai s-au descoperit o serie de mozaicuri.

În 392, când a devenit major, tânărul Valentinian al II-lea era în continuare lipsit de orice putere. El i-a trimis lui Arbogast, în palatul imperial de la Vienne, un codicil de destituire. Generalissimul l-a rupt însă în prezenta împăratului şi a declarat că o demnitate ce nu fusese acordată de Valentinian nici nu putea fi retrasă de el. Încercând să ridice spada unuia dintre gardieni împotriva insolentului, împăratul a fost împiedicat: cu toţii îi erau devotaţi lui Arbogast. La puţin timp după acest afront, Valentinian al II-lea a fost găsit spânzurat: sinucidere sau asasinat? Ancheta condusă de Sfântul Ambrozie nu a demonstrat culpabilitatea lui Arbogast. Totuşi, pentru a se disculpa, el a trimis în faţa lui Theodosius o delegarie de clerici din Galia. Nesigur de reacţiile împăratului şi influenţat probabil de măsurile decisive luate de Theodosius împotriva păgânismului, Arbogast a făcut împărat un retor pseudocrestin, pe Eugenius, care purta barba „filosofilor” şi avea o atitudine favorabilă păgânilor. Eugenius îi fusese recomandat de unchiul său Richomer, numit de Arbogast înalt funcţionar.

Bătălia decisivă, purtată de Theodosius împotriva uzurpatorului ce ocupase Italia şi ameninţa – cel puţin indirect prin măsurile luate în favoarea păgânilor – Imperiul creştin, a avut loc în 394 la Râul Rece, în apropierea defileurilor care controlau drumul dintre Ljubljana şi Aquileea: poarta Italiei. Mare parte din armata Occidentului era formată din franci, ea fiind condusă de Arbogast, iar principala componentă a celei orientale, cavaleria, îi fusese încredinţată lui

Richomer, unchiul lui Arbogast. Se poate observa astfel importanţa dobândită de conducătorii militari franci.

Richomer a murit înainte de bătălie, funcţia sa fiind preluată de un alt germanic, vandalul Stilicon. Nepotul său a murit după înfrângere, după două zile lungi de lupte nimicitoare atât pentru franci cât şi pentru adversarii lor. Printre cei din urmă se poate observa şi o armată importantă – 10 – 12.000 de oameni – conduşi de Alaric. După ce l-a pus în prima zi să lupte în prima linie pentru a slăbi forţele lui Arbogast, Theodosius a refuzat apoi să îi ofere recompensa promisă: un înalt post militar.

În anul următor, la moartea sa, Imperiul moştenit de Arcadius şi Honorius era un Imperiu creştin. Din cauza a două mari probleme, viitorul său era însă ipotecat. Una dintre acestea era reprezentată de un *foedus de* un nou gen acordat vizigoţilor în 382: li se permitea să rămână în Imperiu sub conducerea regilor proprii şi fără obligaţia de a lucra pământul. În schimbul serviciului militar, vizigoţii primeau de la Roma provizii şi diverse remuneraţii. Theodosius a compensat astfel lipsa de trupe romane existentă în Orient după dezastrul de la Adrianopol, dar a deschis poarta unei prezente barbare în Imperiu, prezenţă care nu s-a mai redus la soldaţii de origine barbară încorporaţi în unităţi romane, ci era reprezentată de întregi „popoare” barbare a căror compoziţie era foarte complexă. Pentru regiunile în cauză, tratatul echivala cu o cucerire barbară. Altă problemă era nemulţumirea lui Alaric, el nefiind recompensat potrivit tratatului. Nedreptatea care i se făcuse l-a determinat să străbată cu trupele sale Balcanii, Grecia şi apoi Italia, rezultatul acţiunilor sale fiind o puternică destabilizare psihologică şi politică a lumii

romane, stare de spirit ce a facilitat pătrunderea în 406 – 407 în Galia – şi în tot Occidentul – a vandalilor, suevilor şi alanilor.

Drumul francilor spre magistraturile militare superioare a fost barat de atunci de reprezentanţii altor popoare barbare, în special de goţi. Francii au fost obligaţi să-şi concentreze eforturile într-o zonă de influentă mai limitată, dar plină de viitor: în Galia de nord, unde aveau deja o bază solidă. Începând din 413 – 414, chiar în Galia, ei se ciocnesc de vizigoţi, noii lor rivali, duşmanii de la

Râul Rece. Credem că nu ne înşelăm dacă presupunem că între ei exista un puternic resentiment.

Luptând cu sălbăticie împotriva vizigoţilor, francii au avut în mod firesc aceleaşi interese cu locuitorii Galiei septentrionale. În locul visului irealizabil al vizigoţilor – care doreau în întregul Occident o simbioză romano-gotică – francii au reuşit să realizeze o simbioză galo-francă ale cărei urmări au fost decisive pentru Occident, cu atât mai mult cu cât premisele sale religioase erau de perspectivă. În ciuda rupturii intervenite în 394 în destinul politic al păturilor conducătoare ale lumii france, ar fi o eroare dacă s-ar considera că a existat o discontinuitate totală între statutul atins la un moment dat de şefii franci şi carierele lor mai modeste din sec. al V-lea. Nu putem să nu subliniem influenţa avută de acest trecut în istoria unui Childeric sau a unui Clovis.

În spiritul tradiţionalismului său strict, curtea de la Constantinopol nu a uitat căsătoria împăratului Arcadius cu fiica prinţului franc Bauto, colegul său de consulat. În sec. al X-lea, împăratul erudit Constantin al VII-lea Porphyrogenetul aminteşte – în legătură cu căsătoriile imperiale – că un edict al „marelui şi

sfântului Constantin” era gravat în biserica Sf. Sofia de la Constantinopol, el stabilind că un împărat roman nu trebuie niciodată să se căsătorească cu o femeie dintr-o naţie străină celei romane, cu excepţia francilor. Succesorul său considera că excepţia făcută de Constantin se datora faptului că împăratul era originar din acele regiuni – aluzie puţin anacronică la reşedinţa preferată la început, Trier, oraş care după el făcea parte din Francia – dar şi renumelui recunoscut al francilor şi nobleţei triburilor lor. Fără îndoială regula i-a fost atribuită lui Constantin mai târziu, el fiind considerat fondatorul prestigios al tuturor legilor fundamentale ale Imperiului creştin; ideea păstrării acestei reglementări sub forma unei inscripţii solemne în Sf. Sofia nu putea fi însă inventată de Constantin al VII-lea. Amintirea carierelor conducătorilor franci ’n lumea romană şi a serviciilor oferite de ei Imperiului a supravieţuit. În ciuda decăderii lor după 394, Orientul creştin i-a considerat de timpuriu pe franci – şi Galia care se identifica cu ei – drept primul popor al Occidentului.

Galia până la moartea lui Actius (454)

Supravieţuitorii armatei învinse la Râul Rece nu şi-au revenit niciodată. Theodosius I i-a integrat în armata sa. Noul conducător al armatelor Occidentului şi protector al tânărului împărat Honorius, după moartea în 395 a lui Theodosius, a fost Stilicon, fiul unui ofiţer de origine vandală din serviciul lui Valens şi al unei romane. Cu toate că în 396 a inspectat frontierele pe care le-a găsit într-un calm complet, el a avut alte preocupări decât Galia.

Reorganizând administraţia centrală a armatei, Stilicon a creat în mâinile generalissimului – în Occident purta titlul suprem de „patriciu” – un instrument care l-a făcut pe acesta adevăratul

deţinător al puterii în Occident, în detrimentul unui împărat cu un rol din ce în ce mai decorativ. De asemenea, Stilicon a reuşit să intre şi în familia imperială: el s-a căsătorit cu Serena, nepoata favorită a lui Theodosius, Honorius s-a însurat cu una din fiicele sale, iar propriul său fiu, Eucherius, a fost logodit cu Galla Placidia, sora împăratului. Acest prim generalissim al sec. al V-lea a întreţinut relaţii foarte bune şi cu Senatul roman, la rândul său foarte încântat de bunele raporturi avute cu Stilicon. Ţinut mult timp de către împăraţi departe de deciziile politice, Senatul şi-a luat o revanşă tardivă în sec. al V-lea când, în mod abil, „patricii" armatei iau supus spre confirmare diferite măsuri importante: unele vizând chiar crearea unui nou împărat!

Ocupat cu nesfârşitele certuri cu Rufinus – atotputernicul său ministru – şi curtea de la Constantinopol, obligat să apere Italia împotriva lui Alaric – numit de Constantinopol *magister militum per Illyricum* ’n detrimentul părţilor din Imperiul de Apus ale Illyriei – Stilicon nu a putut şi nici nu a vrut să reacţioneze în mod eficient atunci când în 407 Galia a fost lovită ca de trăsnet de o invazie neaşteptată a barbarilor. Replica sa ar fi fost cu atât mai complicată cu cât un uzurpator proclamat împărat de trupele din Britania, Constantin al III-lea, trecuse în Galia şi se instalase la Arles. În 408, la puţin timp după aceea, Stilicon, garda sa personală, ca şi femeile şi copiii soldaţilor barbari din Italia au fost masacraţi, căzând victime unei puternice reacţii antigermanice, prelungire a unei mişcări comparabile, dar mult mai durabile, de la Constantinopol. Barbarii supravieţuitori s-au aliat cu Alaric şi au participat în 410 la jefuirea Romei.

Pătrunderea în Galia, prin Germania meridională,

a vandalilor veniţi din Silezia şi însoţiţi de o parte a suevilor şi de un important grup negermanic constituit din alani, a survenit într-un moment de maximă confuzie a Occidentului devenit atunci incontrolabil. „Popoarele” îi zdrobiseră deja în drumul lor pe alamanii aceştia revenindu-şi doar cu mare greutate din soc.

La 31 decembrie 406, traversând Rinul prin apropiere de Mainz, invadatorii s-au izbit de rezistenta înverşunată a francilor renani. Mainz-ul a fost cucerit şi jefuit. Worms-ul a mai rezistat mai multe luni: trupele france de *limitatenses* au fost atunci apărătorii fideli ai Galiei. Odată străpungerea reuşită, o parte a barbarilor care învinseseră la Spire şi Strasbourg s-au îndreptat spre Langres şi Saône, iar altă parte au trecut prin Amiens, Arras şi Tournai, fiind obligaţi însă să lase neatinse regiunile de la nord de linia Metz-Reims. După spusele istoricului roman Renatus Frigeridus, francii i-au dominat pe vandali, dar au cedat în faţa atacului alanilor. În ansamblu, ei au reuşit să protejeze Germania Secunda şi o parte din Belgica Secunda. În zona frontierei renane a Germaniei Prima, burgunzii, rivalii alamanilor, au profitat de ocazie şi s-au instalat în condiţii favorabile ca apărători ai Imperiului în jurul oraşului Worms, pe malul stâng al Rinului.

De-a lungul a 3 ani de zile, marii proprietari din Spania, împreună cu sclavii lor înarmaţi, au barat trecerea prin pasurile Pirineilor, iar în acest răstimp Galia interioară a suferit ravagii teribile. În cele din urmă apărarea de pe Rin a fost refăcută. S-a subliniat, pe bună dreptate, că de pe urma tulburărilor din 407 din Galia, burgunzii au profitat în detrimentul alamanilor şi francii salieniinstalaţi într-o zonă ce nu fusese de loc atinsă – în detrimentul francilor de pe

Rin. Cei din urmă fuseseră puternic încercaţi ’n lupta defensivă din 407. Puterea lor a fost slăbită şi prin faptul că au contribuit în mare parte la armatele uzurpatorilor Constantin al III-lea şi Iovinus, amândoi învinşi şi omorâţi, unul în 411 şi altul în 413. Primul a fost înfrânt de Constantius, *magister militum* la curtea lui Honorius, iar celălalt de vizigoţii veniţi din Italia şi conduşi de al doilea succesor al lui Alaric, Athaulf. Uzurpările au lăsat să se întrevadă intenţia de a întreprinde câte ceva pentru Galia în timp ce împăratul legitim, Honorius, rămânea închis în reşedinţa sa impenetrabilă de la Ravenna şi nu reacţiona decât în cazul unor pericole iminente care ameninţau fie Italia, fie Provence. Ilustrativ în acest sens este faptul că, după moartea lui Constantin al III-lea, Iovinus a fost împins să îmbrace purpura de către doi regi barbari: Goar, regele alanilor care preferase să se pună în slujba Imperiului, şi Gonthier, regele burgunzilor stabiliţi la Worms. După ce i-a eliminat pe uzurpatori, Constantius a restructurat organizarea militară a Galiei începând din noua capitală administrativă – stabilită la Arles – până la frontiera Rinului unde *foedus-ul* cu burgunzii a fost reînnoit în condiţii mai puţin favorabile pentru ei. Cei pe care a trebuit însă să îi înfrunte au fost vizigoţii lui Athaulf.

După succesul asupra lui Iovinus şi nunta cu Galla Placidia, celebrată cum se cuvine cu o seamă de epitalamuri, Athaulf a fost considerat salvatorul Romei. Astfel, el a intrat în Narbonna îmbrăcat în general roman şi a fost primit de către magistraţi. După spusele lui Orosius, Sfântul Ieronim ar fi aflat de la un notabil al Narbonnei că regele vizigot declarase că: „asemeni lui Cezar

Augustus, doreşte să restaureze cu ajutorul goţilor toată măreţia de odinioară a numelui de

roman”. Cum postul de generalissim avea un ocupant foarte destoinic în persoana lui Constantius, acesta refuzând încheierea unui foedus în condiţiile impuse de Athaulf – căruia îi cerea să o elibereze pe Galla Placidia considerată prizoniera gotului, şi nu soţia sa – cel din urmă a recurs la şiretenia predecesorului său şi l-a reinversit împărat pe Attalus, un roman din suita sa ce ocupase o poziţie asemănătoare şi în timpul lui Alaric. Attalus l-a numit imediat *magister militum* – la fel cum procedase şi cu Alaric. Fie sub forma unui *foedus* – păstrându-şi autoritatea asupra compatrioţilor şi obţinând anumite drepturi faţă de populaţia şi administraţia romană obligate să îi aprovizioneze – fie sub forma unui comandament asupra barbarilor şi romanilor, serviciul în slujba Romei devenise una dintre obsesiile prinţilor barbari stabiliţi într-un imperiu de mult timp incapabil de-a mai întreţine o armată cu adevărat romană. Ei nu doreau însă nici să distrugă Imperiul şi nici să lupte împotriva locuitorilor care îi hrăneau. Căsătoria lui Athaulf – considerată de el un gest al reconcilierii romano-gotice – alături de declaraţiile sale bombastice au fost în realitate o adevărată provocare pentru conducerea de la Ravenna. Intrarea unui got eretic în familia imperială era considerată inadmisibilă, şi aceasta cu atât mai mult cu cât Constantius se gândea să obţină purpura pentru el însuşi şi Galla Placidia.

Menţionăm aici principalul obstacol al integrării efective a barbarilor stabiliţi ’n Imperiu: arianismul. Forma ariană a creştinismului – ce nega unitatea totală a Trinităţii şi făcea diferenţa între Dumnezeu Tatăl şi Fiul – fusese adoptată de goţi într-un moment când curtea imperială, în frunte cu Valens, era la rândul său ariană. După ce a ezitat mult timp înaintea unei dezbateri teologice şi dogmatice, Theodosius I a

respins în cele din urmă erezia. Episcopul Ulfila, pe jumătate got şi pe jumătate cele – provenea din rândul galaţilor din Asia Mică – a realizat o operă memorabilă: traducerea Evangheliei în limba gotă. El participase şi la sinoadele ce precedaseră decizia lui Theodosius în favoarea catolicismului. Toţi goţii convertiţi la creştinism şi toată mulţimea de barbari creştinaţi prin intermediul goţilor în noua limbă ecleziastică creată de Ulfila au devenit eretici. Ceea ce la început a fost o simplă „întâmplare" a istoriei a devenit apoi o barieră între barbari şi romani, iar francii au profitat.

După ce au trecut prin Spania unde l-au pierdut pe regele Athaulf, înlocuit de Segeric şi, câteva zile mai târziu, de Vallia, goţii au revenit în Galia. Ei au acceptat în cele din urmă să o elibereze pe Galla Placidia, obţinând în 416 încheierea unui *foedus* ce le garanta aprovizionarea. După ce au luptat cu succes împotriva vandalilor şi alanilor din Spania, vizigoţii şi regele lor Theodoric I – succesorul lui Vallia – au încheiat în 418 un nou *foedus* cu Constantius, căsătorit între timp cu Galla Placidia. Vizigoţii s-au stabilit deci într-un mod durabil în Aquitania Secunda.

Li s-a oferit un teritoriu foarte întins, iar pentru a-şi putea asigura traiul în serviciul Imperiului, au primit o treime din domeniile romane; treptat ei şi-au extins stăpânirea, capitala fiind stabilită în Toulouse. Înţelegerea cu „federaţii" romani şi „ospitalitatea" erau impuse în provincii de un Stat care nu mai vedea alte mijloace de a-şi asigura apărarea. De fapt, în ciuda recunoaşterii suveranităţii romane, de câteva ori contestată, dar întotdeauna reînnoită, „regatul" Toulouse-ului a fost o formă de regat barbar pe pământ roman. El a avut un rol considerabil, atât ca model pentru alţii cât şi ca factor politic în istoria

Galiei.

Puterea vizigotă nu s-a liniitat la Galia meridională; fiind în „slujba” Imperiului, „regii” de la Toulouse au reuşit să cucerească şi o parte a Peninsulei Iberice. Aici ei au întâmpinat o rezistenţă puternică, venită în special din partea suevilor care îşi creaseră un regat propriu în nord-vestul Spaniei: primii regi barbari cu monedă proprie.

Viitorul Galiei depindea de trupele barbare, dar şi de ceea ce mai rămăsese din armata „romană” condusă de o serie de *magiştri militum* „romani”. Unul dintre ei, fiul unui nobil de origine scitică ajuns *magister militum per Gallias* şi al unei nobile romane, Aerius, a fost – după moartea lui Honorius (423), sub conducerea efectivă a Gallei Placidia şi a fiului avut de ea cu Constantius (mort în 421), Valentinian al III-lea – ultima mare speranţă de apărare eficientă a Galiei romane. Ca o prevestire, forţa sa s-a datorat unor trupe care-i erau deosebit de devotate: hunii…

Educat la curtea imperială de la Ravenna, Actius a fost trimis ostatic mai întâi vizigoţilor lui Alaric (405 – 408) şi apoi hunilor de dincolo de Dunăre. Acolo el a învăţat limba hunilor şi a înnodat relaţii prieteneşti cu Attila şi Bleda, nepoţi şi viitori succesori (în 434) ai regelui hun Rua. Când uzurpatorulloan (423425), cel ce preluase puterea în Italia la moartea lui Honorius, a fost ameninţat de Constantinopol prin trimiterea unei armate însărcinate cu restabilirea puterii legitime a lui Valentinian al III-lea şi a mamei sale Galla Placidia, Actius – ginerele lui Capilio, *comes domest-corum* al lui Ioan – a căutat ajutor la huni. El a revenit cu o armată considerabilă, dar a ajuns prea târziu: Ioan fusese deja ucis de adversarii săi. În schimbul demobilizării hunilor, Actius i-a cerut Gallei Placidia – şi a obţinut – să fie numit *magister militum.*

După ce l-a ucis pe colegul său Felix sub pretextul că acesta l-ar fi amentat, el a ocupat un timp postul de generalissim, dar în cele din urmă l-a pierdut ca urmare a unor intrigi. A fost nevoit chiar să se exileze la huni, dar a revenit în fruntea trupelor hunice şi s-a impus definitiv ca primul *magister militum praesentalis.* În 435 a fost numit patriciu, titlul desemnându-l în Occident pe şeful suprem al armatei. Asemeni lui Stilicon, el s-a înconjurat de o gardă personală, pentru însoţitorii săi folosindu-se pentru prima dată numele de *buccellarii,* denumire devenită uzuală pentru armatele „private" ale militarilor şi senatorilor romani din sec. al V-lea.

Cariera sa poate părea suspectă. Totuşi, spre deosebire de majoritatea predecesorilor şi succesorilor săi care s-au bucurat de puterea avută la curte, lăsându-i pe alţii să lupte în provincii, Actius nu a încetat niciodată să-şi pună viaţa în pericol. În plus, mai avea şi o altă calitate foarte rară: era incoruptibil. După Probus şi Iulian, Actius a fost al treilea „salvator" al Galiei. În 425 şi apoi în 430, el i-a obligat pe vizigoţi să se retragă din fata oraşului Arles, aceştia încercând prin atacuri periodice să „îmbunătăţească" în parte condiţiile *foedus*ului lor. În 428, i-a respins pe franci din teritoriile din apropiere de Rin, şi tot în 430 i-a înfrânt în Rhetia pe *iuthungi,* aliaţi ai alamanilor; în 432 i-a înfrânt şi pe francii salieni.

În 435, burgunzii regelui Gundichar au atacat „Belgica", dar Actius i-a oprit. Ca din întâmplare, regatul din jurul oraşului Worms a fost distrus în anul următor tocmai de huni, armata desăvârşită a lui Actius. Sursele nu se contrazic decât în aparentă, unele vorbesc de un atac al hunilor din afară, iar altele de un atac al celor din serviciul lui Actius: ei

erau însă, fără îndoială, aceiaşi. Evoluţia evenimentelor i-a permis în 443 să-i instaleze pe burgunzii rămaşi în *Sapaudia,* zona cu nume celtic ce corespunde părţii dinspre Geneva a lacului Leman şi întregii regiuni care se întindea spre sud. Astfel, Actius a asigurat, într-un mod eficient şi durabil, apărarea liniei Rinului superior – de la Basel la lacul Konstanz – împotriva alamanilor, duşmanii dintotdeauna ai burgunzilor.

Arheologic, cea mai densă locuire burgundă este atestată pe o bandă de 100 km lăţime, de-a lungul munţilor Jura, de la Ron la Soleure.

În 440, Actius a stabilit o parte a alanilor la Vălence, iar în 442, altă parte, împreună cu regele lor Goar, în Armoricum pentru a lupta împotriva „bagauzilor", reprezentanţii unei mişcări ţărăneşti ce separase regiuni întregi de conducerea imperială.

Ultimele mişcări de populaţie au provocat o serie de proteste din partea galo-romanilor, aceştia adresându-se Sfântului Germain, episcop de Auxerre. Pentru a-şi impune voinţa Actius a trebuit să recurgă la forţa, el dorea să organizeze şi să structureze protecţia militară a Galiei – în interior şi exterior – prin integrarea forţelor barbare. Concepţia sa a fost aplicată atât în cazul burgunzilor – beneficiarii unor noi condiţii: în regiunea pe care „o împărţeau cu localnicii", ei primeau două treimi în loc de una – cât şi în cel al salienilor. Învinşi de Actius în 448 în Artois, francii au servit cauza romană în nordul Galiei, atât în timpul regelui Chlodio cât şi în cel al succesorului său, Childeric, ei fiind recunoscuţi ca „federaţi" într-un teritoriu de la nord de Somme.

Cea mai mare victorie a lui Actius înaintea celei din 451 a fost obţinută în 438 în faţa vizigoţilor. Flavius Merobaudes, fiul generalului franc omonim,

trăia pe atunci la curtea lui Graţian şi a celebrat victoria într-un panegiric. Menţionăm faptul că Merobaudes al II-lea a fost la rândul său *magister militum şi* a moştenit armata socrului său din Spania. În întregime romanizat, prin studiile şi activitatea sa literară el a încercat să demonstreze apartenenta sa la civilizaţia romană.

Pe bună dreptate, Senatul roman a ridicat o statuie în onoarea lui Actius, „învingătorul burgunzilor şi al goţilor”. Totuşi, el nu a reuşit să răspundă apelurilor venite din Insulele Britanice, unde între 440 şi 460 puterea a fost preluată de saxoni şi alte câteva popoare, asemeni anglilor, care locuiau înainte pe coastele Mării Nordului în Germania şi Danemarca. El a acţionat în parte prin intermediul unor auxiliari romani aflări deja la faţa locului şi în parte prin trupele barbare angajate să lupte împotriva invadatorilor din Irlanda şi Scoţia. Ca urmare, Actius s-a concentrat asupra apărării Galiei, înţelegând importanta sa strategică.

Adevărata sa intrare în istorie a avut loc în 451, când Attila a intrat în Galia. Rege al hunilor, Attila şi-a asasinat în 434 fratele, pe Bleda şi a devenit singurul stăpân al unui imens imperiu. De fapt, reunirea hunilor sub dominaţia unei singure dinastii avusese loc în decursul primei jumătăţi a sec. al V-lea.

Coagularea politică începuse însă într-o anumită măsură dinainte, mare parte dintre ei punându-se ’n slujba împăraţilor de la Constantinopol ’n schimbul unei plăţi consistente. Alţii au părăsit apoi în continuare regatul hun – în calitate de transfugi –, au fost cooptaţi în acelaşi tip de activităţi şi au devenit un punct de discordie, regele hunilor cerând în numeroase rânduri restituirea tuturor soldaţilor huni. Luptând împotriva parţii orientale a Imperiului şi

păstrând în Occident monopolul sprijinului armat pe care înţelegea să îl vândă scump, atitudinea lui Attila corespundea perfect intereselor lui Actius, deloc mai solidar cu Constantinopolul. El nu avea nimic împotriva extinderii suveranităţii hunice asupra germanilor din afara Imperiului; între 435 şi 440, chiar cei mai occidentali dintre ei au trebuit să recunoască superioritatea hunilor, alături de ei putând fi întâlnite şi contingente ostrogote de elită. Pentru prima oară în istorie, germanii din Ucraina până la Rin au fost uniţi sub o singură putere politică.

Expansiunea spre vest a avut o altă consecinţa importantă: deplasarea centrului de gravitaţie politică al hunilor din câmpiile de la nordul Mării Negre spre câmpiile viitoarei Ungarii. Aici era curtea lui Attila şi, tot aici, îi întâlnim în serviciul său pe germanul Edico, tatăl viitorului conducător al Italiei, Odoacru, şi pe Oreste, tatăl ultimului împărat din Occident. Impactul lumii hunice s-a resimţit chiar şi după disoluţia Imperiului şi după moartea lui Attila. Plecând din Ungaria, hunii au atacat în continuare în 441, 443 şi 447 Imperiul oriental, ceea ce pentru Constantinopol nu a însemnat doar pierderea parţii orientale a Pannoniei, ci şi mărirea tributului anual plătit de împărat: de la 350 şi apoi 700 de livre de aur pur, el a crescut la 2000, 6.000 şi chiar mai mult. Faptul că din 450 Imperiul oriental începe să nu mai răspundă la şantajul lui Attila l-a determinat probabil să se îndrepte spre Imperiul occidental, pentru care reprezentase până atunci un fel de „aliat”. Din această parte el primise chiar şi titlul de *magister militum* şi obţinuse provinciile pannonice ce aparţineau împăratului de la Ravenna.

„Imperiul” hunilor a fost un conglomerat prost structurat compus din popoarele supuse şi din

căpeteniile lor. Cu o mână fermă şi gratie unui sistem savant dezvoltat – luarea ostaticilor se combina cu teroarea – Attila a reuşit să păstreze controlul ansamblului. Hunii orientali erau deja nemulţumiţi de faptul că beneficiau doar de o mică parte din câştigul obţinut de hunii occidentali; în plus, în spatele lor existau alte popoare şi implicit o presiune comparabilă celei ce îi împinsese după 375 pe goţi spre Imperiu, sau celei care determinase în 406 migraţia vandalilor. Spre deosebire de germani, hunii erau obişnuiţi cu viaţă nomadă şi nu aveau nicio intenţie să se stabilească în mod durabil în Imperiu, dar nu mai erau nici simpli jefuitori ai frontierelor: ei practicau un şantaj la scară continentală. Dorinţa cea mai mare a regelui lor era participarea „legitimă" la exploatarea întregii lumi romane. El dorea să intre în familia imperială, să intervină în conflictele interne ale lumii romane – asemeni celor dintre vizigoţi şi vandali – şi să stabilească în mod permanent o spoliere sub formă de tribut. Cererea de ajutor adresată probabil de Honoria, sora lui Valentinian al III-lea, i-a permis lui Attila ca în 451, când a ameninţat Occidentul, să o ceară în căsătorie pe această *Augusta.* În faţa refuzului, el a încercat să îşi realizeze proiectul printr-o primă pătrundere de profunzime în Galia. Obiectivul declarat era un atac împotriva vizigoţilor, pus în slujba cauzei romane! Astfel, el îi imita pe *magiştri militum* – *de* origine barbară sau nu – care îşi sporeau încontinuu autoritatea prin supralicitarea puterilor delegate de dinastia imperială: scopul comportamentului lor nefiind altul decât legitimarea puterii reale a conducătorilor forţelor armate.

Prelungirea unei lumi romane slăbite într-un *barbaricum* „angajat în serviciul" Imperiului a provocat adesea evoluţii şi reacţii curioase. Ele nu

compensează însă cu nimic teroarea trăită de locuitorii din Metz, Reims şi din alte oraşe aflate ’n calea invadatorului. După ce a ajuns până la Loara, în apropiere de Orléans, Attila dorea să se îndrepte spre Aquitania şi vizigoţi. După decenii de compromisuri şi umilinţe, evoluţia de atunci a evenimentelor ne prezintă într-o lumină aparte caracterul relaţiilor romano-hunice. Fără a se gândi vreodată să trădeze cauza romană, Actius a încercat întotdeauna să se servească de huni pentru a se debarasa de alţi duşmani; de această dată, el a fost obligat să lupte împotriva „prietenilor” săi. Lupta a fost condusă cu o hotărâre şi o măiestrie aparte. A fost încheiată foarte repede o alianţă de circumstanţa între ceea ce mai rămăsese din armata romană şi armata vizigotă a lui Theodoric I, aliaţii reuşind să degajeze Orleans-ul, protejat pentru un timp de zidurile apărate sub conducerea episcopului oraşului, Sf. Aignan.

Attila a bătut în retragere tot pe drumul roman pe care venise, iar apoi a acceptat bătălia decisivă pe o câmpie foarte favorabilă pentru cavalerii huni. Imensa sa armată cuprindea un mare număr de regi germani: atât ostrogoţi – printre ei şi tatăl lui Theodoric cel Mare – cât şi franci renani ce preferaseră tabăra hunică. Actius a putut să-i opună o armată la fel de numeroasă ce cuprindea atât franci cât şi burgunzi, alani sau chiar armoricani veniţi din regiunile mai slab controlate ale Galiei, cu toţii reuniţi de ameninţarea unui pericol comun. Bătălia a avut loc pe 20 iunie 451, pe o câmpie numită de unii *Campi Catalaunici* şi de alţii *Campi Mauriaci,* ceea ce nu reprezintă de fapt o contradicţie: locul, Moirey, se află nu departe de Troyes, pe teritoriul *catalaunilor* a căror capitală era Chilons-sur-Marne. În tabăra lui Attila pierderile cele mai mari au fost suferite de

gepizi, iar de cealaltă parte de franci şi vizigoţi. Cei din urmă şi-au pierdut în luptă şi regele, pe Theodoric, cu un rol de prim-plan în obţinerea victoriei.

Actius l-a sfătuit pe prinţul vizigot Thorismond să se înapoieze cât poate de repede în capitala sa, la Toulouse, pentru ca succesiunea regală să nu fie preluată de unul dintre fraţii săi. Chiar dacă plecarea – efectiv foarte grăbită – a vizigoţilor le-a oferit trupelor „romane” o pradă mai bogată, principalul motiv al sfatului său a fost că nu avea niciun interes ca hunii să fie distruşi, iar vizigoţii să profite de aceasta; politica sa şi recrutarea armatei depindeau de echilibrul existent între cele două puteri. Pentru el hunii nu reprezentau sfârşitul lumii, ci un factor important al eşichierului politico-militar. Pe termen scurt, eroarea lui Actius a fost subestimarea vitalităţii lui Attila: după ce a părăsit Galia fără a fi atacat din nou, în anul următor el a lovit chiar Italia. Atunci, generalissimului i s-a reproşat în mod deschis că nu a apărat mai bine pasurile Alpilor. Retragerea fără luptă din faţa lui Attila şi abandonarea regiunilor de la nord de Pad au avut ca rezultat scăderea considerabilă a prestigiului de care se bucura Actius. Fără îndoială însă, tactica adoptată nu a fost rea, bolile răspândite în tabăra adversarului obligându-l să nu-şi prelungească peste măsură campania. Aşa se explică şi faptul că Attila a dat curs rugăminţii de a pleca din Italia, rugăminte venită din partea papei Leon cel Mare şi a altor emisari imperiali. Moartea lui Actius – pe care în 453 Valentinian al III-lea l-a ucis cu propria sa mână – reflectă refuzul familiei imperiale de a-l accepta pe generalissim, acesta dorind să contracteze şi o căsătorie în acest sens. Ea a fost totodată şi semnul degradării prestigiului salvatorului care, potrivit părerii mai multor romani, nu protejase

suficient de bine pământul sacru al Italiei. Împăratul a subestimat fidelitatea oamenilor lui Actius, care l-au ucis în 454.

Dublul asasinat constituie o cezură în istoria Imperiului şi a Galiei romane. Calităţile unui conducător de talia lui Actius au devenit evidente după dispariţia sa, când căpeteniile barbare locale, controlate înainte prin voinţa şi abilitatea sa, s-au ridicat pretextând – nu întotdeauna cu rea credinţă – că doresc să-l răzbune pe Actius. Dar ceea ce a dispărut odată cu el a fost controlul efectiv al întregii Galii. Atunci s-a produs o ruptură între nord şi sud, între cei pregătiţi să încredinţeze salvarea Galiei şi chiar a Romei forţei militare a vizigoţilor şi cei care refuzaseră supunerea în faţa goţilor şi a aliaţilor lor.

După Actius, au mai apelat şi alţii la utilizarea barbarilor pentru a menţine puterea „romană” în Galia, printre ei numărându-se Maiorian şi Egidius, ambii foşti subordonaţi ai lui Actius. Venise atunci şi vremea francilor…

Cap. XI
CLOVIS
Childeric

Numirea în funcţia de generalissim a lui Eparchius Avitus, reprezentantul unei mari familii senatoriale din Auvergne, a fost singurul eveniment memorabil din scurta domnie a lui Petronius Maximus (în 455). Avitus fusese prefect al pretoriului în Galii şi în această calitate încheiase în 439 o pace importantă cu vizigoţii. Graţie relaţiilor deosebite avute la curtea din Toulouse, tot el fusese cel ce pregătise şi lupta comună a lui Theodoric I şi Actius împotriva lui Attila. Ginerele său Sidonius Apollinaris provenea dintr-o familie senatorială din Lugdunensis.

Oameni cultivaţi şi cu o atitudine dispreţuitoare

faţă de simplii războinici barbari – sesizau mirosul de unt rânced al unsorii folosite de ei pentru păr – ei aveau un comportament total diferit faţă de regele vizigoţilor, personaj admirat şi denumit „stâlpul Imperiului Roman”. De asemenea, ei s-au ocupat de educaţia fiului acestuia, au descris în detaliu curtea şi modul în care regele îşi petrecea timpul şi au „mizat” pe forţa vizigoţilor pentru salvarea a ceea ce rămăsese din Roma şi din propria lor situaţie socială. Revolta ţărănimii şi a sclavilor din Spania şi din Galia a fost cu siguranţă unul dintre motivele – şi nu cel mai neînsemnat – ce au dus la instalarea vizigoţilor ca federaţi şi la alegerea *optimaţilor* lor ca parteneri ai *optimaţilor* romani în cadrul regimului „ospitalităţii”: comunitatea de interese creată astfel a garantat o represiune eficace, putându-se evita şi o alianţă periculoasă între bagauzi şi barbari.

Succedându-i în 453 fratelui său Thorismond, Theodoric al II-lea a restabilit *foedus-ul* şi l-a trimis pe Frederic – un alt frate al său – să lupte împotriva bagauzilor din Spania. Aflând de moartea împăratului Petronius Maximus, el l-a îndemnat pe prietenul său Avitus să ia purpura, eveniment petrecut în iulie 455 la Arles. Avitus a pornit apoi către Italia însoţit de o trupă vizigotă.

Problema epocii era de-a şti pe cine slujeşte într-adevăr o anumită persoană. Putem presupune, deci, că regele nu a fost străin de acţiunea lui Avitus atunci când Ricimer a fost numit al doilea general de la curte. Ricimer era fiul unui „prinţ” suev şi, prin mama sa, nepotul regelui vizigot Vallia. În acest context, poate fi oare o întâmplare faptul că exact în toamna lui 456, când „împăratul galic” era victima unei lovituri de stat conduse de Ricimer, Theodoric a încheiat o alianţă cu Gondioc, regele burgunzilor şi a

plecat cu cea mai mare parte a trupelor sale să se lupte în Spania? Avitus a fost destituit din funcţie la Piacenza, iar Ricimer împreună cu un ofiţer roman, Maiorian, l-au făcut episcop al oraşului. Când fostul împărat a încercat să recâştige Galia natală, a fost ucis.

La Constantinopol, în cadrul ultimei perioade de dominaţie germanică, omul atotputernic era un alan germanizat, Aspar, un arian foarte legat de vizigoţii rămaşi în partea răsăriteană a Imperiului. Aici Avitus nu a fost niciodată recunoscut, iar una dintre primele decizii ale noului împărat Leon I – susţinut de Aspar în obţinerea titlului imperial – a fost numirea (Feb 457) lui Ricimer ca „patriciu" şi generalissim al Occidentului, Maiorian fiind secundul său.

Bine instalat la Roma, Ricimer ducea o politică favorabilă barbarilor şi se sprijinea pe vizigoţii şi burgunzii cu care legase şi unele alianţe matrimoniale. Unii cercetători moderni au fost înşelaţi de faptul că îl eliminase pe Avitus, „împăratul vizigoţilor", iar alţii, fascinaţi de inteligenţa şi cultura goţilor, au făcut din aceşti „prieteni ai romanităţii" apărătorii unei simbioze romano-germanice, eşuată în Galia din cauza victoriei sălbaticilor barbari din nord, a francilor cei inculţi. Se ignoră însă faptul că regii vizigoţi se foloseau de romanii ajunşi în posturi înalte, dar recomandau o separaţie strictă între goţi şi romani, diferenţierea fiind impusă de altfel şi de puternicul lor arianism mândru şi exclusivist. Tratând cu Constanrinopolul şi cu complicitatea lui Ricimer, ei încercau să îşi asigure o poziţie dominantă în Occident. Astfel, ei au reuşit să se extindă în Spania şi Galia, să mărească preţul serviciilor lor militare şi chiar să rupă relaţiile cu Roma, aşa cum a făcut Euric în 466 când l-a eliminat pe fratele său Theodoric al II-

lea.

Istoria deceniilor următoare ar trebui privită ca urmare din această perspectivă: în Italia exista o opoziţie a celor care nu doreau să accepte o conducere „germanizată”, iar în Galia un refuz al preponderenţei – transformată chiar într-o dominaţie directă – vizigoţilor arieni. Îndată ce influenţa goţilor a început să se diminueze, au început să existe încercări de alianţă cu Constantinopolul. Totuşi, de fiecare dată când un împărat sprijinit sau trimis direct din Orient încerca să restabilească puterea „facţiunii romane”, eforturile sale erau în mod perfid ruinate de „partidul lui Ricimer”.

Prima opoziţie întâmpinată de hegemonia subterană a vizigoţilor în Occident a venit din partea lui Maiorian. Spre deosebire de Ricimer, el a văzut în Avitus reprezentantul vizigoţilor împotriva cărora luptase deja la Tours, în 446, pe când era în subordinea lui Actius. Atunci când Ricimer a fost numit patriciu şi a devenit astfel superiorul lui Maiorian, armata celui din urmă a răspuns, iar pe 1 Apr 457, la Ravenna, şi-a proclamat conducătorul Augustus. Într-un final, cei doi au ajuns la o înţelegere şi s-au recunoscut reciproc, Maiorian ca împărat, iar Ricimer ca generalissim, acord aprobat şi de Senat. Noul Augustus a mai fost proclamat o dată, de această dată însă de toate trupele din Italia.

De acum înainte trebuie să distingem între împăraţii fără armată, simple marionete în mâna „patricilor” şi cei care, asemeni lui Maiorian – nepot al unui general din timpul lui Theodosiu I şi „ultima figură din istoria Occidentului roman cu o reală măreţie” (Ernest Stein) – se sprijineau pe o armată devotată şi îndrăzneau să aibă o politică proprie. Impresionate de moartea împăratului „lor” ce

întruchipa şi speranţa obţinerii unor avantaje sau demnităţi – o parte a notabilităţilor din Galia au refuzat să îi recunoască pe „asasinii lui Avitus” şi au pus la cale o conjuraţie puţin cunoscută al cărei candidat a fost Marcellinus, un *comes* încă păgân care cu ajutorul propriei sale armate îşi crease o poziţie independentă în Dalmaţia. Alţii, cum a fost cazul lui Sidonius Apollinaris, au înţeles jocul, admiratorul regelui din Toulouse fiind un slujitor devotat cauzei lui Maiorian. Cât despre Theodoric al II-lea, nu şi-a făcut nicio problemă din cauza împăratului „său”, dar a înţeles că Ricimer, trimis de Maiorian să lupte cu vandalii, întâmpina unele greutăţi în Italia. Ca urmare, el a părăsit Spania şi a invadat Narbonensis pentru a bloca accesul în Galia al trupelor lui Maiorian.

Egidius, din clanul senatorial al *Syagrilor,* cu vaste proprietăţi în Lugdunensis, a trecut imediat de partea lui Maiorian, tovarăşul său de arme în timpul lui Actius. El şi-a asigurat sprijinul francilor salieni, fapt ce i-a permis în 458 să îi îndepărteze pe burgunzi din faţa Lyon-ului. Profitând de alianţa cu vizigoţii, de complicitatea puterii romane reprezentată prin generalul Agrippinus şi de sprijinul unor senatori din Lugdunensis, ei ocupaseră întreaga zonă cuprinsă între Geneva, locul de unde plecaseră, şi Lyon. Acolo ei au respectat regulile „ospitalităţii”, dar într-o formă mai dură, noii veniţi fiind beneficiarii a doua treimi. Egidius, numit de Maiorian *magister militum per Gallias* în detrimentul lui Agrippinus, a încercat să se impună şi în partea sudică, dar a fost respins de vizigoţii care l-au asediat în Arles. În primăvara anului 459, Maiorian l-a eliberat personal, venind cu o armată din Italia. El şi-a făcut apoi o intrare triumfală în Lyon-ul despresurat de franci şi de burgunzi şi a autorizat în mod oficial stabilirea burgunzilor,

absolvindu-i astfel de obligaţiile avute faţă de aliaţii vizigoţi. Aşa s-a născut „regatul burgund”. Agrippinus a fost în schimb judecat şi trimis la Roma, fiind acuzat că a lăsat Narbonna să fie ocupată de vizigoţi.

După o reorganizare a administraţiei, care a evidenţiat neregulile şi privilegiile exorbitante ale „celor puternici”, Maiorian a plecat spre Spania. În perspectiva unui atac decisiv asupra vandalilor din Africa, el a echipat o flotă cu ajutorul căreia dorea să controleze din nou grânarul Romei şi să elimine pericolul pirateriei vandale. Trădat de ai săi, împăratul şi-a văzut flota complet distrusă de vandali şi a fost apoi nevoit să înceapă cu ei tratative pentru cedarea Balearelor. Întors în Italia, Maiorian a fost prins şi executat de Ricimer, el aşteptând de mai mult timp o ocazie favorabilă.

Evenimentul a avul loc în 461 şi a provocat o ruptură în istoria Galiei. Pus în faţa numirii ca *magister militum per Gallias* a trădătorului Agrippinus – cel ce în 462 cedase vizigoţilor Septimania şi capitala sa Narbonna – Egidius a refuzat să recunoască noua guvernare romană din Italia, aceasta dorind de altfel şi să îl destituie. El s-a considerat în continuare în slujba romanilor, investit cu puterea militară supremă în Galia, atitudinea sa fiind sprijinită de Galia septentrională şi de regele federat al francilor de la Tournai, Childeric, căruia îi încredinţase o parte a puterii militare şi civile din „Belgica secunda”. De atunci, Egidius a fost stăpânul unei Galii secesioniste; privită însă din perspectivă proprie, atitudinea sa era o dovadă de fidelitate, Galia meridională fiind controlată de vizigoţi şi de Ricimer. Când Frederic, fratele regelui vizigoţilor şi *magister militum, a* atacat în 463 România din nordul Galiei, el a fost învins şi a murit în luptă în apropiere de

Orléans, fiind înfruntat de forţele reunite ale lui Egidius şi Childeric.

Populaţia din Lugdunensis, aristocraţia galo-romană şi episcopii au întrevăzut atunci posibilkatea de a-şi păstra independenta fată de vizigoţi – până atunci de atâtea ori învingători. Spre deosebire de cei ce trăiau împreună cu vandalii sau, într-o mai mică măsură, chiar cu vizigoţii, ei aveau şansa de a nu fi împiedicaţi să rămână în continuare catolici. Atitudinea paşnică a lui Childeric apare şi mai limpede după moartea lui Egidius în 464, când rezistenta galo-francă nu s-a dizolvat aşa cum ar fi putut spera adversarii săi. Dimpotrivă, Childeric a fost din nou învingător, de astă dată alături de Paul, un *comes* roman.

Childeric nu a fost un conducător dispus să îşi schimbe atitudinea după cum bate vântul; căpetenie francă, el avea şi rangul de general roman – funcţie ale cărei insigne au fost regăsite în mormântul său – şi era un adversar declarat al vizigoţilor care ameninţau securitatea şi independenţa populaţiei de la N de Loara. Gratie sprijinului său, Syagrius, fiul lui Egidius, a putut să îşi urmeze tatăl la conducerea acestei Romanii. În izvoarele de mai târziu, Syagrius a fost pomenit cu titlul de *rex Romanorum,* ceea ce exprimă în sine o situaţie de fapt: autonomia unei regiuni a Imperiului, abandonată de puterea „romană” din Italia, putere aliată cu cel mai puternic duşman al său, vizigoţii.

Mort în 481 sau 482, Childeric a avut o poziţie aparte în Galia septentrională. După cum putem afla de pe inelul sigilar descoperit în sec. al XVII-lea în mormântul său din apropierea reşedinţei de la Tournai, el nu a purtat titlul de „rege al francilor”. Inscripţia este CHILDIRICI REGIS, el fiind ca urmare

una dintre căpeteniile recunoscute de romani ca *rex* federat. Primul document autentic pe care îl avem de la fiul şi succesorul său, Clovis, foloseşte expresia romană oficială, *exercitus Francorum,* pentru a numi o armată federată şi recunoscută, denumirea celei vizigote fiind *exercitus Gothorum.* În acelaşi document adresat episcopilor din Galia, Clovis este denumit, asemeni tatălui său, cu titlul de *Chlodoveus rex,* ’n timp ce succesorii săi s-au intitulat *rex Francorum.*

De-a lungul domniei sale, Clovis a reunit toţi francii sub o singură regalitate. Pentru Childeric şi pentru începutul domniei lui Clovis nu există nicio problemă: situaţia lor specială şi privilegiată se aplică doar francilor din Tournai şi doar acestei dinastii. Ea este la originea Galiei france, şi nu „francii”, a căror politică în sec. al V-lea a fost în mare parte diferită. Rolul jucat de Childeric în cadrul administrate romane este precizat de o scrisoare adresată de Sfântul Remi, episcop la Reims, tânărului Clovis: „Către regele Clovis cel desemnat de Dumnezeu şi de meritele sale măreţe, de la episcopul Remi. A ajuns până la noi vestea că tocmai aţi preluat conducerea în Belgica Secunda. N-ar fi ceva surprinzător dacă vă veţi comporta asemeni părintelui vostru”. Este surprinzător faptul că scrisoarea, înscrisă cu siguranţă într-un anumit „tipic”, oferă şi unele sfaturi părinteşti în privinţa suitei lui Clovis, el trebuind, pe cât posibil, să prefere compania bărbaţilor în vârstă şi buni creştini. Cum am putea încadra această corespondenţă dintre un episcop sfânt şi un rege barbar şi păgân? Nu trebuie să uităm însă că, asemeni tatălui său, Clovis nu era un invadator, ci un protector al teritoriilor populate de creştinii îndrumaţi de metropolitanul din Reims, capitala provinciei Belgica Secunda. Mai ales, nu se pot ignora responsabilităţile

fireşti avute în sec. al V-lea de cel ce deţinea puterea militară şi civilă: indiferent că era catolic, eretic sau păgân, puterile „generalului” cuprindeau în mod oficial şi sfera ecleziastică.

Situaţia era determinată de un motiv foarte întemeiat: episcopii erau consideraţi reprezentanţi ai statului, poziţia lor fiind asemănătoare celei a înalţilor funcţionari cu care îşi împărţeau obligaţiile şi privilegiile în cadrul Imperiului roman creştin. Cel târziu după 342 *magiştri militum* se ocupau şi de problemele ecleziastice. În 412, Constantius a organizat în noua capitală a Galiilor, Arles, alegerile episcopale. Puţin mai târziu, Cassius, *magister militum per Gallias,* a fţcut ca Sfântul Hilarius să fie ridicat la rangul de episcop, fără ca nimeni să îl conteste. Succesori ai generalilor romani, regii franci care procedau în mod asemănător nu au adus nicio inovaţie, iar comportamentul lor nu are nicio legătură cu o presupusă „germanizare” a bisericii.

În 445, Actius l-a determinat pe Valentinian al III-lea să publice un edict ce sublinia supremaţia avută de pontiful roman în supravegherea alegerilor episcopale; măsura era îndreptată împotriva pretenţiilor de independenţă ale lui Hilarius din Arles. Generalissimii aveau de fapt interese asemănătoare cu cele ale bisericii de la Roma, ea fiind asemeni Senatului un aliat important. Îi vedem pe papi adresând scrisori „fiilor lor”, în 462 lui Frederic (vizigot), *magister militum* şi în 463 lui Gondioc (burgund), tot *magister militum.* Deşi în ambele cazuri era vorba de arieni şi de prinţi ai unor regate barbare, ei erau rugaţi să acorde asistenţă în cazurile alegerilor episcopale lingioase. În sec. al V-lea a avut loc, deci, o evoluţie ce a definitivat procesul de barbarizare a generalilor romani – înconjuraţi de

acum înainte de o suită bazată pe fidelitatea faţă de persoana conducătorului şi nu pe cea faţă de stat – şi de romanizare a generalilor, prinţilor şi regilor barbari – înconjuraţi de acum înainte de birouri, de scribi şi de consilieri romani capabili să îşi îndeplinească în mod normal toate sarcinile civile şi ecleziastice ale funcţiei lor. Trecerea firească de la biserica Imperiului Roman Târziu la cea a regatului franc îşi găseşte aici explicaţia: nu au avut loc nici cuceriri şi nici persecuţii, conducerea militară existentă a preluat „doar" îndatoririle celei civile. Nepotul lui Childeric, Clotar I va vorbi despre imunităţile concedate bisericilor de bunicul şi tatăl său.

Faptul că Childeric, luptător victorios împotriva vizigoţilor, avea în problemele religioase o atitudine tolerantă a uşurat şi mai mult evoluţia. Scrisoarea Sfântului Remi descrie o curte francă în care consilierii catolici îşi aveau deja locul lor. Creştinismul atinsese şi familia lui Childeric, fapt demonstrat de convertirea ulterioară a surorii lui Clovis, Lanthilde, de la arianism la catolicism. Childeric – şi asemeni lui şi Clovis în prima parte a domniei – a rămas păgân din motive politice, păgânismul asigurându-i lui şi dinastiei sale prestigiul unei origini aproape divine.

Suntem într-un moment când la Roma situaţia se degrada din ce în ce mai tare, iar existenţa unui împărat în Occident a devenit în cele din urmă inutilă; cel din Orient a fost considerat suficient pentru întregul Imperiu. Pentru a putea înţelege rolul avut în acest context de un mic rege din Tournai împreună cu armata sa pusă în slujba romanilor din Galia de nord, trebuie să revedem situaţia politică din Galia în sec. al V-lea.

Părăsiţi de Imperiu

În anii 460 – 470, Occidentul era dominat de

bărbaţi care – generali „romani”, regi barbari sau amândouă în acelaşi timp – dispuneau de o armată devotată, recunoscută de administraţia provincială. Exista aurmata din Italia, dominată de Ricimer, cea din Dalmaţia aflată în mâinile lui Marcellinus şi apoi în cele ale nepotului său Iulius Nepos. În principiu, de *magister militum Galliarum* depindeau mai multe unităţi militare: trupele „romane” şi cele ale regilor vizigoţilor, burgunzilor, francilor salieni, francilor renani şi bretonilor, ultimele fiind un element nou, după ce imigraseră în Annoricum. Sciziunea în 461 a magisteriatului în Galia a avut ca rezultat o slăbire suplimentară a prestigiului funcţiei. Putem înţelege astfel de ce partea din nord, nerecunoscută de Roma, a fost nevoită să primească ajutor din partea francilor salieni, şi înţelegem, de asemenea, decizia prin care în 463 Ricimer îl numea *magister militum Galliarum* pe cumnatul său, Gondioc, regele burgunzilor. Acesta avea cel puţin o armată adevărată.

Când Anthemius, ginerele lui Marcian, fostul împărat din Orient, a fost trimis de Leon I în Occident pentru a restabili ordinea şi pentru a se lupta cu vandalii, el l-a numit pe Marcellinus al doilea *magister militum praesentalis.* Gestul ilustrează dorinţa sa de a mai avea o armată în afară de cea a inamovibilului Ricimer. Anthemius a fost ulrima speranţă a galilor. Recunoscut de nord, el a reuşit să pună bazele unei coaliţii a romanilor, burgunzilor, francilor şi bretonilor împotriva vizigoţilor, fapt ce i-a permis pentru un timp să limiteze aria de expansiune a lui Euric. Totuşi, cel din urmă a reuşit să îl înfrângă în 469 la Déols pe regele bretonilor, Riothime. Euric era preocupat în special de extinderea puterii sale în Spania, dar a revenit totuşi în Galia şi a atacat Provence. Anthemius a încercat să riposteze fără să fie susţinut de Ricimer,

dar în 471 fâul său, Anthemiolus, a fost învins de Euric. Aceasta a fost ultima campanie imperială în Galia. În anul următor, Ricimer i-a îndepărtat şi pe Anthemius, şi pe Marcellinus.

Ricimer a murit în 472. Succesiunea îi era pregătită, nepotul său, Gondebaud, fiul regelui Gondioc, fiind numit al doilea *praesentalis.* Către 470, fratele lui Gondebaud, Chilperic I, a devenit noul rege al burgunzilor şi puţin mai târziu *magister militum Galliarum.* Împăratul Olybrius l-a numit deci pe Gondebaud generalissim, iar în 473, când a murit şi Olybrius, noul conducător al armatei din Italia a proclamat împărat o marionetă, Glycerius, personaj nerecunoscut de Constantinopol. Împăratul l-a trimis pe Iulius Nepos care, „moştenitor" al unchiului său Marcellinus, dispunea de armata din Dalmaţia. El a preluat purpura, l-a exilat pe Glycerius în Dalmaţia şi l-a trimis pe Gondebaud în Burgundia (474). Chilperic I s-a separat atunci de Roma şi s-a aliat cu Euric care de mult timp nu mai recunoştea Imperiul.

Iulius Nepos era un străin pentru armata din Italia şi ca urmare nu a fost foarte iubit acolo, el nefiind capabil să îl susţină pe generalissimul numit de el, pe Ecdicius, fiul împăratului Avitus, care a luptat eroic împotriva lui Euric în Auvergne. În faţa superiorităţii forţelor reunite ale lui Euric şi Chilperic, Iulius Nepos a fost nevoit în 475 să încheie pacea, să cedeze vizigoţilor Auvergne, iar burgunzilor Viennensis, prin anularea prevederilor *foedus-ului* existent cei doi adversari devenind regi independenţi de Imperiu. Răsturnat în acelaşi an de armata din Italia, Iulius Nepos a murit în cele din urmă în 480 în Dalmaţia. El a fost ultimul împărat din Occident recunoscut de Constantinopol.

Generalissimul Oreste l-a proclamat împărat pe

fiul său Romulus supranumit „Micul împărat”, Augustulus, din cauza vârstei sale fragede. Armata dorea însă o împărţire a pământurilor din Italia după modelul aplicat în favoarea barbarilor federaţi în Galia. Oreste a refuzat să le îndeplinească cererea şi a fost ucis. Un înalt ofiţer roman de origine germanică, Odoacru, a promis că va îndeplini dorinţele trupelor şi a fost ales „rege”. După ce a obţinut promisiunea împărţirii pământurilor, armata din Italia a dorit să beneficieze şi ea de condiţiile avantajoase ale barbarilor şi să aibă propriul său rege. N-ar fi exclusă existenţa unei legături între evenimentele din 476 şi tradiţia mai târzie conform căreia Syagrius purta în aceeaşi perioadă titlul de *rex romanorum;* în ambele cazuri armata lor era considerată a fi „romană”.

În Italia nimic altceva nu s-a schimbat. Romulus a primit o pensie pe viaţă, iar administraţia romană a continuat să conducă ţara după ordinele primite de la prefectul pretoriului. Senatul s-a înţeles cu Odoacru şi, de comun acord cu el, a trimis o ambasadă prin care îi oferea lui Zenon, împăratul din Orient, insignele imperiale ale Occidentului – prin recunoaşterea împăratului de la Constanrinopol, Occidentul spunea că nu mai are nevoie de ele. Zenon a acceptat cu atât mai bucuros recunoaşterea autorităţii sale de Senatul de la Roma cu cât el însuşi uzurpase puterea.

Acesta este momentul numit întotdeauna în şcoală „sfârşitul Imperiului Roman”. Contemporanii nu au vorbit de acest non-eveniment ca de o cezură istorică: aşa cum se întâmplase de atâtea ori înainte, un împărat unic a înlocuit dualismul Orient-Occident, un dualism ce nu durase niciun secol. Locul lui Ricimer a fost luat de un alt barbar, devenit prin cariera sa militară un foarte bun roman, care a condus

Italia având grijă ca lucrurile să fie bine făcute. El a apărat Italia în Sicilia şi în Raetia şi a restaurat palatele imperiale de pe Palatin, neglijate de mai mult timp. Asemeni predecesorilor săi, Odoacru nu s-a arătat interesat de Galia. El i-a cedat lui Euric Provence şi, odată cu ea, ultimele oraşe – Arles şi Marsilia – care mai rezistau. În ciuda unei ambasade disperate trimise de galo-romanii din vechea prefectură din Arles, împăratul Zenon a confirmat în 477 cedarea. Fiecare era preocupat să îşi asigure puterea cu ajutorul propriului partid, iar Galia nu mai putea fi apărată. Fiind atât de lovit, Imperiul mai era oare capabil să reziste? Prin recucerirea Italiei, a Africii şi chiar a unei părti a Spaniei vizigote, Iustinian a demonstrat acest lucru în secolul următor.

Burgunzii, francii de pe Rin şi francii salieni

Mai devreme sau mai târziu, Galia tot ar fi fost cucerită de vizigoţi, teritoriul controlat de ei fiind mărginit pentru moment în părţile nordice de Loara, iar în cele estice de Ron şi Durance. Capabili să le opună rezistenţă, burgunzii, francii de pe Rin şi francii salieni trebuie să se bucure de interesul nostru cu atât mai mult cu cât de-a lungul a mai mult de cinci sute de ani ei vor juca un rol important în istoria Galiei şi a Franţei. Prin aşezarea geografică, de o parte şi de alta a Alpilor, burgunzii erau chemaţi să aibă un rol aparte în Italia, în Galia şi în Germania. Spre deosebire de vizigoţi, ei reintra în sfera de influenţă romană, imediat după căderea adversarului lor, Iulius Nepos. Din 477, Zenon l-a numit din nou pe Chilperic I *magister militum Galliarum,* acesta devenind singurul reprezentant al Imperiului în Galia. Astfel, el s-a opus într-un mod abil vizigoţilor şi i-a dat de înţeles lui Odoacru că, deşi era stăpânul Italiei, nu se putea considera totuşi singurul conducător al Occidentului

„roman”.

S-a făcut uneori greşeala de a considera „magisteriatul” un titlu pe cale de dispariţie şi lipsit de acum înainte de conţinut, trecându-se cu vederea importanţa avută de loialitatea faţă de romani a regilor burgunzi şi influenţa atitudinii lor asupra propriului regat şi asupra Galiei. După ce fusese „generalissim”, Gondebaud, de prin 480 succesorul unchiului său Chilperic, a fost promovat la cel mai înalt nivel al ierarhiei romane a sec. al VI-lea, „gloriosissimatul”. Tot Gondebaud a fost cel care i-a scris împăratului: „Preţuim titlurile conferite de împărat mai mult decât pe ale noastre”. Mai departe, el spunea că se consideră un *miles,* soldat fidel al împăratului.

Burgunzii i-au învins pe alamani, au recucerit *Sequania,* regiunea Langres şi mai ales au controlat, împreună cu toate fortificaţiile romane de acolo, linia Rinului superior, din regiunea Basel, până în zona lacului Konstanz. În acelaşi timp, ei au reprezentat un scut pentru Italia şi pentru Galia, corespondenţa episcopilor – precum cea a Sfântului Avit din Vienne (către 494518) – prezentându-ne o imagine practic neschimbată a vieţii senatorilor romani şi în plus o guvernare mai stabilă, o viaţă mai liniştită şi mai sigură. Câteodată ei îşi botezau fiii cu un nume burgund, fapt ce le onora propria familie şi îl flata pe rege. Aşa se face, de exemplu, că întâlnim numele burgund de Gondulf (*Gundulfus)* în descendenţa senatorială a lui Grigore din Tours. Bărbaţi iluştri, situaţi deasupra aristocraţiei barbare, ei recunoşteau bineînţeles superioritatea unui rege recunoscut de Constantinopol. Ierarhia romană, al cărei cap şi unică sursă de legitimitate rămânea împăratul de la Constantinopol, a fost scrupulos respectată în

cancelarii – inclusiv în cea papală – până în timpul lui Carol cel Mare.

Deşi apărarea sa fusese abandonată de Imperiu, Galia făcea în continuare parte din lumea romană: regele burgund realizase visul familiilor regale barbare, el luptând nu „împotriva romanilor”, ci în cadrul Imperiului, cu scopul de a obţine cele mai înalte demnităţi. El nu a încercat niciun moment să părăsească lumea romană. Instalat în palate imperiale ca cel de la Vienne, construind noi clădiri publice şi noi palate, regele legifera pentru burgunzi. Urmând precedentul creat de Euric prin „edictul” său, el a promulgat o „lege a burgunzilor”. În materie de legislaţie, el însă a şi inovat: cu ajutorul consilierilor săi romani a elaborat pentru prima dată o lege pentru supuşii romani – „legea romană a burgunzilor” (înainte de 506) – permiţând astfel constituirea unei administraţii şi a unei justiţii bipartite. Alături de „comitele” roman, numit de rege pentru a-i guverna pe romani – adică cei care se supuneau legilor romane – pentru guvernarea compatrioţilor şi a celorlalţi barbari, mai era numit şi un comite burgund. Unele reglementări speciale erau prevăzute pentru cazurile mixte şi, în special, pentru neînţelegerile apărute între persoane ce aparţineau celor două comunităţi.

Impactul „modelului burgund” asupra restului Galiei a fost considerabil, atât din perspectiva respectului drepturilor „romanilor”, cât şi ca mod de administrare a ţării prin intermediul comiţilor. După cucerirea regatului burgund în 532 – 534, francii au descoperit că pentru conducerea curţii existau *majores domus,* pentru administrarea domeniilor, *domestici, ’n pagi* din ţară puteau fi întâlniţi *missi,* iar în jurul regelui, ataşaţi de persoana sa, existau o serie de tineri „fideli” denumiţi *pueri.* Ei au dezvoltat acest

„model”, dar au folosit un singur comite, roman sau franc, pentru întreaga populaţie. Înseşi faimoasele „Capitulaţii” ale regilor franci îşi trag originea dintr-o lege promulgată de regele burgund în urma unei adunări a burgunzilor desfăşurate în apropierea palatului său din Amberieu. Sunt menţionaţi chiar şi *cancellarii,* prototipul viitorilor „cancelari”. Menţionăm şi o particularitate burgundă: dată fiind legitimitatea rangului înalt al regelui ’n cadrul ierarhiei romane, el putea să îşi permită să acorde titlul de „patriciu” – termen tehnic pentru funcţia de generalissim – conducătorului armatei. Deveniţi stăpâni ai regatului, francii au păstrat titlul.

Cum se prezentau însă lucrurile mai în nord? Cunoaştem situaţia într-un caz aparte, cel al Trierului. Vechea capitală imperială fusese de mai multe ori pustiită, în decursul sec. al V-lea francii şi alamanii cucerind de cel puţin cinci ori oraşul. Atacurile au fost determinate uneori şi de luptele interne din cadrul Galiei romane, cum au fost cele ulterioare înlăturării uzurpatorului Iovinus.

Către 470, Trierul şi regiunea înconjurătoare erau guvernate de un adevărat comite roman ce purta titlul oficial de vir *spectabilis,* Arbogast, nepotul acelui generalissim care ridicase împăraţi şi murise în 394. Tatăl său, Arigius, se căsătorise cu Florentina, o doamnă dintr-o mare familie senatorială, iar tânărul Arbogast primise o educaţie aleasă, Sidonius Apollinaris putând spune că literatura latină nu se putea stinge atât timp cât mai existau încă oameni atât de cultivaţi ca el. Un alt episcop, Auspicius din Toul, a scris un poem plin de laude despre virtuţile militare şi creştine ale lui Arbogast, dezvăluind şi faptul că el ar fi dorit – ca atâţi alţi aristocraţi romani – să îşi încheie cariera ca episcop.

Or, într-o epocă în care practic nu există încă episcopi cu nume germanice, în jurul anului 490, întâlnim pe listele episcopale de la Chartres un episcop cu numele de Arbogast. Între această mare familie francă şi romanizată şi persoana lui Clovis – în timpul domniei căruia s-a stins de altfel şi episcopul din Chartres – există chiar o legătură mai strânsă. Un alt personaj, *Aredius* sau *Arigius,* probabil fiul lui Arbogast cel tânăr, era *vir illustrissimus* la curtea lui Gondebaud; el coresponda cu Avit din Vienne, iar în jurul anului 515 se poate observa şi autoritatea avută în probleme ecleziastice. Fără îndoială că el este acel vir *inluster Aredius* despre care Grigore din Tours povesteşte că l-ar fi salvat pe Gondebaud în 500 prin sfaturile pe care i le-a dat lui Clovis când s-a prefăcut că a trecut de partea lui. Familia sa este caracteristică pentru relaţiile romano-germanice din cadrul păturilor conducătoare ale noilor entităţi politice din Galia, unde „regatele" relativ stabile nu puteau exista decât prin colaborarea cu „romanii" şi cu celelalte neamuri. În domeniul social, trebuiau păstrate principalele reguli de joc: nici în cadrul bisericii şi nici în cadrul societăţii laice, clivajul dintre clase nu trebuia să dispară; totul a rămas ierarhizat.

Despărţit de regatul burgund prin Belgica Prima (Trier) – în măsura în care aceasta era încă sub control „roman" – şi alamani, în Rhenania se constituia atunci un nou „regat" de cea mai mare importantă pentru viitor. Numele său, Francia renană, apare din păcate într-o descriere geografică cu o datare incertă (sec. VI-VIII), cunoscută sub numele de „Geografia Ravennei". Ea reprezintă însă „cealaltă Francie", cea care nu a stat la baza statului întemeiat de Clovis, dar a avut un rol capital în istoria lui şi în cea a Galiei france. Regatul surprinde prin întinderea

sa şi prin unitatea aparentă, fiind condus de un singur rege stabilit în Köln. Independenţa relativă faţă de Imperiu nu exclude însă apartenenţa la lumea romană şi încadrarea în sfera sa politică. Francia renană este cu atât mai importantă cu cât era un stat tampon între lumea barbară şi Galia, ea suportând alături de presiunea alamană din sud-est şi pe cea saxonă din nord şi din est. Calmul relativ întâlnit în Galia îşi găseşte astfel o explicaţie.

Din rândul francilor renani, aflaţi încă pe malul drept al Rinului, au provenit personaje ca Merobaud, Theotomer, Richomer şi alţii, care de la sfârşitul sec. al IV-lea au fost propulsaţi de curtea din Trier către cele mai înalte demnităţi militare din Imperiu. Ei au fost zguduiţi de socul ce a urmat înfrângerii suferite în 394 alături de împăratul Eugenius şi Arbogast I. După o simplă demonstraţie de forţă pe Rin, Stilicon a reuşit să-i convingă să îl predea pe Marcomer, un rege exilat apoi în Etruria, în timp ce alt rege, Sunno, a fost omorât de către ai săi. Pe plan militar şi politic, francii şi-au încercat din nou norocul în Galia şi în Imperiu în timpul uzurpatorilor Constantin al III-lea – el avea un *magister militum* franc, Edobich – şi Iovinus – în 413 pentru el a luptat şi a murit Theudomer. Ei au atacat atunci şi au devastat pentru prima dată Trierul, oraş atacat din nou după ce îl recunoscuse împărat pe Attalos, marioneta regelui vizigot Athaulf. Zona a fost „pacificată” o dată de Constantius şi apoi încă o dată în 420 de Castinus, ca urmare a unui nou atac asupra Trierului. Martorul ultimului eveniment a fost Salvianus din Marsilia, un moralist creştin ce explica nenorocirile prin păcatele romanilor răi creştini. După aceste acţiuni, francii s-au instalat pentru prima oară pe malul stâng al Rinului, situaţie recunoscută de Actius, el învingându-i o dată în 428 şi probabil încă o

dată în 432. În 435 sau 436 se pare că între el şi franci a avut loc încheierea unui important *foedus,* înţelegerea fiind considerată ruptă după asasinarea marelui general, o figură pe care au respectat-o. Ca urmare, din 454 ei au încetat să mai ţină cont de prevederile tratatului.

Francii au ocupat regiunea Kölnului şi, cucerind oraşul, l-au obligat pe Avitus, general şi viitor împărat, să încheie o pace pe bază de statu-quo. Probabil că după 461, momentul când a avut loc secesiunea Galiei septentrionale de guvernarea „romană" dominată de Ricimer, francii de pe Rin l-au învins pe Egidius, un alt general roman. Ei erau ca urmare adversarii direcţi ai francilor salieni ai lui Childeric, fapt ce confirmă alianţa încheiată între burgundul Gondioc, noul *magister militum Galliarum* numit în 463 de Ricimer, şi Sigismer, prinţul francilor de pe Rin.

Aceasta a fost o alianţă importantă; îndreptată în mod normal împotriva inamicului comun, alamanii, ea i-a cooptat şi pe francii renani în frontul constituit de Ricimer şi Gondebaud. Cel mai târziu în acest moment, francii, mai mult sau mai puţin integraţi în lumea „romano-germanică" a Imperiului Roman de Apus şi locuitori ai unui ţinut a cărui principală axă era Rinul au fost supuşi unei singure regalităţi stabilită ceva mai târziu, odată cu Sigebert, la Köln. Primul rege din lumea francă dinainte de Clovis cu o anumită influenţă politică şi instalat într-o metropolă romană a fost un franc renan. Reamintim aici faptul că s-a vorbit mult timp de „francii ripuari". Expresia nu apare decât în sec. al VII-lea şi se referă la regiunea din imediata apropiere a Kölnului; „ripuar" înseamnă de fapt „de pe mal".

Arheologia a confirmat existenţa noii formaţiuni politice şi instalarea sa relativ paşnică pe malurile

Rinului. Pe situl vechiului *castellum* roman de la *Gelduba,* la Gellep, în apropiere de Krefeld, a fost săpata o necropolă de mai multe mii de morminte – folosită fără întrerupere din sec. al III-lea până în sec. al VIII-lea. Până la începutul sec. al V-lea, mormintele indică existenţa unei populaţii „romane" dense ce nu se deosebea cu nimic de cea observată în interiorul Galiei. Către 410 – 420 ceramica descoperită în morminte începe să îşi schimbe caracterul, iar începând din 450 apar arme şi noi tipuri de veşminte, totul corespunzând unei imigraţii de pe malul drept, alăturată fără conflicte populaţiei indigene. O a doua necropolă, distinctă, nu începe decât în perioada merovingiană târzie.

Se poate observa şi un alt fenomen arheologic: echipamentul tipic „franc" din perioada umpurie (dintre mijlocul sec. al V-lea – mijlocul sec. al VI-lea) se întâlneşte de-a lungul a două axe bine definite, cea dintre Tournai şi Paris, cea care leagă Rinul inferior de cel superior şi de Moselle şi, de la un moment dat, în teritoriul alamamlor. O răspândire asemănătoare se observă şi în cazul spadelor cu un mod de prindere tipic franc şi în cel al fibulelor „merovingiene" de diferite tipuri.

Există ca urmare o „civilizarie francă", regăsită în mormintele princiare – cum este cel al lui Childeric – din cele două „Francii". Destinele politice sunt însă clar separate geografic de zona Ardenilor, numită în izvoarele contemporane „Pădurea carbonieră". Or, când Clovis a dat statului său din Galia o „lege salică" pentru cei de origine francă, el şi-a definit statul prin intermediul a două limite: Loara şi Pădurea carbonieră.

Relaţiile ulterioare dintre regatul aparent întins şi puternic al francilor de pe Rin şi cei stabiliţi mai

spre apus – cu Childeric şi cu fiul său Clovis – sunt de cea mai mare importanţă pentru destinul Merovingienilor.

Clovis: cucerirea puterii

Născut către 466, Clovis i-a succedat tatălui său în 481 – 482, când avea deci 15 ani. Cinci ani mai târziu el a bătut la porţile istoriei, declarându-i război lui Syagrius, pe care l-a somat să aleagă câmpul de luptă. După spusele principalului nostru izvor, Grigore din Tours, atitudinea sa a evidenţiat provocarea. Acţiunea nu reprezintă o invazie, ci reflectă nevoia de a stabili în mod clar cui aparţine conducerea *regnum-ului.* Syagrius a fugit în momentul când armata sa a început să cedeze, iar, după cum aflăm de la istoricul grec Procopius, victoria i-a permis lui Clovis să preia atât *regnum-ul* cât şi armata „romană" a adversarului. Clovis a ocupat mai întâi regiunea până la Sena, iar apoi, într-o a doua fază, şi-a extins controlul până la Loara.

Este vorba mai mult de o preluare a puterii decât de o cucerire. Una dintre cele două forţe armate ce apăraseră Galia septentrională şi coexistaseră mai mult de un sfert de secol s-a impus în defavoarea celeilalte: *exercitus Francorum* a învins şi în mare parte a integrat *exercitus Gallicanus.*

Condiţiile politice care au transformat cooperarea în rivalitate şi apoi în conflict pot fi întrevăzute. Este oare vorba doar de o sete de putere a lui Clovis şi a consilierilor lui? Reamintim faptul că nici Clovis şi nici tatăl său nu au fost nişte simpli „regişori de la Tournai", aşa cum sunt numiţi adesea. Recunoscuţi de administraţie şi de Biserică, ei erau stăpâni legitimi în Belgica Secunda, puterea lor fiind ca urmare superioară celei a altor „regişori" franci, cum erau Ragnachar din Cambrai – alături de Clovis

în lupta împotriva lui Syagrius – sau Chararic – el refuzând să îl susţină pe Clovis. Ei erau mai ales conducătorii unor armate de intervenţie care nu au fost niciodată o simplă forţă locală pentru că îi vedem luptând pe lângă Lyon, Orléans, Angers, Chinon.

Una dintre acţiunile militare ale tatălui lui Clovis nu s-a bucurat de suficientă atenţie. Copiind analele contemporane, Grigore din Tours scrie: „Odoacru şi Childeric au încheiat un *foedus;* ei i-au supus pe alamanii ce devastaseră o parte din Italia". Între 476 (venirea la putere a lui Odoacru) şi 481 (moartea lui Childeric) existase o alianţă graţie căreia Odoacru îi respinsese pe alamani şi controlase din nou regiunile dintre Italia şi Raetia, aşa cum a făcut în continuare şi succesorul său Teodoric cel Mare. Informaţia aruncă o anumită lumină şi asupra unei anecdote conform căreia, în aceeaşi epocă, episcopul de Langres a fost acuzat de regele burgunzilor de complicitate cu francii şi a trebuit să se refugieze la Clermont, la Sidonius Apollinaris, al cărui succesor a şi devenit apoi. Langres se afla într-o regiune cucerită de curând de burgunzi de la alamani, iar pentru a merge să lupte împotriva alamanilor, francii trebuiau să treacă pe acolo. Bineînţeles, francii nu au recunoscut influenţa burgundă în zonă.

Prin încheierea unui tratat cu Odoacru, Childeric a cucerit teren în faţa lui Syagrius de care depindea înainte şi a putut să evoce o nouă „sursă de legitimitate romană" a puterii sale. Or, tot atunci, puţin după preluarea puterii de Odoacru, romanii din Galia, fideli Imperiului, i-au trimis o ambasadă lui Zenon pentru a-i aduce la cunoştinţă faptul că refuzau să îl recunoască pe Odoacru şi cereau sprijinul unui reprezentant legitim al puterii imperiale. Demersul a rămas fără rezultat, dar gestul demonstrează foarte

bine faptul că Syagrius şi salienii aveau politici diferite dinainte de venirea lui Clovis.

Deşi alianţa dintre tatăl său, Egidius, şi Childeric nu era îndreptată spre nord, ci spre sud, împotriva vizigoţilor, în timpul acestei perioade tulburi, Syagrius şi-a instalat probabil reşedinţa în oraşul fortificat Soisson, văzut ca o piedică împotriva unei eventuale înaintări a francilor spre sud. Syagrius se pare că a fost într-adevăr atras de vizigoţi, după înfrângere el retrăgându-se la curtea de la Toulouse, de unde a fost însă extrădat şi trimis la Clovis. Apropierea sa de vizigoţi a fost o greşeală politică inadmisibilă; chiar şi un episcop ca Sfântul Remi a fost văzut rău pentru că îşi manifestase părerea de rău în faţa pierderii unui om ce căutase protecţia ereticului Euric, spaima Galiei de nord. Din contră însă, episcopii şi senatorii din această regiune au regretat faptul că, în timp ce francii nu au pierdut ocazia de-a obţine un profit, Syagrius nu s-a gândit să profite de slăbiciunea vizigoţilor după moartea lui Euric (484).

Aluzii la existenţa unei situaţii conflictuale încă din timpul vieţii lui Childeric există în biografia Sfintei Geneviève care – după cum sugerează ultimul exeget al textului, Martin Heinzelmann – este posibil să se refere la ultimii ani ai domniei sale. S-a subliniat de asemenea faptul că Childeric nu apare acolo în postura unui rege franc rezident în Paris – ceea ce ar fi fost de altfel şi anacronic – ci ca un personaj puternic şi activ prezent în diferite zone ale Galiei rămase romană, un comportament ce corespundea perfect poziţiei sale de conducător militar. Trebuie reamintit în acest context că nu a existat o ruptură completă: Sfântul Remi a considerat prezenţa lui Clovis în fruntea administraţiei din Belgica Secunda ca un fapt normal.

Perioada a fost tensionată, Clovis se pregătea să dea lovitura de graţie, iar atitudinea sa circumspectă este reflectată de alianţa politică şi matrimonială cu regii franci din Köln. Prima căsătorie a lui Clovis a avut loc înainte de 486, iar când francii au cucerit în 507 Auvergne, fiul născut atunci, Thierry, s-a aflat singur în fruntea trupelor; în 511, fiul său ajunsese şi el la maturitate. Cum Grigore din Tours nu a dorit să pună un semn de egalitate între o căsătorie păgână şi cea care a urmat cu prinţesa catolică Clotilda, în primul caz el a vorbit doar despre un concubinaj, originea primei soţii a lui Clovis rămânând obscură. Numele de *Theudericus,* Thierry, şi cele ale succesorilor săi, Theodebertus şi Theodebaudes, corespund tradiţiilor onomastice ale dinastiei regale a Franciei de pe Rin. Ca urmare, în 511, în urma împărţirii regatului lui Clovis, toată această zonă a revenit fiului care, prin mama sa renană, putea fi considerat cea mai apropiată rudă a lui Sigebert din Köln. Dar cu francii renani a existat şi o alianţă politică. Dovada o constituie faptul că au avut cale liberă din partea lui Clovis prin regiunea Mosellei, iar în 480 au ocupat Trierul.

În 486, în momentul luptei cu Syagrius, Clovis era liniştit şi avea spatele asigurat, adversarul său fiind în schimb ameninţat dinspre răsărit de francii renani. În acest context, pot fi înţelese mai bine şi bunele relaţii existente între Sfântul Remi, episcopul din Reims, şi Clovis: francii salieni erau singurii ce puteau garanta că înaintarea francilor renani, ajunşi deja la Trier – metropola din Belgica Prima – se va opri înainte de a ajunge la Reims – metropolă în Belgica Secunda.

Expansiunea rapidă a lui Clovis, după preluarea puterii, poate fi explicată cu uşurinţă: el nu numai că

nu a înfruntat nicio rezistenţă, dar a avut la îndemână şi instrumentele instituţionale romane, încă în vigoare. Ca şi înainte, impozitele erau plătite de toţi cu excepţia armatei, iar atelierele monetare continuau să bată monede cu efigia imperială. Dintre monezi, cea mai importantă este „minuscula monedă de argint" despre care Jean Lafaurie a spus: „Baterea monezilor de argint este în sine un eveniment monetar sigur… ea nu a fost întreruptă de execuţia lui Syagrius…" După 491, monezile de argint descoperite în regiunile dominate de franci poartă titulatura împăratului Anastasius, aliat cu Clovis împotriva vizigoţilor, cel care în numele Imperiului a recunoscut regalitatea acestuia.

Atelierele şi depozitele de arme continuă să echipeze armata care, alături de franci, cuprindea, indiferent de originea lor, şi soldaţi „romani". În sec. al VI-lea, în Italia, când au luptat împotriva trupelor Constantinopolului, ei îşi purtau în continuare stindardele şi „uniformele". În cele din urmă, legea salică – promulgată în forma sa cea mai veche în timpul lui Clovis – a recunoscut soldaţilor „romani" prerogativele dreptului franc. Astfel, statul franc nu ascundea faptul că îşi avea originea în armata romană al cărei conducător fusese moştenit de rege, dinastia reprezentând coloana vertebrală a entităţii sale politice. Un exemplu îl pot constitui *Taifalgi, o* trupă formată dintr-un neam ce îi urmase odată pe vizigoţi. În sec. al IV-lea, ei se instalaseră în Poitou şi au continuat să trăiască într-un *pagus* după propriile lor obiceiuri şi în timpul regilor franci. Chiar şi astăzi, o comună din „ţara" lor le mai poartă numele: Tiffauges. Din informaţiile lui Procopius ar rezulta că din aurmata regelui făceau parte şi „armoricani" din regiunea ligeriană.

Armata a rămas fidelă obiceiurilor şi disciplinei din timpul Imperiului Roman Târziu, când francii salieni constituiau o trupă de elită. Renumitele fibule cruciforme de bronz cu butoni în formă de ceapă descoperite în mormintele germanice erau, după cum ştim astăzi, rezervate militarilor romani şi veteranilor. Grigore din Tours, atunci când povesteşte anecdota cu „vasul de la Soisson" – fragment ce reprezintă una dintre cele mai flagrante interpretări greşite din tradiţia istorică franceză – spune că armata continua să fie trecută în revistă la data de 1 martie pe „Câmpul lui Marte", *în campo Marcio.* Episodul nu este o dovadă a „anarhiei barbare" din statul franc, sufocat de ferocitatea regelui. Legea militară romană – ca de altfel şi cea a altor popoare din Antichitate – spune că bunurile din pradă aparţin trupei care le-a obţinut, ele trebuind strânse pentru a fi împărţite echitabil. Dorind să îi ofere unui episcop un vas sacru care să fie întrebuinţat în timpul liturghiei, regele a fost obligat să ceară trupei o excepţie de la regulă şi o cedare din dreptul său, fapt acceptat de toţi cu o singură excepţie! Soldatul a dorit ss beneficieze de dreprul lui, iar căpetenia nu a avut nicio putere. O armată disciplinată era supusă însă unei inspecţii severe a echipamentului, iar regele şi-a luat revanşa. Cum personajul recalcitrant a exagerat atunci când a lovit vasul, regele, pe Câmpul lui Marte, a răspuns la rândul său printr-o exagerare a pedepsei: soldatul nu a avut un armament bine pus la punct, iar Clovis l-a lovit şi i-a spart capul. Ciudata analogie dintre cele două incidente sprijină părerea conform căreia anecdota ar fi fost inventată. Cadrul de desfăşurare al acţiunii este însă cel al armatei, aşa cum a cunoscut-o Grigore din Tours.

Trecerea în revistă a trupelor pe Câmpul lui

Marte trebuie să fi fost mutată în mai de către carolingianul Pepin cel Scurt. El a procedat astfel pentru că armata începuse să numere din ce în ce mai mulţi cavaleri ce depindeau pentru hrana cailor de păşuni. Trecerea în revistă s-a numit atunci Câmpul lui Mai, în limba germană *Maifeld,* dar originea romană poate fi în continuare recunoscută. Disciplina romană şi folosirea unui armament îmbunătăţit – „francisca" şi ango – explică la rândul lor superioritatea armatei france. Una dintre dovezile cele mai clare ale continuităţii militare dintre Imperiul Roman Târziu pe de o parte şi regalitatea francă şi Imperiul Bizantin pe de altă parte a fost descoperită de Ferdinand Lot. El a observat că în Imperiul Bizantin, în momentul începerii unei bătălii, soldaţii, toţi vorbitori de limba greacă, strigau: *adiuta Deus,* formulă întrebuinţată în armata Imperiului creştin. Or, şi în sec. al XI-lea strigătul de război al francilor era identic: „Domnul ne ajută" (în limba franceză: „aide Deus"). Soldaţii franci din Imperiu strigaseră aceste cuvinte în limba latină înainte de a se converti.

Respectul regelui – încă păgân – pentru episcop, reflectă cu exactitate politica lui Clovis: alianţa cu puternica şi bogata aristocraţie senatorială romană – ei revenindu-i şi posturile cele mai importante de la curtea merovingiană – şi mai ales cu reprezentanţii cei mai influenţi ai castei, episcopii, aleşi aproape întotdeauna din acest mediu. Ordinea socială nu a fost modificată în niciun fel, ea fiind, din contră, chiar stabilizată. Regele dispunea acum de domeniile fiscului imperial – deosebit de bogat în Galia septentrională – şi a avut ca urmare unde să îşi aşeze soldaţii, ale căror necropole, *Reihengräber, se* întâlnesc în număr mare până la Sena şi mult mai rar în rest. Pământurile distribuite aristocraţiei france se

aflau şi ele într-o regiune cunoscută pentru pădurile domeniale unde se construiseră mici „palate” rurale pentru dinastia regală. Aristocraţia de origine francă, slăvită în sec. al VI-lea de poetul italian Venantius Fortunatus, alături de aristocraţia romană nu a întârziat să se unească prin alianţe matrimoniale cu cea senatorială, cea din urmă preluând şi unele nume france. Aşa se explică faptul că, deşi pare să „dispară”, ea îşi păstrează puterea. Cine vorbeşte despre „invazii” atunci când tratează întemeierea statului franc de către Clovis face o mare greşeală şi confundă epocile.

Forţa noului stat franc consta în coerenţa sa interioară şi aceasta mai ales de când Clovis şi-a schimbat poziţia faţă de catolicism şi a trecut de la o toleranţă binevoitoare – care l-a deosebit imediat de adversarul său vizigot – la o fervoare religioasă caracteristică – în ciuda mai multor afirmaţii – întregii sale dinastii. La venirea lui Clovis, în Galia existau câteva mănăstiri, iar la sfârşitul perioadei de dominaţie a dinastiei sale, între cinci şi şapte sute, episcopii fiind mai bogaţi şi mai puternici ca niciodată. Putem avea astfel o primă imagine asupra „tenebrelor” traversate de Galia în perioada merovingiană.

Statul galo-franc era dominat de un grup care de mai mult de o jumătate de secol nu mai era reprezentantul invadatorilor, ci cel al apărătorilor. Bazele statului fiind solide, micul „popor” a reuşit să învingă adversari aparent mult mai puternici.}mând cont de succesele repurtate şi de bogăţiile pe care putea să le distribuie, regele nu a avut nicio problemă în privinţa recrutării. Începuturile reprezintă însă cheia „reuşitei” france: un paralelism între interesele francilor şi cele ale galo-romanilor din Galia

septentrională.

În 486, Clovis nu a întemeiat un nou stat, ci a preluat „regatul de la Soisson” deja existent. Cel de-al doilea regat a fost extins şi a obţinut recunoaşterea oficială a Constantinopolului. Către sfârşitul domniei sale, Clovis a reunit în schimb puterea tuturor francilor şi a tuturor cuceririlor lor într-un singur *regnum Francorum,* asigurând astfel descendenţilor săi monopolul regalităţii. Cel de-al treilea regat al lui Clovis, „marele regat” al Merovingienilor, a fost ca urmare ceva nou: primul mare stat din Occident, vestitorul Imperiului lui Carol cel Mare.

Clovis: o domnie măreaţă

j

Atunci când, înainte de 475, francii salieni au atacat trei mici popoare germanice stabilite în apropiere de vărsarea Rinului – între care şi turingii renani – flota lui Euric şi-a făcut apariţia. Francii au fost învinşi, iar puternicul rege al vizigoţilor a încheiat un *foedus* cu duşmanii salienilor pentru a întreţine în spatele lor o ameninţare permanentă. În 491, Clovis i-a atacat pe turingii renani şi i-a învins; timpurile se schimbaseră. Hegemonia Galiei nu a întârziat să devină miza unui conflict franco-vizigot.

Alaric al II-lea nu era Euric, dar puterea sa nu era neglijabilă. Se pare că autoritatea sa a fost subestimată în urma informaţiilor oferite de Grigore din Tours care povesteşte că Syagrius a fost extrădat în urma unei simple ameninţări a lui Clovis. Herwig Wolfram a demonstrat că evenimentul nu se integrează în contextul anului 486, când francii ajunseseră doar până la Sena şi nu erau încă vecini direcţi cu vizigoţii. În 490, şi apoi până în 493, Alaric al II-lea a fost suficient de puternic pentru a-i trimite un ajutor militar important ostrogotului Theodoric,

pus într-o situaţie dificilă în confruntarea cu Odoacru. Acum se poate observa cât de abil a fost Clovis: exact în 491, el a profitat de faptul că vizigoţii aveau alte preocupări şi s-a îngnjit să-şi „asigure” spatele.

În 493, Theodoric s-a debarasat de Odoacru şi a încercat să îşi consolideze poziţia. El a cerut-o în căsătorie pe sora lui Clovis şi a obţinut-o; astfel, el a sperat că îi va putea ameninţa din spate pe burgunzii lui Gondebaud. Clovis nu a acţionat însă în folosul altcuiva, el a folosit ameninţarea reprezentată de alianţa sa provizorie cu Theodoric pentru a obţine de la Gondebaud mâna nepoatei sale Clotilda. Dacă ţinem cont de rangul înalt ocupat de unchiul soţiei sale în cadrul ierarhiei romane, cea de-a doua căsătorie a mărit prestigiul lui Clovis. Ea a asigurat, de asemenea, şi neutralitatea burgunzilor în războiul început de franci împotriva lui Alaric al II-lea.

Căsătoria sa a avut o importanţă istorică. Spre deosebire de unchiul său, Clotilda era catolică, mama sa fiind şi ea tot catolică. Grigore din Tours, care iubea anecdotele, nu a omis niciuna din istorioarele povestite în epoca sa, către sfârşitul sec. al VI-lea, despre perioada deja mitică a marelui Clovis. Astfel el scrie că mama acesteia (Caretena; el însă nu îi dă numele) a fost omorâtă de Gondebaud, arian înverşunat, care i-a legat de gât o piatră de moară înainte de a o îneca. Din nenorocire pentru Grigore din Tours, piatra tombală a Caretenei a fost găsită şi pe ea se poate citi ca dată a decesului anul 506. Cât despre soţul său, Chilperic al II-lea, care conform legendei ar fi fost asasinat tot de Gondebaud, aflăm dintr-o scrisoare a lui Avit, episcopul din Vienne, că la moartea sa Gondebaud a fost cuprins de o tristeţe profundă.

În povestirile lui Grigore, alianţa de neagresiune

şi apoi de cooperare militară împotriva vizigoţilor dintre franci şi burgunzi este mai întâi deformată şi apoi ascunsă; eroul Clovis nu putea fi aliat cu un eretic. Exemplul indică faptul că există două istorii ale Merovingienilor, una „poetică” şi alta ce poate fi doar cu greu descifrată din izvoare. Prima dintre ele a fost în mod strălucit povestită, după Grigore din Tours, de Augustin Thierry.

Să revenim la fapte. Războiul lui Clovis împotriva inamicilor ereditari, vizigoţii, a început înainte de 496. Surprinşi de primul atac al francilor, vizigoţii au reuşit să recucerească Saintes. Succesul se datorează faptului că în acelaşi an Clovis a trebuit să îi ajute pe francii renani atacaţi de alamani. În apropiere de Zülpich (Tolbiac), un *castrum roman,* regele de la Köln, Sigebert, a fost rănit, în urma luptei rămânând şi şchiop. Astăzi se consideră că bătălia decisivă a fost dată de armata lui Clovis venită în mare grabă, aceasta neavând însă nicio legătură cu lupta defensivă de la Zülpich. Moartea regelui alaman şi importanţa victoriei le-a permis francilor de pe Rin să ocupe o parte importantă a regiunilor de pe cele două maluri ale Rinului superior dominate până atunci de alamani.

Faptul că îi vedem pe francii răsăriteni profitând de pe urma unei victorii obţnute de salieni este surprinzător; în politică, Clovis nu părea dispus să lucreze pentru altcineva sau să ofere cadouri. Se pare însă că în relaţia dintre cele două regate france a prevalat împărţirea sarcinilor şi a zonelor de interes. Astfel, în timp ce înaintarea către sud era încredinţată în răsărit regatului de la Köln, în apus ea revenea regatului de la Soisson unde îşi avea sediul Clovis. Unul se ocupa de alamani, iar celălalt de vizigoţi. Ca urmare, în 507, în momentul marelui război împotriva vizigoţilor, vom întâlni o importantă armată a francilor

de pe Rin condusă de Cloderic, fâul lui Sigebert cel Bătrân, care îi întorcea lui Clovis sprijinul primit pe vremuri în lupta împotriva alamanilor. Cooperarea a permis celor două regate, atât de diferite şi în mod clar separate, să-i domine pe cei mai periculoşi adversari ai francilor din lumea germanică.

După victorie, Clovis s-a îndreptat spre Aquitania. În 498 era stăpân în Bordeaux, una dintre capitalele adversarului său Alaric. Totuşi, el nu a obţinut un succes definitiv, fiind fără îndoială neputincios în faţa fortificaţiilor unor oraşe. În 500, îl regăsim în război cu burgunzii, încercând să profite de o ceartă din cadrul casei regale a lui Gondebaud. Dar chiar şi burgunzii începeau să considere că devenise mult prea puternic în Galia. Aliat atunci cu unul dintre fraţii lui Gondebaud, Clovis a asediat Avignon-ul, dar cum nu a reuşit să îl cucerească, a fost nevoit să îşi abandoneze tovarăşul pradă răzbunării lui Gondebaud şi să se mulţumească cu promisiunea foarte incertă a plăţii unui tribut. Prima fază a războiului s-a terminat printr-o pace: Alaric al II-lea şi Clovis s-au întâlnit în 502 pe o insulă de pe Loara, din apropiere de Amboise, subliniind astfel egalitatea rangului lor şi recunoscând fluviul drept frontieră.

Probabil că tot atunci a fost extrădat şi Syagrius, cedarea lui fiind inclusă între clauzele tratatului; ca urmare, el nu mai putea fi folosit de vizigoţi drept contracandidat împotriva lui Clovis. Nu este foarte sigur că Syagrius a fost asasinat în închisoare „în mod secret”, aşa cum susţine Grigore, mai ales că, mai târziu, vom vedea mai mulţi reprezentanţi ai puternicului clan al *Syagriilor* şi al *Egidiilor* ocupând o serie de scaune episcopale, după ce, în prealabil, avuseseră cele mai înalte funcţii la curtea merovmgiană sau în provincie. Unul dintre ei a fost

chiar episcop de Reims, al patrulea succesor al Sfântului Remi.

Clovis a devenit în epocă primul rege catolic şi, chiar mai mult, alături de împăratul roman, singurul suveran catolic. Evenimentul, ale cărui consecinţe au fost atât de importante, a fost îndelung pregătit pentru că nu era uşor pentru un rege păgân să părăsească în mod oficial credinţa poporului său, credinţă ai cărei zei se numărau printre predecesorii dinastiei sale. Pentru a evita conflictul cu burgunzii care nu erau păgâni, ci arieni, Gondebaud ceruse în van să fie primit în secret de biserica catolică. Tradiţia spune că, în 496, cu ocazia luptei împotriva alamanilor şi tocmai când aceştia erau pe cale să îl învingă, Clovis a promis că se va converti dacă va obţine victoria. În cazul lui Grigore nu este exclusă posibilitatea unei imitaţii a legendei lui Constantin – legătura dintre deznodământul unei bătălii decisive şi convertire – mai ales că el dorea să îl prezinte pe Clovis ca pe un nou Constantin. Izvoarele contemporane nu vorbesc nici de bătălia împotriva alamanilor şi nici de botezul său de către Sfântul Remi, ele pomenesc în schimb legământul făcut de rege în urma unei vizite, care îl impresionase profund, la biserica Saint-Martin din Tours, legământul de a se boteza după expirarea perioadei de catehumat. Faptul că episcopul de Tours, autor şi al unei istorii a bisericii sale, trece cu vederea evenimentul poate doar să ne surprindă.

Un lucru este sigur: Clovis i-a permis Clotildei să îl boteze pe primul lor fiu, iar după moartea precoce a acestuia, şi pe cel de-al doilea, pe Clodoinir. Cum era vorba de moştenitorul potenţial al regelui, putem să presupunem că, după ce se şi căsătorise cu o prinţesă catolică, Clovis nu mai era un păgân convins! Faptul

că a dorit să ştie mai mult înainte de a se decide, faptul că a fost Impresionat atât de fastul serviciului divin cât şi de solenmitatea sa, ne dezvăluie un om cu totul diferit de barbarul care îşi schimba credinţa în funcţie de capriciile sorţii.

Atunci când s-a hotărât, regele i-a invitat pe episcopii din regat şi din regiunile învecinate să asiste la evenimentul programat pentru Crăciun. Episcopul din Reims, comemorat de Grigore – la rândul său episcop de Tours – a avut un merit de netăgăduit în luarea deciziei. Scuzându-se că nu poate participa, episcopul Avit din Vienne a scris o scrisoare rămasă principalul document al evenimentului. Avit scria că, odată cu invitaţia primită de la Clancy, el a înţeles că regele era pătruns de semnificaţia adâncă a Botezului. Conform tradiţiei şi după spusele lui Grigore din Tours, ceremonia s-ar fi celebrat în Reims, în ziua de Crăciun a anului 498, trecerea prin Tours fiind prilejuită probabil de campania împotriva vizigoţilor. Faptul că Sfântul Remi a fost cel ce l-a botezat pe Clovis este confirmat şi de testamentul episcopului.

Grigore spune că gestul regelui a fost urmat de 3.000 de franci, în timp ce un cronicar de mai târziu dublează cifra. Botezul regelui, conducătorul poporului, a fost cu siguranţă urmat de unul rolectiv la care au luat parte un mare număr de oameni cu ranguri mai înalte sau mai mici. Se demonstra astfel că gestul său nu îl ’îndepărtase pe rege de popor şi de cei credincioşi lui, mare parte dintre ei urmându-i exemplul. Cunoaştem cum s-a desfăşurat în 989, la Kiev, botezul lui Vladimir. Regele a dat ordin ca toţi să se boteze în Nipru, pentru ca în oraş să nu mai rămână niciun păgân care să îl jignească prin prezenţa sa pe Dumnezeu. Tot atunci, el a declarat: „Cel care nu va dori să facă acest lucru se poate

considera duşmanul meu personal”. Atât analogiile cât şi diferenţele ne ajuta să înţelegem impactul avut de trecerea unui popor, în frunte cu regele său, dintr-o lume religioasă în alta. În ciuda nedesăvârşirii umane, acestea rămân totuşi marile momente ale istoriei.

Sistemul” franc pare să fi fost destul de „liberal”, fapt ce a provocat mânia episcopilor. Ei i-au reproşat de exemplu lui Clotar I, fiul lui Clovis, faptul că admitea la masa sa prezenţa unor înalţi demnitari rămaşi păgâni. Lucru sigur însă, regii franci i-au admis mai puţin timp pe înalţii funcţionari păgâni decât împăraţii Imperiului creştin. Ortodoxia a rămas principala lor forţă şi fundamentul măreţiei regatului francilor salieni. În scrisoarea sa, într-un mod aproape profetic, Sfântul Avit se recunoştea vinovat de faptul că, deşi supus al regelui burgunzilor, era fericit că grecii nu mai erau singurii conduşi de un prinţ catolic. El era fericit pentru întregul Occident, afirmând că hotărârea regelui franc va aduce şi alte popoare pe drumul cel bun. Chiar dacă evanghelizarea francilor, a regiunilor nord-estice şi chiar a Galiei s-a întins de-a lungul a mai multe generaţii, poziţia de „lider” a regelui franc este evidentă.

Clovis era acum aliatul predestinat al Constantinopolului. De la începutul sec. al VI-lea el trebuie să fi stabilit unele contacte cu împăratul sau să fi trecut treptat de partea acestuia. Una după alta, Clovis a reuşit să câştige două victorii decisive, una împotriva alamanilor în 506 şi alta împotriva vizigoţilor în 507. În cazul alamanilor a fost vorba de un război ofensiv, de supunere, avându-se în vedere evitarea oricăror surprize în momentul luptei finale împotriva lui Alaric al II-lea. Victoria în urma căreia a fost supusă toată regiunea nordică a teritoriului alaman, zonă care mai opunea încă rezistenţă

francilor, este cunoscută prin intermediul a două izvoare de mare importanţă. Unul dintre ele este o scrisoare redactată în 506 sau 507 şi primită de Clovis de la Theodoric pentru a-l „felicita” cu ocazia groaznicei înfrângeri a alamanilor şi pentru a menţiona că regele ostrogot era pregătit să ia sub protecţia sa restul poporului alaman. Theodoric a indicat astfel cu exactitate limitele ce nu puteau fi depăşite de Clovis: povârnişurile Italiei – teritoriul alaman de la sud de Dunăre – îi erau interzise. În aceeaşi epocă, pentru a apăra frontiera romană, Theodoric i-a instalat pe bavari la sud de Dunăre, în preajma Ratisbonnei. Cele două popoare din Germania meridională, alamanii şi bavarii, i-au păstrat aminrirea în cântecele lor epice în care îl numesc „Dietrich von Bern”: Theodoric din Verona.

Celălalt document are un caracter arheologic, fiind vorba de una din principalele reşedinţe ale căpeteniei alamanilor sau de reşedinţa unuia dintre cele mai importante căpetenii. Aceasta a fis săpată la „Runder Berg”, în apropiere de Urach, în Würtemberg, într-un loc unde toate descoperirile indică anul 506 ca dată a distrugerii. Fortăreaţa era deosebit de bogată, iar atelierele sale amintesc într-un mod foarte clar de un *oppidum* celtic, ea fiind o mărturie a comerţului şi a relaţiilor strânse care îi uneau pe alamanni cu alte regiuni, în special cu Italia.

Fără a mai fi ameninţat din această direcţie, şi bucurându-se de o victorie completă asupra unui adversar redutabil, Clovis s-a pregătit pentru războiul împotriva lui Alaric al II-lea, asigurându-se mai ’ntâi că are toate atuurile de partea sa. El a încheiat o alianţă cu rupăratul, obligându-l astfel pe Theodoric să rămână în Italia, o alianţă cu Sigebert din Köln, care i-a trimis şi o armată condusă de fiul său, şi o a

treia cu Gondebaud al burgunzilor, căruia i-a promis că va dobândi Provence, în timp ce el se gândea să ocupe o parte a litoralului, Septimania, şi să ajungă în cele din urmă la Mediterana.

Totuşi, aliatul cel mai important a fost Sfântul Martin. În primăvara anului 507, Clovis şi-a început campania prin vizita făcută pentru a se ruga la Tours. De atunci înainte Sfântul Martin a rămas sfântul protector al Merovingienilor şi al francilor. El a fost 'nvingătorul goţilor eretici. Sfântul Galiilor a fost unul din factorii care au înlesnit unirea galo-romanilor şi a francilor, regele putând să declare că vrea să elibereze Galia de eretici. El s-a bazat pe sprijinul catolicilor care îl priveau ca pe un eliberator, deşi persecuţiile ariene începuseră să îşi piardă din forţă. Alaric al II-lea dorea chiar să îi câştige pe romani, senatorii săi pregătind „legea romană a vizigoţilor"; totuşi, angajarea sa pe drumul reconcilierii a fost puţin prea tardivă. Dintr-o ironie a sorţii legea sa din 507 nu a putut fi aplicată în Galia din cauza victoriei lui Clovis, populaţia Galiei france trăind după dreptul roman.

În timp ce o parte a senatorilor aquitani întăreau cu contingente proprii armata lui Alaric al II-lea, Clovis a părăsit oraşul Tours, a avut parte de un miracol cu ocazia trecerii unui râu – semn de bun augur – şi în cele din urmă s-a întâlnit cu duşmanul la 10 kilometri vest de Poitiers, la Vouillé. Vizigoţii au fost zdrobiţi, iar Alaric al II-lea a murit pe câmpul de luptă. Într-o campanie fulger, regele franc a ajuns până la Garonne, în timp ce fiul său Thierry a cucerit Auvergne, regiune inclusă mai târziu în regatul moştenit la moartea tatălui său. Oraşul Toulouse a fost cucerit, iar „Regatul de Toulouse" a dispărut.

Acesta a fost momentul în care Theodoric s-a

gândit că ar fi bine să intervină. O armată ostrogotă condusă de generalul Ibba – diminutivul de la Hildebrand, o altă figură mitică a cântecelor germanice – a demonstrat în 508 şi 509 că mai există încă adversari pe măsura francilor. Împreună cu burgunzii, francii au fost învinşi, iar Provence şi Septimania, regiunile mediteraneene şi „romane" ale Galiei, nu au revenit nici burgunzilor şi nici francilor. Septimania a fost restituită vizigoţilor, iar Theodoric a adus la cunoştinţa – prin pana lui Cassiodorus – populaţiei din Provence că se va bucura din nou de libertatea pe care o presupunea apartenenţa la *Res publica* şi că era din nou romană. Funcţia de prefect al pretoriului în Galii a fost reînfiinţată.

În ciuda deznodământului, despre care Grigore din Tours nu spune de altfel niciun cuvânt, victoria lui Clovis a fost imensă. Când a revenit în Tours, el a fost aşteptat de ambasada imperială care i-a adus veşmintele unui „rege" recunoscut în mod oficial de Constantinopol şi împreună cu acestea codicilul prin care i se acorda consulatul onorific. Conştient de importanţa legitimării, regele a aruncat poporului monede de aur, după modelul roman. Recucerind malurile Senei, el a instalat la Paris, *cathedra regni,* o capitală în sensul său roman, o capitală la care avea acum tot dreptul. Ca urmare, el a devenit un *dominus* legitim chiar şi pentru supuşii romani, putând convoca şi un sinod al episcopilor din regatul său, lucru pe care de altfel l-a şi făcut în 511, anul morţii sale. Episcopii l-au salutat ca pe regele dat de Dumnezeu Galiei catolice. Trecuseră atunci doar 25 de ani de când îşi ’începuse cariera.

Cap. XII
MEROVINGIENII
„Regnum Francorum".

Fiii lui Clovis, care şi-au împărţit regatul patern, nu au stăpânit nişte pământuri cotropite de ruinele „marilor invazii”, ci nişte regate pline de vitalitate atât din punct de vedere politic cât şi ecleziastic. Jumătate din tezaurele ascunse între Rouen şi Chartres în timpul dominaţiei imperiale din Galia au fost îngropate în decurs de o jumătate de secol, între 235 şi 284. Mai puţin de 10% datează din perioada constantiniană şi unul singur din timpul lui Theodosius, în timp ce din sec. al V-lea nu avem niciunul. Preluarea puterii pe pământul Galiei de către francii lui Clovis nu a lăsat practic urme sesizabile la nivel numismatic. Vom sfârşi în cele din urmă prin a crede că „incursiunile” sec. al III-lea au „distrus” Pacea romană, în timp ce „marile invazii” ale sec. al V-lea, care au afectat totuşi între 407 – 409 şi apoi în 451 unele regiuni şi unele oraşe mari – cum este Trierul – nu au provocat nicio schimbare profundă în modul de viaţă al unei Galii deja barbarizate. În schimb, jocurile politice din a doua jumătate a sec. al V-lea au pus bazele unei noi ordini politice a puterilor din Galia, o ordine care graţie atitudinii francilor lui Childeric şi Clovis faţă de populaţia galoromană şi faţă de episcopat este caracterizată mai ales de continuitate.

În ciuda acestui fapt şi în pofida convertirii lui Clovis, considerată în mod unanim ca un eveniment cu o importanţă istorică, Merovingienii nu se bucură de o imagine favorabilă. Ei nu sunt consideraţi cu adevărat buni creştini şi li se neagă chiar şi meritul avut în propagarea catolicismului. Germanii le reproşează faptul că au fost atât de influenţaţi de o Galie „străină”, încât şi-au pierdut propria „germanitate”, iar în Franţa ei sunt iubiţi chiar şi mai puţin, fiind consideraţi feroci, proşti şi decadenţi. Merovingienilor

li se impută faptul că în timpul lor sinoadele provinciale au căzut în desuetudine, uitându-se însă faptul că decăderea a avut loc în perioada când puterea începuse să fie deţinută de majordomi, sinoadele fiind introduse în Galia exact în timpul dinastiei acestora. Merovingienii au fost însă ridiculizaţi mai ales în timpul primilor Carolingieni, iar adevărurile spuse atât de răspicat de Grigore din Tours, povestioarele şi legendele colportate de el au făcut restul, fenomenul de respingere într-o ţară ce le datorează atât de mult fiind departe de a se fi estompat.

Partajele succesorale au fost criticate şi au fost considerate deosebit de dăunătoare, existenţa lor trădând o ignoranţă barbară a noţiunii de stat. Nu s-a acordat însă nicio atenţie faptului că ele nu au împiedicat expansiunea unui *regnum Francorum,* considerat întotdeauna ca „unul şi indivizibil”, rangul său de primă putere în Occident fiind sesizat şi de Constantinopol. Chiar dacă le semnalau imperfecţiunile, reale sau judecate astfel doar pe baza propriului lor gust, contemporanii „romani” – în Imperiu scriau în general în greacă şi în mod normal îi priveau pe barbari cu un ochi pe jumătate dispreţuitor şi pe jumătate amuzat – manifestau un respect surprinzător pentru franci. În capitolele consacrate de Agathias (536-S82) războaielor împăratului Iustinian în Italia, există despre poporul franc şi despre regii săi pasaje de cel mai mare interes. Contemporan în parte cu evenimentele, autorul era foarte bine informat de compatrioţii greci din Marsilia, oraş care din 536 era controlat de Merovingieni. „Aceşti franci, scria Agathias, nu sunt nomazi aşa cum sunt adesea barbarii. Ei folosesc administraţia şi legile romane, au în comun cu romanii dreptul căsătoriei şi cultul lui

Dumnezeu. Ei au funcţionari şi preoţi, fiind se pare atât de civilizaţi şi de cultivaţi pentru un popor barbar încât nu se disting cu adevărat de romani decât prin limba şi prin veşmintele lor. Ceea ce admir cel mai tare la ei este dreptatea şi unitatea lor. Ţi în trecut, dar şi într-o perioadă mai puţin îndepărtată, regatul lor a fost împărţit între trei şi chiar mai mulţi regi. Pentru ei însă, divizarea nu a fost un motiv suficient de întemeiat pentru izbucnirea unui război civil. Bineînţeles, regii s-au ameninţat unul pe altul, iar trupele au fost convocate. Ajunşi faţă în faţă, francii au preferat să se împace şi i-au obligat şi pe regi să acţioneze la fel, la ei neobişnuindu-se ca statul să fie pus în dificultate din cauza unor neînţelegeri între regi. De aceea francii sunt puternici şi au legi stabile, nu şi-au pierdut pământurile, dar au cucerit în schimb altele”. După eşecul fratelui lor Clodomir, învins şi omorât de burgunzi în 525, fiii lui Clovis s-au aliat şi între 532 şi 534 francii au cucerit regatul burgund.

Francii ar fi putut fi pentru Iustinian nişte aliaţi ideali în războiul purtat împotriva succesorilor lui Theodoric. În 536 – 537, ostrogoţii le-au cedat însă francilor toate teritoriile de la nord de Italia şi, ca urmare, nu se mai puteau aştepta la un ajutor foarte eficace din partea lor. Ostrogoţii nu doreau să fie prinşi în cleşte în urma unei alianţe dintre Constantinopol şi franci, care au ocupat fără cea mai mică împotrivire Provence, partea sudică a Alamaniei, şi Bavaria până la Alpii orientali. Galia de nord, ale cărei legături cu sudul şi cu Mediterana fuseseră întrerupte în secolul trecut de alianţa dintre Ricimer şi vizigoţi, a atins astfel marea. Cu excepţia „Goţiei” din Languedoc şi a parţilor nesupuse din regiunile gascone şi bretone, Galia era unificată.

Mai întâi singur şi apoi aliat cu fratele său Clotar

şi cu saxonii, Thierry, fiul cel mai mare al lui Clovis, a reuşit să îi învingă în 531 pe turingi şi pe regele lor Herminafrid. Acest mare regat, care a dominat mult timp comerţul dintre Imperiu şi Baltica, se întindea de la Elba până la Main şi Dunăre, şi a fost împărţit între învingători, între saxoni şi franci. Estul a căzut în curând sub loviturile avarilor şi ale slavilor. Se pare că tot atunci o parte a saxonilor a devenit dependentă de regatul franc. Cu excepţia teritoriilor păgâne ale „Saxoniei libere” şi ale regiunilor ocupate de frizoni, din 537 francii stăpâneau întreaga Germanie.

Un episod legat de sfârşitul regatului turing ne pernuţe să înţelegem şi alte aspecte ale lumii france. Din prada lui Clotar făcea parte şi Radegonda, fiica regelui Berthachar, fratele lui Herminafrid. Născută în 518, tânăra fată a fost educată în Picardia la Athies, o *villa* regală a lui Clotar. După moartea reginei Ingonda, Clotar s-a căsătorit cu Radegonda (în 538), retrasă în 555 de la curte şi hirotonisită *diacona* de către Médard, episcopul de la Noyon. Ea a trăit mai întâi pe domeniul său de la Saix, între Tours şi Poitiers, iar apoi, înainte de 560, a fondat o mănăstire unde a fost stareţă Sfânta Agnes. Mănăstirea a primit numele de Sfânta Cruce, ea adăpostind o relicvă trimisă de împăratul Iustin. Evenimentul a fost cântat de prietenul celor două femei, Venantius Fortunatus, în două poeme dintre care unul a rămas celebru: *Vexilla regis.* Poet italian, el a ajuns în Galia în jur de 565, a trăit mult timp la curte şi apoi a însoţit-o pe Sfânta Radegonda la Poitiers, unde a şi murit în 609, ca episcop al oraşului.

Curţii merovingiene i-a fost refuzat meritul educaţiei catolice a Radegondei, simplul fapt că o sfântă putea să provină, chiar şi indirect, din lumea merovingiană, părând cu neputinţă. S-a uitat totuşi că

tocmai numărul ridicat al sfinţilor, al căror nume era legat de originea atâtor biserici, a fost morivul pentru care în timpul Carolingienilor s-au auzit voci ce regretau că în vremea lor nu mai există sfinţi! Povestea acestei doamne îndurerate de soarta familiei sale şi de modul de viaţă al regelui, soţul său, poate spune multe despre civilizaţia profund catolică a nivelului social superior al regatului. Acolo, influenţa episcopilor era deplină, iar ei ştiau să preţuiască la adevărata valoare importanţa prinţeselor asupra evoluţiei moravurilor şi pentru propagarea credinţei.

După cum a prevăzut şi Sfântul Avit, regatul franc a jucat un rol aparte în acest sens. Sfântul Nizier, numit în anii 526 – 527 episcop de Trier de către regele Thierry, era încă în viaţă în anii 560 şi îi recomanda prinţesei france Chlodosvinda, soţia regelui longobard Alboin, să imite exemplul Clotildei şi să îşi îndrume soţul către credinţa catolică. Prinţesa ajunsă la longobarzii din Italia era de origine franco-burgundă: Theodelinda era fiica lui Garibald – din familia Agilolfing – numit de Merovingieni duce al Bavariei.

Succesul evanghelizării anglo-saxonilor este legat şi el de influenţa dinastiei merovingiene. Începutul a fost făcut de către căsătoria Berthei, fiica lui Charibert I, cu regele Kentului, Ethelbert; prinţesa dispunea pentru rugăciuni de
0 capelă proprie – închinată Sfântului Martin – iar cu ocazia intervenţiei în Anglia, Grigore cel Mare a apelat la sprijinul său. Sub influenţa francă, micul regat, reîntors la păgânism, a revenit la credinţa catolică. Fiul lui Ethelbert, Edbald, s-a căsătorit cu o altă prinţesă merovingiană, Emma. Fiica Berthei, Aedilberga, s-a căsătorit cu regele Northumbriei, Edwin, şi a iniţiat evanghelizarea acestui mare regat

din nordul Angliei.

Episcopii din Galia i-au ajutat întotdeauna pe trimişii lui Grigore cel Mare în sarcinile lor, dovada sprijinului acordat fiind scrisorile adresate de papă regilor franci. Se subliniază adesea contribuţia anglo-saxonilor şi a lui Bonifaciu la procesul de evanghelizare a părţilor orientale ale regatului franc în sec. al VIII-lea, rolul avut de Merovingieni şi de Galia în creştinarea anglo-saxonilor în sec. al VI-lea şi al VII-lea fiind trecut însă sub tăcere.

S-a păstrat o parte a corespondenţei regilor franci cu împăraţii şi cu Grigore cel Mare, izvoare care demonstrează rolul jucat de dinastia merovingiană atât în lumea catolică, cât şi în istoria Bisericii din Galia – de exemplu când bisericile din Arles şi Vienne se luptau pentru a obţine „primatul" în Galia. Documentele, actele şi diplomele de numire a înalţilor funcţionari continuă obiceiul administraţiei romane şi oferă o imagine diferită de cea a povestirilor pline de culoare ale lui Grigore din Tours, observându-se în special integrarea strictă a regilor francilor, *reges francorum,* 'n lumea ierarhică a Imperiului Roman, ei purtând titlul de *excellentissimi, praecellentissimi, gloriosissimi.* Împăratul i se adresa regelui cu calificativul *vir gloriosus,* iar *rex Francorum* folosea pentru el însuşi termenul de *eminenţia,* 'n timp ce pentru a

1 evoca pe împărat folosea titlurile care îi erau rezervate în exclusivitate, pe cele de *clementissimus* şi de *serenissimus.* De asemenea, rupăratul era menţionat primul, înaintea regelui şi uneori era numit chiar „Părintele nostru". Cea mai înaltă distincţie posibilă era un cuvânt adăugat pe scrisoare chiar de mâna împăratului. „Rudă preacreştină şi preaiubită", regele franc putea fi mândru că fusese primit în

„familia regilor” creată de împăratul roman. Chiar şi Carol cel Mare, în momentul în care demnitatea sa imperială a fost recunoscută de către Imperiul Bizantin, a fost numit „fratele meu”, formulă folosită în continuare de împăraţii Franţei, Rusiei şi Austriei la începutul sec. al XIX-lea.

Merovingienii întreţineau un serviciu diplomatic care trimitea scrisori şi organiza ambasade. Printre partenerii Merovingienilor îi întâlnim pe regii ostrogoţi şi apoi longobarzi ai Italiei, pe regii vizigoţi ai Spaniei, pe cei anglo-saxoni, dar şi pe khaganul avar şi pe regii bretonilor – care la curtea merovingiană aveau demnitatea de „conţi”, iar astăzi, printr-o analogie greşită cu ducatul fondat mai târaiu în timpul lui Ludovic cel Pios, sunt numiţi „duci”. Modul de alcătuire a ambasadelor este foarte semnificativ, pentru că în calitate de parteneri de discuţie puteau fi acceptate doar personajele cu o poziţie înaltă în societate: episcopii bine văzuţi la curte, reprezentanţii aristocraţiei romane, france sau burgunde. Ambasadorii purtau cu ei atât scrisori de acreditare cât şi *tractoria,* documente a căror întrebuinţare demonstrează supravieţuirea instituţiilor romane. Printre documentele sec. al VII-lea s-a păstrat şi un astfel de document, o *tractoria legatariorum* – un ordin regal adresat funcţionarilor locali pentru a-i întreţine pe *legaţi* pe teritoriul regal. Ambasadorilor trebuia să li se asigure *eveccio simul et humanitas,* adică atât mijloace de transport, cai odihniţi de exemplu, cât şi alimente şi alte lucruri necesare. În teritoriile administrate de Merovingieni, reguli asemănătoare erau aplicate şi în cazul ambasadorilor străini.

Ca urmare, statul merovingian era mai puţin barbar şi mai puţin anarhic decât am putea să

deducem din spusele istoricilor care exagerează cu plăcere informaţiile deja exagerate în izvoare. Acestea oferă o imagine deformată a problemelor pe care intrigile, ura şi crimele le creau în viaţa politică şi socială a timpului, dificultăţi ce nu particularizează în mod deosebit epoca merovingiană. Observaţiile de mai sus ne permit să apreciem şi rolul aparte deţinut în Galia de episcopi, ei fiind adesea în sec. al VI-lea şi al VII-lea oameni de litere sau administratori capabili care, în timp ce Galia era condusă de regii franci şi reprezenta un centru autonom şi puternic al Occidentului, şi-au adus un aport aparte în evoluţia creştmismului şi a civilizaţiei.

Dinastia şi împărţirile regatului

Cititorul avizat ne va reproşa faptul că nu am vorbit încă de modul sângeros în care – conform descrierilor pitoreşti ale lui Grigore din Tours – şi-a eliminat Clovis rivalii din lumea francă. Chiar şi astăzi, poveştile lui Grigore din Tours îl fac pe jurnalistul unui mare cotidian să scrie: „Am avut şi noi Merovingienii noştri, ale căror fapte delirante şi crude nu sunt cu nimic mai prejos decât cele ale dictatorilor africani”.

Nu vom insista asupra caracterului legendar al unor fragmente ale „istoriei poetice”: Clovis îşi invita mai întâi victima să admire conţinutul unui cufăr, iar apoi o omora închizând brusc capacul.

Mai importantă este menţionarea unor fapte istorice clare. În primul rând, nu a existat o persecuţie a supuşilor de către regi, iar regatul a avut parte de mai multă pace decât a avut vreodată în timpul Imperiului Roman Târziu sau sub Carolingieni, fapt ce explică şi avântul economic şi demografic al sec. al VII-lea. Totuşi, ceea ce îl impresionează pe omul sec. XX este eliminarea fizică a adversarului politic. În Occident însă, procedeul a fost instituţionalizat de

romani încă de pe vremea lui Sylla şi a fost încurajat de posibilităţile oferite de obiceiul confiscării bunurilor învinsului în favoarea învingătorului. Cât despre lupta pentru puterea supremă, în Imperiul Roman ea a fost un joc periculos, iar numărul pretendenţilor şi al suveranilor exterminaţi – uneori cu ’ntreaga lor familie – nu a fost niciodată egalat de epoca merovingiană. Astfel, faptul că un pontif roman a murit ca prizonier al unui împărat sau faptul că un împărat i-a promis adversarului pe care îl asedia că nu va muri de sabie şi pentru a se ţine de cuvânt l-a sufocat în baie sunt evenimente ce apar ca „normale” chiar şi pentru un Imperiu creştin! Ca urmare, ar fi anacronic sau chiar exagerat să te aştepţi ca moravurile regilor barbari să fie cu mult diferite de cele impuse în cele din urmă în sânul societăţii romane.

Extinderea puterii lui Clovis asupra tuturor francilor datează în principal de la sfârşitul domniei sale, perioadă în care, în ciuda faptului că adoptase creştinismul, a fost eliminat şi Chararic. Tot acum, după războiul purtat împotriva vizigoţilor în 507 – 508, Clovis a fost ridicat pe scut de mai-marii regatului Köln-ului.

Fără să se fi bucurat de suficientă atenţie, privit din perspectiva partajelor ulterioare ale moştenirii lui Clovis, gestul a avut o deosebită importanţă juridică. În 509, Clovis a fost ales rege în *Francia Rhinensis* fără a o fi cucerit însă vreodată.

Clovis a murit după doi ani de domnie în acest regat, iar succesorul său în vechiul regat al Köln-ului a fost Thierry, al cărui nume, *Theodericus,* conţine elemente din numele familiei regale renane cu un rol de prim rang în Imperiul sec. al IV-lea: Theodebad şi Ricimer. Integritatea regatului Köln-ului nu a fost

niciodată atinsă. Fiul lui Thieny, care apărea ca moştenitor „legitim” în ochii locuitorilor regatului, a purtat şi el un nume comparabil, Theodebert, iar pe nepot l-a chemat Theodebaud. Prima dinastie din „Austrasia” – denumire a regatului ce se impune abia la sfârşitul sec. al VI-lea – nu a fost străină de ţară. După moartea în 555 a fiului lui Theodebaud, regele merovingian care îşi asigurase succesiunea a avut grijă ca fiul ce i-a urmat în Austrasia să poarte numele vechiului rege al Köln-ului, Sigebert. Atunci când Dagobert I şi-a desemnat succesorii din est şi din vest, unul dintre ei se numea Sigebert, iar altul Clovis al II-lea, fapt ce corespundea şi cu originea diferită a celor două părţi ale regatului. Istoricii germani greşesc atunci când spun că „francii” au cucerit Galia: regatul stăpânit de Clovis în 508 nu a fost niciodată cucerit de francii de pe Rin. La rândul lor, istoricii francezi se înşală atunci când îşi închipuie că estul Galiei şi teritoriile de peste Rin au fost cucerite de francii care îşi aveau centrul puterii în Bazinul parizian; „Francia renană” nu a fost cucerită nici de Clovis şi nici de succesorii săi. Regatul francilor era întemeiat pe un dualism original, iar constatarea nu este o dovadă a lipsei ideii de stat, ci, din contră, indică puternica unitate a acestui *regnum Francorum* ’n care garantul unităţii era dinastia, membrii săi fiind singurii ce puteau fi regi atât în Est cât şi în Vest.

Privită astfel, istoria Merovingienilor şi a împărţirilor succesorale pare mai puţin anarhică. Drepturile locuitorilor regatului Köln-ului au fost respectate după diviziunea din 511. Thierry a preluat în integralitatea sa vechea Francie renană şi i-a alipit cuceririle făcute în 507 în Auvergne, iar apoi şi Champagne cu Reims, Chilons şi Troyes. A mai adăugat un teritoriu şi în partea orientală a Franciei

renane, regele putând să aibă acum capitala la Reims, în apropiere de cea a fraţilor săi vitregi, rezultaţi din căsătoria lui Clovis cu Clotilda: Childebert I la Paris, asemeni tatălui său Clovis, Clodomir la Orléans, Clotar I la Soissons. Imaginea desprinsă de aici se opune întru totul celei care ar putea indica lipsa ideii de stat: integralitatea Franciei renane a fost respectată; în lumea francă, monopolul puterii a fost exercitat de fiii lui Clovis, deci de către dinastia „merovingiană”; prin învecinarea capitalelor lor, regii îşi exprimă dorinţa de unitate şi de cooperare. Dacă împărţirea era necesară pentru administrarea eficientă a unui regat atât de întins şi era impusă şi de respectul faţă de autonomia Franciei renane, unitatea ansamblului era în interesul evident al dinastiei şi se exprimă şi prin numele statului, *regnum Francorum,* nume rămas neschimbat în toată perioada merovingiană. Spre deosebire de Carolingieni, membrii primei dinastii france nu au simţit nevoia să preia în titlul lor şi numele altor popoare. Fiecare era *rex francorum.*

Puterea Austrasiei

Îân 524, în urma morţii premature a lui Clodomir din Orléans, fraţii săi şi-au împărţit regatul: lui Thierry i-au revenit Berry, Auxerrois şi Sénonais, creându-se astfel un culoar între Auvergne şi regiunile renane, ceilalţi fraţi trebuind să accepte ca teritoriile care le-au revenit lor, mai ales cele din Aquitania, să rămână disparate. Acelaşi lucru s-a putut observa şi în timpul lui Theodeben I (533 – 548), cel ce a cucerit împreună cu Childebert I de Paris (511 – 558) regatul burgunzilor (534). Primului i-a revenit partea de nord a teritoriului obţinut – de la Allier şi Loara până la lacul Konstanz, împreună cu oraşele Autun, Dijon, Chalon, Langres şi Besançon – în timp ce partenerul său a primit o regiune foarte îndepărtată de Paris,

zona de la sud de lacul Leman (lacul Geneva???) şi regiunea Méconnais, cea care cuprindea fostele provincii romane Lugdunensis şi Viennensis.

Chiar lăsând consilierilor şi aristocraţiei de origine senatorială un loc aparte în conducerea şi dezvoltarea regiunilor renane, „Austrasienii" au dominat astfel o mare parte din Galia, în timp ce fiilor Clotildei nu le-a mai rămas decât o fâşie de la sud de Meusa inferioară şi de la vest de linia ce uneşte Laon, Soissons, Meaux, Orléans, Tours, Poitiers, Angoulême şi

Toulouse. În principiu, zona controlată de ei se întindea până la mare, dar practic Bretania nu era supusă. Theodebert a fost foarte conştient de puterea deţinută şi a îndrăznit să bată monedă cu efigia sa, fapt care nu fost văzut bine de Constantinopol. Puterea lui a crescut şi mai mult în 537, când i-au revenit teritoriile cedate de ostrogoţi, francii săi controlând acum toată regiunea din Germania meridională până în Bavaria şi Raetia. Rămas singur stăpân între Alpii orientali şi Marea Nordului, el a obţinut în 537 şi o parte din Provence. Childebert a păstrat Marsilia şi regiunea de coastă, iar lui Theodebert i-a revenit Aries şi un culoar ce asigura comunicarea cu Auvergne, regatul său dobândind şi o coerenţă geografică.

În acel timp, în ochii străinilor, adevăratul moştenitor al lui Clovis era Theodebert. Atât în politica italiană cât şi în relaţiile cu Constantinopolul şi cu celelalte popoare germanice, ceilalţi regi aveau doar un rol secundar, Theodebert putând în schimb să încheie tratate şi chiar alianţe matrimoniale, aşa cum a fost cea dintre el şi regele longobarzilor, viitorii cuceritori ai Italiei, aflaţi pe atunci încă în Boemia şi Ungaria.

Reims a fost întotdeauna capitala oficială a statului, dar săpăturile făcute sub catedrala din Köln – unde au fost descoperke mormintele unei regine şi al unui prinţ regal – demonstrează importanta vechii capitale a Franciei renane.

Poziţia dominantă a fost însă pierdută în timpul fiului lui Theodebert, Theodebaud (548 – 555), un rege slab care a murit fără moştenitori; sub conducerea sa, atunci când au dorit să obţină controlul asupra unei părţi a Italiei, trupele franco-alamane au suferit grele înfrângeri în faţa lui Narses.

Afirmarea Burgundiei

Un moment de mare importanţă istorică a fost când Clotar – fratele căruia îi revenise cea mai mică parte din regatul patern, cea cu capitala la Soissons – a reuşit, după o pregătire judicioasă, să preia în 555 moştenirea lui Theodebaud. Trei ani mai târziu, el a moştenit şi regatul lui Childebert I şi a devenit singurul stăpân al lumii france.

Partajul realizat după moartea sa, în 561, între cei patru fii ai săi oferă o imagine asupra rolului jucat de vechile regate ale Franciei renane şi Burgundiei. Fiul lui Clotar, cel cu numele de Sigebert – numele regelui de la Köln – a primit Austrasia împreună cu Reims-ul şi Laon-ul, fortificaţie desprinsă în 511 de metropola din Reims pentru a reveni Parisului şi pentru a deveni un nou episcopat. Regatul din răsărit şi-a păstrat atât integritatea şi numele vechilor săi suverani cât şi stăpânirea asupra regiunii Auvergne şi asupra părţii sale din Provence, cele două teritorii fiind unite printr-un culoar. În schimb Burgundia, divizată în momentul cuceririi, şi-a recăpătat integritatea, legătura dintre ea şi centrul regatului francilor, *regnum Francorum,* fiind asigurată prin intermediul Orléans-ului; tot acum i-a fost alipită şi o

parte a Aquitaniei, cea din jurul oraşului Bourges. Numele fiului lui Clotar care a primit acest regat reprezenta în sine un program: Gontran este un nume burgund. Faptul este cu atât mai surprinzător cu cât tatăl său nu avea de unde să ştie că unul dintre fiii săi va moşteni într-o bună zi Austrasia, iar altul Burgundia. Totuşi, el şi-a exprimat pretenţiile avute asupra Burgundiei – prin mama sa Clotilda, el ar fi putut fi un posibil pretendent – botezându-şi primul născut cu numele celui mai vechi rege burgund cunoscut: Gonthier. Mort foarte timpuriu, pretenţiile au fost preluate de fratele său, Gontran.

Ca urmare a partajului din 561, vestul regatului francilor i-a revenit lui Charibert. Pentru Chilperic nu mai rămânea decât regatul de la Soissons, care, deşi era de departe cel mai mic, cuprindea aproape toate „pământurile francilor salieni".

Marile regate de la începutul sec. al VI-lea şi-au păstrat astfel integritatea şi chiar numele vechilor lor regi, dar şi-au consolidat individualitatea, capitalele lor deplasându-se de la Reims şi Orléans la Metz şi Chalon-sur-Saône. Nimeni nu se mai gândea să le divizeze: ele erau considerate unităţi vii şi viabile. Nu se mai căutau deci „regate" noi pentru principi, ci principi pentru diferitele „regate" care căpătau, pentru locuitorii lor, semnificaţia unor patrii.

Cele trei „patrii".

Cuvântul *patria,* folosit înainte în lumea romană doar în cazul câtorva oraşe, a fost utilizat apoi pentru a califica marile regiuni locuite de popoarele germanice. De la începutul sec. al VI-lea regatul vizigot a fost numit adesea *patria Gothorum.* În jurul anului 600, Burgundia şi Austrasia devin la rândul lor „patrii", în timp ce o a treia entitate, cea mai importantă pentru istoria Franţei, începea la rândul

său să se contureze din ce în ce mai tare. Pentru locuitorii celei din urmă, ea era pur şi simplu patria numită *Francia,* „Franţa”. Alţii însă se pare că au denumit-o mai întâi Neustria. Înainte de a merge mai departe precizăm faptul că, începând din sec. al VII-lea, *regnum Francorum,* „marele regat” – de atâtea ori fragmentat, dar niciodată sacrificat – este compus din *tria regna,* cele trei regate fiind Neustria, Austrasia şi „Bourgogne” – un mic regat franc ce nu trebuie confundat cu vechiul regat burgund.

În 567, unul dintre cei patru moştenitori din 561 era mort, iar partea sa a fost împărţită între ceilalţi trei. Parisul a fost considerat capitală comună, dovedindu-se astfel că nu dispăruse întru totul ideea unui stat comun. Tours şi Poitiers au format un „ducat” şi împreună cu alte câteva oraşe ale Aquitaniei au revenit Austrasiei, „ducatul” Mans şi Normandia de mai târziu fiind preluate de Chilperic. De-a lungul anilor următori, acesta a fost ameninţat de forţele superioare ale lui Sigebert I al Austrasiei. Ne putem imagina ce consecinţe ar fi putut avea victoria unui rege susţinut în mod special de moştenitorii francilor renani: opera lui Clovis ar fi fost deformată. Asasinarea în 575 a lui Sigebert – datorată vicleniei Fredegondei, soţia lui Chilperic – a reprezentat un moment de cotitură. Chilperic a preluat atunci conducerea şi tot atunci a început să se contureze şi coerenţa aristocraţiei austrasiene. În ciuda captivităţii sale, Brunehaut – prinţesa vizigotă se căsătorise cu Sigebert – îl salvase pe micul Childebert al II-lea, fiul lui Sigebert şi, odată cu el, şi Austrasia.

Nucleul dur al Austrasiei rămânea ca urmare neschimbat: forţa şi dreptul moştenitorilor Franciei renane nu puteau fi negate. Mai târziu, Brunehaut a fost răzbunată: fiul ei Childebert al II-lea (575 – 595)

s-a aliat cu regele din Bourgogne, Gontran (561 – 592), acesta lăsându-i apoi regatul lui Childebert şi fiilor lui Theodebert al II-lea şi Thierry al II-lea – subliniem numele caracteristice pentru regatul Austrasiei. Ca urmare, după 592, Childebert al II-lea a devenit stăpân pe aproape întregul regat.

Sub presiunea duşmanilor superiori numeric, regatul lui Clotar al II-lea – fiul lui Chilperic – a fost redus la o îngustă fâşie de-a lungul coastei Canalului Mânecii, centrul său fiind la Rouen. Atunci când, în 600, fiii lui Childebert al II-lea l-au înfrânt în lupta de la Dormelles, lui nu i-au mai rămas decât cetăţile de la Rouen, Amiens şi Beauvais. Dacă ţinem însă cont de caracterul aparte al regatului Bourgogne şi mai ales al Austrasiei, care reprezenta cealaltă Francie, nu considerăm deplasat să vedem în Clotar al II-lea (584 – 629) reprezentantul moştenirii lui Clovis, mai ales că, împotriva tuturor aşteptărilor şi a probabilităţilor, el a fost cel care – graţie abilităţii sale şi luptelor interne din tabăra adversă – a câştigat în cele din urmă înfruntarea.

În 595, la moartea lui Childebert al II-lea, după împărţirea făcută între fii, lui Theodebert al II-lea i-a revenit Austrasia, lui Thierry al II-lea i-a revenit Bourgogne, iar regina Brunehaut a încercat să guverneze în locul nepoţilor săi încă minori. Aristocraţia din Austrasia a obligat-o însă să părăsească ţara şi să se retragă în Bourgogne. Modul de guvernare „centralizat” al reginei, secondată de un majordom al palatului de origine romană, Protadius, nu a convenit nici aici aristocraţiei. Protadius a fost asasinat şi înlocuit de un alt „roman”, Claudius. Ucigaşii au fost pedepsiţi. Disensiunilor interne li se adaugă şi războiul dintre fraţi, mărul discordiei fiind stăpânirea Alsaciei aflate între cele două regate. Cei

din Austrasia nu au ezitat să apeleze la sprijinul alamanilor, care în incursiunile lor au făcut cuceriri în teritoriul regatului şi au ocupat o parte a Elveţiei de astăzi. În 612, Theudebert al II-lea a fost prins şi ucis. Clotar al II-lea a profitat de aceste războaie mai ales după moartea celor doi fraţi – în 612 şi 613 – folosindu-se de asemenea şi de opoziţia întâmpinată de Brunehaut, care încerca acum să domnească pentru strănepoţii săi. Clotar s-a aliat cu majordomii palatului din Austrasia şi Bourgogne şi a învins-o cu uşurinţă pe regină, care a fost trădată de către ai săi. Cu excepţia unui fin, Merovech, toţi ceilalţi mici principi au fost omorâţi, iar după ce a fost judecată de către franci, bătrâna regină a fost la rândul său ucisă.

Marea adunare a Bisericii din regat şi a marilor proprietari ţinută la Paris în 614 a pus bazele constituţionale ale lumii france.

Clotar dispunea acum de *monarchia trium regnorum,* era singurul rege al celor trei regate: Austrasia, Neustria, Bourgogne. Observăm însă că el nu mai are nicio putere împotriva personalităţilor din cele trei entităţi politice, acesta fiind preţul plătit în schimbul sprijinului primit din partea aristocraţiei din Austrasia şi Bourgogne: cele două regate şi-au păstrat propriul *major domus,* „majordom al palatului”, fără a avea însă şi propriul lor rege. Într-una din legile promulgate atunci, se spunea că funcţionarii (indices) din diferitele părţi ale regatului francilor nu mai aveau autoritate într-o regiune străină, fapt ce a reprezentat atât victoria „patriilor” cât şi a aristocraţiei lor. Majordomul rămas în Neustria reprezentantul puterii regale şi al conducerii centrale a devenit de asemenea reprezentantul aristocraţiei regionale şi simbolul unui regionalism ce continua în sine tradiţia vechilor formaţiuni politice, Francia renană şi Burgundia. În

ciuda reuşitei lui Clotar al II-lea, care s-a aliat cu o parte a burgunzilor pentru a împiedica impunerea unei dinastii de majordomi ai palatului în Bourgogne, l-a eliminat pe fiul majordomului palatului Wamachaire şi a creat astfel un „regat neustro-burgund", personalitatea regională a fostului regat Bourgogne nu a dispărut.

Dagobert

Din această perioadă confuză s-ar putea desprinde concluzia că centrul regatului creat de Clovis, cu capitala sa la Paris, nu a putut să se impună în cadrul „marelui regat", format în 509 prin alipirea Franciei renane. Childebert I, primul rege parizian, a fost fără îndoială un rege deosebit, un mare prieten al Bisericii şi ca urmare iubit de episcopi. Dintre cele mai vechi biserici din Paris, multe sunt întemeiate de el, printre ele numărându-se şi viitoarea Saint-Germain-des-Prés, o bazilică ridicată iniţial – în urma unei campanii împotriva vizigoţilor din Spania – în cinstea relicvelor Sfântului Vincent. După moartea în 561 a lui Clotar I – mai întâi rege la Soissons, din 555 rege în Austrasia, iar după 558 singurul rege al francilor – supremaţia a fost preluată pe rând de Sigebert I, de văduva sa Brunehaut, de fiul său Childebert al II-lea şi în cele din urmă de o alianţă între Gontran de Bourgogne, Childebert şi fiii celui din urmă. Guvernarea lor a avut ca rezultat o anumită estompare a centrului regatului francilor *(regnum Francorum)* desemnat de Clovis, evoluţie de pe urma căreia a profitat în special aristocraţia noilor puteri, Austrasia şi Burgundia.

Succesul lui Clotar al II-lea din 613 s-a datorat în mare parte sprijinului primit tocmai din partea aristocraţiei, dar el nu a adus mari schimbări, cvasiautonomia Austrasiei fiind chiar întărită.

Rezidând în Paris şi în împrejurimile oraşului, Clotar l-a trimis în 623 pe tânărul său moştenitor, Dagobert – ajuns la vârsta la care era apt să domnească, la 15 ani – în Austrasia care îşi dorea „propriul său rege”. Austrasia era atunci reprezentată de Arnulf şi Pepin. Tânărul Dagobert a fost confirmat în noua sa capitală, Metz, oraş al cărui episcop era din 614 Arnulf. În 623, Pepin avea funcţia de majordom al palatului şi, împreună cu aliatul său Arnulf, era stăpânul ţării. Ce doi aveau însă un duşman periculos, pe puternicul Chrodoală din dinastia Agilolfingilor. Cum Dagobert nu putea să le refuze nimic, a ordonat să fie asasinat.

Tânărul rege a ştiut să supravieţuiască de-a lungul perioadei de ucenicie politică şi a dat impresia că este un instrument docil în mâna sfătuitorilor. Faptul că tatăl său nu a acceptat cu plăcere situaţia este confirmat de pierderile suferite de Austrasia în această perioadă: în 623 posesiunile din Galia meridională (Auvergne, Provence) şi din Champagne (împreună cu Reims). Ceea ce mai rămăsese reprezenta însă vechea Francie renană ce avea acum propriul său rege şi care se separase astfel de restul regatului controlat de Clotar. În 625, când s-a căsătorit la Clichy cu sora celei de-a treia soţii (Sichilda) a lui Clotar, Dagobert nu a ezitat să folosească împotriva tatălui său grupuri de presiune din Austrasia: el a pretins, în numele granzilor, restituirea „întregii Austraşii”, iar după arbitrajul lor a obţinut Champagne.

Atitudinea lui Dagobert nu era prevestitoare de bine. Neustrienii au cerut ca al doilea fiu al lui Clotar, Charibert, să fie numit moştenitor al Neustriei.

Clotar al II-lea a murit în 629, iar Dagobert a reuşit o manevră de maestru demonstrându-şi atât capacităţile politice cât şi şiretenia de care trebuia să

dea dovadă un Merovingian pentru a fi un adevărat rege. Cu sprijinul Austrasiei şi al lui Pepin, el a cucerit Neustria şi Bourgogne, a obţinut apoi suportul unei părţi a aristocraţiei şi, în momentul când Pepin credea că prin intermediul lui Dagobert va domina tot *regnum Francorum* aşa cum dominase până atunci şi Austrasia, tânărul rege l-a numit pe credinciosul său Aega majordom al palatului în Neustria. În cele din urmă, el a obţinut susţinere şi din partea aristocraţiei din Bourgogne, căreia i-a garantat conducerea şi folosirea separată a armatei, *exercitus Burgundionum,* devenită mai târziu unul dintre principalele instrumente ale puterii sale.

Charibert era un frate vitreg incomod. Dagobert l-a liniştit însă cedându-i regiunea ameninţată de incursiunile basce din Novempopuli, cea cu capitala la Toulouse. De-a lungul scurtei sale domnii, Charibert al II-lea (629 – 633) a făcut minuni în micul regat şi a stabilizat situaţia de la frontiera meridională a lumii france.

Din partea celor ce îl văzuseră pe Dagobert „acţionând” cu atâta abilitate şi rapiditate, încep să apară unele semne de nemulţumire. Charibert şi Pepin sau întâlnit la Orléans, dar după aceea Pepin a trebuit să rămână la curtea lui Dagobert în calitate de prizonier. Charibert a murit la puţin timp după întâlnire, iar fiul său Chilperic l-a urmat îndeaproape. În principalul izvor al perioadei putem citi: „Se spune că a fost omorât la instigarea lui Dagobert”. Stăpân pe acţiunile sale, Dagobert a putut să trimită o mare armată – pe cea a regatului Bourgogne – împotriva bascilor şi să obţină o victorie importantă. Pentru a încheia pacea, regele bretonilor nu a ezitat să îl viziteze pe Dagobert în palatul său de la Clichy. În Galia exista din nou un rege temut de adversarii săi.

Într-un regat unde partea neustriană avea o anumită preeminenţă, opoziţia Austrasiei, ce se simţea trădată de vechiul său rege, putea fi periculoasă. Din 629, ea a fost condusă de adversarii lui Pepin şi Arnulf, cel din urmă retrăgându-se de altfel într-o mănăstire din Vosgi, Remiremont. Din răsărit, Austrasia era ameninţată şi de adversari externi. După ce, în a doua jumătate a sec. al VI-lea, regii franci fuseseră ameninţaţi de avari, atunci apăruse un puternic stat slav. Un negustor franc, pe nume Samo, şi-a demonstrat arta politică şi militară şi i-a ajutat pe slavi împotriva avarilor. Triburile eliberate astfel l-au ales rege şi el şi-a extins dominaţia asupra

Boemiei şi Moraviei, ajungând până la frontierele Italiei.

După ce un număr de negustori franci au fost omorâţi în zona de influenţă a acestuia, Dagobert a trimis o ambasadă şi, în mod intenţionat, l-a provocat pe regele slav atunci când acesta a dorit să îi ceară *amiciţia,* cu alte cuvinte, recunoaşterea sa ca suveran de către franci. Răspunsul lui Dagobert a fost că francii şi creştinii nu puteau fi prieteni cu câinii. În replică Samo le-a spus că trebuie să se aştepte să fie muşcaţi.

Totuşi, în 631 Dagobert a organizat un atac împotriva lor şi s-a aliat cu longobarzii din Italia, neam ce mai obţinuse o victorie împotriva slavilor. Însă, în apropiere de *Wogastisburg – o* localitate încă neidentificată din nordul Boemiei – armata lui Dagobert a fost dezorganizată, o parte din trupele austrasiene refuzând să lupte.

Reacţia hotărâtă a regelui în faţa opoziţiei întâmpinate poate oferi o imagine asupra dimensiunilor mişcării. În 632, el a numit din nou în Austrasia un rege: pe fiul său, Sigebert al III-lea. De

această dată însă, el a confiscat nu numai posesiunile din Galia ale Austrasiei, dar şi toate cele aflate la vest de Rin. Cu mult tact, el a reuşit să instige Germania – şi regiunile sale în mod natural opuse dominaţiei Austrasiei – împotriva Austrasiei; un fel de prefigurare a unei „Lotharingii" atacată în timpul lui Lothar din două părţi şi nevoită să îl înfrunte pe Carol cel Pleşuv şi Ludovic Germanicul. Spre deosebire de austrasieni, ducele numit de Merovingieni în Alamania a luptat împotriva slavilor, iar poziţia sa, ca şi cea a ducilor Bavariei, a fost consolidată.

În aceste două regiuni Dagobert poate fi văzut acţionând ca un stăpân. În Alamania a stabilit limitele diocezelor Konstanz şi Coire, iar în Bavaria avea puterea legislativă şi a supervizat executarea a mii de refugiaţi bulgari, duşmani ai împăratului Heraclius cu a cărui prietenie se mândrea Dagobert. El a reuşit să se impună şi în Thuringia şi Saxonia, modul său de a acţiona lăsându-i lui Sigebert doar rolul unui rege asociat. Dagobert a strâns o armată formată din elita trupelor din Neustria şi Bourgogne, a trecut Rinul şi a mers ca un stăpân până în Saxonia unde a încheiat cu saxonii o alianţă împotriva slavilor restituindu-le tributul plătit... austrasienilor. O iniţiativă şi mai importantă a fost instalarea în Thuringia – lipsită de un conducător propriu de când fusese cucerită de franci şi supusă în mod direct curţii de la Metz – a unui duce franc ales dintr-o familie foarte devotată lui şi mai ales ostilă Austrasiei. S-ar putea spune că, prin favorizarea emancipării principatelor de peste Rin, ai căror duci îl preferau în mod normal pe regele Neustriei, mai îndepărtat, decât pe cel al Austrasiei aflat mai aproape, Dagobert a ipotecat într-un fel viitorul.

O altă iniţiativă cu consecinţe durabile pentru

Neustria şi Paris a fost organizarea succesiunii în 633. Împreună cu Nanthilda – cea de-a doua sa soţie cu care s-a căsătorit după ce a repudiat-o pe prima din cauza sterilităţii – el a avut un băiat căruia i-a dat numele de Clovis: un nume program. La cererea neustrienilor, bucuroşi că ar putea să aibă şi ei un rege al lor, Dagobert s-a întâlnit cu granzii din Austrasia, laici şi ecleziastici, şi i-a pus să jure că la moartea sa Clovis va primi Neustria şi Bourgogne, în timp ce lui Sigebert îi rămânea Austrasia cu excepţia ducatului stăpânit de Dentelin. Ducatul fusese luat pe nedrept de Austrasia de la Neustria şi cuprindea: Boulogne, Thérouanne, Arras, Cambrai, Tournai şi Vermandois. Austrasia recupera astfel părţile de peste Rin şi a acceptat în concluzie compromisul. Prevederile au fost puse efectiv în practică la moartea lui Dagobert, în ianuarie 639.

Cetăţile aquitane au revenit Austrasiei, iar prima campanie a celor din Austrasia, în 640, a fost îndreptată împotriva lui Radulf, ducele Thuringiei, ce continua să nu recunoască suzeranitatea lui Sigebert. Armata tânărului rege a fost însă învinsă.

Până în sec. al VIII-lea, când Carolingienii au supus din nou Germania, Austrasia a întreprins diferite acţiuni pentru a o controla. Regatul „neustroburgund”, al cărui adevărat fondator este Dagobert, a fost în schimb elementul stabil al regalităţii merovingiene din Galia şi nu a căzut decât în 687 ca urmare a victoriei lui Pepin al II-lea. În această jumătate de secol – perioada dominată de figura lui Dagobert apare ca vârsta de aur a Neustriei – sentimentul „naţional” al locuitorilor Neustriei s-a întărit. Istoria popularităţii lui Dagobert este cunoscută şi înţelegem de ce ea a fost limitată doar la teritoriul Neustriei şi al Franţei. În timpul său,

Neustria a fost ca un fel de prefigurare a ceea ce a fost mai târziu regatul Franţei. În *Viaţa Sfântului Didier* (către 700) întâlnim în legătură cu succesiunea din 639 a celor doi fii ai lui Dagobert o menţiune timpurie a „regatului Franţei", limitat doar la partea occidentală a lumii france: lui Sigebert al III-lea i-a revenit *regnum Austrasiorum,* iar lui Clovis al II-lea *regnum Francorum,* expresie ce până atunci desemnase întreg regatul francilor.

Numeroase mărturii ne dovedesc că de atunci înainte locuitorii de la nord de Loara s-au considerat „franci". Luptând 'n armata francilor, *exercitus Francorum*, ei au obţinut unele drepturi, o mândrie socială şi o identitate „naţională" proprie acestei armate şi regelui sau: pe cea „francă". În mod normal, ei îşi imaginau că asemeni lor, care luptaseră sub conducerea lui Dagobert, strămoşii lor luptaseră sub cea a lui Clovis şi îi exterminaseră pe toţi „romanii", popor care din punctul lor de vedere mai trăia doar la sud de Loara. În timp ce alte regate barbare au păstrat monopolul militar al compatrioţilor lor, marele avantaj al regilor franci catolici – solidari cu populaţia în apărarea Galiei – a fost că au putut să înroleze în armată şi alte neamuri.

Rezervorul uman al regilor francilor era cu atât mai mare cu cât erau mai aproape de regiunile unde erau stabilite neamurile „saliene". Faptul că ele nu au avut însă un rol preponderent este foarte bine demonstrat de caracterul statal şi dinastic al regatului franc, trăsături ce au favorizat simbioza cu populaţia indigenă care nu se considera un „popor" supus. După 2 secole de coabitare şi de simbioză culturală între galo-romani şi franci, rezultatul a fost o romanizare lingvistică a populaţiei de origine francă de la nord de Loara şi o francizare – nu o germanizare – psihologică

şi politică a celor de origine Galo romană. Ei se considerau diferiţi de cei din Austrasia, care din punctul lor de vedere nu erau cu adevărat franci. Cei adevăraţi erau descendenţii lui Clovis şi ai lui Dagobert. Ideea unei alte origini – a „treia”, nici romană şi nici germanică, putea să se bucure deci de un anumit succes: aceasta a fost ideea originii troiene. În concepţia noii „francităţi”, Neustria era regiunea „cu adevărat francă”, nucleul politic al viitoarei Franţe.

N-ar trebui să vorbim despre primele licăriri de „conştiinţa naţională” fără să evocăm şi religia, cultura şi civilizaţia. Popularitatea lui Dagobert este cea a întemeietorului şi binefăcătorului bazilicii de la Saint-Dénis, cea care a făcut cel mai mult pentru faima regelui şi i-a asigurat o continuă propagandă. Şi mai important a fost faptul că tânărul rege Dagobert a ştiut să se înconjoare de o elită, aşa cum a făcut mai târziu şi Carol cel Mare. La fel cum pentru cel din urmă nu se poate nega rolul deţinut de tatăl său Pepin, aşa şi pentru Dagobert nu trebuie neglijată contribuţia lui Clotar al II-lea.

Ideea avută de regii merovingieni despre îndatorirea lor a fost influenţată de o serie de adevărate tratate ce le-au fost dedicate de câţiva mari episcopi asemeni lui Aurelian din Arles, care i-a predicat lui Theudebert I despre milă şi umilinţă şi i-a arătat care sunt îndatoririle „principelui creştin”. Tradiţia iniţiată de Sfântul Remi, cel ce i se adresase lui Clovis, a fost continuată de mulţi alţii.

„Creştinarea” ideii de regalitate a atins în timpul tatălui lui Dagobert un prim punct culminant. Elita regatului fusese apropiată de Clotar al II-lea şi ca urmare era pregătită să îl aleagă pe Dagobert. Ea datora foarte mult idealurilor romane ale aristocraţiei

senatoriale şi episcopale. Inscripţiile tombale oferă o serie de adevărate *lăudationes* romane neschimbate din timpul lui Cicero până în vremea lui Didier de Cahors (t 655): în ciuda unor evidente modificări de sens, sunt citate mereu „justiţia", „clemenţa", „indulgenţa", „elocvenţa", „pietatea". O altă sursă de idei este oferită de monahismul Sfântului Columban, care crease un foarte important centru de viaţă religioasă la Luxeuil. El a exercitat o influenţă profundă asupra familiei Sfântului Ouen, o familie originară din regiunea Meaux şi din care s-au recrutat oameni de prim rang pentru curtea lui Dagobert şi Biserică. Toţi aceşti bărbaţi din jurul lui Dagobert – Sfântul Ouen, Sfântul Eligius, Sfântul Didier – au întemeiat mănăstiri unde călugării respectau o disciplină riguroasă, cum era cea de la Rebais, a cărei cartă de imunitate obţinută de la Dagobert a rămas un model.

La aceşti oameni nu trebuie văzută doar latura lor ecleziastică. Înainte de a fi episcopi la Rouen, Noyon şi Cahors, şi înainte de a oferi bisericilor lor şi altora o serie de donaţii considerabile, ei au fost mai întâi administratori la curtea lui Dagobert. Ouen a fost unul dintre şefii cancelariei regale, Eloi (Eligius) un fel de ministru de finanţe, dar şi maestru monetar şi un foarte renumit meşter aurar, creatorul unei suite întregi de capodopere. Didier a fost trezorierul regelui, iar fratele său, Rusticus, a fost „abate" al oratoriului Palatului şi apoi episcop de Cahors, funcţie în care l-a precedat pe Didier. Un alt frate, Siagrius, a fost comes în Albi, apoi duce şi patriciu al Marsiliei. Tatăl lor era roman, Salvius, iar pe mamă o chema Haerchentreda sau Archamfride. Printre cunoştinţele lor o întâlnim pe Bobila, văduva cu nume germanic a unui senator roman, Severus. Bobila era fiica unui

anume Agilenus sau Agilhelm. La un anumit nivel al societăţii lumii merovingiene, diferenţele de origine „naţională” sau estompat mai repede.

Corespondenţa lui Didier ne oferă o imagine a prietenilor avuţi de el la curte şi a altor înalţi funcţionari. Printre ei se numără şi Grimoală, fiul lui Pepin I, reprezentant al puternicilor majordomi ai palatului ce încep să se remarce după moartea lui Dagobert. În acel moment, Sfântul Eloi şi prietenul său Sfântul Ouen au părăsit curtea şi au devenit preoţi, iar din 641 episcopi, unul la Rouen, altul la Noyon. Ei mai aveau în continuare o anumită influenţă politică, dar s-au dedicat şi evanghelizării. Ei au trăit declinul inevitabil al regalităţii merovingiene. Începuse deja să se răspândească o profeţie pusă în gura soţiei lui Clovis, străbuna tuturor Merovingienilor: după o generaţie de lei va urma o generaţie de fiare care vor fi în continuare feroce, dar mai puţin nobile, iar apoi o generaţie de câini. Pesimismul era răspândit peste tot. În timpul lui Dagobert a avut loc o scurtă revigorare, dar mai ales el a asigurat viitorul statului „franco bourguignon” şi al capitalei sale, Paris.

Perioada ulterioară nu a aparţinut doar majordomilor palatului, ci şi regionalismului şi mai ales „naţionalităţilor regionale”, a căror forţă nu trebuie subestimată. Câteva cifre pot demonstra foarte bine acest lucru. Dinastia merovingiană a domnit de-a lungul a 263 de ani, dintre care doar în 72 de ani a existat un singur rege în fruntea regatului francilor, *regnum Francorum.* Dacă nu punem la socoteală cei 52 de ani de la sfârşitul dinastiei, când regii nu au avut nicio putere, nu mai rămân decât 20 de ani. Austrasia a avut însă un rege propriu 138 de ani, Neustria 119, Bourgogne 49, iar 69 de ani a fost

unită cu Neustria. Perioadele în sine sunt suficiente pentru a explica forţa individuală pe care au avut-o mai târziu Bourgogne, Lotharingia şi Franţa de nord. Dacă separăm din întreg momentele de dezvoltare comună a marilor unităţi regionale s-ar putea observa că ele reprezintă doar situaţii excepţionale. Privit din perspectiva duratei lungi, fiecare dintre aceste mici regate în parte era mai bine definit decât marile imperii.

Cap. XIII
PERIOADA MAJORDOMILOR PALATULUI
Regii pierd puterea

În timpul domniei lui Clovis al II-lea (639 – 657), tânărul succesor al lui Dagobert, în Neustria şi Bourgogne conducerea a revenit mamei regelui, regina Nanthilda, şi majordomului palatului, Aega. După moartea celui din urmă, puterea a fost preluată de fiul său Erchinoală, care după dispariţia Nanthildei a guvernat singur de-a lungul a mai mult de 15 ani de pe o poziţie aproape regală. Fiind rudă cu mama lui Dagobert, fiica sa s-a măritat cu regele Kentului, iar fiul lor i-a purtat numele. Lui Clovis al II-lea i-a dăruit-o pe Balthilda, o sclavă anglo-saxonă în egală măsură frumoasă şi inteligentă. Regele s-a căsătorit cu ea, iar poziţia lui Erchinoală s-a întărit. În rest, el s-a sprijinit atât pe aristocraţia episcopală cât şi pe marii laici din Burgundia, politica sa fiind o continuare a celei iniţiate de Dagobert. În perioada când a fost regentă pentru fiul său Clotar al III-lea, Balthilda, o femeie remarcabilă şi deosebit de energică, a profitat de moartea lui Erchinoală pentru a inaugura o nouă politică de centralizare al cărei instrument a fost Ebroin, numit din 658 majordom al palatului.

Până atunci, Balthilda executase deja o serie de episcopi pe cale să îşi creeze adevărate „state”

autonome în Burgundia. Printre ei se număra şi episcopul Lyon-ului şi fratele lui, „prefectul” aceluiaşi oraş. Către 665, când majoratul regelui anunţa sfârşitul regenţei, Ebroin a descoperit o conspiraţie îndreptată împotriva sa şi condusă de Sigebrand, cel pe care Balthilda dorea să îl numească episcop al Parisului. Sigebrand a fost omorât, iar regina a trebuit să se retragă în mănăstirea întemeiată de ea la Chelles. Pentru doamnele din aristocraţia carolingiană abaţia a fost una dintre cele mai prestigioase, ea asigurând renumele şi cultul Sfintei Balthilda.

În legătură cu guvernarea sa menţionăm politica „monastică”, predecesoare a celei carolingiene. „Basilici” ca cele de la Saint-Dénis şi Saint-Maurice d’Agaune au primit privilegii ce le-au transformat în „biserici regale”, asemeni noilor mănăstiri întemeiate de regalitate. Dintre ele, cea de la Corbie se evidenţiază prin mărimea domeniilor cu care a fost înzestrată şi prin iradierea sa economică şi culturală. În timpul Carolingienilor, aceste biserici au devenit ceea ce şi-ar fi dorit Balthilda să fie: puncte de sprijin regionale ale puterii regale.

Condusă fiind de Grimoală, fiul lui Pepin, Austrasia a avut viaţa sa separată. După ce a reuşit să-şi îndepărteze toţi rivalii de la curtea lui Sigebert al III-lea, Grimoală a ştiut să îl convingă pe regele care nu avea copii să îl adopte pe fiul său, tot Grimoală, rebotezat cu numele merovingian de Childebert. Mănăstiri mari au fost întemeiate şi în Austrasia (Sigebert şi Grimoală au întemeiat împreună Stablo şi Malmédy pentru bărbaţi, iar Sfânta Gertruda, din neamul Pippinizilor, a întemeiat Nivelles pentru femei). Situaţia nu este deci anarhică, puterea fiind deţinută în mod paşnic, „în numele” regelui, de Ebroin în apus şi de Grimoală în răsărit.

Sigebert a avut totuşi un copil, Dagobert al II-lea. La moartea regelui, în 656, Grimoală nu a ezitat. Având complicitatea episcopului de Poitiers, Didon, el l-a exilat în Irlanda pe micul Dagobert, iar fiul său „Childebert cel Adoptat" a devenit rege şi a domnit între 656 şi 662. Dar Grimoală a căzut într-o cursă întinsă de neustrieni, pentru care după moartea lui Sigebert al III-lea singurul moştenitor legitim al regatului era fiul lui Clovis al II-lea. Neustrienii l-au omorât pe Grimoală, l-au eliminat şi pe fiul său, iar rege în Austrasia a devenit Childeric al II-lea, fratele mai mic al lui Clotar al III-lea. A eşuat astfel prima tentativă a Pippinizilor de a accede la puterea regală pe căi ocolite şi înşelătoare, prin intermediul unei adopţii. Se pare că aliatul neustrienilor din

Austrasia a fost Wulfoală, deţinătorul unor proprietăţi în regiunea Saint-Mihiel şi adversar hotărât al Pippinizilor, el devenind apoi majordomul palatului în Austrasia. Împreună cu regele „său" din Austrasia, Childeric al II-lea, el a obţinut puterea şi în Neustria ca urmare a unei conjuraţii a aristocraţiei îndreptată împotriva lui Ebroin. Acesta dorise să excludă aristocraţia de la curte şi interzisese accesul granzilor din Bourgogne. Fără să-i întrebe, el l-a încoronat în 673, la moartea lui Clotar al III-lea, pe cel mai mic frate al regelui, pe Thierry al III-lea. Opoziţia s-a organizat în jurul a doi nepoţi ai lui Didon de Poitiers, Sfântul Leger, episcop de Autun şi fratele său Warin, contele Parisului, ambii prieteni ai Austrasiei. Contestatarii l-au acceptat ca rege pe Childeric al II-lea, care le-a oferit garanţii asemănătoare celor primite de Austrasia şi Bourgogne în 614 de la Clotar al II-lea; în fiecare dintre cele trei regate *(tria regna)* legile şi obiceiurile „patriei" trebuiau să fie respectate, iar regele nu putea să numească la

conducerea unei regiuni „rectori” proveniţi din altă regiune. Momentul a reprezentat victoria aristocraţiei şi „regionalizarea” puterii.

Ebroin şi regele său Thierry au primit tonsura clericală şi au fost închişi unul la Luxeuil, celălalt la Saint-Dénis. Wulfoală n-a respectat însă promisiunea făcută de rege. Nemulţumiţi, granzii neustrieni l-au omorât pe Childeric şi pe tânăra sa soţie în pădurea Brotonne din apropiere de Rouen (675). Apoi, în timp ce Wulfoală se refugia în Austrasia, majordom al palatului a fost Leudesius, moment ales şi de Ebroin pentru a se întoarce din exil. El a recucerit puterea, ajutat fiind de episcopul din Rouen, Sfântul Ouen. Prietenii Sfântului Ouen nu i-au lăsat să intre în biserici pe duşmanii majordomului palatului. Mare parte dintre prelaţi, mai ales cei din Bourgogne, au fost exilaţi, iar Leudesius şi Warin asasinaţi. Cât despre Sfântul Leger, el a fost exilat la Fécamp şi a sfârşit prin a fi acuzat de implicare în moartea lui Childeric al II-lea. A negat în van şi în cele din urmă a fost executat.

În Austrasia, Wulfoală l-a readus pe Dagobert al II-lea din exil, iar în 677, în apropiere de Langres, între armata Austrasiei şi armata Neustriei condusă de Ebroin a avut loc o confruntare terminată printr-o bătălie indecisă. Pacea încheiată atunci a fixat din nou frontierele dintre cele două părţi ale lumii france. Cu toate acestea, la sfârşitul lui 679 Dagobert al II-lea a fost asasinat şi odată cu el a căzut şi Wulfoală. S-a presupus că instigatorii crimei au fost Martin şi Pepin al II-lea, cei doi duci din Austrasia fiind cei ce au preluat în cele din urmă puterea. Este însă clar faptul că asasinul, Ioan, s-a refugiat pe lângă Ebroin, care a mai încercat o dată, aşa cum făcuse şi cu 3 ani în urmă, să reunească *regnum Francorum.* El pretindea

Austrasiei să se supună singurului rege în viaţă, lui Thierry al III-lea. Ebroin a triumfat în apropiere de Laon, Martin a fost ucis, iar Pepin a reuşit să scape. Învingător, Ebroin a fost asasinat puţin mai târziu, în 680, de către un duşman personal, Ermenfroi, în propriul său palat. Asasinul s-a refugiat acum la curtea lui Pepin. Uneltirile Pippinizilor şi ale câtorva neustrieni erau foarte clare. Warathon, noul majordom al palatului, a făcut imediat pace cu Pepin, dar a fost destituit de fiul său Gislemar, care a reluat lupta şi i-a învins pe cei din Austrasia în apropiere de Namur. Gislemar a murit la timp, iar tatăl său a preluat din nou puterea şi odată cu ea şi politica sa pacifistă. Warathon a murit şi el, iar soţia sa, energica Ansfledis, a organizat succesiunea în favoarea ginerelui său, Berchaire: caracterul cvasi-dinastic al funcţiei de majordom al palatului este foarte evident.

Berchaire nu a ascultat de loc „sfaturile" aristocraţiei neustriene. Mai mulţi granzi – printre ei şi Reole, episcop de Reims şi fost conte de Champagne – au făcut apel la Pepin, care l-a învins pe Berchaire în 687 în apropiere de Saint-Quentin, la *Textricio* (Tertry). Berchaire a murit apoi la puţin timp, soacra sa având se pare o parte din vină.

Din cauza înţelegerilor negociate cu aristocraţia neustriană, victoria obţinută s-a arătat a fi mai importantă decât toate înfrângerile suferite de Pepin şi Austrasia. Neustria nu a fost nici cucerită şi nici ocupată de cei din Austrasia. Ca urmare, se exagerează dacă se spune că în 687 începe puterea unică a Pippinizilor – viitorii „Carolingieni" – asupra întregului *regnum Francorum.*

Soluţia aleasă pentru a asigura un control comun celor două mari entităţi politice ale lumii france a fost foarte vicleană: a fost păstrat regele neustrian Thierry

al III-lea, iar după el fiii, nepoţii şi strănepoţii săi. Rege unic, el şi-a păstrat în continuare reşedinţele din jurul Parisului. El a rămas în consecinţă un rege „neustrian”, înconjurat de o curte „neustriană”, fapt ce a permis şi aristocraţiei regionale participarea la viaţa politică. Alături de rege a existat însă un reprezentant al lui Pepin: mai întâi Nordebert, apoi, cu titlul de majordom al palatului (neustrian), fiul lui Pepin al II-lea, Grimoală al II-lea. Regalitatea unică nu era doar o glumă, instituţiile fiind respectate. Majordomul palatului, Grimoală, a pierdut în faţa tribunalului regelui un proces împotriva abaţiei de la Saint-Dénis. Cât despre Pepin al II-lea, el a continuat să stea împreună cu soţia sa Plectrude, în Austrasia, îndeosebi la Köln, vechea reşedinţă a lui Sigebert cel Bătrân. Un alt fiu, Drogon, a fost numit duce în Champagne şi a reprezentat un punct de sprijin pentru poziţia parizianã a fratelui său Grimoală.

Exista în concluzie un singur rege – neustrian – pentru întregul regat, dar doi majordomi pentru cele două părţi ale lumii france; după 700, amândoi au făcut parte din aceeaşi dinastie!

Ceea ce alţii încercaseră înainte, a reuşit în cele din urmă Pepin: recunoaşterea eredităţii funcţiei de majordom al palatului. Ca urmare, până în 751 au existat două dinastii, una care domnea şi alta care guverna respectând întru totul dualismul lumii france.

Noii „principi”.

Guvernarea ereditară instaurată la începutul sec. al VIII-lea în favoarea unei dinastii neregale, a fost numită *principatus.* Titlul care îi corespunde este cel de *princeps.* Atunci când Pepin cel Scurt a devenit rege în anul 751, contemporanii au spus ca a renunţat la titlul de *princeps* în favoarea celui de *rex.* Această semnificaţie a cuvântului „principe” era nouă.

Încă din timpul Imperiului Roman Târziu doar împăratul era *princeps et dominus,* singurul deţinător al puterii publice. Funcţionarii îşi exercitau autoritatea doar în calitate de împuterniciţi ai „principelui”. În cadrul regatului merovingian, doar regele, care îi conducea în numele împăratului pe „romani”, pe „franci”, pe „burgunzi” şi toate popoarele din regatul său, era considerat *princeps.* În actele regale se vorbea de „clemenţa principelui”, „clemenţă” ce era o imitare a modelului imperial. Formulările „puterea regelui” şi „puterea principelui” pot fi practic schimbate între ele, demonstrându-se astfel că regele merovingian al Galiei nu era comparabil cu un rege germanic din Germania şi nici cu un „rege al armatei” imaginat de unii istorici germani. El ocupa locul împăratului şi era singurul stăpân al ţării şi al locuitorilor săi.

La sfârşitul sec. al VII-lea şi la începutul sec. al VIII-lea puterea supremă a principelui îşi schimbă proprietarul. Dacă *auctoritas principalis,* forţa care dădea legitimitatea, aparţinea întotdeauna celui uns rege, puterea, *potestas,* era exercitată de *major domus,* adică de „majordomul palatului”, ce guverna în locul regelui. De ce s-ar fi lipsit însă de titlul de *princeps* ducele unei mari regiuni care îşi asigurase ereditatea *de facto* a exercitării – pe plan regional – a acestei *potestas?*

Au apăruc în consecinţă o serie de titluri onorifice care indicau în mod clar că majordomul palatului, dar şi unii mari conducători regionali autonomi, asemeni lui Eudes de Aquitania, erau consideraţi „principi”. Puterea exercitată de Pepin al II-lea era denumită „guvernarea princiară a majordomului palatului”, lui fiindu-i trimis şi tezaurul regal al Neustriei, considerat esenţa şi simbolul

puterii regale.

Un manuscris anglo-saxon din sec. al VIII-lea îl numea pe ducele de Champagne, fiul lui Pepin al II-lea, principele Drogon. Texte din epocă îi dau titlul de „principe" şi majordomului palatului Erchinoală.

În prima jumătate a secolului al VIII-lea, în regatul francilor, coexistau două dinastii, amândouă de rang „princiar". Mai existau însă şi alte dinastii – în Aquitania, Thuringia, Bavaria, Alamania – ce se considerau la fel de nobile ca cea a Arnulfinilor, dar nu încercau absolut deloc să se rupă de regatul francilor. Din contră chiar, ele doreau să-şi joace rolul şi se considerau egale cu majordomul palatului, regelui rămânându-i doar un prestigiu pur teoretic.

Aceasta este realitatea politică în *regnum Francorum,* devenit acum un conglomerat de principate. Cum ne ocupăm de istoria Franţei, vom trece peste cazul „principatelor" din Germania, dar vom încerca să cunoaştem mai bine originile ducatului Aquitaniei. În timpul Merovingienilor, conducătorul său nu a devenit doar rege – aşa cum s-a spus de curând – ci şi *princeps!*

Aquitania

Aquitania făcuse parte din regatul vizigot de la Toulouse. Ea a fost considerată regiune cucerită şi a fost mereu împărţită între diferite „regate parţiale" rezultate în urma partajelor succesorale; singura constantă a fost că Auvergne a rămas mereu în Austrasia, în timp ce „ducatele" de Tours şi de Poitiers au fost obiectul certurilor dintre fraţii merovingieni. Deşi senatorii romani din Aquitania au jucat un rol de frunte în toate regatele merovingiene, dar mai ales în Austrasia, cele două provincii ale Aquitaniei, *Prima,* cu capitala la Bourges, şi *Secunda,* cu capitala la Bordeaux, nu au găsit nicio modalitate de unificare cu

excepţia celei a organizării ecleziastice. Novempopuli, singura cu numele de Aquitania în perioada romană timpurie, era locuită de basci. În ciuda situaţiei sale instabile, instalarea unui Merovingian la Toulouse (Caribert al II-lea, între 629 şi 632) a declanşat procesul de creare a unei entităţi politice în sud-vest. Odată întemeiat, acest „regat" – care nu mai avea rege, dar era util în lupta împotriva bascilora continuat să existe sub conducerea unor duci ale căror nume în parte le cunoaştem, mai întâi Felix, iar apoi Loup, Primul a reuşit să supună o mare parte a Gasconiei, una din consecinţele acţiunii sale fiind faptul că la puţin timp după aceea trupele gascone au devenit elita armatelor aquitane. Ele au devenit de temut şi au fost numite *Wascones!* Al doilea a reunit pe la 675 un sinod în apropiere de Bordeaux. Regele este menţionat în mod formal, el fiind singurul „principe" ce avea dreptul de a convoca episcopii mai multor provincii; se precizează însă că sinodul are loc „la iniţiariva ducelui Loup, *vir illuster".* La sinod au participat episcopii din Novempopuli şi dintr-o parte importantă a Aquitaniei Secunda, în timp ce Aquitania Prima a fost reprezentată doar de episcopul metropolitan de la Bourges.

Pentru a-şi extinde propria dominaţie, Loup a profitat de luptele în care era implicat Ebroin. Un izvor contemporan vorbeşte despre cucerirea oraşului Limoges: „Loup a ajuns şi a ordonat adunarea episcopilor şi a tuturor cetăţenilor – bărbaţi de vază ai oraşului. Le-a smuls un jurământ de fidelitate şi i-a supus conducerii sale". Ca urmare, nu avem de a face cu un elan comun al aquitanilor ce doreau să se elibereze de sub jugul francilor, imagine care apare în interpretările „naţionale" ale evenimentelor. Din contră chiar, este vorba de o luptă dusă personal de

către ducele franc, de dinastia şi de fidelii săi pentru a învia, în ciuda rezistenţelor, o Aquitanie căreia îi fusese uitat şi numele. Sentimentul national aquitan nu este cauza, ci consecinţa întemeierii principatului.

Succesorul lui Loup, Eudes, a fost un conducător remarcabil ce şi-a apărat ţara cu vitejie împotriva arabilor, o dată fiind şi victorios, în 721, în faţa zidurilor Toulouse-ului. *Liber pontificalis,* istoria episcopilor de la Roma, pomeneşte victoria şi o atribuie darurilor – fragmente de bureţi sfinţiţi – trimise ducelui şi „francilor" săi. Întâmplarea este foarte interesantă pentru că demonstrează faptul că în acea perioadă ducele aquitan, asemeni celui bavarez, avea deja propriile sale relaţii diplomatice la curtea pontificală. Dar, pe de altă parte, faptul că Aquitania făcea pe atunci parte din regatul franc nu poate fi pus la îndoială, chiar şi arabii numeau aşa regiunile devenite musulmane din nordul Spaniei: *Ifrandja,* Francia. În *Liber pontificalis,* ducelui i se dă un nume de o importanţă aparte: Aquitaniae *princeps,* „principe al Aquitaniei".

Textele aquitane din sec. al VIII-lea îi atribuie titlul de princeps – recunoscut şi de papalitate – lui Eudes şi succesorilor săi, Hunauld şi Gaifier. Chiar şi Carolingienii au trebuit să îl recunoască uneori. Scopul lor era însă acela de a face ca „principatele" să dispară pentru a rămâne doar puterea centrală. Un text spune despre Carol Martel că s-a apucat să distrugă forţa „tiranilor" din regatul său. „Tiranii" nu erau alţii decât „principii" cvasi-i ndependenţi dintre care ultimul, Tassilo al III-lea al Bavariei, a căzut abia în timpul lui Carol cel Mare, în 788!

Carol Martel

Pepin al II-lea nu a putut părăsi Austrasia: el a trebuit să facă faţă atacurilor din nord ale frizonilor şi

din răsărit ale saxonilor. Utrechtul a fost cucerit de franci pe la 625, în timpul lui Dagobert şi al lui Pepin I, fiind recucerit de către frizoni în jur de 650. Pepin al II-lea a reuşit apoi să îl smulgă din mâinile adversarilor în 695 – 696, aceştia recuperându-l din nou puţin după moartea sa. În schimb *Frisia Citerior* cu capitala la Duurstede a fost cucerită şi păstrată; ea a beneficiat de o evanghelizare intensivă, condusă de Sfântul Willibrord. Alături de Duurstede şi Tiel pe Waal, ea a reprezentat poarta economică spre Anglia a Austrasiei. Neplăcerile înfruntate atunci de Pepin al II-lea din partea saxonilor nu sunt cu nimic mai prejos, ei cucprind de la franci una din regiunile originii lor, pe cea a bructerilor din jurul Dortmundului de astăzi.

În Austrasia, puterea lui Pepin al II-lea se baza pe posesiunile şi clientela Amulfinilor din jurul Metz-ului şi Verdun-ului, pe care le moştenise de la tatăl său Ansegisel, fiul Sfântului Arnulf, şi pe posesiunile Pippinizilor din regiunea mosană din jurul oraşelor Liège, Malmédy, Nivelles şi Andennes, moştenite de la mama sa Begga, fiica lui Pepin I. Prin căsătoria sa cu Plectruda, fiica seneşalului Hugobert, a primit şi domeniile celei mai importante familii din regiunea Trierului, familie deosebit de influentă şi în regiunea de la nord de Köln. Acolo, pe o insulă de pe Rin. Pepin al II-lea a întemeiat abaţia Kaiserswerth.

În familia Plectrudei se întâlneau nume cu rezonanţă pentru francii renani: ducele Theotharius şi fiul său Theothardus aminteau de Theotrada, care prin căsătoria sa cu un duce din Thuringia şi-a înrudit familia cu dinastia din această ţară. Arnulfinii erau conştienţi că ascendenţa Plectrudei era mai nobilă decât a lor, fiul lui Grimoală al II-lea fiind botezat Theodoală. După moartea lui Drogon în 708, a lui Grimoală, asasinat în 714 la Liège de un frizon păgân,

şi după moartea tot în 714 a lui Pepin al II-lea, Theodoală a rămas moştenitorul nesigur al tuturor acestor pământuri şi al funcţiei de majordom al palatului din Neustria. Plectruda era gata să apere moştenirea atât împotriva celor din Neustria cât şi împotriva unui fiu avut de Pepin al II-lea cu o anume Alphaida: Carol, trimis de altfel şi la închisoare.

Cei din Neustria nici nu se gândeau să recunoască puterea tânărului Theodoală, trupele Plectrudei fiind învinse pe 26 Sep. 715, la Saint-Jean-de-Cuise, în apropiere de Compiègne. Ei s-au aliat apoi cu saxonii şi frizonii, şi împreună cu Rainfroi, noul majordom al palatului, au profitat de moartea lui Dagobert al III-lea pentru a-l înscăuna ca rege pe Chilperic al II-lea, fiul lui

Childeric al II-lea. În cele din urmă, ei au obligat-o pe Plectruda să le dea o parte din tezaur, cea care corespundea zonei neustro-burgunde a regatului. Tot atunci a scăpat din închisoare şi Carol – viitorul Carol Martel – el reuşind să-şi strângă partizanii şi să meargă împotriva frizonilor, demonstrându-le astfel celor din Austrasia că exista în sfârşit cineva capabil să îi apere.

În 716, în apropiere de Ambleve, în Ardeni, Carol a reuşit să ia prin surprindere şi să învingă armata Neustriei. Există un document impresionant care îl arată pe Chilperic al II-lea dăruind pe 28 februarie 717 abariei Saint-Dénis pădurea Rouvray, de pe malul

— Fiul lui Pepin al II-lea (n.tr.)

drept al Senei, pentru a se ruga „pentru stabilitatea regatului şi salvarea patriei”. Toate acestea au avut loc înainte de bătălia câştigată de Carol pe 28 martie 717, în apropiere de Vincy, la sud de Cambrai. Obligată să se retragă, Plectruda a fost nevoită să îi cedeze lui Carol şi Kölnul, şi tezaurul. În

718, stăpân incontestabil al Austrasiei, învingătorul i-a atacat pe saxoni la ei acasă, până pe Weser, demonstrând astfel încă o dată curajul şi puterea sa. El a profitat apoi de moartea lui Radbod, regele frizonilor, pentru a recuceri în 719 Utrechtul, devenit apoi centrul evanghelizării conduse de Willibrord. Tot între Senlis şi Soissons, la N6 ry, la marginea unui mare domeniu fiscal, Carol a obţinut pe 14 octombrie 719 victoria decisivă asupra neustrienilor. Aceştia se asigurară de alianţa ducelui Eudes al Aquitaniei, care însă l-a trimis după înfrângere lui Carol pe regele Chilperic al II-lea în schimbul recunoaşterii poziţiei sale de duce şi „principe" al Aquitaniei, adică de conducător ereditar şi autonom. Dar Carol dorea să câştige încrederea celor din Neustria şi ca urmare l-a recunoscut pe Chilperic. În 712, după ce a murit, acesta a fost înlocuit de fiul lui Dagobert al III-lea, Thierry al IV-lea.

Ar fi o greşeală dacă, după victoria sa din 719, l-am considera pe Carol – nume nou ce se aseamănă cu anglo-saxonul *ceară* şi germanul *Kerl,* adică „soldat viteaz", „tânăr solid" – stăpânul necontestat al întregului *regnum Francorum.* El nu a reuşit să scape de Rainfroi şi de fidelii săi, fiind chiar obligat să le cedeze un fel de principat în jurul oraşului Angers. În 724 a fost nevoit să lupte împotriva lor, iar principatul a fost recuperat abia după 731, anul morţii majordomului palatului din Neustria.

Carol nu era însă decât la începutul recuceririi regatului, în perioada când, fără a-şi face prea multe scrupule, îşi aşează pionii în poziţiile cucerite. În 723 a încarcerat pe doi dintre fiii fratelui său vitreg Drogon, unul dintre ei murind în închisoare. După 719, el i-a încredinţat lui Milon – fiul unui fost episcop de Trier, dar care după spusa unui contemporan „era cleric

doar prin tonsură” – episcopatele de Reims şi de Trier, cel din urmă fiind oraşul metropolitan al Belgicei. Pentru a-l putea supraveghea mal hine pe Hiiinfroi şi regiunea Anjou, a numit conte în Mans *am* om de-al» nu din Austrasia, pe Roger – succedat apoi de fiul său Hfervrf – lui episcop, pe Jousseaume, fratele lui Herv6. Deocamcinib el R irchuit să accepte autonomia lui Eudes în Aquitania, ca şi p «(W – „principilor-episcopi” din Bourgogne. Cel mai puternic (llnin ei, Savary, episcop de Oribans şi Auxerre, a profitat de lupipif – llnire Au-strasia şi Neustria pentru a-şi crea, de pe la 71 i. un biii) ioprâu. El a cucerit regiunile Nevers, Tonnerre, Avallon şi th) v «”». ilni n murit lovit de fulger pe când ataca Lugdunensis.

Puterea seculară a episcopilor era o realitatr) i) lllirfl de care se plângea un rege încă din secolul al VI-lea. 1 iolli Aiul de acest sistem în folosul episcopilor aleşi dintre fidelii săi, Cniol n înţeles dezavantajele situaţiei şi a încercat, aşa cum meiiM milnioară şi Ebroin, să o remedieze, restabilind drepturile st. milul. „Uuce al francilor”, el este mai mult decât un general vidoiloii, este şi un om politic, un organizator şi un întemeietor de insliluţii.

Prin generalizarea unui procedeu aplicat în iinic într-un mod dezorganizat, Carol a pus bazele viitorului sistem „fciulnt”: asigurarea fidelităţii şi a serviciilor militare ale unui nobil sau cel puţin ale unui om liber, prin cedarea dreptului de folosire a unui „pământ”. Recompensa anticipată constituia baza materialfi a „vasalului” care, prin intermediul „binefacerii” sau „beneficiului”, putea să îşi întrerină „familia” şi să suporte cumpărarea şi întreţinerea unui cal de luptă şi a armamentului greu. Proprietatea pământului rămânea celui ce îl „oferise”. Procedeul nu este deci nimic altceva decât un mod de a pune în valoare

pământurile marilor proprietari, mai ales ale celor ecleziastici, prin atribuirea unui drept de folosinţa „precaria” – de-a lungul a una, două sau trei generaţii – în schimbul plăţii unui cens anual. Censul plătit de cel ce exploata pământul a fost înlocuit de prestaria militară a unui războinic. Episcopii, de exemplu Savary şi Milon, au aplicat metoda pe pământurile bisericilor lor şi şi-au creat escorte militare din ce în ce mai puternice. Carol a procedat la fel, beneficiind în numele statului de pământurile bisericilor. În povestirile apărute după moartea sa, clericii îl arată ispăşindu-şi păcatul în infern.

Statul roman înzestrase din plin bisericile cu bogării, dar nu renunţase niciodată la obligaţiile avute de eleasemeni tuturor proprietarilor – faţă de stat. Principiul a fost restabilit de Carolingieni în spiritul epocii lor. Pepin al III-lea şi Carol cel Mare, fiul şi nepotul lui Carol Mânel, au instaurat puţină ordine; ei au recunoscut unele drepturi atât bisericii „spoliate” cât şi statului:

precaria verbo regis, „precaria” acordată de biserică în urma unui ordin regal, era un pământ pentru care beneficiarul trebuia să presteze serviciu militar în slujba regelui şi să plătească un cens bisericii.

Soldaţi de meserie, mai numeroşi, mai bine înarmaţi şi mai experimentaţi, ei au devenit nucleul armatei carolingiene, înlocuind infanteria compusă din războinici de ocazie. Schimbarea, începută doar în timpul lui Carol Martel, a avut multiple conse-cinte sociale. Născută în cadrul luptei pentru putere din interiorul statului franc, inovaţia nu a avut nicio legătură cu necesităţile pe care le-a presupus mai târziu lupta împotriva arabilor, dar a contribuit la înmulţirea şanselor de victorie.

Spiritul organizator şi cuceritor al lui Carol se resimte şi în regiunile orientale ale regatului. El a coordonat ridicarea unor noi întăriturii, cu ziduri din piatră şi porţi protejate de turnuri, cum sunt de exemplu cele de la Christenberg în Hessen. Construcţiile defensive presupun organizarea unor garnizoane şi a unui sistem de schimbare a trupelor ce apărau frontiera ameninţată de către să-xoni. Tot acum, după modelul drumurilor romane din Galia, pe malul drept al Rinului sunt deschise noi drumuri, la intervale regulate fiind amplasate „staţii" pentru schimbarea cailor. Ele erau deservite de colonii statului, instalaţi acolo în schimbul obligativităţii prestării serviciului militar pe domeniile regale şi pe pământurile confiscate, mai ales pe cele din Franconia. Colonizată cu siguranţă în timpul lui Carol, regiunea a permis restabilirea legăturilor cu Thuringia, a cărei dinastie ducală a fost integrată înainte de dispariţie în cadrul sistemului pippind. Acecml regiune a permis învăluirea dinspre sud a saxonilor, atât dr prilculosi pe Rin, şi ameninţarea dinspre nord a alamanilor şi a bnvnrllor dacă ar fi încercat să se revolte împotriva autorităţii criiliiilr. Carol a reuşit să impună în cele două ducate o redactare nouft n Itgilor, în care să se tină cont de interesele regeluideci ale sinlii lui reprezentat de Carol – şi de cele ale Bisericii. Bavariei i-a lost confiscată o regiune importantă de la nord de Regensburg, Norilgau, iar Alamania a fost supusă în 730, după rebeliunea conilnsil de ducele său, Lantfrid. În regiunile mai bine controlate, acţiunea inisionară a anglo-saxonului Winfrid – căruia papa îi conferise o din. l cu demnitatea episcopală şi numele de Bonifacius – este spri iiită şi de ducele francilor şi de cel al bavarilor. În ciuda nesiguriintei poziţiilor

dobândite, consolidarea statului şi în partea sa răsăriteana nu poate fi negată. Ea a precedat acriunile întreprinse de Carol în acelaşi scop în ultima parte a vieţii sale, în partea apuseană şi în cea sudică a regatului.

În 721, la Toulouse, Eudes de Aquitania a rezistat victorios în faţa atacului arab, dar în 725 Autun-ul a fost jefuit de musulmani. În 732, Aquitania părea pierdută. Eudes a încheiac alianţe cu conducătorii arabi ostili propriei lor puteri centrale, alianţe utile pentru apărarea creştină. Pedeapsa a venit sub forma unui atac condus personal de Abd al Rahman, conducătorul militar al Spaniei musulmane. Eudes a făcut apel laajutorul lui Carol, care a strâns o armată pentru a apăra oraşul sfânt al regatului, Tours, ţelul declarat al atacului arab. Înaintarea arabă a fost oprită pe 25 octonnbrie 732 la Moussais, între Poitiers şi Tours, într-o luptă crâncenă ce a curmat viaţa conducătorului arab.

Armata franca nu a încercat să exploateze o victorie rămasă pur defensivă. Carol s-a ferit de o înaintare temerară, nedorind să se expună atacului cavaleriei duşmane, care, de-a lungul unei retrageri îndelungate, a putut să jefuiască în linişte Aquitania. El avea ceva mai bun de făcut decât să salveze o Aquitanie ce se pretindea a fi autonomă. El a profitat de marea sa armată pentru a-l priva de putere pe episcopul de Tours şi pentru a se năpusti asupra episcopilor Eucherius din Oribans şi Ainmar din Auxerre, succesorii lui Savary. Momentul îndelung aşteptat venise. Cei doi episcopi au fost prinşi şi exilaţi în bisericile din nord-est. Eucherius a murit venerat ca un sfânt în 738, la Saint-Trond. Proprietăţile celor două episcopate au fost întrebuinţate pentru crearea unor comitate france. Ca

urmare, la Auxerre întâlnim o dinastie francă venită din Bavaria, membrii familiei slujindu-i pe Carolingieni şi în Bavaria occidentală şi în Suabia orientală, şi în Bourgogne!

Care a fost meritul istoric al lui Carol „Martel”, salvatorul Occidentului de la Poitiers? Importanta evenimentului nu trebuie nici neglijată şi nici exagerată. Un contemporan creştin care trăia la Córdoba, sub stăpânire musulmană, atribuia succesul europenilor, *Europenses,* identificând astfel pentru prima dată Europa cu lumea carolingiană pe cale de a se naşte. După 717, anul rezistentei eroice a Constantinopolului asediat de arabi, 732 a fost considerat peste tot – şi cu siguranţă şi la Roma – un moment de cotitură ce a fixat limitele expansiunii arabe. Cu siguranţă însă, nici pădurile Galiei de nord şi nici cele din Masivul Central nu erau ameninţate de o cucerire durabilă, pe care arabii nu puteau şi nici nu doreau să o rişte. Abia în 735, 736, 737 şi 739, prin intervenţiile neobosite din sudul Galiei, Carol şi ai săi au obţinut succese cu adevărat decisive. În Aquitania au luptat împotriva aquitanilor a căror putere se diminuase după moartea lui Eudes (735), în Provence au luptat împotriva unui şef local aliat arabilor, şi la fel în Septimania, regiune vizigotă devenită la rândul său arabă.

Jafurile france erau la fel de nemiloase ca şi cele arabe. Sudul nu a fost eliberat de arabi decât cu condiţia de a i se supune lui Carol, care nu era omul să facă daruri şi nici cel care să lupte pentru alţii. El a smuls Avignon-ul arabilor şi, apelând la ajutorul longobarzilor, în 739 a recucerit Provence. Mai mult timp romană decât toate celelalte regiuni ale Galiei, în timpul Merovingienilor ea şi-a păstrat intact caracterul său „roman”, dar a fost grav lovită de

represiunile brutale ale lui Carol „ciocanul”, porecla ale cărei prime atestări datează abia din secolul următor şi a cărei semnificaţie este cât se poate de explicită.

Exista şi o altă fată a medaliei: curajul de a traversa o Burgun-die ostilă pentru a ajunge în regiunile mediteraneene şi pentru a-i ataca pe arabi în inima Septimaniei, într-o zonă pe care francii nu au cucerit-o niciodată. Cea mai eroica bătălie a avut loc în 737 la sud-vest de Narbonna „în Goţia, într-un loc numit *Birra”, o* confruntare în care ambele părti au suferit pierderi deosebite. Episodul a intrat în legendă, fiind cântat în aşa-numitele „chansons de geste”, în ciclul „Guillaume d’Orange”. Guillaume nu era de altfel decât o rudă a Carolingienilor, cunoscut mai târziu sub numele de Sfântul Guillaume de Gellone, ale cărui lupte duse în jur de 800 împotriva arabilor au fost confundate cu cele duse de franci în timpul lui Carol Martel şi contopite în aceeaşi legendă. De fapt, pentru francii din nord începe aici o nouă epocă eroică ce s-a aflat la baza artei epice, al cărei merit a fost considerabil în apariţia sentimentului naţional francez. Luptele împotriva necredincioşilor – ne gândim la Roland – au permis celebrarea unităţii credinţei creştine şi a curajului franc.

Legea celui mai puternic, aplicată de Carol Martel şi în cazul fhizonilor păgâni – „distruşi până la exterminare” în 734, după cum semnala un contemporan – era departe de a displăcea papalităţii, care căuta un sprijin împotriva longobarzilor. Deveniţi creştini, ei doreau în continuare să supună întreaga Italie, inclusiv partea ce aparţinuse până atunci împăratului de la Constantinopol şi reprezentantului. său, exarhul de la Ravenna. Papalitatea i-a cerut lui

Carol protecţie şi i-a trimis cheile mormântului Sfântului Petru, oferindu-i să se separe de Imperiul de la Constantinopol. Carol a primit ambasada cu tot fastul de rigoare, dar nu a dorit să ducă o politică antilongobardă împotriva lui Liutorând, un rege care îi oferise sprijinul în Provence şi îl făcuse pe fiul său, pe Pepin, „fiu prin arme” – după un obicei germanic. Iniţiativa papală a avut o importanţă aparte, de „legitimare” a dinastiei pippinide, care, nu trebuie să uităm, nu era încă regală. În 737, la moartea regelui Thieny al IV-lea, Carol a îndrăznit să guverneze singur, fără rege, considerându-se de acum înainte „principe” al francilor, cu alte cuvinte, conducătorul ereditar al francilor. Atunci când a murit în 741 la Paris, Merovingienii păreau uitaţi. Dinastia sa, cu cei doi fii ai săi, Carloman şi Pepin, apărea ca o putere europeană.

Bilanţul perloadei merovingiene

A fost oare lumea merovingiană aşa de sinistră şi de primitivă cum s-ar vrea uneori să se creadă? într-o ţară care continua în mod direct regatul franc se afirma cu uşurinţă că francii nu aveau „noţiunea de stat”. Suntem oare mai aproape de realitate atunci când reproşăm Merovingienilor că din punct de vedere arhitectural în urma lor nu a rămas nimic? N-ar trebui oare să ne gândim la bisericile romanice şi gotice ridicate exact pe locul clădirilor merovingiene dispărute pentru totdeauna? Reims număra douăzeci şi două de biserici. Fortunatus lauda frumuseţea catedralei din Nantes cu cele trei nave ale sale şi cu turnul înalt (terminat către 567) şi tot el îl omagia pe ducele Launebode care, bărbat de rasă barbară fiind, a construit către 570 la Toulouse bazilica Saint-Sernindu-7 ars şi a realizat astfel ceva ce „romanii” nici nu şi-ar fi imaginat.

Jean Hubert spune că laudele sunt meritate şi de regi, care „au construit mult şi într-un mod măreţ”. Biserica Saint-Germain-des-Pros, *de pe* malul stâng al Senei, a fost construită de Childebert pentru a adăposti relicvele Sfântului Vincent, aduse dintr-o campanie în Spania, ea fiind numită mai întâi Saint-Germain „Auritul”. La Auxen-e, regina Clotilda construise deja o bazilică pe mormântul episcopului Sfântul Germain d’Auxerre. Clovis a ridicat la Paris, pentru a fi înmormântat într-însa, bazilica Sfinţilor Apostoli, loc unde a depus-o cu onoruri regale pe Sfânta Genevteve, cea care a dat în cele din urmă numele sau bisericii. Au fost lăudate şi mozaicurile şi coloanele de marmură ale bazilicii Saint-Marlin, construită la sfârşitul secolului al VI-lea la porţile Autun-ului de către regina Brunehaut. Se ştie de asemenea că biserica Saint

Martin-de-Tours avea o lungime de cel puţin 50 de metri, 120 de coloane, 8 porţi şi 52 de ferestre.

Lista construcţiilor citate de Grigore din Tours şi cea a palatelor regale este deosebit lungă. Episcopul de Trier, Sfântul Nizier, a supervizat construirea în afara oraşului a unei superbe case fortificate şi, mai mult, a restaurat şi catedrala distrusă în secolul al V-lea; zidurile ridicate în cea mai pură tehnică romană sunt în picioare şi astăzi, atingând pe alocuri înălţimea de 24 de metri.

Există însă o înverşunare împotriva acestei civilizaţii. Aşa cum observă Jean Hubert, se contestă „în van” construirea în secolul al VII-lea a baptisteriului Saint-Jean din Poitiers, chiar dacă tehnica pare a fi romană şi chiar dacă se preferă originile „romane” în locul unei perioade mai puţin iubite. De ce n-avem oare judecata limpede a unui Mabillon, pentru care secolul al VII-lea a fost

„adevărata vârstă de aur” a Galiei? Numărul de mănăstiri şi de catedrale construite acum corespunde unei mari creşteri demo-grafice şi economice, fenomen demonstrat de cercetători pentru perioada ce a precedat luptele dintre majordomii palatului şi epoca lui Carol Martel. Abia atunci se poate observa tulburarea completă a vieţii religioase, fapt subliniat şi de lacunele existente în listele episcopale din perioada secularizării bunurilor ecleziastice de către Carol Martel. Un bun exemplu este cel oferit de P. Gras, cel al reşedinţei merovingiene de la Saint-Cosme în apropiere de Chalon; asemeni celor de la Soissons, Metz sau Paris, ea era înzestrată cu o serie de biserici printre care şi o bazilică cimiterială construită în secolele VI-VII. Acesteia i-a fost atribuit printre altele şi satul Gevrey, oferit de Carol Martel unuia dintre fidelii săi şi deţinut de conti şi în secolul al IX-lea.

Epoca merovingiană o continuă fără întrerupere pe cea a Imperiului Roman Târziu. La Trier, Köln (Saint-GArton), Lyon, Metz (Saint-Pierre-aux-Nonnains), Frtjus, Marsilia (Sainc Victor), baptisteriile, catedralele şi mănăstirile din secolele IV-V sunt folosite în continuare, iar uneori sunt chiar extinse, ele fiind reprezentative pentru o artă ale cărei izvoare de inspiraţie se aflau la Roma, în Provence, dar şi în Orient. Influenta profundă a Orientului se explică prin creştinismul existent în Siria şi Asia Mică şi prin contextul european al comerţului mediteranean dinainte de ruptura din secolele VII-VIIL. Bineînţeles că există unele urme ale „barbarizării”, ele putând fi sesizate mai ales la un nivel social mai puţin elevat, cum este de exemplu cazul „hipogeului din Dunes”, o criptă modestă construită la Poiriers, la începutul secolului al VIII-lea, de abatele Mellebaud. Eleganta şi calitatea criptei şi a sarcofagelor de la Jouarre din a

doua jumătate a secolului al VII-lea nu trebuie însă subestimate, ele aparţinând unui mediu apropiat curţii, unde erau chemaţi cei mai buni artişti, mai ales din Italia. Calitatea construcriilor din Galia este confirmată de anglo-saxoni, care în secolul al VII-lea îi chemau pe *caementaru* din Galia pentru a construi biserici „în stil roman”! La început, preţioasele sarcofage de mai-mură erau lucrate în Provence, iar apoi şi în carierele din Pirinei de unde, gratie reţelei rutiere intacte, erau transportate până în regiunea pariziană, un exemplu în acest sens fiind cel de la Soissons al sotiei lui Ebroin, Leutruda. Tot invaziile arabe şi luptele lui Carol Martel sunt cele care au întrerupt o tradiţie artistică:

granzii epocii carolingiene au fost depuşi în sarcofage refolosite, sarcofage romane şi provensale din secolul al IV-lea.

Nu trebuie să ne surprindă nici bogăţia termenilor folosiţi în perioada merovingiană pentru a-i desemna pe „arhitecţii” şi pe zidarii – *architecţi, caementarii, structores* – ce lucrau în *lapidarii,* pe tăietorii de piatră pe care îi vedem lucrând şi într-o carieră de lângă Poitiers. Existau cu siguranţă şi dulgheri, şi tâmplari ce continuau tradiţia celtică şi romană a Galiei, fiind posibilă astfel existenta altui moment de înflorire înainte de cel al perioadei carelingiene. Este adevărat, coloanele erau adesea refolosite, dar obiceiul este întâlnit încă din timpul Imperiului creştin, cel care a distrus, fără ajutorul barbarilor, sute de temple păgâne. Cât despre capiteluri, ele sunt produse în ateliere specializate, asemeni celor care mai produceau şi în secolul al VII-lea sarcofage de marmură, de piatră sau de ghips, numărul celor din urmă fiind de ordinul miilor. Tot Jean Huben spunea: „Carierele şi atelierele din

regiunea Dijon-ului erau furnizoarele nordului şi ale zonei Champagne. Regiunea nanteză era aprovizionată din Poitou, iar din regiunea pariziană sarcofagele erau transportate pe Sena spre Normandia". În Galia a existat deci şi o industrie care producea elemente arhitecturale „prefabricate", fapt ce demonstrează că vechea organizare a oficinelor specializate şi a transportului la mare distanţă s-a refăcut după invazii.

Din acest punct de vedere, regiunile cele mai favorizate sunt cele dintre Sena, Rin şi Loara pe de o parte, şi Aquitania pe de alta. Menţionăm faptul că, din a douajumătate a secolului al VI-lea, cea din urmă a trecut printr-o perioadă de adevărată înflorire, împărţirea sa între „regatele" merovingiene nereprezentând un obstacol în calea dezvoltării sale economice, ci din contră. Episcopul Sf. Didier a coordonat singur construirea unei incinte, apoi a unor apeducte şi case, a unei mănăstiri şi a mai multor biserici. Pe la 600, în afara incintei Mans-ului au fost construite opt mănăstiri şi spitale. În oraşe existau „grupuri episcopale", compuse în mod normal din două biserici (catedrală şi biserica parohială) şi un baptisteriu. O mare mănăstire, cum era Jumi Ages, avea două biserici, trei oratorii, un dormitor de 90 de metri şi o incintă cu turnuri. Tot acum se şi inovează: în Galia, transeptul şi clopotniţele bisericilor datează din perioada merovingiană. Reprezentarea vrednică de milă a unei Galii merovingiene cu case de lemn ar trebui reconsiderată. Au rămas de săpat sute de situri – palate regale, mănă-stiri şi burguri fortificate – chiar dacă o parte dintre ele se află exact în centrul aglomerărilor de astăzi.

Bogăţia pieselor de aur şi de metal preţios descoperite în morminte a avut deja darul de a

surprinde. Calitatea metalurgiei şi a orfevrăriei popoarelor barbare este cunoscută, din această perspectivă ele dovedind „o îndemânare mult superioară celei romane”. De la mijlocul secolului al V-lea, ele au dezvoltat tehnica „cloisonne” – emailul este încrustat în nuci celule de metal preţios – adusă probabil de artiştii de la curtea lui Attila. Deşi obişnuit cu fastul, Sidonius Apollinaris era orbit de strălucirea costumului şi a bijuteriilor de aur ale prinţului franc Sigismer, venit să îşi ia sotia de la curtea din Lyon. Mormintele princiare, cel al reginei Are-gonda de la Saint-Dénis şi cele ale unei prinţese şi al unui prinţ de sub catedrala din Köln, vin să confirme observaţiile. Grija avută de prinţi în această direcţie este reflectată atât de cariera Sfântului Eloi, bărbat nobil şi aurar, cât şi de cuvintele lui Chilperic I, care, comandând o piesă de aur împodobită cu pietre preţioase, a spus:

„O fac pentru a da strălucire naţiunii francilor”. Tezaurele bisericilor, al căror inventar s-a mai păstrat, depăşeau de departe bogaţia pieselor provenite din morminte. Luxul însoţit de aur şi pietre preţioase surprinde într-o perioadă considerată precară din punct de vedere economic. Totuşi, nu există nicio îndoială: ea a fost mult mai bogată decât cea carolingiană, fapt confirmat şi de trecerea de la moneda de aur la cea de argint.

Nici în industria sticlei, exportate până în Scandinavia, nici în cea a ceramicii, în care se pot observa unele influente noi, şi nici în prelucrarea fildeşului, unde se păstrează fineţea modelelor din secolul al V-lea, tehnicile şi tradiţiile romane nu au dispărut sub lovitura contribuţiilor „barbare”. Mai mult chiar, toată bogăţia despre care am vorbit era răspândită prin numeroasele curţi regale şi reşedinţe comitale în sute de oraşe şi de mănăstiri.

O mare parte a pieselor surprind prin rafinamentul lor, unele dintre ele având şi o origine foarte îndepărtată, ca de exemplu mătasea Balthildei, venită de la Constantinopol. Se pot observa şi aptitudinile tehnice ale celor care au construit „termele” fiscului regal de la Athies, cele ale mănăstirii Sainte-Radegonde din Poitou sau din locuinţele episcopului din Bordeaux.

Aceste observării sunt suficiente pentru a demonstra că în perioada merovingiană schimburile nu puteau să fie nule. De asemenea, sutele de localităţi unde se bătea monedă ne dau la rândul lor de gândit. Nord-estul, Germania şi Anglia, cunoşteau cu siguranţă folosirea balanţelor portabile, fapt ce trădează schimburile făcute în afara centrelor urbane, ocazii în care era luată în calcul valoarea intrinsecă a cantităţii de metal preţios ce putea fi obţinut prin topirea monedelor. În alte regiuni ale Galiei exista atât o ambianţă romană cât şi una urbană, iar moneda era folosită ca un mijloc curent de plată, în funcţie de valoarea nominală, deci fără a se ţine foarte strict cont de valoarea sa metalică.

Intensitatea comenului şi diversitatea mărfurilor transpare şi din varietatea drepturilor vamale de care erau scutite navele, animalele de povară şi căruţele mănăstirilor ce transportau – dar nu comercializau – de exemplu sarea de la salinele bisericii către alte posesiuni ale sale. Unul dintre actele de scutire de vamă din secolul al VII-lea enumera mai multe puncte de vămuire: Toulon, Marseille, Fos, Arles, Avignon, Soyons, Vălence, Vienne, Lyon, Chalon-sur-Saône. În afară de termenul general de *teloneum, să i* foloseşte şi rofaricum pentru transportul cu căruce, adică pe roţi; *portaticum* pentru căratul pe spatele oamenilor, *saumaticum* pentru animalele de povară,

barganaticum pentru bărci, ponfa-ticum pentru trecerea podurilor, *exclusaticum* pentru cea a ecluzelor, *pedagium* pentru trecerea cu piciorul şi *pulveritacum* pentru turme – în urma trecerii lor se ridica praful. Ultima denumire este menţionată deja în Codul teodosian, subliniindu-se faptul că nu suntem în faţa unor invenţii merovingiene oarecum naive, ci este pur şi simplu vorba de continuarea administrate fiscale a Imperiului Roman Târziu. Ea poate fi regăsită atât în continuitatea impozitelor pe persoană cât şi în cele asupra pământului. Bisericile sunt la rândul lor supuse, ca şi în epoca romană, la contribuţiile cerute de stat de la cei ce trăiau pe pământurile sale.

Textele vorbesc foarte clar despre cai, catâri sau chiar măgari capabili să care între 100 şi 150 kg, într-un ritm de 20 – 25 km pe zi. În Galia merovingiană sunt însă de mai multe ori menţionaţi chiar şi dromaderii, ei putând duce între 250 şi 300 kg. Din motive de securitate, transportul pe uscat se făcea în caravane.

Într-o lume încă „romană", întâlnim cei mai diverşi *negoţiatores.* Evreii şi sirienii, cei care întreţineau legături de-a lungul Mediteranei, au cartiere proprii în Marsilia, Lyon şi Paris. Ei aveau şi dreptul de a purta sabie, iar cu ocazia intrării solemne în Oribans a unui rege merovingian au format propriul lor cortegiu. În timp ce la sfârşitul secolului al VI-lea un sirian din Bordeaux, Ruphron, risca să îşi piardă întreaga avere în favoarea unui episcop rudă cu Merovingienii, altul, Eusebius, a cumpărat o funcţie episcopală, aşa cum făceau de obicei marii proprietari de origine romană, terminându-şi viaţa într-un mod demn, ca episcop al Parisului, şi încercând chiar să ridice şi o serie de alţi sirieni din rândul clerului.

Un alt indiciu al influenţei şi bogăţiei

negustorilor îl reprezintă un act regal prin care Clotar al II-lea a confirmat donaţiile considerabile făcute de un *negoţiator* cu numele de Jean mai multor biserici din Paris. El era proprietarul unor domenii rurale şi al unor imobile din oraş. Ca şi în epoca romană, puteau exista negustori specializad, ca în cazul unui comerciant din Lyon care vindea numai vin, sau a altuia din Trier care se ocupa doar cu comerţul de sare.

O altă specializare, comerţul cu sclavi, cunoaşte o deosebită înflorire în momentul instalării arabilor în Spania, când sunt vânduţi anglo-saxonii, dar mai ales slavii făcuţi prizonieri în timpul unor adevărate razii la frontiera orientală. Etnonimul lor de sciavi, *sclavones,* devine astfel sinonim – fiind şi originea – cuvântului „sclav”. Întâlnirea celor două curente ale cornertului de sclavi se făcea la Verdun, unde până în secolul al X-lea au existat experţi ai comerţului cu Spania musulmană, mai ales evrei poligloţi. Verdun-ul este menţionat ca un oraş comercial din secolul al VI-lea, când la cererea episcopului, regele Austrasiei, Theudebert I, a oferit locuitorilor un împrumut de 7.000 de solidi – o sumă foarte mare – pentru a ajuta dezvoltarea comerţului lor; un fel de politică economică.

Problema capitalului necesar pentru comerţul la mare distanţă este rezolvată prin împrumuturile făcute de la rude şi chiar de la clienţi. Faptul că negustorii puteau să obţină şi să închirieze vase fluviale este deosebit de importanr, aşa cum este şi faptul că mulţi dintre ei nu lucrau pe cont propriu, ci erau în serviciul regelui, al granzilor, al bisericilor şi chiar al mănăstirilor. „Negustorii palatului” erau deci succesorii celor care îi aprovizionau pe împăraţii din secolele al IV-lea şi al V-lea. Mai puţin independenţi, ei

erau mai bine protejaţi, fiind avantajaţi şi de faptul că, aparţinând fiscului, nu mai trebuiau să plătească drepturi vamale. La aceasta se adaugă şi solvabilitatea clienţilor lor de la curte, interesaci doar de produse de lux: mătase, stofe preţioase, mirodenii, bijuterii, parfumuri. Episcopii, familiile senatoriale şi aristocraţia de provincie reprezentau de asemenea o piaţă de desfacere importantă, într-o Galie care, dominată de cei bogaţi şi puternici, nu îşi pierduse gustul pentru lux. Aşa-numiţii *potentes* formau o lume aparte, deasupra celor desemnaţi prin termenul de *pauperes,* denumire care nu are însă semnificaţia de „sărac”; cuvântul era folosit în cazul oamenilor liberi care trăiau din munca lor, erau lipsiţi de privilegii, de clientelă şi de influenţă, dar puteau la rândul lor să aibă şi ei servitori sau sclavi.

Alături de produsele de lux nu lipseau nici mărfurile comune – în cantitări mai mari – ca sarea, ceara, uleiul, grâul, carnea sărată, peştele şi chiar un sos de peşte, *liquamen*. În secolul al V-lea mănăstirea Saint-Claude din munţu Jura trebuia să îşi procure sarea din Mediterana, accesul la salinele mai apropiate din Lorena fiind ameninţat de incursiunile alamane. Condiţiile de viaţă din Galia merovingiană erau mai bune, aceasta cunoscând în secolele VI-VII o înflorire întreruptă abia în jur de 700 de disensiunile interne şi de incursiunile arabe.

Dintre produsele cu un rol aparte în cadrul comerţului intern nu trebuie uitat vinul produs în special pe domeniile marilor proprietari laici şi ecleziastici. Sfântul Remi pomeneşte în testament de o vie plantată „de mâna sa”; iar Sfântul Germain, episcop de Paris, a pus şi el să se planteze o vie. Podgoriile din Galia s-au extins deci şi către nord, iar butoaiele de vin menţionate în comerţ puteau fi

exportate către nord-est şi din regiunea parizianã.

Veşmintele şi ţesăturile merită la rândul lor o menţiune specială: s-a presupus chiar existenta unei astfel de industrii, existând şi o serie de informaţii în acest sens. A fost continuat pur şi simplu sistemul roman al „gineceelor”, unde femeile lucrau împreună. În Provence, în secolul al VI-lea este atestata producţia unei cantităţi importante de postav de calitate inferioară. În 661, Clotar al III-lea permite mănăstirii Corbie să cumpere din Provence, fără a plăti impozit, materiale pentru sutanele călugărilor. Producţia de lână şi în era destul de larg răspândită, mai ales pe domeniile regale.

Singurii care apar în texte sunt bogăţii, puternicii, sfinţii şi servitorii lor. Bineînţeles, o minune i se putea întâmpla şi unui nevoias, dar rolul celor umili era cel mai adesea cel de a contribui la sanctificarea bogaţilor care puteau da de pomană. În mare, în comparaţie cu perioada Imperiului Roman Târziu, în perioada mero-vingiană nu s-a schimbat nici stratificarea socială şi nici baza economică a marii mase a populaţiei din Galia. Astfel, de exemplu, în dreptul popoarelor germanice, partea care se referea la „sclavii” romani s-a adaptat la realităţile romane şi la dreptul roman. Statutul social liber sau servil era stabilit prin naştere; categoriile intermediare erau create prin acordarea unei libertăţi personale însoţite totuşi de o anumită obligaţie fată de stăpân, situaţie ce se întâlnea mai ales pe domeniile bisericii. Fiecare categorie socială a popoarelor barbare a stabilit foarte de timpuriu legături cu corespondenta sa din rândul populaţiei indigene şi aşa s-a creat una din bazele coeziunii noilor entităţi politice. La început, dreptul de a elibera sclavii a aparţinut regelui, apoi granzilor şi mai ales Bisericii, care trebuia să îi elibereze în

conformitate cu „legea” după care trăia, adică dreptul roman. Astfel, în secolele VI-VII ei puteau să devină „cetăţeni romani”, civis *romanus,* expresie care nu era semnul unei identităţi „naţionale”, ci al uneia sociale.

Despre proporţia grupurilor „naţionale” şi sociale, raportate la totalul populaţiei, nu se poate spune nimic sigur. Pentru regiunile din nord, până la Sena, unde moda de înhumare a francilor este adoptată de o mare parte a populaţiei indigene, se presupune că numărul francilor nu a depăşit zece procente, ceea ce este oricum infim. Ca urmare a săpării unui mare număr de cimitire s-a putut observa existenţa unui „tip galo-belgo-franc” (P. Perin), caracteristic pentru nordul şi nord-estul Galiei şi definit prin originea sa galo-romană. În consecinţă, în centrul Galieinu şi în pârtfle orientale – „fenomenul franc” are mai mult conotaţii politice şi sociale decât o influentă etnica, necropolele fiind mai mult un indicator al modului de a trăi şi de a muri decât al apartenentei etnice a populaţiei sau al originii sale.

În nordul Galiei influenţa dreptului franc este foarte mare. Acesta a fost fixat foarte de timpuriu prin primele versiuni ale „legii salice”, iar procedura s-a francizat graţie „adunărilor” comi-tale, cel mai tare schimbându-se în domeniul dreptului penal şi al „daunelor” plătite în funcţie de „valoarea” omului omorât sau rănit *(Wergeld)*. În domeniul dreptului privat, al schimbului de bunuri mobile şi imobile, influenţa a fost mai slabă, iar dreptul roman a fost acceptat şi de cei de origine germanică; evolucia sa a fost diversă, conducând în cele din urmă la „cutumele” de mai târziu.

Deosebit de importante sunt formele de asociere, singurul mod de întrajucorare şi singura posibilitate existentă în afara celei de supunere în schimbul

protecţiei. Mult timp s-a crezut că este vorba de o contribuţie pur germanică, ale cărei efecte pot fi observate în cadrul comunităţilor ţărăneşti, de exemplu în folosirea în devăl-mâsie a bunurilor comune – „acareturi" – ale satului. S-a descoperit însă (O.G. Oexie) că formele atât de bogate de asociere şi de întrajutorare ale grupurilor profesionale, dezvoltate mai ales în oraşe de societatea romană şi galo-romană, nu au dispărut, ele fiind rădăcinile directe ale aşa-numitelor conjurationes, gtfdoniae, *confratriae,* frăţiile şi ghildele menţionate în perioada carolingiană de arhiepiscopul Hinemar de Reims. În Galia, viaţa comunitară se dezvoltă şi prin înmulţirea bisericilor în satele cele mai importante; o întâlnm şi în „atelierele" bisericilor, dar şi în rândul clerului, unde ideea vieţii în comun apare pentru prima dată în 535 la conciliul de la Clermont. Se cunosc de asemenea şi asociarii ale negustorilor sau în cadrul altor meserii. Toate reprezintă deci prelungirea unui concept ce exista deja în cadrul societăţii galo-romane. Negura deasă care despărţea „Antichitatea" de „Evul Mediu" a dispărut, ea datorându-se doar ignorantei noastre din trecut, şi nu incapacităţii oamenilor epocii.

Ţăranii şi „colonii" erau oameni fără putere. Dacă nu erau protejati de stat sau de Biserică, ei erau lăsaţi pe mâna acelor *potentes* care încă din perioada romană – prin intermediul agenţilor aşezaţi pe întinsele lor domenii – reprezentau pentru ei puterea publica. Majoritatea ţăranilor din Galia merovingiană se aflau într-o as. tfel de situaţie. Condiţiile lor de viaţă, sociale şi economice, nu se schimbaseră de loc. Marea proprietate continua să existe şi era deţinută de aceleaşi familii galo-romane, în domeniul puterii publice regele preluând locul împăratului.

Cu metode de exploatare a pământului adaptate diferenţelor regionale, sistemul a rămas în mare tot cel schiţat pentru Imperiul Roman Târziu; rezerva stăpânului se păstrează, iar oamenii îşi împărţeau în continuare munca între aceasta şi „propriile” lor pământuri. Nord-estul a beneficiat de o anumită redresare după devastările din secolele precedente şi mai ales aici, dar şi în alte regiuni, numărul micilor gospodării aflate în mâinile oamenilor liberi a rămas destul de mare.

De altfel, cele două forme de proprietate nu se exclud una pe alta. Proprietăţile celor bogaţi sunt adesea răspândite, compunându-se din bucăţi eterogene de mărimi inegale, rezultat al partajelor succesorale, al schimburilor care aveau ca scop mărirea mostenirilor. Izvoarele mai bogate ale perioadei carolingiene ne vor permite să revenim asupra economiei agrare şi asupra vieţii oamenilor, a căror nesiguranţă, sărăcie şi slăbiciune în faţa bolii şi a lipsurilor au fost adesea subliniate. Trebuie făcută însă o deosebire între zone şi perioade. În Galia merovingiană nu au fost doar lipsuri, iar o anumită îndestulare nu a fost întotdeauna străină nici chiar oamenilor de condiţie mai modestă. Rezervorul uman de care a beneficiat un cuceritor cum a fost Carol cel Mare a dezvăluit forţa relativă a unei populaţii rurale pentru care momentele cele mai dificile nu au fost în timpul Merovingienilor, ci în cel al Care-lingienilor.

Într-o Galie merovingiană cu mai mult de o sută de centre ur-bane şi sute de centre rurale care în secolul al VII-lea au cunoscut o creştere de populaţie, este greu de apreciat nivelul demografic. La aceasta se mai adaugă şi şocurile puternice provocate de epide-miile de ciumă venite din Mediterana în secolul al VI-lea – au atins Provence şi culoarul Ron-Sa îne – şi

la sfârşitul secolului al VII-lea.

Lumea merovingiană este bogată şi diversificată. Aici există şi Parisul, oraş înfloritor, cu poduri încărcate de prăvălii „à la romaine”. Cea mai mare parte a populaţiei trăia pe malul stâng unde există opt din cele treisprezece necropole merovingiene descoperite până acum în oraş. Parisul era înconjurat de mai multe mănăstiri şi de mai mult de douăsprezece fiscuri regale. Aici exista cel mai activ atelier monetar după cel din Marsilia şi, tot aici, vedem cum începe ornamentarea cu miniaturi a pergamentelor cărţilor, o artă nouă dezvoltată în special în marile abaţii Luxeuil, Fleury, Chelles, Corbie, Saint-Dénis, toate întemeiate de Merovin-gieni şi bază a renaşterii carolingiene. Este cunoscută puternica abarie LigugA care a emis o monedă de aur, iar la sfârşitul secolului al VII-lea avea o biserică cu absidă mare şi pardoseală emailată după tradiţia romană. În cimitirul merovingian de la Herou-villette (Calvados) există mormântul unui războinic depus în jur de 540 şi însoţit şi de unekele sale de fierar şi aurar. Mormintele căpeteniilor france se găsesc în mici biserici întemeiate de ei, lăca-suri care aveau în acelaşi timp şi rolul unor centre de evanghelizare, asemeni locurilor de cult prevăzute cu absidă de pe domeniile contemporanilor lor galo-romani. Importanţa unor astfel de monumente pentru continuitatea reuşioasă şi artistică a fost foarte adesea „uitată”.

Bogăria menţionată contrastează în mod surprinzător cu sărăcia, mizeria şi depresia – în sens economic şi psihologic – descrise de autorii ce repetă clişeele din timpul umaniştilor, în realitate aceştia neputând să ştie mare lucru, ei confundând scrierile carolingiene cu cele romane. Ei nu puteau să

înţeleagă faptul că datorau cunoaşterea literaturii antice scribilor carolingieni, iar înaintea lor celor merovingieni. Cercetările actuale şi descoperirile arheologice prezintă francezilor una din perioadele cele mai vii ale istoriei lor. Greşeala celor care au ironizat atât de tare această perioadă poate fi scuzată de pierderea celei mai mari părţi a monumentelor şi a documentelor. Din mai multe sute de mii de acte scrise – doar pentru o numire episcopală era nevoie de şase scrisori, iar cea mai mică schimbare de proprietate era înregistrată – au supravieţuit doar o sută de originale. O întâmplare fericită ne-a păstrat câteva documente contabile de la sfârşitul secolului al VII-lea de la Saint-Martin din Tours. Ele demonstrează faptul că textele asemănătoare cerute de Carol cel Mare de la biserici nu reprezintă decât o reintroducere a modului de administraţie roman şi merovingian. Documentele de la Tours ne oferă mai mult de nouă sute de nume descifrabile de persoane – plus cantitatea precisă în grâu, secară, orz şi ovăz datorată de fermieri.

Cu o majoritate zdrobitoare, numele întâlnite în documente sunt germanice, ceea ce demonstrează două lucruri: în primul rând faptul că francii puteau fi şi ei simpli fermieri şi, în al doilea rând, că la nord de Loara, în jurul anului 600, toată lumea putea să poarte nume france, mare parte dintre ele devenind peste timp franceze: Amulf, Albert, Oudri, Boson, Robert, Evrard, Gilbert, Lambert, Lfonard, Guibert…

Atunci au fost puse fundamentele economiei rurale, ce va putea fi observată mai bine în secolele următoare, cele ale Bisericii cu şi-noadele sale din cadrul diocezelor şi cu „clericalizarea” vieţii religioase, cele ale evanghelizării Galiei şi a ţărilor vecine, fundamentele simbiozei romano-celto-

germanice şi ale unei regalităţi puternice care a sfârşit prin a deveni franceză. Aceasta nu este nicio perioadă „ingrată” şi nici „infantilă” în sens peiorativ, ci o perioadă plină de viaţă, de-a lungul căreia s-au păstrat tradiţiile antice – inclusiv limba latinoromană – şi au apărut altele noi.

Către sfârşitul secolului al VII-lea Galia a trecut prin transformări decisive, printre care pe primul loc se află declinul regiunilor sudice. Comerţul sirian şi evreiesc se menţinuse în continuare într-o Mediterană dominată încă din timpul lui Iustinian de flota imperială. În 656, Egiptul a fost definitiv pierdut, arabii ocupând în cele din urmă toată Africa septentrională şi, în 711, Spania vizigotă, concentrându-şi apoi atacurile şi către sudul Galiei. În cele din urmă arabii au ajuns să controleze vestul Mediteranei, un semn în acest sens fiind faptul că, în jur de 670, papirusul importat din Egipt încetează să mai fie utilizat de Merovingieni, actele fiind redactate de atunci înainte pe pergament. În timp ce evreii au rămas, sirienii au dispărut, fiind absorbiţi de populaţia Galiei. Un rol de prim-plan a fost jucat atunci de saxonii din Anglia şi de frizonii pe care îi întâlnim până la Marsilia.

Declinului Marsiliei şi Arles-ului îi corespunde deci înflorirea nordului şi nord-estului. Din punct de vedere economic, centrul de gravitaţie al Galiei s-a deplasat către Paris, către Neustria unde abaţia Saint-Dénis a fost îmbogăţita gratie unui târg – numit mai târziu „Lendit” – care domina comerţul Austrasiei cu Anglia, loc unde se schimbau mărfuri cu anglo-saxonii, cu frizonii, dar şi cu Maasn-ichtul şi Duurstede. Numeroasele mănăstiri înemeiate de regalitatea din Neustria şi de majordomii palatului din Austrasia au reprezentat în regiunile lor – unde au reînnoit vocaţia

cerea-lieră – tot atâtea centre economice care au atras o populaţie numeroasă, o piaţă de desfacere în creştere. O adaptare asemănătoare suferă şi moneda; până acum de aur (*solidus* sau triens), ea a fost înlocuită printr-o monedă de argint, considerată mult timp o inovaţie carolingiană după un model anglo-saxon.

171